

Dr. Csizvics Tamás

KÖNYV
ÉS KÖNYVTÁR

VIII:2

DEBRECEN

1971

KÖNYV ÉS KÖNYVTÁR

VIII : 2

DEBRECEN

1971

KOSSUTH LAJOS TUDOMÁNYEGYETEM KÖNYVTÁRA

A DEBRECENI KOSSUTH LAJOS TUDOMÁNYEGYETEM
KÖNYVTÁRÁNAK ÉVKÖNYVE

Szerkesztette:

CSÚRY ISTVÁN

Szerkesztőbizottság:

CSÚRY ISTVÁN (szerkesztő), GOMBA SZABOLCSNÉ, LENGYEL IMRE,
NÉMEDI LAJOSNÉ, VARGA ZOLTÁNNÉ (társszerkesztő)

A kötet lektorai:

BORZSÁK ISTVÁN, JUHÁSZ BÉLA, KÁDÁR ZOLTÁN, ZSIDAI JÓZSEF

TANULMÁNYOK

B. Angyal Katalin

**EPIGRAPHICA :
SACERDOS IOVIS DOLICHENI AD LEGIONEM XIII GEMINAM***

Adatok a dáciai Dolichenus-kultusz történetének kérdéseire

P. Merlat Répertoire-ja¹ és Ion I. Russu² most közzétett tanulmánya alapján Dácia azon dunai tartományok közé sorolható, amelyekben a legfőbb római államistennel azonosított szír (dolichei) istenség kultusza különösen nagy területen és széles társadalmi körben terjedt el. Dáciából az eddigi publikációk nyomán 39 — vagy 41 — Dolichenus- emlék ismeretes, de ha számításba vesszük, hogy a provincia területén rendszeresen mindmáig egyetlen Dolichenus-szentélyt sem tártak fel,³ — az istenségnek szentelt dáciai feliratos és szobrászati emlékek tehát egytől-egyig szórványeletnek minősülnek —, nyilvánvaló, hogy a jelenleg rendelkezésre álló emlékmennyiségét tekintve csak igen-igen megközelítően tükrözi a kultusz egykori népszerűségét.⁴

Ezzel szemben aligha lehet véletlen, hogy a fennmaradt feliratok, szobrászati emlékek, kultusz tárgyak etc. nagy többségükben Dácia északi — erdélyi — területeiről, így jórészt Dacia superior-ból, valamint Dacia Porolissensis-ből váltak ismertté.⁵ Jellemzőnek tarthatjuk ebben a vonatkozásban, hogy az istenségnek szentelt feliratos emlékek két kivételtől eltekintve mind északon lokalizálhatók⁶, s még az említett két kőemlék (Pojejena Sîrbească: Banat; Pojejena de Sus. — Celei-Sucidava)⁷ dáciai össze-

* A dolgozat előadás formájában elhangzott a Fiaatal Kutatók Bölcsészettudományi Konferenciáján, Debrecen, 1970. szeptember 4. (KLTE)

¹ P. Merlat, Répertoire des Inscriptions et Monuments figurés du culte de Jupiter Dolichenus. (Rennes—Paris, 1951) 22 —.

² I. I. Russu, AMN 6 (1969) 181 —. — Az összeállítás hiányos, ld. még P. Merlat, i. m. no. 20, 21, 23, 36, 37. — Mindkét összeállításból hiányzik: Arch. Ért. 28 (1908) 361.: IOMD M. Ael. Anton. dec. col. N. IVR m. p., ld. Kerényi A., A dáciai szentélynevek. DissPann I., 9. (Bp. 1941) no. 16. p. 4. és AE 1967, 399. = Apulum VI (1967) 189., 4. sz. — CIL III 7791 (?)

³ Dolichenus-szentélyre utaló régészeti leletek: P. Merlat, i. m. no. 34., I. I. Russu, i. m. 182. (Sarmizegetusa); I. Berciu-Al. Popa, Latomus 23 (1964) 482., uő., Apulum V. (București, 1965) 179. (Apulum). A szentélyek még feltáratlanok, ill. anyagukat nem közzölték.

⁴ Ld. pl. o. a Moesia superior-ból ismert Dolichenus-emlékeket P. Merlat-nál, i. m. no. 42—54. (13 db) és L. Zotović-nál Les cultes orientaux sur le territoire de la Mésie supérieure. (Leiden, 1966) 85 —., no. 30—44., 35.: A—O, 36—44. (29 db). A feltűnő különbség a közelmúltban feltárt Brza Palanka-i Dolichenum emlék anyaga kapcsán adódik.

⁵ P. Merlat, i. m. no. 17—41., 349 (?); I. I. Russu, i. m. 181 —.; uő., SCIV 21 (1970) 155 —. (Banát).

⁶ P. Merlat, i. m.; I. I. Russu, i. m.

⁷ P. Merlat, i. m. no. 38—39., I. I. Russu, SCIV 21 (1970) 155 —.

függése sem bizonyítható megnyugtatóan.⁸ Jupiter Dolichenus tisztelete tehát a dáciai „feliratállító rétegek”⁹ körében elsősorban északon vert gyökeret, ami megfelel egyfelől az istenkultusz — régebben felismert — általánosabb vonásainak, másrészt a dáciai fejlődés sajátosságainak. Jupiter Dolichenus par excellence katonai istenségnek tekinthető, s kultuszának terjesztői-hordozói a katonai elem mellett főként a nyugatra került orientálisok — szírek — közül kerültek ki.¹⁰ Dácia védelmi erejének, hadseregének nagyobb része a tartomány északi határain vonult fel: itt állomásozott az exercitus Dacicus gerincét képező egy, majd két legio (leg. XIII g., leg. V Mac. Apulumban ill. Potaissában), s főként az észak-dáciai településeken mutathatók ki zárt csoportokban orientálisok ill. szírek.¹¹ Figyelembe kell azonban venni itt még a dáciai feliratállítás alakulásával kapcsolatos újabb eredményeket is: a II. század 2. felében és a III. 1. évtizedeiben, a Dolichenus-kultusz nagy „virágzása” idején Dáciában a municipális élet s vele a feliratállítás elsősorban a provincia ill. a tres Daciae északi területein mutatja a fellendülést, a mozgalmasság vonásait.¹² A kultusz dáciai feliratos emlékeinek nagy többsége a kései principátus időszakára datálható.¹³

A dolichei Jupiter tiszteletének — legutóbb P. Merlat által összefoglalt — általánosan jellemző sajátosságai tehát a dáciai emlékkanyagban is jól megfigyelhetők: Dolichenus alakja már a nyugati elterjedés kezdetétől szorosan kapcsolódott a táborvalláshoz, ill. a hivatalos religiozításhoz. A szírek, ill. a legtöbb esetben kimutathatóan szír eredetű sacerdosok rendkívül fontos szerepet játszottak a kultuszban, a feliratos és szobrászati emlékkanyag a kései principátus időszakában (a Commodustól Gordianusig terjedő korban) sűrűsödik, s ezen belül a datált ill. datálható epigráfiai emlékek többsége a Severi alatt keletkezett.¹⁵ Mindez egyáltalán nem meglepő, ha figyelembe vesszük, hogy Dácia az Antoninus- meg a Severus-korban (és még ezt követően is) egyike a legfontosabb dunai katonai tartományoknak, ahol — hasonlóan a Dolichenus-tisztelet másik nagy dunai elterjedési területéhez: Pannóniához¹⁶ — a keleti elem már a provincia történetének korai időszakától növekvő számban mutatható ki.¹⁷ Úgy tűnik, Dáciát katonai

⁸ *Sucidava*: a település katonai szempontból inkább Moesia inferior-hoz kapcsolódott; *Pojejena Sírbeacă*: a coh. V. Gallorum 110 után Moesia superior hadseregéhez tartozott.

⁹ A „feliratállító réteg” fogalmára ld. *A. Mócsy*, Gesellschaft und Romanisation in der römischen Provinz Moesia Superior. (Bp. 1970) kül. 199 –.

¹⁰ Ld. *P. Merlat*, Jupiter Dolichenus. Essai d'interprétation et de synthèse. (Paris, 1960) 25 –., 101 –., 190 –.

¹¹ Az exercitus Dacicus-ra ld. *M. Macrea*, Dacia NS 8 (1964) 145 –.; uő., uo. 11 (1967) 121 –.; *E. Ritterling*, RE 12 (1925) 1716 –., 1578 –.; *Balla L.*, Adatok Dácia II. századi katonai történetéhez (II.). A katonai diplomák = D. M. É. 1968. 111 –. Az orientálisokra: *Kerényi A.*, i. m., kül. 155 –., 183 –.; *I. I. Russu*, AMN 6 (1969) 167 –.; *Balla L.*, Vizsgálatok a római Dácia lakosságának és társadalmának történetéhez (kézirat). Ld. főként: „Feliratkatalógus”, „Személynevek”.

¹² A Dolichenus-kultusz történetére: *P. Merlat*, Essai... 17 –.; a dáciai feliratállításra: *Balla L.*, Acta Classica Univ. Debr. 6 (1970) 61 –. és uő., A Severusok és Dácia = D. M. É. 1969 – 1970. s. a.

¹³ Ld. *P. Merlat*, Répertoire... 22 –. és *I. I. Russu*, i. m. 181 –.

¹⁴ Ld. *P. Merlat*, Essai... 101 –., 25 –., 9 –., 17 –.

¹⁵ *Vö. P. Merlat*, Répertoire... 22 –.; *I. I. Russu*, i. m. 181 –.

¹⁶ A pannóniai Dolichenus-tiszteletre ld. *Veidinger Gy.*, A keleti vallások emlékei Pannóniában. (Bp. 1930); *Z. Kádár*, Die kleinasiatisch-syrischen Kulte zur Römerzeit in Ungarn. (Leiden, 1962); *P. Merlat*, Répertoire... 55 –.; *A. Mócsy*, RE Suppl. 9 (1962) 738 –.

¹⁷ Ld. fentebb: 11., 12. jegyzetek irodalmát.

jelentősége és lakossága összetételének alakulása szinte „predesztinálta” arra, hogy a Dolichenus-kultusz egyik jellemző elterjedési területévé váljék.

A Dácia vallási életével foglalkozó vizsgálatok és a Dolichenus-kultusz kutatása számára egyaránt fontos lehet bizonyos helyi sajátosságok feltárása, amelyek azután közelebbről megvilágíthatják az istenkultusz már általában felismert, de megfelelő konkrét adatok hiányában nem a szükséges — és lehetséges — pontossággal rögzített lényegi vonásait. Ismeretes, milyen nehézségeket támaszt a Dolichenus-tisztelet megértésében az auktorforrások teljes hiánya,¹⁸ s bár e hiátus nyilvánvalóan sohasem küszöbölhető ki, mégis egyes feliratok részletes tanulmányozása, olyan köemlékeké, amelyek többet mondanak a százakra menő, meglehetősen sztereotíp szövegeket hozó vota-nál, jelentősen előreviheti a kései principátus e rendkívül fontos, de ehhez képest kevésbé ismert istenkultuszának interpretálását. — Úgy véljük, egy 1963 tavaszán Apulumban (Gyulafehérvár—Alba Iulia) előkerült oltárfelirat, amelyet 1964-ben tett közzé Ion Berciu és Alexandru Popa, jó lehetőségeket nyújt néhány, a Dolichenus-kultusszal kapcsolatban már korábban is vizsgált kérdés újbóli felvetésére és eddig kevésbé érintett szempontok alapján történő tanulmányozására.

1. Oltárkő;¹⁹ lelőhely: Apulum, a legio XIII gemina táborának közvetlen közelében — a táborváros (legkésőbb 205. május 23-tól: municipium Septimium Apulensium²⁰) területén. A publikálók rövid közlése szerint az oltárral együtt előkerült régészeti leletek épületre, feltehetően Dolichenum-ra utalnak.²¹

I(ovi) o(ptimo) m(aximo) D(olicheno) et deae | Suriae magnae | caelesti pro salu | te perpetui imperi | ⁵Romani et leg(ionis) XIII | gem(inae) Flavius Bar|hadadi (filius) s(acerdos) I(ovis) D(olicheni) ad | leg(ionem) s(upra)s(criptam) v(otum) l(ibens) m(erito) p(osuit).

I. Berciu és Al. Popa legfontosabb megállapításait a következőkben összegezhetjük: az invokált istenségek — IOMD és Dea Syria — dáciai meg összbiriodalmi elterjedése,²² valamint a „pro salute perpetui Imperii Romani etc.” formula alapján az oltárkő a Severus-korra, közelebbről Caracalla uralkodása idejére helyezhető, s feltételezen a császár (214-re vagy 213-ra datálható) dáciai szemleúttjával ill. az ezt megelőző dáciai háborús eseményekkel²³ hozható kapcsolatba.²⁴ Továbbá: az „ad leg(ionem) s. s.” kifejezéssel kapcsolatban az „ad castra legionis supra scriptae” értelmezés látszik a legreálisabbnak. A publikálók szerint ezt az értelmezést alátámasztja, hogy a köemlék az apulumi legió-tábor közelében került elő.²⁵ Berciu és Popa úgy vélték, a felirat értelmezése így adható meg: „... a sémita Flavius, Barhadades fia, Jupiter Dolichenus papja, a legio XIII gemina

¹⁸ P. Merlat, *Essai*... 29.

¹⁹ I. Berciu-Al. Popa, *Latomus* 23 (1964) 473—.; uő., *Apulum V.* (București, 1965) 172—.; *AE* 1965, 30.

²⁰ Fr. Vittinghoff, in: *Studien zur europäischen Vor- und Frühgeschichte.* (Neumünster, 1968) 137—.; *CIL* III 1051.; Balla L., i. m. (12. jegyzet).

²¹ I. Berciu-Al. Popa, i. m. 482. és 179.

²² Vö. P. Merlat, *Essai*... 17—.; I. I. Russu, i. m. 183.

²³ Legutóbb: Balla L., i. m. (12. jegyzet)

²⁴ I. Berciu—Al. Popa, i. m. 480— . és 178— .

²⁵ I. Berciu—Al. Popa, i. m. (19. jegyzet).

castruma közelében emelt . . . oltárt. . .”²⁶ Véleményünk szerint mindkét idézett megállapítás helyesbítésre szorul. Elsőként a köemlék koráról.

Az új apulumi Dolichenus-felirat a szöveg és a közölt fénykép alapján — szerintünk — csak megközelíthetően datálható: a terminus a quo a II. század közepe (Antoninus Pius kora) lehet,²⁷ a terminus ante quem viszonylag pontosabban megadható: a III. század eleje. Szinte bizonyosnak látszik ui. hogy a sacerdos peregrinus jogállása, valamint az, hogy a legio XIII gemina neve mellől hiányzik az Antoniniana kitüntető jelző,²⁸ a köemléket i. sz. 212 elé datálja. A publikálók Caracalla-kori korhatározása így elcsik, a felirat legkésőbb Septimius Severus idején keletkezhetett.

Hasonlóképpen már első látásra kételyeket ébreszt Flavius Barhadadi (filius) papi címének: sacerdos Jovis Dolicheni ad legionem s. s. értelmezése — sacerdos ad castra legionis — is.²⁹ A kérdéses felirat-hely vizsgálata arra enged következtetni, hogy a sacerdos kapcsolata a legióval sokkal inkább tartalmi jellegű lehetett. Arról van ui. szó, hogy az „ad legionem” kifejezés aligha jelölhette a legiótábor környékét, jelentése nem adható vissza pl. o. az „ad castra” értelemben. Az „ad” praepositívót ez esetben kizárólag átvitt értelemben használhatta a köfaragó, következképpen a sacerdos Iovis Dolicheni ad legionem s. s. jelntése: a legiónál, a legió mellett tevékenykedő pap, ill. a legio XIII gemina Dolichenus-papja.³⁰ Az előbbiekből következik, a szóbanforgó sacerdotium olyan papi tisztségnek tekinthető, amelyet Flavius Barhadadi (filius) minteg a legiónál rendszeresített katonai tisztségként töltött be. Amennyiben az előbbi fejtegetés helytálló, a kérdés a továbbiakban az: feltételezhető-e egy olyan szoros és állandó, funkcióját tekintve körülhatárolható viszony a Dolichenus-papok és a hadsereg, közelebről egy legió — a legio XIII gemina — között, amely — legalábbis a sacerdos szubjektív felfogása szerint — egyfajta papi-katonai tisztség ismérveivel rendelkezett? A helyzet ui. az, hogy — amint azt I. Bercui és Al. Popa is megállapították — a római legiók és auxiliák rangrendjére fényt vető forrásanyagban ilyen papi tisztségre a kutatás

²⁶ I. Bercui — Al. Popa, i. m. 480. és 178.

²⁷ Az oltárfejezet díszítése a Duna-vidéken főként dalmáciai és dáciai köemlékeken található meg, Dáciában a kései principátus korára jellemző. — A *pro salute imperii Romani et virtute leg. XIII g.* kifejezés olvasható egy 158-ra datálható apulumi felíraton: CIL III 1061 = D. 4006, vö. A. Stein, Die Reichsbeamten von Dazien. DissPann I, 12. (Bp. 1944) 28. Ld. továbbá Latomus 26 (1967) 997.: Ampelum, *IOMD pro salute imp. perpetui M. Antoni Gordiani Aug.* — — — A 158-ra datálható felírat a M. Statius Priscus dáciai helytartósága idején lezajlott háborús eseményekkel hozható kapcsolatba: A. Stein, i. m. 27 —, J. Fitz, Acta Ant. Hung. 9 (1961) 182 —; Balla L., Arch. Ért. 92 (1965) 145 —. és lentebb. De hadi események képezhettek a hátterét a Gordianus salusáért emelt ampulumi oltárnak is (az állító: Aur. Gai. bf. cos.), vö. C. Daicovicu, Dacia. (Cluj, é. n.) 375.

²⁸ Vö. E. Ritterling, i. m. 1716 —, kül. 1727. — Ld. CIL III 1071, cf. p. 1390; 1072, vö. A. Stein, i. m. 96.

²⁹ Már az is problémát okoz: miért tartotta szükségesnek a sacerdos, aki a felíratot feltehetően saját közössége szentélyében állította, az „ad legionem” hangsúlyozását, ha annak jelentése „ad castra legionis” lett volna, amint azt Bercui és Popa gondolják.

³⁰ Vö. a példákat: Thesaurus Linguae Latinae I. (1900) 528, 19—51. — ezzel szemben: 523, 66—524, 15. — Különösen jellemzőnek látszik: CIL II 5439 = D. 6087., CXXVIII. *magistri ad fana templa delubra — — — suo quoque anno fiant.* — További példákat l. többek közt a tartományi császárkultusz főpappjainak címében: H. Dessau, ILS III. (1914) p. 579.; J. Deininger, Die Provinziallandtage der römischen Kaiserzeit von Augustus bis zum Ende des dritten Jahrhunderts n. Chr. (München, Berlin, 1965); Balla L., Könyv és Könyvtár (Debrecen) VII:2 (1969) 24 —, valamint a lovagrendű tisztségviselők titulatúrájában: H.-G. Pflaum, Les carrières procuratoriennes équestres sous le Haut-Empire Romain I—IV. (Paris, 1960—61) kül. III, 1313 —.

nem talált megnyugtató példát.³¹ Másfelől már A. v. Domaszewski³² alapvető vizsgálatai és összeállításai utaltak arra, hogy a római hivatalos vallásosság és táborvallás felbomlása ill. átalakulása idején — a kései Antoninus-korban és a III. században (a Severi alatt) — egyes peregrinus kultuszok, elsősorban a Dolichenus-tisztelet papjai szorosabb kapcsolatba kerültek a katonai religiozitással. Az apulumi felirat értelmezésével kapcsolatban, a következőkben elsőnek néhány idevágó forráshelyet kívánunk vizsgálat tárgyává tenni, majd ezt követően a dáciai meg az összbirodalmi vallásosság alakulását vesszük szemügyre, különös tekintettel a keleti kultuszok (a Dolichenus-tisztelet) és a táborvallás összefüggéseire.

2. A római hadsereg „Rangordnung”-ja tehát nem ismert olyan sacrális jellegű tisztséget, amely a legióknál és az auxiliáknál általában kimutatható volna, kivéve talán a haruspexeket, akik néhány adat nyomán a helytartó ill. a legatus legionis officiumában és a cohortes vigilum praefectusának oldalán — A. v. Domaszewski szerint Septimius Severus-tól — megfigyelhetők.³³ Mindez nem mond ellent az apulumi felirat értelmezésének: Flavius Barhadadi (f.) már csak peregrinus jogállása kapcsán sem tartható a leg. XIII g. katonájának, a sacerdos Jovis Dolicheni ad legionem XIII geminam papi „tisztség” nem volt része a legió katonai hierarchiájának. Mégis néhány feliraton meg papiruszon fennmaradt adat arra utal, Flavius Barhadadi sacerdotium-a nem tekinthető egyedülállóan.

Dacia superior, Sacidava.³⁴ CIL III 7728. (cf. 12555) *Io. S(oli) [invi. ? deo ge]nitore P. (?) [Aelius ? Art]emidorus de[c. ? — — —] sacer(dos) creatus a Palm[yre]nis do(mo) Macedonia et adve[n]tor huius templi — — —*. — Mithraikus dedikáció a II. század végéről vagy a III. századból. A Palmyreni minden valószínűség szerint a dáciai numeri Palmyrenorum egyikének katonái voltak.³⁵

Róma.³⁶ CIL VI 2256=D. 2090. ——— *T. Ael. Malco tectori eq. praetorian. ——— item antistes sacer(d) temp(li) Martis castror. pr. ———*. — A sírfeliratot A. v. Domaszewski a III. századra datálta. A Malcus=Malchus név: sémita.³⁷ Mars alakja mögött orientális-szír istenség ill. istenelképzelés is állhatott.³⁸

Dura.³⁹ P. Dura 82 és 89, kb. 233-ból ill. 239-ből. „Morning Reports”. — *aed(it)uus) Aurel. Silvanus — [sacer]dos Themes Mocimi —*. Themes valószínűleg Aurel. Silvanus

³¹ J. Berciu — *Al. Popa*, i. m. 478 — és 176 —.

³² A. v. Domaszewski, *Die Rangordnung des römischen Heeres*². Einführung und Berichtigungen und Nachträge von B. Dobson. (Köln — Graz, 1967); *uő.*, *Die Religion des römischen Heeres*. (Trier, 1895) kül. 45 —, 57 —. — L. még lentebb.

³³ L. A. v. Domaszewski, *Rangordnung*, i. m. 14., 37.; *uő.*, *Religion*, 110 —. — A haruspexekre l. még: G. Wissowa, *Religion und Kultus der Römer*². (München, 1912) 543 —.

³⁴ Dorstadt-Dostat-Hosszútelek, *Tabula Imperii Romani*. Aquincum — Sarmizegetusa — Sirmium. L 34 Budapest. Zusammenestellt von S. Soproni. (Bp. 1968) 98., s. v. Sacidava. Az itt invokált orientális-szinkretisztikus istenalakról legutóbb: I. Tóth, *Acta Classica Univ. Debr.* 6. (1970) 71 —. A sacerdos-ra a korábbi irodalomból l. kül. A. D. Nock, *JRS* 27 (1937) 108 —.

³⁵ Balla L., i. m. (11. jegyzet) további irodalommal.

³⁶ Vö. A. v. Domaszewski, *Religion*, 47, no. 87.; *uő.*, *Rangordnung* (Dobson), 22 —.

³⁷ H. Wuthnow, *Die semitischen Menchennamen in griechischen Inschriften und Papyri des Vorderen Orients*. (Leipzig, 1930) 70 —.

³⁸ Vö. A. v. Domaszewski, *Religion*, 64 —.

³⁹ *The Excavations at Dura-Europos, Final Report V*, 1. (New Haven, 1959) C. B. Welles — R. O. Fink — J. F. Gilliam, *The Parchments and Papyri*. 270 —, no. 82.; 281 —, no. 89. vö. B. Dobson, in: A. v. Domaszewski, *Rangordnung*, XVII. A szóbanforgó tisztségek értelmezéséhez: A. D. Nock, *HThR* 45 (1952) 242 —. (I. Excavations, 277., 282).

utódja volt.⁴⁰ mindkettlen a cohors XX Palmyrenorum katonái.⁴¹ A. D. Nock⁴² és a publikálók⁴³ szerint az aedituus és a sacerdos egyaránt „military title”-nak tekinthetők; a sacerdos-szal kapcsolatban⁴⁴ „it seems probable that the position and functions which it designates are to be explained primarily and perhaps entirely in terms of the official religion.” „. . . Themes is not an Oriental priest serving as a special chaplain.” Nock szerint: „the sacristan of the shrine in which the standards were kept.”

Dacia, superior, Micia.⁴⁵ CIL III 1338=D. 4074a. *G(enio ?) T(ur)Maz(gade?) Aure. Dionisius cur(ator) pos.*—Egy másik miciai feliraton, amelyet a coh. II Fl. Commagenorum eq. sag. állított, a szír istenséget Iupiterrel azonosították.⁴⁶ Talán curator faniról van szó,⁴⁷ a személynév orientális származásra utal.⁴⁸

Róma.⁴⁹ CIL VI 31181 *Soli invicto pro salute imp(eratorum) et Genio n(umeri) eq(uitum) sing. eorum, M. Ulp. Chresimus sac(e)rd(os) Iovis Dolicheni* — — —. — P. Merlat: III. század.

Germania inferior. Rigomagus=Remagen.⁵⁰ CIL XIII 7786 *in h. d. d. Arcias Marinus sacerdos Dolicheni donum donavit equitibus c(o)hortis I Fl.* — — —. i. sz. 250. — A sacerdos orientális: szír volt.

Dacia superior. Apulum.⁵¹ CIL III 7760 *IOM Dolicheno pro salute imperator. Ael. Valentinus vet. sacerdos templ(um) impedio suo restituit.* — III. század; a sacerdos keleti származású lehetett.⁵²

Ami első látásra feltűnik: az idézett forráshelyek korbéli egybeesése, kivétel nélkül a kései principátus időszakából valók — a II. század végéről és a III. századból, főként kimutathatóan annak 1. feléből. Nem kevésbé jellemző a sacerdosok szinte egységesen orientális származása, valamint az, hogy a táborvallással kapcsolatba került istenalakok többsége bizonyosan keleti — szír és iráni-kis-ázsiai — eredetű volt. Figyelemre méltó továbbá, hogy a sacerdosok főként Iupiter Dolichenus papjai közül kerültek ki: Flavius Barhadadi sajátos „tisztsége” az apulumi legiónál már csak ezért sem tekinthető véletlennek, teljesen egyedi jelenségnek. Végül rá kell mutatni a szóbanforgó papi tisztséget illetően a keleti-szír katonák jelenlétének szerepére: a durai aedituus és sacerdos a cohors XX Palmyrenorum katonái voltak, a acidavai sacerdos-t palmyrai numerus katonái-

⁴⁰ Excavations, 282.

⁴¹ A csapat történetére: J. F. Gilliam, Excavations, 26 —.

⁴² A. D. Nock, i. m.

⁴³ Excavations, 282.

⁴⁴ Excavations, 282. és A. D. Nock, i. m.

⁴⁵ Tabula Imperii Romani. i. m. (34. jegyzet); I. I. Russu, i. m. 172.; W. Wagner, Die Dislokation der römischen Auxiliärformationen . . . (Berlin, 1938) 124. — C. Daicoviciu, Dacia. (Cluj, é. n.) 162—, 180—.

⁴⁶ C. Daicoviciu, i. m. 182., no. 6.; I. I. Russu, i. m. 185. — Dolichenus és Turmazgad kapcsolatára l. AE 1954, 267. (Dura-Europos), vö. Excavations at Dura-Europos, Preliminary Report IX., 3. (New Haven, 1952) J. F. Gilliam, 114—. no. 973—4. — A miciai felirat vallásilag Iupiter Dolichenus-hoz, történetileg elsősorban a coh. II Flavia Commagenorum katonáihoz kapcsolható. Miciáról, a miciai keletiekéről legutóbb: O. Floca, Hommages à Marcel Renard III. (Bruxelles, 1969) 224—.; uő., AMN 5 (1968) 111 —.; L. Balla—I. Tóth, Acta Classica Univ. Debr. 4 (1968) 69—.

⁴⁷ Kerényi A., i. m. no. 1925.

⁴⁸ L. Kerényi A., i. m. p. 165.; Balla L., i. m. (11. jegyzet).

⁴⁹ P. Merlat, Répertoire . . . no. 239.; A. v. Domaszewski, Religion, 64., no. 134.

⁵⁰ P. Merlat, Répertoire . . . no. 342.; A. v. Domaszewski, Religion, 64., no. 133.

⁵¹ P. Merlat, Répertoire . . . no. 25.; I. Berciu—Al. Popa, Latomus 23 (1964) 482.

⁵² Vö. Kerényi A., i. m. 3—. (passim) és Balla L., i. m. (11. j.).

ból összetevődő kultikus közösség választotta, a miciai curator és az általa invokált istenség nyilvánvalóan összefüggött az ott állomásozó coh. II Fl. Commagenorum-mal, sbizonyos, hogy a ró mavárosi equites singulares soraiban a II—III. században nem kevés orientális szolgált. Ami az apulumi legio XIII gemina-t illeti: megállapítható, hogy a II. század 1. felétől-közepétől növekvő számban szolgáltak itt keleti-hellenisztikus területekről sorozott katonák.⁵³

Az áttekintett adatok és jelenségek lényegében egybevágóak a korábbi kutatás, így elsősorban A. v. Domaszewski⁵⁴ eredményeivel.⁵⁵ A hagyományos-hivatalos római vallás felbomlása ill. átalakulása idején, az Antoninusok és a Severusok alatt egyes „idegen”, főként orientális istenkultuszok mind szorosabb kapcsolatba kerültek a hivatalos kultusszal ill. a táborvallással, majd annak szerves részévé váltak. Különösen fontos szerepet játszott ebben a folyamatban, mint ismeretes a II—III. század fordulója körül Jupiter Dolichenus alakja. A keleti kultuszok nyugati elterjedése egyszersmind a hellenisztikus-orientális jellegű vallásosság széleskörű előretörését is jelentette a társadalom minden rétege körében. Ennek kapcsán léptek előtérbe a keleti-szír rítusok ismerői: a sacerdotés, s kerültek kapcsolatba a táborvallással,⁵⁶ különösen ott, ahol jelentős számú keleti származású katona is jelen volt.

Így válik érthetővé, hogy bár a hadseregvallás szervezete a III. században sem változott lényegesen,⁵⁷ egyes — auxiliáris — alakulatoknál, a keleti háttérű sacerdotium „quasi” katonai-papi tisztségből — valószínűleg ilyennek tekinthető Flavius Barhadadi „officiuma” is —, a katonai hierarchiának részévé vált, ranggá alakult, ld. P. Dura Nr. 82 és 89.⁵⁸ Themes Mocimi, sacerdos cohortis XX Palmyrenorum helyzete és többé-kevésbé körvonalazható funkciói legalább részben utalnak arra, milyen minőségben kaphatott helyet a római hadseregszervezetben a sacerdotium.⁵⁹ A magunk részéről azonban valószínűnek tartjuk, a sacerdos tevékenysége még ilyen esetben sem merülhetett ki a „sacristan” feladatának teljesítésében, ami Themes Mocini esetében kimutathatóan főként a tribunus cohortis melletti sacrális teendők ellátását jelentette. A hivatalos kultusz, a római táborvallás gyakorlásában való alárendelt közreműködés aligha indokolja a sacerdotium-nak, mint rangnak a hierarchiába való — bár csak ritkán előforduló, nem általános — beillesztését. Ha elfogadjuk, hogy Themes Mocimi rangja nemcsak nevében, de tartalmilag is a legszorosabb összefüggésbe hozható a különböző keleti-hellenisztikus istenkultuszokban oly kiemelkedő szerepet játszó sacerdosokkal, úgy szinte bizonyosra vehető: Themes szerepe a cohors XX Palmyrenorum katonái körében lényegesen nagyobb lehetett, mint azt rangja, helyzete mutatja.

⁵³ Vö. E. Ritterling, i. m. 1718.; I. I. Russu, Apulum V. (Bucuresti, 1965) 217 —.; G. Forni, Il reclutamento delle legioni da Augusto a Diocleziano. (Roma, 1952) 93.; Kerényi A., i. m. passim; I. I. Russu, AMN 6 (1969) 176 —.

⁵⁴ A. v. Domaszewski, Religion, kül. 57 —.

⁵⁵ Újabbán l. pl. o. I. Mundle, Historia 10 (1961) 228 —.

⁵⁶ Az orientális sacerdosok kérdésére másutt még részletesen visszatérünk; l. Peregrinus ritus in vita Marci (SHA) 13, 1 — Acta Classica Univ. Debr. 7 (1971) s. a.

⁵⁷ Vö. A. v. Domaszewski, Religion, 110 —.

⁵⁸ L. fentebb: 39. jegyzet.

⁵⁹ Részletesen: Excavations, 282.; A. D. Nock, i. m. (39. j.).

Felvetődik itt a kérdés, vajon az adott esetben a sacerdotium nem a honi istenségek kultuszainak ápolásával szoros kapcsolatban került a cohors XX Palmyrenorum rangrendjébe? Erre utal egyrészt Themes Mocimi összefüggése a durai Bel-tisztelettel,⁶⁰ de épp úgy az idegenbe szakadt palmyriaiak — s általában a szírek — közismert ragaszkodása a dii patrii alakjaihoz.⁶¹ Ismeretes továbbá, hogy legkésőbb a Severusok idején — de valószínűleg elszórtan már a II. században is — egyes sacra peregrina, mint a katonák honi istenségei hivatalos tiszteletben részesültek a táborvallás keretei között.⁶² Mindent egybevetve: Aurelius Silvanus és Themes Mocimi sacrális, „tisztiségei” már mint kialakult „polgári sacrális tisztiségek”, az általános vallási fejlődés ezen belül a dii patrii növekvő jelentősége kapcsán emelkedtek egy túlnyomórészt szírekből összetevődő cohors katonai hierarchiájába, váltak az eredeti elnevezést megtartva katonai ranggá.⁶³

Themes Mocimi és Aurel. Silvanus katonai-sacrális tisztiségei lehetővé tehetik Flavius Barhadadi sacerdotiumának, a sacerdos Iovis Dolicheni ad legionem kifejezésnek részletesebb megvilágítását. Az aedituus és sacerdos cohortis, továbbá a sacerdos Iovis Dolicheni ad legionem összefüggése, úgy véljük, teljesen bizonyosra vehető,⁶⁴ a különbség: Flavius Barhadadi sacerdotiuma nem vált katonai ranggá.⁶⁵ Ettől eltekintve a szír eredetű, feltehetően commagenei Flavius lényegében ugyanazokat a sacrális feladatokat láthatta el az apulumi legio XIII gemina mellett, mint Themes Mocimi a cohors XX Palmyrenorum kötelékében: irányította a legió — akkortájt minden valószínűség szerint jelentős részben keletiekből, így szírekből összetevődő⁶⁶ — legénysége körében különösen népszerű orientális katonai istenség kultuszát,⁶⁷ s ha nem is volt a csapat katonája, papi tevékenysége révén állandó, szoros kapcsolatba kerülhetett a legió kultuszéletével, az apulumi tábor vallásosságával. Ez a sajátos viszony — az ősi, szír rítust jól ismerő Flavius Barhadadi és a legio XIII gemina hivatalos kultusza között — jutott kifejezésre az apulumi oltárkő sacerdos Iovis Dolicheni ad legionem megfogalmazásában.

3. Az előbbieken az apulumi Dolichenus-felirat új értelmezése kapcsán azt kívántuk bizonyítani, egy katonai alakulat mellett tevékenykedő sacerdos a kései principátus időszakában viszonylag elterjedt jelensége a táborvallás fejlődésének, a sacerdotés jórészt kimutathatóan orientálisok voltak, s elsősorban olyan alakulatokkal kapcsolatban

⁶⁰ Uj. Themes Mocimi megjelenik a durai Bel-templom tribunusfreskóján is, megnevezése itt is sacerdos-hiereus; a sacerdos a cohors parancsnokának segítkezik az áldozat bemutatásánál, l. Excavations, 282. — A palmyrai főisten durai kultuszáról: O. Eissfeldt, Tempel und Kulte syrischer Städte in hellenistisch-römischer Zeit. (Leipzig, 1941); J. G. Février, La religion des Palmyréniens. (Paris, 1938); l. még F. Cumont, Les religions orientales dans le paganisme romain. (Paris, 1929)

⁶¹ L. F. Cumont, i. m. 95 —; Duna-vidéki vonatkozásban: J. Dobias, Bidluv Sborník (Praha, 1928) 37 —; G. Alföldy, Act Arch. Hung. 13 (1961) 109 —. Dáciában: A. Stein, i. m. 63. és A. Betz, Omagiu lui C. Daicoviciu. (Bucuresti, 1960) 33 —. SCIV 19 (1968) 581. = CIL III 7954 = D. 4341.

⁶² Vö. A. v. Domaszewski, Religion, 45 —. Az újabb irodalomból l. pl. o. Deus Sol Elagabalus kultuszát Intercisában a coh. I Hemesenorum katonái körében: J. Fitz, Acta Ant. Hung. 16 (1968) 313 —, vagy AE 1962, 304.; J. Beaujeu, La religion romaine a l'apogée de l'empire. I. La politique religieuse des Antonins (96 — 192). (Paris, 1955).

⁶³ L. még fentebb T. Ael. Malcus feliratát (36. j.), továbbá a dáciai sacerdos creatus a Palmyrenis oltárát.

⁶⁴ Amit alátámaszt Jupiter Dolichenus alakjának, tiszteletének erős katonai-hivatalos jellege is, l. P. Merlat, Essai... 101. l. még részletesen lentebb.

⁶⁵ Mutatja ezt még az istenség nevének kiírása is.

⁶⁶ Vö. fentebb és a köv. jegyzetben.

⁶⁷ L. P. Merlat, Répertoire... 22 —. és fentebb Ael. Valentinus veteranus sacerdos feliratát. A commageneiek jelentőségét mutatják Apulum környékén: P. Merlat, Répertoire... no. 27 — 29.; I. I. Russu, AMN 6 (1969) 182.; l. még fentebb, Micia, coh. II Fl. Commagenorum és I. I. Russu, i. m. 171 —. Részletesen: Balla L., i. m. (11. jegyzet).

fordulnak elő, melyekben jelentős számú keleti eredetű katona teljesített szolgálatot. S hasonlóképpen: a sacerdosok által képviselt kultuszok többsége bizonyosan orientális, elsősorban szír istenkultusz volt. A következőkben szólni kell a vizsgált jelenség vallás-történeti-történeti háttéréről.

A különböző sacra peregrina tisztelete, mint ismeretes, szélesebb társadalmi körben, így a hadsereg körében is, az I. század 2. felétől-végéig terjedt el a Birodalom nyugati területein.⁶⁸ Az Antoninus-kor vallásosságára — amelyet az összefoglalások általában a hagyományos-hivatalos római kultusz felbomlásának kezdeti időszakaként jellemeznek⁶⁹ — már a lokális istenalakok⁷⁰ és a keleti vallások⁷¹ egyre erősödő népszerűsége nyomta rá bélyegét, e jelenségek mögött egyik legfontosabb tényezőként a vallási igények lassú, de állandó átalakulása állott.⁷² A religiozitás fejlődése a hivatalos-formális vallási felfogástól a személyes igényeket is kielégítő vallásosság felé haladt,⁷³ s erre elsősorban az orientális istenkultuszok voltak alkalmasak.⁷⁴ Ez utóbbiak közül a szír istenségeket és Mithra-t a kultusz erős triumphalis jellege a katonák, a tábori kultusz számára különösen vonzóvá tette.⁷⁵ A császári valláspolitikai, jóllehet továbbra is éles határt vont a hivatalos kultusz és a sacra peregrina tisztelete között, egyre rugalmasabban reagált a vázolt átalakulási folyamat jelenségeire, s arra törekedett, hogy a különbségek fenntartásával az idegen istenkultuszokat saját céljai szolgálatába állítsa.⁷⁶

Döntő változást, úgy tűnik, a II. század 2. felének eseményei, így a parthus meg a markomann háborúk és a Commodus-kor, valamint a 193—197. évi polgárháborúk hoztak.⁷⁷ A Severus-kor vallásossága már egy más fejlődés időszakának tekinthető: a pogány religiozitás utolsó nagy fellendülése, egyszersmind a végső hanyatlás kezdeti egyaránt jellemzők ezekre az évtizedekre. Mint ismeretes a III. századi válság vallási téren már a kereszténység széles körű elterjedését eredményezte.⁷⁸ A pogány kultusz-
nak ebben az utolsó korszakában — a markomann háborúktól és a Commodus-kortól a III. század közepéig terjedő közel egy évszázadban — az államvallás alakulásának egyik legjellemzőbb vonása a sacra peregrina — megint csak elsősorban az orientális-szír istenségek és Mithra — tiszteletének hivatalos elfogadása volt.⁷⁹ Erre a korra esik az egyiptomi istenségek tiszteletének utolsó nagy fellendülése — Caracallával bezáróan⁸⁰ —,

⁶⁸ Vö. G. Wissowa, *RuKdR*² (München, 1912) 78—, 348.; A. v. Domaszewski, *Religion*, 45—.; F. Altheim, *A History of Roman Religion*. (London, 1938) 433—.; K. Latte, *Römische Religionsgeschichte*. (München, 1960) 327— . etc.

⁶⁹ L. G. Wissowa, i. m. 87— . etc. (68. jegyzet).

⁷⁰ A megfogalmazásra: A. Mócsy, *Pannonia*. RE Suppl. 9 (1962) 740— .

⁷¹ Vö. F. Cumont, *RO*⁴ (Paris 1929) 17— .

⁷² Vö. K. Latte, i. m. 327—., küll. 357—.; G. Alföldy, *Acta Arch. Hung.* 13 (1961) 103— . — BpR 20 (1963) 47— .

⁷³ G. Alföldy, i. m.

⁷⁴ G. Alföldy, i. m. 109— . és 51— .

⁷⁵ Vö. Nagy T., *Budapest Története I/2*. (Bp. 1942) 430.

⁷⁶ L. G. Alföldy, i. m. 103—., 47—.; J. Beaujeu, i. m. (62. j.).

⁷⁷ A kor történeti fejlődéséről összefoglalóan: M. Rostovtzeff, *SEHRE*² (Oxford, 1957) 393—.; E. M. Schtjerman, *Die Krise der Sklavenhalterordnung in Westen des römischen Reiches*. (Berlin, 1964) küll. III Teil., 251—.; P. Oliva, *Pannonia and the Onset of Crisis in the Roman Empire*. (Praha, 1962) küll. 67—., 259— .

⁷⁸ L. L. Balla, in: *Die römischen Steindenkmäler von Savaria*. 44— . (Bp., 1971); uó., *Acta Classica Univ. Debr.* 3 (1967) 67— .

⁷⁹ L. F. Altheim, i. m. 455— . (68. j.).

⁸⁰ L. L. Vidman, in: *Neue Beiträge zur Geschichte der Alten Welt II*. (Berlin, 1965) 389— .

a Iupiter Dolichenus kultusz virágzása⁸¹ és a Mithra-misztériumok általános elterjedése.⁸² Olyan epizódok is jellemzők e korra, mint pl. o. Elagabal Deus Sol Heliogabalus kultusza⁸³ vagy a Pannoniciani augures felbukkanása a 193—197. évi polgárháborúk idején.⁸⁴ Ekkor figyelhető meg leginkább a dii patrii tisztelete,⁸⁵ a különböző Genii kultusza⁸⁶ etc. Alföldy G.⁸⁷ találó megfogalmazása szerint a 180 és 235 közötti időszak vallási életének legfőbb jellegzetessége a „vallási keresés” volt.

A vizsgált korszak religiozitásának egyik legfontosabb tényezőjére: a hadsereg valóságára egyfelől a triumphális keleti istenkultuszokra való érzékenység, másrészt a római vallási hagyomány egyes istenalakjaihoz, valamint a császárkultuszhoz való erős kötődés tekinthető jellemzőnek.⁸⁸ Fontos vonása a katonák vallási életének a honi istenségek, a dii patrii tiszteletének intenzív ápolása, s egyes lokális istenalakok kultusza.⁸⁹ Bár a táborvallás ill. a hadseregvallásosság a Severus-korban is megtartotta hagyományos szervezetét és jellegét,⁹⁰ a hadsereg politikai jelentőségének megnövekedése — különösen a II. század 2. felétől: a markomann háborúktól — egyszersmind a katonák körében népszerű sacra peregrina tiszteletének erősödését is eredményezte. Az általános fejlődése tehát az egyébként meglehetősen hagyománytisztelő katonai vallásosság alakulására is hatott, s nem véletlen, hogy a különböző idegen istenkultuszok nagy fellendülése éppen Septimius Severus hatalomra kerülésével: a katonai monarchia kialakulásával vette kezdetét.⁹¹

A vázolt történeti-vallástörténeti fejlődés kereteibe illeszkedve jelenik meg — a számkra itt különösen fontos — dolichei Iupiter tisztelete Hadrianus idején a nyugati tartományokban.⁹² Iupiter Dolichenus — a par excellence katonai istenség — kimutathatóan legkorábban a felső-pannóniai Carnuntumban és a numidiai Lambaesis-ben vert gyökeret, mindkét helyen szoros összefüggésben az ott állomásozó legiók vallásosságával.⁹³ Ennek megfelelően a kultusz Carnuntumban és Lambaesis-ben egyaránt már kezdetől erős hivatalos színezetet kapott,⁹⁴ s ez jellemző a dáciai Dolichenus-tiszteletre is, amelynek legkorábbi datálható feliratos emléké a legiótáborhely Apulumban Antoninus Pius salusáért dedikálták.⁹⁵ Commagene hadászati jelentősége, az a körülmény, hogy a nyugati tartományok — így elsősorban a dunai provinciák — hadseregei a II.

⁸¹ P. Merlat, *Essai*... 17—.

⁸² F. Cumont, *RO*⁴ (Paris, 1929) 125—.

⁸³ F. Cumont, i. m. 105—.

⁸⁴ Vö. G. Alföldy, *Acta Ant. Hung.* 8 (1960) 145—.; *uő.*, *AntTan* 7 (1960) 37—.; Vö. *Epigr. Studien* 5. (Düsseldorf, 1968) 11—.

⁸⁵ L. fentebb: 60—62. jegyzet és J. Fitz, *Acta Arch. Hung.* 11 (1959) 258—.; *uő.*, *Arch. Ért.* 85 (1958) 169—.

⁸⁶ K. Latte, i. m. 331—.

⁸⁷ G. Alföldy, i. m. (72. jegyzet) 117—.; és 58—.; K. Latte, i. m. 327—.

⁸⁸ L. A. v. Domaszewski, *Religion*, passim.; újabban: G. Webster, *The Roman Imperial Army*. (London, 1969) 266—.

⁸⁹ A. v. Domaszewski, i. m. 45—., 54—.

⁹⁰ A. v. Domaszewski, i. m. 110—.

⁹¹ Vö. pannóniai vonatkozásban: G. Alföldy, i. m. (72. jegyzet).

⁹² Vö. P. Merlat, *Essai*... 9—.

⁹³ P. Merlat, i. m. 9—., 135—., 155.

⁹⁴ *Carnuntum* : P. Merlat, *Répertoire*... no. 121.; vö. E. Svoboda, *Carnuntum*⁴. *Seine Geschichte und seine Denkmäler*. (Köln—Graz, 1964) 194.; *Lambaesis* : P. Merlat, i. m. no. 286.; a helyes datálás: 125/126, vö. B. E. Thomasson, *Die Statthalter der römischen Provinz Nordafrikas von Augustus bis Diocletianus II.* (Lund, 1960) 168.

⁹⁵ P. Merlat, *Répertoire*... no. 24.

század elejétől gyakran küldtek erős különítményeket a parthus határokra, valamint az, hogy a dolichei Ba'al-t Iupiter optimus maximus-szal, a tábori kultusz középpontjában álló legfőbb római államistennel azonosították, Iupiter Dolichenus-t különösen alkalmassá tették arra, hogy a többi sacra peregrina közül kiemelkedve fontos szerepet töltsön be a kései principátus katonai vallásosságában.⁹⁶ Valóban, amint azt legutóbb P-Merlat⁹⁷ részletesen kimutatta, a datálható Dolichenus-feliratok nagy többsége Commodus, de főként a Severi uralkodása idején keletkezett, s az is megfigyelhető, hogy a kultusz e nagy virágzása idején — amikor az egyiptomi istenségek fokozatosan háttérbe szorultak, a Mithra-tisztelet pedig még nem ért el népszerűségének tetőfokára — a Dolichenus-tisztelet hivatalos-katonai jellege a lehetséges legnagyobb mértékben jutott érvényre.⁹⁸ Jól mutatja ezt a császárok salusáért emelt feliratok nagy száma, a köemlékek területi megoszlása, a dedikálók összetétele.⁹⁹ Az elmondottakat is figyelembe véve, semmiképpen sem véletlen, a II. század végén és a III. század 1. felében éppen a dunai területek, köztük főként a két Pannonia és a tres Daciae tűnnek ki Dolichenus-kultuszukkal.¹⁰⁰ Egyfelől elég itt utalni az exercitus Illyricus meghatározó szerepére, a dunai határok fokozódó jelentőségére a szóbanforgó időszakban,¹⁰¹ másrészt nem kétséges, hogy Iupiter Dolichenus — és más hellenisztikus-orientális istenalakok — tiszteletében ezeken a területeken rendkívül fontos szerepet játszott a zárt csoportokban kimutatható keleti — szír és kis-ázsiai — ethnikum.¹⁰²

Mindent egybevetve: a Dolichenus-kultusz Commodus- és Severus-kori nagy virágzását a legfontosabb európai katonai tartományokban és Rómában a Marcus-korral felgyorsult vallási fejlődés egyik legjellemzőbb, legfontosabb jelenségének tarthatjuk. A történeti-szellemi háttér: a hadseregnek, mint birodalomfenntartó tényezőnek eddig lényegében ismeretlen súllyal való előtérbe kerülése, valamint a kibontakozó válság kapcsán nagy mértékben mélyülő vallási igények. A Marcus alatt már megindult politikai fejlődés Commodus abszolutisztikus törekvései után Septimius Severus katonai monarchiájában érte el csúcspontját, s ez kifejezésre jutott a vallási élet — tartalmi és formai — alakulásában is. Iupiter Dolichenus, mint katonai istenség, egyszersmind sajátos szír rítusával nyugaton különösen vonzó istenalak, Commodus és a Severi uralma idején, valamint a dinasztia szír uralkodói: Elagabal és Severus Alexander alatt, szükségképpen rendkívül kedvelté kellett válnia a hadsereg körében és a hivatalos vallásosság számára. Hogy Dolichenus valóban bekerült-e a tábori szentélyben tisztelt istenségek közé, mint ahogy azt korábban A. v. Domaszewski¹⁰³ felvetette, továbbra is kérdésesnek látszik, másfelől azonban vitathatatlan — nem utolsó sorban Flavius Barhadadi apulumi felirata alapján —, hogy a szír eredetű istenalak tisztelete, más sa-

⁹⁶ Commagene-re: P. Merlat, *Essai*. . . 1 —.; a dunai csapatok keleti expedícióira: E. Ritterling, i. m. 1256 —., 1284 —., 1297 —., 1308 —.; A. Mócsy, i. m. 626 —.

⁹⁷ P. Merlat, *Essai*. . . 17 —.

⁹⁸ L. újabban: J. Fitz, i. m. (85. jegyzet).

⁹⁹ L. P. Merlat, *Essai*. . . 9 —., 17 —., 25 —. és Répertoire. . . 402 —.

¹⁰⁰ Vö. P. Merlat, *Répertoire*. . . 22 —., 55 —. és passim.

¹⁰¹ L. Balla L., *A Severusok és Dácia*. = D. M. É.1969—1970. s. a. további irodalommal.

¹⁰² Összefoglalóan: J. Dobias, i. m. (61. jegyzet).

¹⁰³ A. v. Domaszewski, *Religion*, 57 —., vö. I. Mundle, *Historia* 10 (1961) 228 —.

játosan katonai jellegű kultuszokkal együtt, a hadsereg elképzeléseinek egyik legfőbb vallási kifejezőjévé vált — bár csak viszonylag rövid időre.¹⁰⁴

4. Végül — e helyen csak röviden — a Dolichenus-kultuszban oly fontos szerepet játszó sacerdotés-ról,¹⁰⁵ akiknek jelentősége — a feliratállításban mutatkozó aktivitása — elsősorban a dunai tartományokban és Rómában (ill. Itáliában) jellemző Iupiter Dolichenus tiszteletére.¹⁰⁶ Mindenek előtt szembetűnik szinte egységesen keleti — jelentős részben kimutathatóan szír — származásuk, valamint felirataik terület és kor szerinti sűrűsödése, amennyiben a sacerdosok által emelt köemlékek zöme a Commodustól Severus Alexanderral záruló időszakra helyezhető, s nagy többségük Pannóniából, Dáciából, a két Moesiából, Dalmátiából, valamint Rómából ismeretes.¹⁰⁷

Fentebb utaltunk már a szír-orientális elem feltűnő jelentőségére a dunai térségben, s az is megállapítható, hogy a keletiek által emelt feliratok többsége a II. század végére és a III. század 1. felére datálható.¹⁰⁸ Az eddigi vizsgálatok egyértelműen tanúsítják: a keleti ethnikum, köztük jelentős számú szír, zárt csoportokban való megjelenése a dunai térségben a kései principátus időszakára jellemző, s elsősorban vagy legalábbis részben a dunai csapatok keleti elvezényléseivel hozható kapcsolatba.¹⁰⁹ E két jelenség — a sacerdotés Iovis Dolicheni szerepe és a szír-keleti ethnikum jelentősége — területi és időbeli egybeesése nem lehet véletlen; aminthogy az sem mellőzhető itt, hogy a kultusz a dunai területeken már korábban, Hadrianus és Antoninus Pius idején gyökeret vert a legfontosabb katonai táborok mellett. Iupiter Dolichenus tiszteletének egyes dunai tartományok hadseregei körében (Pannónia, Dácia) már a II. század 1. felében vagy közepén viszonylag széles hívőköre alakult ki, s a II. század 2. felében és a III. század elején idekerült szírek mintegy csatlakozva az erősen katonai-hivatalos jellegű kultuszhoz jelentős aktivitást fejtettek ki az „interpretált” szír istenség népszerűsítése érdekében. Kétségtelennek látszik, hogy a hadsereg vallási igénye ill. Iupiter Dolichenus-nak a táborvallással már korán kialakult kapcsolata, valamint a II. század 2. felétől zárt csoportokban áttelepült ill. sorozott orientálisok játszották a döntő szerepet az istenkultusz II.—III. századi dunai fellendülésében.¹¹⁰

¹⁰⁴ Vö. Alföldy G., AntTan 8 (1961) 300 —. A Duna-vidéken az utolsó datált feliratok Gordianus-koriak.

¹⁰⁵ L. P. Merlat, Essai... 16., 190 —.; részletesen foglalkozunk az itt felmerülő kérdésekkel készülő dolgozatunkban: Sacerdotes sacrorum peregrinorum. — Újabbban l. még: Tóth I., Sacerdotes Iovis Dolicheni. = Studium. II. (Debrecen 1971.)

2. 2.

¹⁰⁶ Vö. P. Merlat, Répertoire... 401., 407. Az újabbban előkerült feliratok közül l.: Dácia: AE 1965, 30. (Apulum) Flavius Barhadadi etc. — Moesia inferior: SCIV 15 (1964) 537. (Cerna) Aur. Marinus Bassus (222—235). — Moesia superior: L. Zotović, i. m. (4. jegyzet) 96, no. 36. (Graciana) Victor Demetri, Demetrius Ambibi (198—209 ?). — Dalmatia: GZMS NS 20 (1965) 7 —., vö. SCIV 18 (1967) 707 —. (Majdaniste) M. Aur. Flaus. — Mind orientálisok, ill. szírek.

¹⁰⁷ L. az előbbi jegyzeteket; Peregrinus ritus in vita Marci (SHA) 13, 1. = Acta Classica Univ. Debr. 7 (1971) s. a.

¹⁰⁸ Az orientálisok dunai szerepére, emlékganyagára l. J. Dobias, i. m. 15 —.; G. Cantacuzino, Acad. Rom. Memor. Sect. Ist. Ser. III., Tom. VIII. 1928. 389 —.; A. Mócsy, Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen. (Bp. 1959) 102 —. etc. uő., Pannonia RE Suppl. 9 (1962) 709 —.; L. Barkóczi, Acta Arch. Hung. 16 (1964) 257 —.; G. Alföldy, Bevölkerung und Gesellschaft in der römischen Provinz Dalmatien. (Bp. 1965) 187 —.; uő., Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatia. (Heidelberg, 1969) passim.; L. Balla, Acta Arch. Hung. 15 (1963) 225 —.; A. Mócsy, Gesellschaft und Romanisation in der römischen Provinz Moesia Superior. (Bp. 1970) passim.

¹⁰⁹ A fronttartományokra mindenesetre érvényesnek látszik ez a megállapítás, l. az előbbi jegyzetet.

¹¹⁰ A rómvárosi kultusz történetéhez l. G. La Piana, HThR 20 (1927) 183 —. — A további vizsgálatok szempontjából feltétlenül figyelmet érdemel a sacerdosok által emelt feliratok hiánya, ill. gyér száma Észak-Afrikában és a Pannóniától nyugatra eső területeken, l. id. dolgozatunkat: 107. jegyzet.

Az apulumi oltárfelirattal kapcsolatban, adott összefüggésben végül is a következő kérdésekre kereshetjük a választ: milyen szerepet játszottak a sacerdotēs Iovis Dolicheni a táborvallásban ill. a katonai vallásosságban; milyen jelentőséget kell tulajdonítani orientális-szír származásuknak? Alapvetőnek alighanem a hadsereg vallási igénye tekinthető, amiben nyilván közrejátszott a Keleten sorozott katonák jelenléte; ezt az átalakuló, differenciálódó religiozitást kívánták kielégíteni a szír rítusokat, ősi vallási szokásokat, a commagenei Ba'al eredeti alakját közelebbről ismerő orientálisok, akiknek legalább is jelentős része valószínűleg magából Commagene-ből származott.¹¹¹ Mindehhez megfelelő keretet szolgáltatott a császári valláspolitikai, amely már Marcus és Lucius Verus uralkodása idején igyekezett szolgálatába állítani az idegen kultuszokat ill. a nem római rítusok végzésében jártas személyek papi tudományát,¹¹² s Commodus és a Severi alatt pedig kifejezetten a szélesebb körben elterjedt és népszerű orientális istenalakok meg lokális kultuszok beolvasztására törekedett. A táborvallás fejlődése, a szírek csoportos betelepülése és a dunai térségre különösen figyelő császári politika állhattak tehát elsősorban Flavius Barhadadi felirata mögött.

Összefoglalva Flavius Barhadadi, sacerdos Iovis Dolicheni ad legionem XIII geminam apulumi feliratával kapcsolatban elmondottakat, megállapítható, hogy bár a kérdéses sacerdotium — úgy tűnik — egyedül áll az epigráfiai forrásanyagban, megjelenése egy dunavidéki — dáciai — köemléken — a II. század 2. felében vagy a III. század elején — a térség és általában a Birodalom II–III. századi történeti-vallástörténeti fejlődése alapján megnyugtatóan indokolható. Dácia, ez az alapvetően katonai jellegű tartomány,¹¹³ ahol az orientális ethnikum különösen fontos szerepet játszott,¹¹⁴ s a különböző keleti-hellenisztikus istenkultuszok rendkívül széles körben és területen terjedtek el,¹¹⁵ valóban reális hátteret nyújtott e sajátos papi „tiszttség” kialakulása számára. Nem véletlen, hogy a szóbanforgó apulumi oltárkő mellett a táborvallás és az orientális vallásosság ill. sacerdosaiak kapcsolatára fentebb még további feliratokat idézhettünk (ld. Sacidava, Iupiter Sol inv. deus genitor, numerus (?) Palmyrenorum; Micia, Turmazgad, coh. II Fl. Commag.; Apulum, IOM Dolichenus, veteranus). Mint láttuk, ezek a köemlékek

¹¹¹ Dácia : fentebb, 67. jegyzet. *Pannonia* : A. Mócsy, *Pannonia*. RE Suppl. 9 (1962) 709 –., 714.; L. Barkóczi, i. m. 271 – etc.

¹¹² L. készülő tanulmányunkat: 105. jegyzet és Peregrinus ritus... (107. jegyzet).

¹¹³ L. A. Alföldi, *CAH* 11 (1936) 553 –.; uő., *Századok* 70 (1936) 154.; U. Kalrstedt, *Kulturgeschichte der römischen Kaiserzeit*. (Bern, 1958) 145.; C. Daicoviciu, *Dacia*. (Cluj, é. n.). 368 –.

¹¹⁴ L. fentebb: 11. jegyzet.

¹¹⁵ L. IV. Jones, *The Cults of Dacia*. Univ. of California, Publ. Philol. IX., 8., 1929., 245 –.; O. Floca, *ED* 6 (1935) 204 –.; D. Todor, in: *Istoria Romínei I*. (București, 1960) 438 –. etc. L. még: B. Angyal K., in: *Studium* II. (Debrecen, 1971.) s. a.

kivétel nélkül a II–III. század fordulója körüli évekre ill. a III. századra helyezhetők, néhány más felirat azonban utal az előzményekre is.¹¹⁶

A vita Marci (SHA) 13, 1. közlése szerint a filozófus császár a markomann háborúk kezdetén peregrinus kultuszok papjaival tisztította meg Rómát:¹¹⁷ *tantus autem timor belli Marcomannici [fuit], ut undique sacerdotes Antoninus acciverit, peregrinos ritus impleverit, Romam omni genere lustraverit*; vö. vita Elagabali (SHA) 9, 1.: *cum Marcomannis bellum inferre vellet, quod Antoninus pulcherrime profligarat, dictum est a quibusdam per Chald[ae]os et magos Antoninum Marcum id egisse, ut Marcomanni p. R. semper devoti essent atque amici, idque factum carminibus et consecratione[m]*. Hogy a nagy északi háborúk idején idegen kultuszok papjai ill. a nem római vallásosságban jártas személyek — *sacerdotes, magi, Chaldaei* — kísérték a harcoló csapatokat, azt *Harnouphis magus* ill. *hierogrammateus* „esőcsodája” is tanúsítja.¹¹⁸ De utalni kell itt még a kis-ázsiai Alexander, az álprófeta jóslatára, amely ismét egy különösen fontos hadi eseményhez kapcsolódott.¹¹⁹ S ide kívánczok a vita Severi (SHA) 10, 7.: Septimius Severusnak a *Pannoniciani augures* — a pannóniai bennszülött lakosság ősi jóstudományában jártas jóspapok — jövendőték meg a Clodius Albinus felett aratott — a polgárháborúk kimenetele szempontjából döntő jelentőségű — lyoni győzelmet.¹²⁰

Az idézett auktor-közlések és a vizsgált epigráfiai emlékek adatai ill. a belőlük levont következtetések, úgy tűnik, szoros összefüggést mutatnak: Flavius Barhadadi minden bizonnyal a szír rítusok közeli ismerője — *sacerdosa* — volt; az általa invokált istenségek, elsősorban IOM Dolichenus — de szír katonák körében *Dea Syria magna caelestis* is — a katonai vallásosság, a dáciai hadsereg körében különösen kedvelt istenalakoknak tekinthetők; az apulumi felirat dedikációjának közvetlen hátterét valamilyen — legalábbis dáciai vonatkozásban — kiemelkedő katonai-politikai esemény képezte: *pro salute perpetui imperi Romani et leg(ionis) XIII gem(inae)*.

Felvethető végül: Flavius Barhadadi felirata az állító valamilyen papi tevékenységének emléke, amelyet a legio XIII gemina oldalán teljesített. Ismeretes, hogy a szírek kiválóan értettek a csillagjósláshoz, Iuvenalis (VI, 550) pedig Commagenus haruspex-ről

¹¹⁶ CIL III 1061 = D. 4006. (Apulum), vö. *A. Stein*, i. m. 28., 158-ból. L. még *Balla L.*, Arch. Ért. 92 (1965) 145–. A votívfelirat vallási vonatkozásairól részletesen: Peregrinus ritus... (107. jegyzet); ez esetben a minden valószínűség szerint orientális L. Aur. Trophimus és a legio XIII gemina kapcsolata utal a keleti vallásosság és a táborvallás, ill. a hivatalos religiozítás összefüggésére. A Trophimus névre: *Kerényi A.* i. m., p. 181., *G. Alföldy*, Die Personennamen, 314., *Balla L.*, Vizsgálatok... (11. jegyzet); CIL III 7625 = *P. Merlat*, Répertoire..., no. 17. (Domnesti = Bilak, j. Bistrița – Naszud), vö. *H. Zwicker*, Studien zur Markussäule I. (Amsterdam, 1941) 118. A valószínűleg szír P. Caius Valerinus i(maginifer) leg. X Fretensis IOM Dulceno dedikált oltárán a RESER NERIDONIS – eddigi problematikusnak tartott szavak (l. I. I. Russu, AMN VI., 1969, 182.) – feltehetően egy szintén szír eredetű, peregrinus jogállású személyt takarnak, aki véleményünk szerint quasi sacerdosként vett részt a feliratállításban.; CIL III 7751 = D. 7139. (Apulum), vö. *A. Stein*, i. m. 48. 177/178 és 180 között. A Hercules-kultusz és a táborvallás kapcsolatára: *A. v. Domaszewski*, Religion, 7, 106.; a sacerdos neve után – [...] Reginus – bizonyosan (nyugati?) provinciális volt; l. *G. Alföldy*, i. m. s. v., *Balla L.*, i. m. s. v. Hercules „idegen” eredetű – „interpretált” – tiszteletére Dáciában: *M. Macrea*, AISC 5 (1944–1948) [Cluj, 1949] 226–. Pertinax és a peregrina sacra kapcsolatára l. az „esőcsodá”-t, *A. R. Birley*, Marcus Aurelius. (London, 1966) 237–., 326. további irodalommal; *G. Barta*, Acta Classica Univ. Debr. 4 (1968) 85–. és lentebb.

¹¹⁷ A hely értelmezéséről részletesen I. Peregrinus ritus... (107. jegyzet). Újabbban: *J. Beaujeu*, i. m. 342–.; *A. R. Birley*, i. m. 237–.; AE 1934, 245.

¹¹⁸ *A. D. Nock*, Conversion. The Old and New in Religion from Alexander the Great to Augustine of Hippo. (Oxford, 1933) 93–.; *J. Keil*, CAH 11 (1936) 579–.; *J. Fitz*, Historia 15 (1966) 336–., kül. 342–.; *A. R. Birley*, Provinciaalia. Festschrift für R. Laur-Belart. (Basel – Stuttgart, 1968) 214–.

¹¹⁹ *G. Alföldy*, i. m. (84. jegyzet).

is említést tesz.¹²¹ Nem kizárt, hogy Flavius Barhadadi köemléke a sacerdos egy beteljesült, sikeres jóslata kapcsán keletkezett. Iupiter Dolichenus jósiszten is volt, s talán az asztrológiai háttérre utal Dea Syria *caelestis* jelzője.¹²² Apulumból, éppen megközelítően Flavius Barhadadi sacerdos feliratállításának idejéből, mindenesetre a kései principátus korából ismerünk egy *haruspex*-et — *C. Iulius Valens haruspex coloniae Apulensium et antistes* etc. —, akinek feliratai — [*Soli in*]victo pro salute imp. p. q. R. et ordinis col. Apul. —; *Veneri victrici pro sal. imperi et p. q. R. et ordinis col. Apul.* —; [*Ne*]mesi reginae — *sommo monitus* — szintén valamilyen credményes — katonai-politikai eseménnyel ill. eseményekkel összefüggő — jóslatra utalnak.¹²³

Hogy az orientális-szír vallásosság a vallási fejlődés későbbi, a Severus-kort követő időszakában is milyen fontos helyet foglalt el a dáciai táborvallásban, azt többek közt a Potaissában állomásozó legio V Macedonica — a másik dáciai legió — Azizus-kultusza tanúsítja.¹²⁴

¹²¹ Vö. Iuvenalis, VI. 553—. L. még a terjedelmes irodalomból pl. o. *Maróti E.*, AntTan 3 (1956) 83—.; uő., 13 (1966) 237—.

¹²² Dolichenus-ra: *P. Merlat*, Essai... 207—. L. még *L. Balla*, Epigr. Studien 8. (Düsseldorf, 1969) 35—. — Dea Syria: AE 1964, 64.

¹²³ CIL III 1114, 1115. ACMITr 1929, 305. Talán szintén orientális volt, vö. *Kerényi A.*, i. m. p. 155—., 183—. (görög és keleti cognomeneket viselő Iulii). Azonos nevű dec. col. Apul., ill. Sarmiz.: CIL III 1150, 1477. — Talán a *haruspex*et említi még egy erősen töredékes apulumi felirat: CIL III 1117. — Vö. *G. Wissowa*, RuKdR² (München, 1912) 543—.

¹²⁴ CIL III 875=D. 4345. (Valerianus és Gallienus salusáért), vö. *I. I. Russu*, AMN 6 (1969) 181.; *A. v. Domaszewski*, Religion, 64.; *E. Ritterling*, Legio. RE 12 (1925) 1583.; *F. Cumont*, RO⁴, 104. — A kézirat lezárása után juthattunk csak hozzá *A. S. Hoey* fontos dolgozatához: Official Policy towards Oriental Cults in the Roman Army. = TAPhA 70 (1939) 456—481., amelynek eredményei egyes — lényeges — pontokon találkoznak tanulmányunk megállapításaival. L. különösen: *A. S. Hoey*, i. m. 470—.

Katalin Angyal

EPIGRAPHICA :
SACERDOS IOVIS DOLICHENI AD LEGIONEM XIII GEMINAM

Beiträge zu den Fragen des Dolichenus-Kults in Dazien

(Auszug)

In Dazien war der Dolichenus-Kult in einem besonders grossen Gebiet und in einem weiten gesellschaftlichen Kreis verbreitet. Durch die gegenwärtig bekannten 39 (oder 40) Dolichenus-Denkmäler wird die einstige Volkstümlichkeit des Kults nur sehr annäherungsweise gezeigt, weil die bisher and Tageslicht gekommenen Funde alle als Streufunde gelten.

Demgegenüber ist es kaum ein Zufall, daß eine große Mehrheit der Kult-Denkmäler aus Nord-Dazien (Siebenbürgen) bekannt ist: der größere Teil des *exercitus Dacicus* und so zwei Legionen (seit dem Jahr 167 an) im nördlichen Teil des Gebiets stationierten, und Elemente orientalischen Ursprungs bzw. Syrier waren in geschlossenen Gruppen hauptsächlich in den Siedlungen von Nord-Dazien nachzuweisen. Alldies stimmt mit dem allgemeinen Bild des Kults (P. Merlat), nach dem Jupiter Dolichenus als *par excellence* Heeresgott anzusehen ist, und die Mehrheit der *cultores* aus Soldaten und eingewanderten östlichen Elementen bestand. Auch die zeitliche Verteilung der Steindenkmäler und der Inschriften in Dazien ist dem allgemeinen Bild ähnlich: die frühesten epigraphischen Denkmäler stammen aus der Zeit von Antoninus Pius, die Mehrheit der Inschriften entstand in der Zeit von Severus, während die letzten in der Zeit von Gordianus errichtet wurden.

Was aber über die zusammenfassenden Feststellungen von P. Merlat und anderer Forscher hinaus weist, sind der außerordentlich kraftvoll geltende militärische Charakter Daziens und die bevorzugte Rolle des syrischen Elements im Leben der Provinz. Durch die militärische Bedeutung und die ethnische Zusammensetzung der Bevölkerung wurde Dazien gerade „prädestiniert“, eines der meist spezifischen Verbreitungsgebiete des Jupiter Dolichenus-Kults in der Periode des späten Prinzipats zu werden.

1. In den wesentlichen Teilen der Arbeit wird eine neue Deutung der schon publizierten Altarinschrift von Apulum (AE 1965, 30. etc.), des Titels eines Priesters gegeben, der das epigraphische Denkmal: *Flavius Barhadadi sacerdos Iovis Dolicheni ad legionem (XIII geminam)* errichtete. Die Auffassung der Forscher (*I. Berciu- Al. Popa*). *Latomus* 23, 1964, 473 ff. — Apulum V., 1965, 172 ff.), nach der die Bedeutung der behandelten Inschrift *sacerdos I. D., apud castra legionis etc.* sei, scheint sowohl in sprachlicher, wie auch aus religionsgeschichtlicher Hinsicht unrichtig zu sein. Nach der richtigen Deutung war Flavius Barhadadi ein Priester von Jupiter Dolichenus neben der legio XIII gemina, d.h. *sacerdos. . . legionis XIII geminae*. Man kann auch mit der Datierung der Verfasser (etwa um 213—214) nicht einverstanden sein. Als *terminus post quem* kann die Mitte des II. Jahrhunderts und als wahrscheinlicher *terminus ante quem* 212 auf Grund des Rechtsstandes des dedizierenden peregrinus gelten. Die Dolichenus-Inschrift von Apulum wirft also Licht im allgemeinen auf die Religiosität der Zeit von Commodus und der Severer.

Auf Grund der Vorhergesagten kann also das behandelte *sacerdotium* eine Priesterfunktion bezeichnen, die Flavius Barhadadi (filius) also eine bei der legio eingeführte militärische Funktion bekleidete. Wenn die obigen Angaben authentisch sind, wird die folgende Frage im weiteren aufgeworfen, ob man so eine enge und beständige, in Hinsicht der Funktion umgrenzbare Beziehung der Dolichenus-Priester zu der Armee, genauer zu Flavius Barhadadi und der legio XIII gemina annehmen kann, die — mindestens nach der subjektiven Auf-

fassung des sacerdos — über die Kennzeichen einer militärisch-priesterlichen Funktion verfügte. Anhand der früheren Forschung wurde nämlich beruhigendes Beispiel für solche Priesterfunktion im Quellenmaterial, das Angaben über die Rangordnung der legiones und auxilia enthielt, nicht vorgefunden. Andererseits wurde schon durch die grundlegenden Untersuchungen von A. v. Domaszewski festgestellt, dass einige peregrinus Kulte, vor allem die Priester des Dolichenus-Kults eine engere Verbindung mit der Religiösität der Soldaten zur Zeit der Auflösung bzw. Umwandlung der römischen offiziellen Religiösität und der Heeresreligion — in der späten Antoninus-Periode bzw. im 3. Jahrhundert (unter den Severi) — aufnahmen.

2. Obwohl Flavius Barhadadi (filius) wegen seines peregrinus Rechtsstandes kein Soldat der legio XIII gemina sein konnte, wird das Kennzeichen der quasi militärischen Funktion seines sacerdotium durch diesen Umstand noch nicht ausgeschlossen. Mehrere epigraphische und auf Papyrus erhaltenen Angaben weisen darauf hin, daß das sacerdotium von Apulum nicht als einziger Fall anzusehen ist.

Dacia superior, Sacidava, CIL III 7728 (cf. 12 555).

Roma, CIL IV 2 256-D. 2 090.

Dura Europos, P. Dura 82, 89.

Dacia superior, Micia, CIL III 1 338-D. 4 074a.

Roma, CIL VI 31181.

Germania inferior, Rigomagus, CIL XIII 7 786.

Dacia superior, Apulum, CIL III 7 760.

Auf den ersten Blick fällt auf, daß die untersuchten Quellen bzw. Inschriften ausnahmslos aus der Periode des späten Prinzipats, u.zw. vom Ende des 2. und aus der ersten Hälfte des 3. Jahrhunderts, hauptsächlich aus dem 3. Jahrhundert stammen. Charakteristisch ist die fast einheitliche orientalische Herkunft der sacerdoten. Außerdem muß berücksichtigt werden, daß die Mehrheit der Götterfiguren, die mit der Heeresreligion in Verbindung kamen, sicherlich von östlicher — syrischer, kleinasiatischer bzw. iranischer — Herkunft waren. Es ist auch bemerkenswert, daß die Priester hauptsächlich aus den sacerdoten von Jupiter Dolichenus bestanden. Schließlich muß man auf die Rolle der Anwesenheit der Soldaten orientalischesyrischer Herkunft in Verbindung mit den vorliegenden Kulturen und der priesterlichen Funktion hinweisen: der aedituus und der sacerdos von Dura gehörten der cohors XX Palmyrenorum an, der sacerdos von Sacidava wurde von einer aus den Soldaten des numerus von Palmyra bestehenden Kultgemeinschaft zum Priester gewählt, der curator von Micia und die von ihm angebetete Gottheit hing unbedingt mit der dort stationierenden coh. II Fl. Comagenorum im Zusammenhang, und es steht fest, dass eine Anzahl der Soldaten östlicher Herkunft im 2. und 3. Jahrhundert unter den equites singulares in der Stadt Rom Militärdienst leistete. Was die legio XIII gemina von Apulum betrifft, läßt sich feststellen, daß Soldaten aus den östlichen, hellenistischen Gebieten seit der ersten Hälfte und der Mitte des 2. Jahrhunderts hier in wachsender Zahl Dienst leisteten.

Die überprüften Angaben und Beobachtungen stimmen dem Wesen nach mit den Ergebnissen der früheren Forschung, so vor allem mit den von A. v. Domaszewski überein. Zur Zeit der Antonini und der Severi kamen einige „fremde“, hauptsächlich orientalische Götterkulte in immer engere Verbindung mit der amtlichen Religiösität bzw. mit der Heeresreligion und bildeten später sogar einen organischen Teil derselben. Eine besondere wichtige Rolle, wie es bekannt ist, spielte dabei die Gestalt des Jupiter Dolichenus um die Wende des 2. und 3. Jahrhunderts. Die westliche Verbreitung der orientalischen Kulte bedeutete gleichzeitig ein breites Vordringen der Religiösität hellenistisch-orientalischer Herkunft im Kreise aller Gesellschaftsschichten. In Verbindung damit traten die Kenner der orientalischesyrischen Riten: die sacerdoten in den Vordergrund und nahmen die Verbindung mit der Lagerreligion besonders dort auf, wo die Soldaten orientalischesyrischer Herkunft in bedeutender Anzahl anwesend waren.

So wird es verständlich, dass obwohl sich die Religionsorganisation des Heeres im 3. Jahrhundert nicht wesentlich veränderte, sich das sacerdotium mit orientalischem Hintergrund bei den auxiliären Truppen quasi der militärisch-priesterlichen Funktion — und das Flavius Barhadadi „Officium“ wahrscheinlich als solches galt — zu einem Teil der militärischen Hierarchie, zu einem Rang entwickelte, s. P. Dura No 82, 89. Die Lage des Themes Mocimi (filius) sacerdos cohortis XX Palmyrenorum und seine mehr oder weniger bestimmbareren Funktionen weisen mindestens teilweise darauf hin, in welcher Qualität das sacerdotium in der Heeresorganisation Platz bekommen hatte. Wir sind der Ansicht, dass die Tätigkeit des sacerdos in solchen Fällen

nicht völlig aus der Erfüllung der Aufgabe des „sacristan“ (A. D. Nock) bestand, was im Falle von Themes Mocimi nachweisbar hauptsächlich die Erfüllung der Aufgaben neben dem *tribunus coh. XX Palmyrenorum* bedeutete. Durch die untergeordnete Mitarbeit an der Ausübung des offiziellen Kults, der römischen Lagerreligion (so A. D. Nock) wird die wohl selten vorkommende, nicht allgemeine Einfügung des *sacerdotium* als eines Ranges in die Hierarchie kaum begründet. Wenn man annimmt, daß der Rang des Themes Mocimi nicht nur in der Benennung, sondern auch inhaltlich in den engsten Zusammenhang mit den *sacerdotes*, die in den verschiedenen orientalisch-hellenistischen Kulturen so hervorragende Rolle spielten, gebracht werden kann, kann man mit Bestimmtheit behaupten, daß die Rolle des Themes im Kreise der Soldaten der *cohors XX Palmyrenorum* wesentlich größer war, als es durch seinen Rang und seine Lage gezeigt wird.

Man könnte noch die Frage aufwerfen, ob das *sacerdotium* gegebenenfalls nicht durch die organische Verbindung mit dem Kult der einheimischen Götter in die Rangordnung der *cohors XX Palmyrenorum* Aufnahme fand? Die bejahende Antwort scheint durch den Zusammenhang des Themes Mocimi mit der Bel-Verehrung in Dura (die Figur und die Bezeichnung des Priesters erscheinen auf einem Fresko der Bel-Tempel neben dem *tribunus cohortis* sowie durch die bekannte Anhänglichkeit der in die Fremde gezogenen Palmyrenser und im allgemeinen der Syrer zu den *diis patrii* unterstützt zu sein. Es ist weiterhin bekannt, dass einige *sacra peregrina* als einheimische Götter der Soldaten offizieller Verehrung unter dem Rahmen der Heeresreligion schon spätestens unter der Herrschaft der Severi, aber wahrscheinlich auch im 2. Jahrhundert hie und da teilhaft wurden. Zusammenfassend kann man feststellen, daß die sakralen „Funktionen“ von Aurelius Silvanus und Themes Mocimi als schon ausgebildete „bürgerliche sakrale Funktionen“ innerhalb der allgemeinen Religionsentwicklung und die sich erhöhende Bedeutung der *diis patrii* in die Heereshierarchie einer überwiegend aus Syrern bestehenden *cohors* gerieten und die ursprüngliche Bezeichnung behaltend zum militärischen Rang wurden.

Durch die militärisch-sakralen Funktionen von Themes Mocimi und Aurelius Silvanus wird ausführlichere Darlegung des *sacerdotium* des Flavius Barhadadi (*filius*) ermöglicht. Der Zusammenhang von *aedivus* und *sacerdos cohortis*, weiterhin der Zusammenhang des *sacerdos Jovis Dolicheni ad legionem* besteht nach unserer Ansicht fest, der einzige Unterschied zeigt sich nur darin, daß das *sacerdotium* von Flavius Barhadadi nicht zum militärischen Rang wurde. Davon abgesehen konnte der wahrscheinlich aus Commagene stammende Flavius aus Syrien dieselben sakralen Aufgaben bei der *legio XIII gemina* von Apulum erfüllen, wie Themes Mocimi im Verband der *cohors XX Palmyrenorum*: er stand an der Spitze des Kults dieses orientalen Heeresgottes, der im Kreise der damals aller Wahrscheinlichkeit nach aus meistens östlichen Elementen, so aus Syrern bestehenden Mannschaft besonders volkstümlich war, und obwohl er keinen Militärdienst leistete, kam er durch sein priesterliches Wirken in beständige und enge Verbindung mit dem Kultleben der *legio* und so mit der Religiösität des *Castrum* von Apulum. Dieses spezifische Verhältnis zwischen dem die althergebrachten syrischen Riten gründlich kennenden Flavius Barhadadi und dem offiziellen Kult der *legio XIII gemina* kam in der Abfassung der Inschrift auf dem Altarstein des *sacerdos Jovis Dolicheni ad legionem* zum Ausdruck.

3. Im weiteren wird die behandelte Problematik: der religionsgeschichtliche und historische Hintergrund der *sacerdotes*, die an den einzelnen militärischen Truppen tätig waren, mit besonderer Rücksicht auf die orientalischen Kulte, darunter auf die Verehrung von Dolichenus untersucht.

Die Feststellungen der Arbeit lassen sich im großen und ganzen folgendermaßen umfassen. Die Aufblüte des Dolichenus-Kults zur Zeit von Commodus und der Severer kann als eine der kennzeichnendsten und wichtigsten Erscheinungen der schnellen religiösen Entwicklung aufgefasst werden, die während der Zeit von Marcus und in den bedeutendsten militärischen Provinzen in Europa und in Rom stattfand. Der geschichtliche und geistige Hintergrund wird durch die Faktoren gebildet, daß das Heer als das Reich erhaltende Kraft mit bisher noch nicht bekanntem Gewicht vorherrscht, und daß sich die religiösen Ansprüche während der sich entfaltenden Krise in großem Maße vertiefen. Die politische Entwicklung, die schon unter Marcus begann, erreichte nach den absolutistischen Bestrebungen von Commodus zur Zeit der militärischen Monarchie von Septimius Severus ihren Höhepunkt, und das kam auch in der inhaltlichen und förmlichen Wandlung des religiösen Lebens zum Ausdruck. Jupiter Dolichenus, als Heeresgott und gleichzeitig als eine mit ihrer spezifischen syrischen Rite im Westen besonders anziehende Gottheit, sollte während der Herrschaft von Commo-

aus und Severi, sowie der syrischen Herrscher der Dynastie: Elagabal und Severus Alexander notwendigerweise im Heer und für die offizielle Religiosität außerordentlich volkstümlich werden. Ob Dolichenus wirklich einen Platz unter den im Lagersanktuarium verehrten Göttern für sich sichern konnte, scheint auch weiterhin problematisch zu sein, andererseits ist es aber – nicht zuletzt auf Grund der Inschrift von Flavius Barhadadi in Apulum – fest, daß die Verehrung dieser Gottheit mit anderen spezifisch militärischen Kulte zusammen – zwar für verhältnismäßig kurze Zeit – zu einem der wichtigsten religiösen Ausdrücke des Heeres wurde. Historisch kann man mit Ruhe feststellen, daß sich alldies vielleicht in der meist plastischen Form in Verbindung mit der Religiosität der Provinzen an der Donau beobachten läßt (markomannische Kriege, Ansiedlung der orientalischen Elemente in geschlossenen Gruppen in der 2. Hälfte des 2. Jahrhunderts und am Anfang des 3. Jahrhunderts, die wachsende politische Bedeutung der Armeen an der Donau zur Zeit der Entwicklung der militärischen Monarchie an der Seite von Septimius Severus, usw.).

4. In der Arbeit wird die Frage der sacerdores kurz behandelt, die in den orientalischen Götterkulten, aber besonders in der Dolichenus-Verehrung so wichtige Rolle spielten. Man kann auf Grund der Zusammenstellung von P. Merlat feststellen, daß die auf dem Gebiet des Setzens von Inschriften schon beobachtete Aktivität der sacerdores Jovis Dolicheni vor allem für den Dolichenus-Kult der Donauprovinzen (und Italien bzw. Rom) charakteristisch sei. Zeitlich kann man diese Inschriften meistens auf die Periode von Commodus bis Severus Alexander datieren, und ihre überwiegende Mehrheit ist aus Pannonien, Dazien und aus beiden Moesien (sowie Dalmatien) bekannt. Auf die auffallende Bedeutung des syrischen-orientalen ethnischen Elements in der Geschichte des 2.–3. Jahrhunderts in den Donauprovinzen wurde schon oben hingewiesen. Es ist mindestens in den Militärprovinzen sehr wahrscheinlich, daß man die Erscheinung des östlichen Elements (aus Syrien und Kommagene) in geschlossenen Gruppen in diesem Raum mit den Ostexpeditionen der Truppen an der Donau in Zusammenhang bringen könne. Der räumliche und zeitliche Zusammenfall dieser Ereignisse kann kein Zufall sein, wie man auch davon nicht absehen kann, daß der Dolichenus-Kult im Donaugebiet (in Pannonien und Dazien) schon zur Zeit von Hadrianus und Antoninus Pius neben den wichtigsten Soldatenlagern Wurzel schlug. Im Kreise der Armeen einiger Donauprovinzen bildete sich ein ziemlich breiter Kreis des Jupiter Dolichenus-Kults schon in der ersten Hälfte des 2. Jahrhunderts aus, und die in der späteren Periode des 2. Jahrhunderts sowie während des 3. Jahrhunderts hier seßhaft gewordenen Syrer sich dem stark militärisch-offiziellen Kult anschließend leisteten bedeutenden Dienst in der Aufgabe, die „interpretierte“ syrische Gottheit „volkstümlich“ zu machen. Es scheint zweifellos zu sein, daß der Religionsanspruch des Heeres bzw. die schon früh entstandene Verbindung von Jupiter Dolichenus mit der Heeresreligion sowie die seit der 2. Hälfte des 2. Jahrhunderts angesiedelten bzw. ausgehobenen Syrer (östliche Elemente) die entscheidende Rolle im Aufschwung des Götterkults im 2.–3. Jahrhundert an der Donau gespielt hatten. Zu diesem Prozeß bot die kaiserliche Religionspolitik einen entsprechenden Rahmen, die schon während der Herrschaft von Marcus und Lucius Verus versuchte, die fremden Kulte bzw. Priester, die in der Ausübung nicht römischer Riten bewandert waren, in ihren Dienst zu stellen, und die sich ausdrücklich bemühte, die in breiteren Kreisen bekannten und volkstümlichen Götterfiguren orientalischer Herkunft und die lokalen Kulte zu assimilieren. Die Entwicklung der Heeresreligion, der Auftritt der Syrer in Gruppen und die den Donauraum besonders berücksichtigende kaiserliche Politik können vor allem hinter der Inschrift von Flavius Barhadadi stecken.

In der Zusammenfassung wird der charakteristische Hintergrund der Kultinschrift von Apulum in Dazien hauptsächlich auf Grund der oben erwähnten und untersuchten Inschriften überblickt, es wird jedoch auf die historische und religiöse Vorgeschichte des Prozesses hingewiesen, der noch die Ereignisse der Zeit von Antoninus Pius und Marcus zugrunde liegen. Die Verfasserin bringt die priesterliche Funktion von Flavius Barhadadi mit den Mitteilungen von vita Marci (SHA) 13. 1. und vita Elagabali (SHA) 9, 1. sowie mit der Tätigkeit und dem Regenwunder von Magus bzw. hierogrammaticus Harnouphis aus Ägypten; mit der Wahrsagung des kleinasiatischen Alexander, ferner mit der Angabe der vita Severi (SHA) 10. 7. in Verbindung mit den augures Pannoniciani in Zusammenhang. Der Gedanke wird von ihr aufgeworfen, der Altarstein von Flavius Barhadadi sei in Verbindung mit einer Wahrsagung des sacerdos errichtet worden, die er im Zusammenhang mit einem militärisch-politischen Ereignis an der Seite der legio XIII gemina aussagte, und die sich bewährte. Die Syrer waren bekannterweise vorzügliche Sterndeuter, und Juvenalis spricht von einem harus-

pex Commagenus (VI, 550). Aus Apulum ist etwa aus derselben Zeit ein *municipalis haruspex* namentlich C. Julius Valens bekannt, der *haruspex coloniae Apulensium* war; seine Inschriften (*Soli invicto, Veneri victrici, Nemesi reginae — pro salute imp. p.q. R. et ordinis col. Apul.*) deuten auf irgendeine Wahrsagung hin, die mit einem erfolgreichen militärisch-politischen Ereignis in Verbindung steht.

Was für einen wichtigen Platz die oriental-syrische Religiösität auch in der späteren, in der Periode der religiösen Entwicklung nach der Severerzeit in der Heeresreligion von Dazien einnahm, wird u. a. durch den Azizus-Kult der in Potaissa stationierenden *legio V Macedonica* — der zweiten *legio* in Dazien — (in der Periode von Gallienus) bewiesen.

EGYETEMI MODELL — KÖNYVTÁRI MODELL

*Elkészett gondolatok a magyarországi egyetemek könyvtári
információs rendszerének korszerűsítéséről*

1. Egyetemi reform — könyvtári két lépés hátra

A köznapok sűrűjében „egyetemi reformnak”, „új egyetemi modellnek” címezzük azt a minőségi változást, amely az erdőt s nem csak a fát láttató távlatból a felsőoktatás korszakos változásaival — a reneszánsz, a felvilágosodás, a francia forradalom, a nagy Októberi Szocialista Forradalom összefüggésében létrejött megújulásaival — vehető össze. A nagy reformok mindig nagy reneszánszok is abban az értelemben, hogy a fejlődési spirál újabb, magasabb szintjén létrehozzák, felemelve megtartják a társadalom egy korábbi szintjén megvalósított s az ellentétek harcában megszüntetett értékeit, vívmányait. A szocialista egyetem fejlődésében *a megszüntetett* : a néptől, az emberformálástól, a progressziótól elszakadt polgári egyetem, a katedra tudományos elefántcsonttornya. *Az új* : a munkásosztály értelmiségének felnevelése, a kommunista szakemberképzés, s a munkastílus, az egyetemi szemlélet ennek megfelelő politikussá, nevelés- és képzésközpontúvá tétele. *Ami pedig most születik* : az egyetemi munka (generalizációs kedvünknek engedve mondhatnánk : az emberi megismerés) ősi képletének, a dolgozva-kutatva-megismerve tanításnak szervezett realizálása, *a valóságot s az elődi tudást reprezentáló könyveket megfaggatva tanulás* módszerének, a tanítói-tanítványi együttélés klasszikus formációjának megvalósítása. Éspedig a szocialista pedagógiai vívmányok megtartása, sőt az intézmény forradalmi hatékonyságának kiteljesítése mellett. A rövidség kedvéért vulgáris képsorba foglalva az új funkcionális képletet : az előadóterem, a szeminárium, a laboratórium, a kollégium, a tanári szoba és a könyvtár szervezett és életszerű összefonódása lett a ma programjaiba vetített egyetemi jövő. Megszűnőben van oktatás és kutatás, tanulás és tanítás polgári-munkamegosztásos különállása, a vizsgai memorizálás gályarabsága, professzor és hallgató elidegenült viszonya, születőben egy új egyetemi metodika, amely munkásként és közös munkában egyesíti a pedagógiai folyamat résztvevőit. Nem egy pedagógiai utópia felhői közt, hanem racionális szervezetben, amely a tudományok szakosodását-integrálódását tükrözi s amely a működés belső s a szélesebb társadalmi, termelési struktúrába illeszkedő ökonómiájára egyaránt tekintettel van.

Csak egyre nincs tekintettel — legalábbis a reform jelenleg kitapintható és körüljárható, jogi kodifikációk és gazdasági létfeltételek konkrétságában megtestesülő fejlettségi stádiumán — és ez *a könyv, a könyvtár*. A szakirodalomhoz s a különböző információ-

hordozók közvetítéséhez, használatához kötött információs folyamatot (amelynek a tanulás, oktatás, kutatás egy-egy ága és aspektusa) a könyvtári feltételektől elszakítva szemlélni: önmagában, általában véve is képtelenség. Kétszeresen az egy olyan reform tervezésénél, amelynek hangsúlyos eleme az önálló szellemi munkára való felkészítés, amelyben a metodikai újítás főleg épp a tudományos „műhelygyakorlat” előtérbe helyezése. Műhelyi munka — műhely és szerszámok nélkül, vagy ócska műhelyben, nyűtt szerszámokkal!

Napjainkban, amikor az irodalmi áradat korjelensége, a tudomány és a termelés szakirodalmi információs feltételezettsége publicisztikai közhelyként ismert, amikor a modern nagykönyvtárak a maguk szervezeti monumentalitásában, informatív szolgáltatásaikkal, elektronikus és mikrofilmes szenzációikkal egyetemben a művelt társalgás napi témái stb., joggal ütődünk meg azon, hogy *épp egy felsőoktatási reformterv hagyja figyelmen kívül a könyvtárat s a szakirodalmi információt*. Megütközésünk többszörösen indokolt, ha figyelembe vesszük, hogy a mienkhez ösztönzést és példát szolgáltató szovjet felsőoktatási reformot az egyetemi könyvtár strukturális és funkcionális korszerűsítése, a könyvtárépítkezés új alapokra helyezése követte nyomon,¹ hogy az NDK egyetemi könyvtárügyének átfogó reformja a felsőoktatási reform szerves részeként jött létre, és pedig a könyvtárakról mit sem tudó magyar felsőoktatási reformintézkedésekkel csaknem egyidejűleg,² továbbá hogy a hazai könyvtárügy felelős tényezői tőlük telhetően igyekeztek kellő időben hangot adni az egyetemi könyvtárak időszerű fejlesztési szükségleteinek.³ E megütközés természetesen nem vesz el semmit abból a megbecsülésből, amit a reform mint szellemi és szervezési teljesítmény megérdemel s nem csökkenti kedvünket a reform valóságga segítésére, a könyvtári gondra bízott rögzített ismeret élő ismeretté transzformálására. Jelzi azonban, hogy a felsőoktatási intézményrendszer egy jelentős ágazatának

¹ Vö. *Pascenko*, Fedor N.: Projektierung und Bau von Hochschulbibliotheken in der UDSSR. = Zentralblatt f. Bibliothekswesen, 82. Jg. 1968. 385–406. l.

² Mély betekintést enged az NDK egyetemi könyvtárreformjának átfogó, egyetemcentrikus szellemébe és szervezési-tudományi korszerűségébe az a szervezeti modell, amelyet az egyes könyvtárak 1968-ban a Humboldt Egyetem könyvtári statutumának alapul vételével és a helyi szükségletek, egyedi feladatok érvényesítésével dolgoztak ki. Mi a Rostocki Egyetemi Könyvtár statutum-tervezete alapján ismerjük részleteiben az NDK új egyetemi könyvtári modelljét. (Das Modell der Universitätsbibliothek Rostock. — Das Bibliothekswesen der Universität im Modell einer sozialistischen Universität. 12. l. 1 t. Gépirat.)

³ Az e sorok sajtóra adásakor összeülő III. Országos Könyvtárügyi Konferencia egyik fő vitatémája az egyetemi könyvtárak perspektivikus tervéről szóló referátum, ill. a referátumból leszűrűt téziszervezet. A referátumot a Művelődésügyi Minisztérium Könyvtárosztálya készítette egy munkaközösség tervtanulmányai alapján. (A tervtanulmányok: *Havasi Zoltán*: Az egyetemi könyvtárak felszabadulás utáni fejlődése és mai helyzete. — *Németh Zsófia*: Az egyetemi könyvtár és az egyetemi oktató-nevelő munka. — *Zircz Péter*: Tudományos kutatás és könyvtár. — *Csúry István*: Az egyetemek tudományos tevékenysége és e tevékenység könyvtári-informatív feltételei. — *Zsidai József*: Az egyetemi könyvtárak egyetemen kívüli feladatai. — *Csúry István*: A szervezeti-működési modell. — *Walleshausen Gyula*: Az agrár egyetemi könyvtárak jelenlegi helyzete és fejlesztési irányai.) — Az 1968–69. fordulóján írt tanulmányok egy része azóta publikáció formájában is ismert. Jelenleg — a könyvtároskonferencia munkálataival nagyjából egyidőben — folyik a minisztériumi könyvtárosztály fejlesztési elképzeléseinek véleményezése az egyetemek rektori, tanácsai által.

fejlesztése valahol holt vágányra jutott, s annak könyvtáros, lelkiismereti ügyévé teszi, hogy e jelzésnek nyomatékka hangot adjon.⁴

Az 1956-os könyvtári törvény, az egyetemi könyvtárak 1959-es első szegedi konferenciája, majd az 1962-ben kiadott miniszteri utasítás az egyetemi könyvtárak szervezeti és működési szabályzatáról egy-egy jelentős lépcsője volt a magyar egyetemi könyvtárügy fejlődésének. Tudatosították és kodifikálták azokat a vívmányokat, amelyeket e könyvtárak — jórészt helyi erőfeszítések lévén — a felszabadulás előtti elesett, korszerűtlen állapotukhoz képest elértek. Kimondatott a hazai könyvtárfejlődésben korszakot jelző alapelv, hogy az egyetem különböző könyvtárai funkcionális egységet alkotnak, s a központi könyvtár szolgáltatásai, koordináló és instruáló tevékenysége által összetartott hálózatként működnek. Bár a kodifikáció csupán irányelvszerűen vázolta fel a rendszer működését s a könyvtári egységek szervezeti–felügyeleti különállása megmaradt, a központi beszerzés és katalogizálás, a központi könyvkötés és reprográfia munkálatai s nem utolsósorban a központi könyvtárak ún. módszertani instruáló tevékenysége nyomán a tanszéki, intézeti könyvtárak korábbi anarchikus (jobb esetben műkedvelő stílusú) működése egyre rendezettebbé, szakszerűbbé vált, a koordinált gyarapítás gazdaságosabbá, hatékonyabbá tette a gyűjtemények fejlesztését. A rendszert — igaz — még mindig egész sor fogyatékoság terhelte (mint amilyen — többek közt — a mereven elkülönült gyűjtemények funkcióinak meghatározatlansága és összehangolatlansága, a még mindig tetemes parallel erőfelfejtés az anyagi eszközök elaprózottsága mellett, a területi szétszórtság, a kezelőszemélyzet hiánya ill. szakszerűtlen, könyvtárilag szervezetlen munkája stb.), de ezek kiküszöbölését joggal lehetett remélni további rendezésektől amelyek a már elért eredményekre, kodifikációkra építenek s a primér és az informatív szellemi munka megbomlott összhangját segítenek helyreállítani.

E várákozásnak úgyszólván az ellenkezője következett be, amikor a reform útjára lépett egyetemek szervezeti szabályzatai elkészültek. Könyvtári és információs vonatkozású intézkedést e szabályzatok nem tartalmaznak, még abban a könyvtárosok által javasolt igen általános formában sem, hogy az egyetem könyvtári és információs tevékenysége hajlékonyan igazodjék az egyetem funkciórendszeréhez és — a nagyüzemi feltételeket biztosító összefüggő rendszer jellegét megtartva — épüljön be a kutató és oktató tevékenységekbe, igazodjék azok szervezetéhez. A könyvtárakról — s közülük is csak a központiakról — az összegyetemi szabályzatnak csupán mellékletét alkotó, különálló szabályzatok készültek. A korábbi vívmányokhoz képest ez utóbbiak inkább csak visszalépést képviseltek (pl. megvitatásuk során több helyen is megnyirbálták a központi könyvtárnak a tanszéki könyvtári munkát illető, amúgyis szerény hatáskörét) és — egyedi ki-

⁴ Az MSZMP tudáspolitikai irányelvei nyomatékka napirendre tűzték az egyetemeken folyó kutatómunka fejlesztését — következésképp az egyetemeken folyó könyvtári és szakirodalmi információs tevékenység problémáit. Egyetemeken — jórészt könyvtári kezdeményezésre — viták, tervezetések, sőt reformok és konkrét intézkedések jelzik, hogy a legáltalánosabb pártkoncepció egyfelől valóságunk élő tendenciáiban gyökerezik, másfelől pozitív visszhangra talál a végrehajtásért, megvalósításért felelősök egész táborában. Vö. Csúry István: A tudományos kutatás könyvtári-informatív feltételei egyetemeken. — Felsőoktatási Szemle, 19. évf. 1970. 445–451. l. — Héberger Károly: A tudáspolitikai irányelvek néhány könyvtári vonatkozása. = Könyvtári Figyelő, 16. évf. 1970. 1. sz. 37–42. l.

vételektől eltekintve,⁵ — nem tartalmaznak jogi, szervezeti fogódzót a könyvtári munkának az egyetemi munka új struktúrájába való beillesztéséhez s az új egyetemi igényeknek megfelelő megerősítéséhez, fejlesztéséhez. (Erre nézve nemhogy instrukció, de egy szótagnyi utalás sem történt. Egy minisztériumi levél jött csupán, arra emlékeztetve, nem az egyetem, csak a könyvtár vezetőjét, hogy a 62-es minta szervezeti szabályzat érvényben maradt. A segítség így valójában egy tíz éve elért pozíció defenzív képviselőiben határozta meg a könyvtári szabályzatszerkesztés lehetőségeit.)

A reform tehát két lépéssel vetette vissza egyetemi könyvtárainkat: megingatta korábban elért szervezeti, funkcióbeli vívmányaikat és figyelmen kívül hagyta a megreformált egyetemi munka könyvtári vetületét.

Mindez természetesen csak részben szervezeti kérdés. Az informális szervezet működése néhol jobb, néhol rosszabb annál, ami papírra van fektetve. Az anyaintézmény adott történeti, szociológiai, gazdasági tényezői többé vagy kevésbé kedvezhetnek a korszerű könyvtári törekvéseknek. Sok múlik a könyvtárosok invencióján, könyvtárigazgatók harcckészségén, egyetemi patrónusok megértésén stb. Ha azonban az egyetemi reform könyvtári feltételeinek gyors, hatékony és országos szintű megvalósítására törekszünk, elsősorban a megfelelő szervezeti modell létrehozása a feladat. Ennek megtervezésére történik itt kísérlet.

2. Általános irányelvek

2.1 Feladat : korszerű információs rendszer létrehozása a megújuló egyetem sajátosságai szerint

A sokrétű egyetemi munka (ugyanolyan sokrétű) könyvtári szolgálatának fejlesztését e feladatkör korszerű meghatározásából s a korszerű funkciórendszernek megfelelő szervezetről kiindulva lehet megtervezni.

A szocialista egyetem korszerű fogalmában ismét előtérbe kerültek a „studium generale”, az „universitas scientiarum” s az „universitas magistrorum et scholarium” jegyei, az előjáróban jellemzett felemelve megtartás értelmében, mint a műveltség egyetemes megalapozása, mint a szellemi munka módszerének átadása ill. begyakorlása, mint a diszciplínák integrálódásának szervezeti kerete, és mint mesterek s tanítványok tisztas együttélése, együttműködése. Az előző szervezeti szinttől megkülönböztető fontos strukturális ismérv a tanszékek mozaikszerű egymásmellettségének feloldódása, a tudományok összetartozását, komplexitását tükröző, a kutatás és a tanítás hatékonyságát előmozdító

⁵ A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen pl. röviddel a szervezeti szabályzat készítése előtt jött létre a Kémiai Tanszéki Csoport és a Központi Könyvtár között egy szerződés a tanszékcsoporti könyvtár (hivatalos nevén: A KLTE Kémiai Szakkönyvtára) létesítésére és közös fenntartására. A Kémiai Szakkönyvtár, amelybe valamennyi szerződő fél bealadta állományát és állományfejlesztési hitelkereteit, ettől fogva a Kémiai Tanszéki Csoport *tartalmi* irányítása alatt a kémiai épületben működik, de a Központi Könyvtár szervezeti részeként, annak *könyvtári* irányítása mellett. A debreceni szabályzat e könyvtártípust és szervezeti formát már mint kész tényt kodifikálta s ezzel elvi jelentőségű lépést tett az egyetemi könyvtári rendszer korszerű modelljének megvalósítása felé.

nagyobb egységekké való szerveződése, továbbá az igazgatás vonalas és funkcionális sémájának kombinálása s a demokratikus centralizmus átfogó érvényesítése folytán az általános és a szakvezetés, az érdemi és az ügyviteli irányítás, a központi és az öngazgatás dialektikus egységben való érvényesítése.

A meghatározás és megkonstruálás pozitív feladatától elválaszthatatlan negatív feladat a könyvtári jelennek alapvonalaiiban egy már túlhaladott tudományos szinthez és egyetemkoncepcióhoz tartozó mechanizmuskénti bírálata és a muzeális vagy leltári tárgyak statikus „táraként” felfogott könyvtárnak a tudatokból és a gyakorlatból való eltávolítása.

A túlhaladott könyvtárfejlődési szint egyfelől a specializálódás klasszikus 19. századi felfogását tükrözi (ennek felel meg a tanszéki szakkönyvtárak egyoldalú támogatása, az idegenkedés a közös megoldásoktól és a központi könyvtár elhalásra ítélese), másfelől a módszertani pozitívizmus kutatási szokásaihoz igazodik. (Ennek felel meg az állományok amorf halmozódása, a pontszerű érdeklődésnek kedvező, szelektálatlanul sorbarakott speciáltanulmányokból történő lineáris szaporodása.) A könyvtárakban ekkor még valóban könyveket tárolnak, lajstromoznak s az olvasó katalógus közvetítésével könyv-egyedekhez jut, a könyvtárostól s a gyűjteménytől pedig elidegenül. A modern tudomány ezzel szemben totális szemléletre törekszik s a kutatás komplexitásában bontakozik ki termékenysége. Megnőtt a jelentősége a több diszciplínát vagy a tudományok nagyobb egységét felölelő általános gyűjteményeknek. Helyére került az egyedi, specializált dolgozatok funkciója, becsülethez jutott a monografikus rendszerezés, a szintézis, lét-szükségletté vált az alapvető irodalmat reprezentáló, értelmes összefüggésében bemutató szabadpolcos könyvtár, a kézikönyvtár mint tudományos műhely. Ugyanakkor a „könyv” mindinkább gyűjtőfogalommá lényegül s beleértődik százféle nem hagyományos dokumentum, vagy éppen háttérbe szorul mint egyike az információhordozóknak, s maga az információ mint tartalom, ill. az információ mint tevékenység nyomul előtérbe. A könyvtár mint informatív tevékenység paradox módon elfödi (bár természetesen meg nem szünteti, nem nélkülözheti) a könyvtárat mint gyűjteményt. Maga a kutatás is átrendeződik, kollektív formái válnak uralkodókká, s ezeken belül hangsúlyozott az informatív tevékenység szerepe.

A jövő könyvtári modellje — az egyetemi reform kapcsán tett panaszunk ellenpontjaként elmondhatjuk — már napjainkban is megjelenik a könyvtárosok terveiben, sőt egyes könyvtárak gyakorlatában is, kezdeti vagy kísérleti szinten, de kirajzolódik előttünk akkor is, ha az olvasói, kutatói szükségletek jellemzésénél maradunk. Amikor tehát a megvalósítandó funkcionális és szervezeti modellt felvázoljuk, valóságunkból, annak előremutató tendenciáiból indulunk ki. E kiindulási alaphoz tartoznak természetesen a külföldi egyetemi könyvtárügy vívmányai, amelyek az előbb említett kísérletekhez is mintául szolgáltak. (Külön figyelmet érdemel az NDK egyetemi könyvtárhálózatainak a közelmúltban végbement radikális átalakítása, amely számunkra azért is érdekes, mert a mi egyetemeink most kibontakozó reformja a szükségesnél nagyobb mértékben hagyatkozik az önkéntességre, a helyi tényezők spontán összjátékára, s a kelletténél kevésbé

mer nyúlni jogi, kormányzati eszközökhöz, merészebb újításokhoz, könyvtári vonatkozásban pedig — láttuk — éppenséggel visszalép.)

A most induló fejlesztési periódusban szükségessé válik, hogy ezeket az előremutató tendenciákat egyetemi könyvtáraink (ha kell, a túlhaladott szervezeti feltételek közt is) kibontakoztassák s tevékenységüket mint a tudományos irodalom gyűjtésére és feltárására alapozott *információs tevékenységet* építsék ki, s ennek ellátása során aktív és érdemi részt vállaljanak a kutatás és az oktatás síkján érvényesülő munkamegosztás mindazon ágaiban, amelyek tudományos ismereteknek szakirodalmi formában történő prezentálásán, valamint a szakirodalomra és a tudományos ismeretekre mint a szakirodalom tartalmaira vonatkozó információ alapulnak.

(Kell-e mondanunk, hogy e gondolatmenet folyamán az információt mint számos tevékenységi formát egyesítő általános fogalmat használjuk, s a világeért sem erőltetnénk a diszciplinák és olvasórétegek sajátosságaira fittyet hányó, sematikus alkalmazását. Ismeretes, hogy a kutatás bizonyos típusai — pl. a történettudományi vagy irodalomtörténet matéria feltárása — a bibliográfiai kutatás jellegét öltik s információs tevékenységi formákkal egylényegűek lévén, mögöttesebb, közvetettebb vonalra szorítják vissza az információs specialista szerepét. Másfelől a szűkebb, hagyományosabb értelemben vett könyvtári alpműveletek is — megfelelő színvonalon ellátva — fontos információs elemekkel ötvöződnek. Pl. egy kéziratár sok dimenziójú, elemző katalogizálása jó részt elvégez a hagyományos munkamenetű történész búvárkodásából, sőt már maga a hozzáértő gonddal végzett könyvbeszerzési aktus informatív értékű, hisz a kiválasztás (amelyet a teljes irodalom értékelő tanulmányozása előzött meg), egyjelentésű a tanulmányozásra érdemes, szükséges információt hordozó dokumentum felmutatásával.)

A *szakirodalmi információ* tehát nem általában való, hanem a *specifikus egyetemi funkció*nak megfelelő kifejtése a feladat. E sokrétű tevékenység két főtengely körül, az intézmény két alapfunkciójának megfelelően strukturálódik:

— mint az *információnak a produktív kutatómunkához fűződő*, annak eszközét és anyagát szolgáltató tevékenysége (= szűkebb értelemben vett tudományos információ) és

— mint az *információszerzés technikájának, a szellemi munka metodikájának s a diszciplinák tartalmi fundamentumainak és alapproblémáinak elsajátítását szolgáló* (=képzési) tevékenység.

A *tudományos-szakirodalmi információ tevékenységeinek rendszere* a következő — egymást feltételező és egymásba átmenő alaptevékenységi szférákból tevődik össze:

— Az *információ rendelkezésre bocsátása* (= a kutatás és a tanulmányok műhelyének megteremtése és működtetése, beleértve a gyűjtés, a gyűjteményfeltárás tevékenységét s az önálló informálódáshoz szükséges referenz eszközök rendelkezésre bocsátását).

— *Szűkebb értelemben vett információs szolgálat* (beleértve bibliográfiák készítését, a kutatók számára végzett irodalomkutatást és témafigyelést, bibliográfiai és kutatás-metodikai bevezető segédletek készítését, valamint a hallgatók körében végzett közvetlen instrikatív és nevelőmunkát).

— *Járulékos informatív szolgáltatások* (pl. könyvtárközi kölcsönzés, távközlés, reprográfia, fordítás stb.).

— *Közvetlen részvétel kutatói munkaközösségekben* (pl. szakreferensek bekapcsolódása érdemi kutatásokba, egyéni dokumentumtárak gépi adatfeldolgozása, szerkesztői vagy disztributív részvétel publikációs vállalkozásokban stb.).

Az információ, mint az egyetemi könyvtári tevékenységeknek, azok céljainak és lényegének summázata az ún. hagyományos könyvtári tevékenységeket — mondottuk — nem szünteti meg, hanem korszerű funkcionális egységbe foglalja s bevonja azokat az informatív folyamatok átfogó rendszerébe, az ismeretek aktív termelőprocesszusába.

2.2 Az egyetemi könyvtárak szervezeti-működési modelljéről általában

Egyetemi könyvtári szervezetünk a tartalmi vonatkozásban rég túlhaladott polgári fejlődésszint lényeges jegyeit hurcolja. (Ld. a könyvtári-informatív tevékenységek többé-kevésbé merev elkülönülését az érdemi tudományos és oktatási tevékenységektől, a tanszéki irodalomellátás autartikus tendenciáját stb.) Az előljáróban említett — s a szervezeti statútumok vitái körül jól-rosszul megvédett — könyvtári reformok kétségtelenül lényeges előrehaladást eredményeztek egyes alaptevékenységek ésszerű ellátása terén (külföldi beszerzés, katalogizálás, reprográfiai szolgálat központosítása stb.), de a szervezetet összegyetemi viszonylatban lényegileg változatlanul hagyták és csak igen szerény lépéseket tettek lehetővé az egyetemi munkaszervezet információs ágának kiépítése terén. *Bármilyen jelentős a hálózati rendszer deklarálása elvi tekintetben: valóságos szervezet sem gyűjteményi, sem funkcionális értelemben nem hozott létre*: a tagkönyvtárak továbbra is befelé fordulva (és összehangolt, értő könyvtárosi munka híján gazdaságtalanul, gyenge határfokon) működnek, a központ pedig, mint a hálózat szakmai irányítójának deklarált, de érdemleges hatáskörrel fel nem ruházott, a hálózat könyvtárosai és gyűjteményei fölött nem rendelkező szerv, hálózati viszonylatban csupán segítő, szolgáltató jelleggel tevékenykedik. Ez a félmegoldás a valóságos szervezet nagyobb hatékonyságának, gazdaságosságának elmulasztása mellett a tagkönyvtári egységek kereteinek egy adott helyzetben való rögzítését eredményezi s útját állja annak, hogy az informatív tevékenységek volumenükben és tartalmukban hajlékonyan igazodjanak az effektív tudományos és oktatási tevékenységek folyton változó szükségleteihez.

A változó, fejlődő szükségletek e sok tekintetben formális és statikus képletet sok helyen és sokféle módon áttörik és módosítják. Áttörik és módosítják úgy is, hogy egy-egy hálózat jóval többet valósít meg a tagkönyvtári munka koordinálása, a virtuális hálózati egységnek valóságos egységgé történő kiépítése terén, mint amennyit a jogi előírás enged. A fejlődésnek ez a módja azonban esetlegességeken (pl. egyetemi vezetők hozzáállásán, alkalmi pénzforrásokon) múlik s éppen ezért csak szórványos és időleges lehet. Gyakoribb az ellenkező előjelű (a hálózati rendszerről, a központ szerepéről mit sem tudó vagy azt tudatosan negligáló) spontán helyi jellegű áttörés: pl. rokon tanszékek könyvtárosainak fúziója, speciális egységek vulkanikus létrejötte (ld. az Eötvös Egyetem bölcsész hallgatói olvasótermét), stb. Országos viszonylatban szervezetlenül, helyi adottságoktól függően folyik egyes központi könyvtárak tudományos szolgálatának — önmagában véve helyes és előremutató — szakosodása. A tagkönyvtárak integrálódásának és a köz-

ponti könyvtár differenciálódásának e spontán folyamata — bár objektív szükségletet fejez ki s a fejlődés irányába mutat — végső soron a jelenlegi viszonylagos szervezettséget is bomlasztja. *A felelős irányítók így az előtt az alternetiva előtt állnak, hogy vagy létrehozzák a könyvtári-informatív tevékenységek korszerű és tényleges szervezetét az egyetemeken, vagy utat nyitnak a spontaneitásnak, esetleg a teljes dezorganizációnak ebben a szektorban.*

Hogy valóban egy új és átfogó szervezeti-funkcionális modell létrehozása a feladat (s nem a meglévő foldozása), azt a szellemi munka könyvtárigényének információigénnyé való átcsapásán s a jelenlegi szervezet fogyatékoságain túlmenően az indokolja, hogy maga az egyetem is átfogó szervezeti korszerűsítés útjára lépett. Ezért az új könyvtári modell létrehozása az egyetemi reform része és következményeként jelentkező időszéri feladat.

Az új könyvtári-információs modellben a sajátosan egyetemi tevékenységeknek kell szintézisre jutniok a sajátosan könyvtári tevékenységekkel. A feladat tehát nemcsak az egyetem fejlődő funkciórendszeréhez és korszerűsödő szervezetéhez igazodó könyvtári-információs feltételek létrehozása. Azokat a feltételeket is meg kell teremteni, amelyek közt a könyvtári-informatív munka szakmai normái és ökonómiai követelményei is megvalósulnak s a kutató és oktató tevékenységekhez való hajlékony igazodás mellett érvényesülnek a nagyüzemi megoldások előnyei, a központ és a decentralizált részlegek javára egyaránt.

A könyvtári-információs szervezeti modellnek az egyetemi szervezetével való összehangolását semmi esetre sem szabad tehát az oktatás és kutatás szervezeti egységeivel való gépies egyeztetésként felfogni, vagy éppen igazgatási értelemben vett illetékességi határok megvonásával megmerevíteni. A könyvtári gyűjteménynek — így a könyvtári gyűjtemények egyetemi rendszerének is — felépítésében, tagozódásában tükröznie kell egyfelől a tudományok és a tudományos irodalom struktúráját, másfelől igazodnia kell a kutatás gyakorlati szükségleteihez. Megvilágító példával élve: a tanszéki csoportok létrejötte involválja a tanszéki könyvtárak társulását s a nagyobb, több szaktudományt felölelő könyvtári egységek létrejöttét. Kétségtelen, hogy ez az integrálódás már önmagában is előmozdítja a komplex kutatásokat. Nem biztos azonban, hogy a kialakítandó szakkönyvtári egységeknek mindig és mindenütt ugyanabban a csoportosításban kell felölelniök a szaktudományokat, amelyekben azokat a tanszéki csoportok összefogják. Így a nyelvtudományi kutatás és a nyelvészeti tanulmányok eszményi feltételeit egy olyan nyelvtudományi szakkönyvtár képes biztosítani, amely egységes rendszerben, a kutató munkahelyéről könnyen megközelíthető felállításban helyezi el egymás mellett az általános nyelvészet, az indogermanisztika, a román, szláv, germán stb. nyelvtudományi anyagot. Ez a csoportosítás felel meg a más területről a nyelvtudományra irányuló érdeklődésnek, így a lingvisztikai vonatkozású komplex témát kutató néprajzos, művelődéstörténész, matematikus, filozófus stb. szükségleteinek. Ugyanakkor az egyes nyelvészeti tanszékek a megfelelő nyelvek irodalmának tanszékeivel alkothatnak tanszéki csoportot vagy még szorosabb egységet.

Ami a gyűjteményekre és használatukra érvényes, természetesen érvényes a gyűjteményeken épülő információs szolgálatra is. Az információs munkának szorosan kell kapcsolódnia az oktató és a kutató munkához (tehát a tanszékek és tanszéki csoportok szerint tagozódó tevékenységekhez), ugyanakkor azonban csak megfelelő terjedelmű és összetételű, a tárgy összefüggéseit tükröző könyvtári bázis birtokában lehet gazdaságos és hatékony.

Az információ ellátandó szakterületeit s az egyes szakreferensek vagy más információs szakemberek illetékességi körét is csak a tudományok természetes tagozódásának alapulvételével lehet meghatározni.

E tényezők előtérbe állítják és elvi megvilágításba helyezik a központi könyvtárak — mint gyűjtemények és mint információs szervek — jelentőségét. Egyrészt, mert ez az a képlet, amely mind a tudományok, mind a használat strukturáját a legteljesebben érvényre tudja juttatni, másrészt, mert a tanszékek, tanszéki csoportok és szakkönyvtárak által le nem fedezett, de a kutatást vagy a tanulmányi munkát mégis érdeklő szakterületek, továbbá az általános irodalom (referenz művek stb.) gyűjtése, információs kiaknázása csak központilag oldható meg.

Ha új egyetemeket építenénk (természetesen a modern szovjet és amerikai egyetemi könyvtárak szervezetét és építészeti megoldását véve alapul),⁶ a gyűjteményképzés, a centralizáció és decentralizáció összes problémái a központi könyvtár tagolásának, az intézmény közlekedési csomópontján való elhelyezésének s legfeljebb még a tanári szobák kézikönyvekkel való ellátásának problémájává zsugorodnának. A törzsállomány nagy tömbjével összefüggésben megkonstruálandó szabadpolcos térségek, szakkézikönyvtárak, szemináriumok és egyéni kutatószobák rendszere a centralizálás és decentralizálás eszményi feltételeit, az irodalomhasználat valóságos kényelmét és valóságos hatékonyságát biztosítaná — az autarkikus tanszéki könyvtár kényelmének illúziójával szemben. Jóval bonyolultabb kérdések elé állítanak tényleges adottságaink. Nemcsak a tanszéki könyvtáraknak a kutatások komplexitásához jobban igazodó, gazdaságosabban működő egységekké szervezése vált napjaink objektív szükségletévé, hanem az is, hogy oldódjék a központi és a taggyűjtemények bizarr különállása, a „nagykönyvtár” múlt századi monolitikus állapota s ésszerű megoldáshoz közeledjék az „egy intézmény — két könyvtári bázis” abszurd rendszere. Egyetemeink többségének jelenlegi szétszórtsága mellett csupán a helyzet enyhítésére gondolhatunk általában. Főleg a természettudományok és alkalmazott diszciplínák körében kínálkozik az a megoldás, hogy a tanszéki könyvtárak egyesüléséből létrejövő szakkönyvtárak a központi könyvtár kezelésébe menjenek át, s a központi könyvtár megfelelő állományrészeivel kiegészülve, a továbbiakban koncentráltan használják fel az adott szakterületekre fordított erőforrásokat. A tanszéki csoport az így létrejövő egység tartalmi irányításáról, a központ a könyvtári munka szakmai vezetéséről közös megegyezéssel gondoskodhat.

Sajnos, az egyes szakkönyvtárak gyűjtőköri határain túlterjedő komplexitású kutatások könyvtári feltételei továbbra is kedvezőtlenek maradnak, sőt éppen az egyes tudománycsoportoknak a központból való kihelyezésével problémásodnak igazán élesen. A kihelyezés tehát csak kompromisszumosan történhet: főleg a gyakran használt, legelőbb, specializált szakanyagra szorítkozhat, s nem terjedhet ki pl. a több diszciplínát érdeklő referenz művekre. (A kihelyezés visszája pedig a bevonás: az időszerűtlenné vált művek, a régi folyóiratévfolyamok visszaáramoltatása a központba.) A társadalomtu-

⁶ Mc Annaly, Arthur M.: Organization of college and university libraries. = Library Trends, 1. vol. 1952. 37–48. 1. — Püsnova, T. P.: K voproszu o sztrukturre universzitetszkijh bibliotek. = Opüt robotu naucnoj biblioteki MGU. 11. no. 1962. 37–54. 1.

dományok körében közös (tanszékcsoporti-központi könyvtári) fenntartású szakkönyvtárak csak a központi könyvtárral szoros épületbeli kapcsolatban képzelhetők el. A társadalomtudományi kutatás klasszikus bázisa ui. a nagy, egyetemes gyűjtemény. A szakkönyvtárba illő (gyakran használt, modern, alapvető stb.) anyagnak a törzsanyagtól való eltávolítása nemcsak a kutatási szintér megkettőzését eredményezné, hanem megfosztaná a törzsszállomány használóját kézikönyvtári apparátusától.

A tudományos munka (s az immár ehhez igazodó tanulmányi) tehát az információ tematikailag nem korlátozott elérhetőségében, az irodalom extenzív és intenzív bőségében és tartalmi komplexitásában találja meg eszményi feltételeit. E feltételeket természetesen — mind fizikai, topográfiai, mind funkcionális értelemben — struktúráltan kell elképzelni:

— a speciális szükséglet szerint konstruált, decentralizált és szakosított szférával (szabadpolcos térségekkel, szemináriumi és kutatószobákkal, tájékoztató, kommunikáló, az irodalmat kézbe juttató könyvtárossal) mint a kutató közvetlen életterével

— s e szféra (méreteit tekintve aránytalanul nagyobb, de az olvasó számára közvetett, rejtett) háttérével: a nagy univerzalitású gyűjteménnyel s az annak gyűjtését, nyilvántartását, szervezését ellátó, mozgását biztosító s a könyvtári gyűjtemények helyi, országos és nemzetközi rezervoárját a kutató asztalával összekapcsoló személyi és műszaki szervezettel stb.

Az egyetemi szervezeti terminológia nyelvére lefordítva nem egyéb ez a struktúra, mint a „*nagykönyvtár*”, a maga történetileg felhalmozott s naprakészen fejlesztett, hatalmas állományával, kommunikációs, információs szolgáltatásainak rendszerével, épület- és felszerelésbeli adottságaival, s nem utolsósorban embereinek tudománypolitikai, informatikai áttekintésével, szakértelmével. De már nem a hagyományos építészeti, funkcionális és gyűjteményszervezeti keretek közt, hanem feloldva, differenciáltan és humanizáltan, az autark tanszéki könyvtár valamennyi előnyét biztosítva, hátrányai nélkül. Könyvtáraink többsége ma még csak közeledhet e struktúrához (állományának, használatának szakosításával stb.), de eszményi körvonalait már csak a létesítendő új könyvtáráépületek, sőt új campusok könyvtárilag korszerű tervezése érdekében is fel kell rajzolnunk.

2.21 A különböző nagyságú és típusú egyetemek könyvtári-információs modellje

Egy általános szervezeti-funkcionális modellnek csak akkor van valóságértéke, ha felveszi magába a konkrétat, tehát — esetünkben — pl. tekintettel van az egyes szaktudományok eltérő szükségleteire, foglalkozási ágak eltérő kutatási, tanulmányi szokásaira, intézménytörténetileg kialakult adottságokra. Nem úgy természetesen, hogy a túl tágan felrajzolt körvonalak minden konkrétat kényelmesen beburkoljanak, nem is érintve az esetlegest, nem követelve, hogy a funkció közös elemei (s épp ezek az alapvetők) a modell általános érvényű szervezeti formái közt valósuljanak meg.

Az újabb alapítású szakegyetemek könyvtári-információs rendszerének konkrét modellje pl. több tekintetben pozitív módon, de mégis a fenti értelemben térhet el az általános modelltől. Ezekben az intézményekben a könyvtári tevékenységek zömét kezdettől fogva centralizáltan látták el. Egészségtelen párhuzamosságok központ és tanszékek közt nem jöttek létre. A tanszéki könyvtárak jórész nem jutottak s belátható időn belül valószínűleg nem is jutnak túl a szerényebb kézikönyvtári szinten. E kis egységek összevonása nem lenne célszerű — akkor, amikor az oktatói szobákban, laboratóriumokban tartott kisebb kézikönyvtárak jogosultsága a legkitűnőbb intézeti vagy tanszékcsoporti szakkönyvtárak megléte esetén, azok közeli szomszédságában is fennáll. A központi könyvtár pedig maga is szakkönyvtár — nem egy esetben (Miskolc! Közgazdasági Egyetem!) a szabadpolcos kézikönyvtári rendszer kedvező feltételeivel is ellátva. Ahol azonban ez utóbbi feltétel hiányzik vagy elégtelen, előbb-utóbb időszerűvé válik a monolitikus gyűjtemény oldottabbá, nyitottabbá tétele, s a szükségletek struktúráját követő differenciált elhelyezése. Hasonlóképpen, idővel kialakulhatnak (különösen távoli fekvésű épületekben) nagyobb tanszéki gyűjtemények. Ezek fejlődésének a rendszerbe való beillesztése az általános modellel megegyező problémákat és megoldásokat aktualizál.

Ismét másképp módosul a fejlesztési modell az orvosi egyetemeken. A nem egy esetben jelentékeny szakkönyvtárakká nőtt klinikai könyvtárak sajátos funkciójuknak (főleg a gyógyítómunka információszükségletének) megfelelően, nyilvánvalóan továbbra is megmaradnak az egyes klinikák keretei közt és megtartják elsőrendű, sőt helyenkint csaknem kizárólagos funkciójukat a szakirodalmi-informatív igények kielégítésében. Integrálódásra — egyes klinikai könyvtárak összevonása formájában — ezen a vonalon valószínűleg csak kivételesen kerül sor. Új építkezések, különösen a közös épületkeretet biztosító nagyobb klinikai kombinátok létesítése esetén azonban az épületben elhelyezkedő klinikák, intézetek összességének irodalmát gyűjtő s a szaktudományoknak és a használatnak megfelelően tagolt központi könyvtár létesítése ésszerű. Kívánatos azonban, hogy a klinikai könyvtárak adott körülményeik közt ismielőbb túllépjenek jelenlegi, jórészt szolgáltató és adminisztratív tevékenységük körén s erőteljes könyvtárakká épülve, kielégítően gondoskodjanak a hallgatóság könyvtári ellátásáról, létesítsenek központi referenz gyűjteményt a komplex kutatások kívánalmainak megfelelően, építsék ki információs tevékenységeik rendszerét, s mint tároló könyvtárak, tehermentesítsék a klinikai könyvtárakat ritkán használt, de megőrzésre érdemes (pl. tudománytörténeti értékű) anyaguk őrzése alól.

3. Az igazgatás rendszere

3. 1 Összhálózati vonatkozásban

Az a széleskörű önállóság, amellyel az egyetemi reform — a népgazdaság irányítási mechanizmusával összhangban — felsőoktatási intézményeinket érdemi tevékenységük síkján és igazgatási vonatkozásban egyaránt felruhazza, következményekkel jár az irányí-

tási feladatok intézményen belüli megosztására. A megnövekedett rektori hatáskör bizonyos részének az alsóbb szervezeti egységek vezetőire való delegálása az irányítási terhek súlyosbodásából adódó ökonómiai szükségesség. De így hozza ezt az új irányítási rendszer amaz ésszerű elvének érvényesítése is, amely szerint a magasabb irányító szerv a feladatok általános meghatározásával, jogszabályok és irányelvek kiadásával, gazdasági emelők alkalmazásával stb. érvényesíti politikáját, biztosítja az alárendelt egységek tervszerű és összehangolt működését. A munkafolyamatra, az alkalmazott technológiára, a termékekre, a kooperatív és értékesítési akciókra vonatkozó döntésekre (tehát a konkrét szakmai irányításra) pedig a vezetésnek az a szintje hivatott, amely az adott érdemi tevékenységért közvetlenül felelős és azt szakértelem és informáltság vonatkozásában is teljességgel ellenőrzése alatt tartja.

A hagyományos rektori irányítás tudományos, oktatási stb. rektorhelyettesek beállítása, majd a főtitkári munkakör szervezése folytán funkcionális elemeire bomlott, de épp ezáltal lehetett növelni hatékonyságát, szakszerűségét, lépést tartani a teendők kvantitatív növekedésével s biztosítani az egyszemélyi felelős vezetés érvényesülését. *A könyvtár és a szakirodalmi információ e vonatkozásban is számon kívül maradt.* Nem így a Szovjetunióban, ahol a központi könyvtár az egész könyvtári munkáért felelős az egyetemnek,⁷ vagy az NDK-ban, ahol az új statutum a könyvtárigazgatót könyvtárügyekben a rektor helyettesévé teszi, tagságot biztosít számára a rektori tanácsban s az egyetem információs tanácsában. (Ugyanez a statutum szerencsés megoldást talál a könyvtárfejlesztés tartalmi befolyásolására, a tanszékcsoporti könyvtári bizottságok operatív feladatává téve a beszerzések koordinált, szakszerű vitelét az egyes szakterületeken.)

Az irányítás fentebb említett közvetett eszközeit elvszerűen alkalmazza a Művelődési Minisztérium Könyvtárosztálya is, mint a könyvtárügy legfelső szakfelügyeleti hatósága. E hatóság irányító tevékenységét közvetetten, a könyvtárfenntartó szervek vezetői útján gyakorolja. Az irányítás e formája azonban csak akkor működhet valóságos szakmai transzmisszióként (s nem degralálódik merőben formális, hatásköri üresjáratá), ha az egyetemszervezés szintjén a könyvtári-információs szakértelem s az e terület működéséért való közvetlen felelősség ugyanúgy képviselve van, ahogy pl. a tudománypolitikai szakértelem és felelősség, a pénzügyi, ügyviteli szakértelem és felelősség stb.

Az előbbiekkal azonos értelmű következtetésekre jutunk a munkamegosztás korszerűsítésének megfontolásaiból. Egyetemi vezetőink, oktatóink mind a mai napig munkaidejük jelentős részét fordítják könyvtári és információs vonatkozású, sőt effektív (nem ritkán manuális) bibliográfiai, könyvgyűjtő stb. munkára. Ez nemcsak munkaidejük improduktív hányadát növeli, hanem a kívánt célt sem szolgálja kellően. Amennyire jogosult és kívánatos, hogy az oktatók, kutatók információs igényeiket általában és konkrétan, témáig vagy címekig menően, tartalmilag meghatározzák, mindenkori problémáikról az információ munkáit tájékoztassák, vagy hogy munkamódszereikhez, kutatási szokásaikhoz igazodó könyvtári ellátást követeljenek, ugyanolyan jogosulatlan és káros, ha a könyvtári-információs munka menetét, formáit, technikáját stb. is maguk

⁷ Vö. Püsnova, T. P.: I. m. 53–54. l. Idézi: Kövendi Dénes: Az egyetemi könyvtárak fejlődésének problémái és irányvonalai világszerte. Világirodalmi szemle. Bp. 1969. Könyvtártudományi és Módszertani Közp. Gépírat. 8–9. l.

próbálják meghatározni. (Mint ahogy ilyen törekvés minálunk ma még mindig érvényesül.) E tevékenységi ág korszerű elméletében és technikájában való jártasság hiányában ugyanis csak rögtönzött megoldások vetődnek fel, ami végső soron annyit jelent, hogy lemondunk mindazokról a tapasztalatokról, ismeretekről, amelyeket e szakterület századok során felhalmozott s különösen azokról a legújabb vívmányokról, amelyek az információs áradat leküzdése során születnek az információs intézmények gyakorlatában s az arra épülő elméleti kutatások síkján.

Az egyetemi könyvtárhálózat igazgatása ennek megfelelően a következő rendszerben ill. a hatáskörök és felelőségek alábbi megosztásában valósulhat meg korszerű és hatékony módon:

Rektor :

Jóváhagyja az egyetemi könyvtárhálózat szervezeti szabályzatát, általános irányelveket ad ki a könyvtári és szakirodalmi információs munka megtervezésére és fejlesztésére, s a gazdasági feltételek meghatározásával, rendelkezésre bocsátásával biztosítja, befolyásolja e terület működését. Javaslatot tesz a minisztériumnak a könyvtárigazgató kinevezésére és előléptetésére. Közvetlenül irányítja és ellenőrzi a könyvtárigazgató munkáját.

Könyvtárigazgató

A rektor nevében és könyvtári ügyekben helyetteseként irányítja és ellenőrzi a hálózat valamennyi egységében folyó könyvtári és szakirodalmi információs munkát.

Könyvtári-információs Tanács

Feladata a könyvtári-információs munka időszerű elvi és gyakorlati problémáinak megoldását, az érdemi egyetemi munkával való koordinálását, tartalmának meghatározását szolgáló javaslattétel. Elnöke a könyvtárigazgató, tagjai a tanszéki csoportok vezetői ill. ezek könyvtár- megbízottai, valamint az MSZMP, a Szakszervezet és a KISZ egyetemi szervezetének képviselője. A tanszékcsoportok szűkebb könyvtár- bizottságai a megfelelő szűkebb tudományterületek beszerzéseinek kezdeményezését, koordinálását, az információs tevékenység *tartalmi* irányítását látják el.

3.2 A Központi könyvtár vonatkozásában

Igazgató

Egyszemélyi felelős vezetőként irányítja és ellenőrzi a központi könyvtár munkáját.

Igazgatóhelyettesek

Az irányítás és az ellenőrzés egyes feladatait nagyobb könyvtárakban az igazgató helyettesei útján gyakorolja. E munkájukat a helyettesek az igazgató irányításával végzik s neki tartoznak felelőséggel.

Vezetői kollégium

Nagyobb könyvtárakban az igazgató munkájának segítése céljából a helyettesek, osztályvezetők, az MSZMP és a KISZ szervezet, valamint a szakszervezet vezetőjének részvételével célszerű szervezett grémiumot létrehozni. Munkatervek, beszámolók és szabályzatok, fontosabb egyedi döntések előkészítése terén a vezetői kollégium rendkívül hasznos tanácsadó és véleményező szerepet tölthet be.

Demokratikus részvétel a vezetésben

A gyűjtemény fejlesztésében, a tevékenységek alakításában való részvétel első és legfőbb megvalósulása maga a könyvtári munka, annak hozzáértő, hivatásetikailag átfűtött végzése. Hasonló fontosságúak azonban a könyvtári közélet legkülönbözőbb fórumai — a szervezeti egységenként, valamint a politikai és társadalmi szervek met-szetében tartott gyűlések, viták, információs és képzési alkalmak, házi orgánumok stb.— amelyek egyaránt hivatottak a könyvtárosi tudat, a kollektív szellem formálására, az egyének nevelésére, az egyéni törekvések és a közakarat érvényesítésére.

3.3 Az egyes hálózati tagkönyvtárak vonatkozásában

Könyvtárigazgató

Azoknak a kari, tanszékcsoporti, intézeti, klinikai, tanszéki, kollégiumi és egyéb könyvtáraknak a munkáját, amelyekben főfoglalkozású vagy állandó részfoglalkozású könyvtáros dolgozik, a könyvtárigazgató irányítja. (Nagyobb könyvtárakban az irányítás a hálózati osztályvezető, a szakreferensek vagy munkakörileg illetékes más könyvtári tényezők közvetítésével valósul meg.) Könyvtáros nélküli gyűjtemények nem tekinthetők valóságos könyvtáraknak, csupán a központi könyvtár tartós letéeteinek.

Tanszéki csoport (intézet, klinika stb.) vezetője

A tanszéki csoport vezetője a megfelelő tudományterület könyvtári ellátásának *tartalmi* irányítását a tag-tanszékek nevében, azok szükségleteinek érvényt szerezve, közöttük koordinálva és közvetítve gyakorolja. A külföldi, főleg a folyóiratbeszerzések jóváhagyását célszerű a tanszékcsoport könyvtári bizottságára ruházni. A „tartalmi irányítás” jogkörébe tartozik annak meghatározása, hogy egyes (vagy bizonyos típusú) könyvek és folyóiratok a tanszéki csoport könyvtárában, valamely kutatói munkaszobában vagy a központi könyvtárban nyerjenek-e elhelyezést. Olyan esetben, amikor valamely tanszéki csoport tudományterületének sajátossága folytán több szakkönyvtári egység használatában is érdekelt, szükségessé válhat a „tartalmi irányítás” jogkörének külön szabályozása. Ugyancsak a helyi viszonyokat figyelembe vevő külön szabályozás határozhatja meg a tanszéki csoportvezetőknek a könyvtári-információs tevékenység egyéb vonatkozásaiban érvényesítendő irányító szerepét. (Információs és egyéb szolgáltatások igénylése a központi könyvtártól, a nyitvatartásra s a kutatómunka egyéb feltételeire vonatkozó kívánalmak előírása stb.)

4. A hálózat és szervezeti egységei

4.1. A hálózatról és a gyűjteményről általában

Egyetemeink könyvtárhálózatai — úgy, ahogy ma működnek — lényegileg önkéntes formációk. Létrehozásukhoz a vonatkozó jogszabályok inkább csak elvi alapot és ösztönzést adtak, nem pedig kötelező előírásokat.⁸ Hogy mennyiben közelítik meg egy valóságos szervezet fogalmát, helyenként változik, s jórészt azon múlik, mennyiben

sikerült a központi könyvtárnak a tanszékek számára hasznos szolgáltatokat kiépítenie, eredményes propagandát tudott-e kifejteni azok vonzóvá tétele érdekében, kellő erélyvel tudott-e fellépni a „módszertani” irányító és koordináló — hatáskörileg alá nem támasztott — szerepében. Mint említettük, ennek a van-is-nincs-is képződménynek a jogi, pénzügyi és funkcionális értelemben vett valóságos szervezetekké alakulását vártuk az esedékes, de létre nem jött reform-szabályzattól. Ez mindenképp az azt kívánta volna, hogy az egy egyetem keretében működő valamennyi könyvtáros és szakirodalmi információs dolgozó a központi könyvtár személyzetéhez, a könyvtárigazgató felügyelete alá tartozzék s a könyvtári-információs munka valamennyi dologi tartozéka is ezen egységes intézmény vagyontárgyának minősüljön. Valóságos rendszerben a *hálózati tagkönyvtárak tehát a központi könyvtár fiókjaként működnek, vagy azzal funkcionális és elhelyezési tekintetben még szorosabb egységgé integrálódnak.*

Hangsúlyozandó: nemcsak a szó hivatalos értelmében vett szervezeti egység hiányzik. E negatívum csupán jogi, formai oldala annak az alapvető sajátosságnak, hogy az egyetemen működő *gyűjtemények* rendszere csak virtuális rendszer, amelyet — a beszerzés kisebb-nagyobb mérvű koordinálását s a többé-kevésbé megvalósuló központi nyilvántartást nem tekintve — inkább csak az egy intézményhez való tartozás szociológiai természetű számai fognak egységbe, semmint objektív szervezeti kapcsolatok. Amikor azt a követelményt állítjuk fel, hogy leltári szempontból a gyűjtemény valamennyi egységének valamennyi darabja a központi könyvtár állományához csatolandó (ami pénzügyi síkon a beszerzési ellátmány központosítását is magával hozza), természetesen nem a tanszéki vagy központi szuverénítés sehova sem vezető alternatíváját fessegetjük. A központosítás, amely a szemünk előtt lebeg, csupán abban a dialektikus értelemben növeli a központi könyvtár gazdagságát vagy hatalmát, hogy a szakértelm nagyobb mértékét biztosítja, az információs szolgálat hatékonyabb segítségét nyújtja a tanszék, az egyéni kutató számára. A központosítás éppenséggel a szemlélet s a könyvtárosi tevékenység kifelefordulását, a kutatás és az oktatás műhelyeihez való közeledését kell hogy eredményezze. *A központosítás célja az, hogy a jelenlegi formális rendszer helyett a hálózat tényleges rendszerré fejlődjék s a statikus gyűjtemények atomizált egymásmellettsége dinamikus, a funkcionális szükségletek szerint strukturálódó, tartalmi és ökonómiai követelmények szerint át- meg átrétegződő organizmusnak, az információ áramoltatásának adja át a helyét.*

Ebben az organizmusban minden könyv, minden gyűjteményi egység ténylegesen ott fejt ki funkcióját, ahol az az oktató és kutató tevékenység szempontjából a legmegfelelőbb. A könyvtári egység színterét s azon belül az egyes könyv helyét három tényező határozza meg:

— a használat gyakorisága és a könyvtári egység vagy az egyes könyv iránti igény társadalmi súlya,

— az egység vagy a könyv tartalmi és formai jegyei (elhelyezkedése a gyűjtött diszciplínák rendszerében, kora, műfaja stb.),

* Vö. *Pišnova*, T. P. I. h.

— a könyvtári-informatív szervezet működésének gazdaságossága (=a forgalom és a tárolás gazdaságossága mellett az információs szolgálat ökonómiai sajátosságai).

Kétségtelen, hogy hasonló elvek a jelenlegi rendszert is átszövik. Hisz épp a szükségletnek, a gyorsabb, kényelmesebb használat igényének engedve jöttek létre a szemináriumi könyvtárak a tantermek szomszédságában, rakódtak le tanszéki gyűjtemények a munkaszobákban s épültek ki kari könyvtárak távoli épületekben, egyetemi tevékenységek, olvasói mozgások tengelyében. Láttuk azonban, hogy ezek a keletkezés idején többé-kevésbé gazdaságos, spontán formációk hogyan váltak idők folyamán a rendszer egészét elviselhetetlenül megdrágító s hovatovább a használat szempontjából is kétes értékű könyvtári feudumokká. *Az egységek autarkikus működése, a Tudománypolitikai Irányelvekben is joggal bírált önző elsáncoltsága miatt a rangnathani elv, hogy minden könyv a megfelelő helyre, a megfelelő kézbe kerüljön, elégtelenül valósul meg, sőt több vonatkozásban (pl. a tanszékhez nem tartozók számára, vagy átfogóbb témák kutatása esetén) a visszajára is fordul.*

Mint rámutattunk, az egyetemek tanárai abban a megnyugtató tudatban élnek, hogy a szakjukhoz, munkájukhoz tartozó irodalom a kezük ügyében van — legalábbis abban a mértékben, amelyben azt pénzügyi kereteik lehetővé teszik. Mivel e keretek fölött szuverén módon rendelkeznek, s mivel szakjuk irodalmának, mint önmaguk hasznára gyűjtők, valóban a legilletékesebb ismerői, teljességgel érthető, hogy tanszéki könyvtáraikat eszményi munkaeszköznek, otthonos műhelynek tekintik. Ténylegesen azonban csak egy töredékével rendelkeznek (s csak egy töredékéről tudnak) annak az irodalomnak, amelyet a többi szuverén egységek — saját szakmai illetékességük nevében — elvonnak előle s szétszórnak egy egész nagy rendszer területén. Ugyanakkor semmi biztosíték sincs arra, hogy az autarkias egységek ténylegesen beszerzik-e azt az alapvető irodalmat, amelyre (ma talán nem, de holnap) akár sajátmaguknak szükségük lehet, vagy amelyet komplex témák kapcsán valamely idegen egység embere igényelhet. Az ellátottság illúzióját növeli a szemináriumi, intézeti polcokon halmozódó, időszerűségét veszített, kegyeletből, vagy tudományos díszletként őrzött könyvanyag, ténylegesen pedig a hasznos könyveket is kiszorítja vagy elrejti tömegével.

De kárt szenved a kutatás a központi könyvtár autarkiaja miatt is. Egyrészt úgy, hogy a központ zömmel saját állományára alapozza információs tevékenységét — tehát szűkebb irodalmi bázisra, mint amekkorával az egyetem ténylegesen rendelkezik. Másrészt úgy, hogy legalább referenz szinten, komplett kézikönyvtárak kiépítésével a központi könyvtárnak is meg kell teremtenie az alapvető kutatási apparátust. E megkettőzése és megtöbbszörözése bizonyos alapvető apparátusoknak lényegét tekintve még abban az esetben is párhuzamosság, ha egyedileg mindenik apparátus csupa olyan könyvből áll, amely a rendszerben sehol másutt nem szerepel.

Mai rendszerünk tehát csak látszatra igazodik a szükségletekhez. Valójában a párhuzamosságok és átfedések sokaságát hozza létre a tagkönyvtárak közt, ill. a tagkönyvtárak és a központi könyvtár viszonylatában, gazdátlanul hagy területeket, mellőz alapvető műveket, drágán dolgozik. A kutató pedig vagy rábizza magát az éppen keze ügyében levő gyűjtemény esetlegességeire (és vállalja mindazt a következményt, ami

ebből az információs önkorlátozásból munkájára háramlik), vagy egyidejűleg rendszeresen használja a hálózat több egységét is (aminek pedig idővesztéség a nyilvánvaló következménye).

A funkcionális elven épülő korszerű modell lerombolja a tulajdonjogi és autarkikus válaszformákat. Ezzel megnyílik a lehetőség, hogy az irodalom (az információ) szabadon áramoljék a rendszernek arra a pontjára, ahol hasznossága — az imént említett három követelménynek megfelelően — leginkább érvényesülhet. A kutatás optimális feltételeinek birtoka bő kárpótlást nyújt a könyvtári szuverénitás elvesztett illúziójáért, mind a tanszékeken, mind a központban.

4.2 A funkciók és gyűjtőkörök megosztása

Valóságos könyvtári szervezet csak olyan egységek részvételével valósulhat meg, amelyeknek funkcióját és gyűjtőkörét, a többi egységre s a nagy egészre tekintettel, elvszerűen és világosan meghatározták. Mivel a szervezeti-működési modellünk alapjául vett nagy egyetemi könyvtárak és hálózataik nem valamiféle jóelőre lefektetett séma, hanem nagyrészt a spontán fejlődés esetlegességei szerint alakultak ki, olyan történeti adottságokkal rendelkeznek, amelyek még egy intézményen belül is ellene szegülnek a reformmodell gépies alkalmazásának: kivételek és variánsok alkalmazását teszik szükségessé.

Amikor tehát azt követeljük, hogy a funkciók és gyűjtőkörök meghatározása világosan és elvszerűen történjék, nem szabad kizárnunk az egyedi rendezések lehetőségét. Így az Eötvös Egyetem jogi karán, ahol kari könyvtár létesült, egyesítve magában a központi könyvtár és a tanszéki csoportkönyvtárak sajátos jegyeit, helytelen volna ugyanazt a sémát erőszakolni, mint amely ugyanazon egyetem bölcsészkarai viszonylatban szükségszerűnek mutatkozik. De a nagyságrendileg és működésmód dolgában egymáshoz közel álló tanszéki könyvtárakat sem mindig tanácsos azonos módon elbírálni. Vannak köztük olyanok, amelyek — kedvező körülmények összetalálkozása folytán — valóságos és mintaszerű szakkönyvtárakká fejlődtek. (Bólyai Könyvtár, Szeged, Matematikai Könyvtár, Debrecen.) Ismernünk könyvtárakat, amelyeket a gyűjtés szakszerűsége, mőgondja könyvtári műemlék rangjára emelt s a kutatás elsőrendő hasznosságú eszközévé avatott s amelyek elvesztenék értéküket, ha beolvadnának egy nagy szervezet rezervoárjába. (Melich-könyvtár, Debrecen, Munkácsi hagyaték, ELTE Török Intézet.) Mások az avult anyag halmozódása, a szakszerű fejlesztés hiánya miatt valóságos könyvtemetőkké züllöttek. Csökkenő számban, de tovább él a szeminárium könyvtár klasszikus típusa, amely tudatos önmérséklettel megmarad az alapvető irodalom keretei között, s a kutató számára kézikönyvtárul, a hallgató számára pedig az alapvető kutatási, tájékozási eszközöket demonstráló tanműhelyül szolgál. Sajátos képletek az újabb alapítású természettudományos tanszéki könyvtárak. Ezeket az aktuális kutatási szükséglet úgy alakította, hogy néhány alapvető folyóirat (rendszerint nem teljes) sorozata mellett, főleg csak résztanulmányokkal (kevés monográfiával és igen sok különlenyomattal, kutatási jelentéssel és egyéb speciális dokumentummal) rendelkeznek, tárgyuk alapvető kézikönyvei és sztenderd monográfiái azonban nincsenek meg vagy hiányosak. És így tovább.

Hasonlóképpen nem egységes képlet a központi könyvtár sem és nem is lenne helyes erővel azzá tenni. Főleg a gyűjtemény tudatos fejlesztésének, történeti meghatározottságának vagy éppen burjánzásának sajátossága teszi a fő különbséget. Egyes területeken pl. (mint az ELTE Könyvtára a filozófia és az újkori történelem, a Debreceni Egyetemi Könyvtár a magyarországi nyomdatermékek vonatkozásában) szakkönyvtári mélységű, teljességű irodalmat bocsátanak rendelkezésre. Más területeken (rendszerint éppen azokon, amelyeket egy kitűnően működő hálózati tagkönyvtár gyűjtése lefedez), még az elemi tájékozódáshoz is kevés az anyaga. Ugyanez a sokféleség nyilvánul meg a funkciók, pl. a különféle olvasói kategóriák szolgálata tekintetében. Vannak tanszékek, amelyeknek könyvtárába vagy könyvtárrészeibe egyetemi hallgató gyakorlatilag nem teheti be a lábát. (Még kevésbé egyetemen kívüli kutató.) Mások (főleg a történelmi és irodalmi tanszékek könyvtárai) nagy mértékben épp a hallgatók könyvtári ellátására speciálódtak, ismét mások (ez persze a ritkaság) az egyetem falain kívüli szakmabelieket is szívesen fogadják. A szükségletek alakító hatása folytán az egyes központi könyvtárakban e funkcionális különbözőségnek többé-kevésbé a negatív képe alakul ki. (pl. kisebb gondot fordítanak a kötelező irodalom, tankönyvek stb. beszerzésére azokon a szakokon, amelyeken a tanszéki könyvtár az ellátást jól megszervezi.)

Az alább felvázolt funkcionális modellek tehát a helyi adottságoknak megfelelően módosulnak:

4.21 A központi könyvtár

a) Szűkebb értelemben vett könyvtári feladatai:

- Tömeges (elsősorban tanulmányi, hallgatói) szükségletek kielégítése. Átfogó és komplex kutatások szolgálata.
- Ide delegált diszciplinák szakkönyvtári igényű gyűjtése ill. a megfelelő szakérdeklődésű olvasók szolgálata.
- Ritkán használt, régi és tudománytörténeti értékű kiadványok tárolása, őrzése.

b) Információ

- Bibliográfiák készítése (irodalomkutatás, feltáró és regisztráló bibliográfiák, ajánló bibliográfiák hallgatók, kezdő kutatók részére).
- Figyelőszolgálat (témafigyelés).
- Egyéb tudományos információ (pl. szemlék, eredményösszefoglalók, tömörítvények készítése).
- Hallgatók szakirodalmi és metodikai bevezetése.

c) A hálózat számára végzett könyvtári munka és szolgáltatások

- Beszerzés és csere központi intézése.
- Központi katalogizálás.
- Gyűjteményi egységek építése, gondozása és használatának lebonyolítása.
- Reprográfiai, könyvkötészeti, fordítói stb. szolgáltatások.

4.22 A hálózati tagkönyvtárak

a) Típusai

- Kari könyvtár (tudományos és [vagy] tanulmányi jellegű, alközponti feladatokkal vagy azok nélkül — a tanszéki könyvtárak megmaradásától, vagy beolvadásától függően).
- Tanszéki csoporti könyvtár (tömbkönyvtár, osztálykönyvtár, szakkönyvtár)
- Tanszéki, intézeti, szemináriumi, klinikai könyvtár
- Dolgozószobákban, laboratóriumokban elhelyezett kisebb kézikönyvtárak. (A szó teljes értelmében nem könyvtárak, csak letéti részlegek.)
- Kollégiumi könyvtár.

b) Funkciói

- Kutatói kézikönyvtár
- „Szemináriumi” könyvtár.
- Szakkönyvtár.
- Tanulmányi könyvtár (ld. egyes kari és kollégiumi könyvtárakat!)

4. 3 Az egyes könyvtártípusok felépítése és működésmódja

4.31 A központi könyvtár

A központi könyvtár felépítését és működésmódját tevékenységének három rétege szerint kell kialakítani:

— Mint használati könyvtár, a 4.21 alatt részletezett funkciónak megfelelő gyűjteményt épít ki, gondoskodik annak feltárásáról és használatáról.

— Mint hálózatot, fenntartó központ, gondoskodik az egységek fejlesztéséről, feltárásáról, használatáról.

— Mint információs, könyvtári és szolgáltató munkaszervezet, különböző szintű és jellegű (tudományos, adminisztratív, ipari stb.) tevékenységek gazdaságos és hatékony kifejtéséről, az érdemi kutatási és oktatási tevékenységekbe való beviteléről, a decentralizált egységek számára könyvtári „késztermékek” szállításáról gondoskodik.

Mivel e tevékenységek ellátása jelenleg is követett, általánosan ismert módon történik, itt csak az új mozzanatokat emeljük ki, mint amelyek a központi könyvtár modelljét a bevezetőben vázolt új egyetemi modellnek megfelelően korszerűsítik.

4.311 Az olvasószolgálat korszerűsítése

A kutatás és a tanulmányok modern metodikája egyaránt azt kívánja, hogy a könyvtárhasználat jelenlegi (csak a miskolci Nehézipari Egyetem új könyvtárában túlhaladott) zárt rendszere feloldódjék, szakosodjék és megteremtődjék az olvasó, a könyvtáros és a

könyv közvetlen kapcsolata. Ez egyfelől nagy szabadpolcos térégek kialakítását kívánja meg, másfelől a szabadpolcos használatra szánt gyűjtemények (s ezzel együtt a használat színtereinek) olvasói rétegek, tudományszakok és tematikák, sőt munkafajták (pl. szemináriumi, rajztermi vagy egyéni dolgozószobai feltételeket kívánó munkák) szerinti tagolását. A szabadpolcos egységek túlnőnek a kézikönyvtár hagyományos keretein, több tízezres nagyságrendre emelkednek, majd hovatovább kiterjeszkednek az állomány egész élő anyagára. Mindez természetesen a szak szerinti felállítás követelményét, ill. a mechanikus elrendezésnek a régi, archiválisan őrzött állományrészre való korlátozását is magával hozza.

4.312 A szakreferensi rendszer

A könyvtári rendszernek információs rendszerré való fejlesztése, a hálózati tagkönyvtárakkal kapcsolatos újszerű feladatok s egyáltalán a szakirodalom s a szakirodalmi igények specializálódása megköveteli, hogy az egyetemi könyvtárak jó felkészültségű szaktudományos specialistákra bizzák a tartalmi vonatkozású feladatokat s ennek megfelelően fejlesszék tovább a könyvtárosi munkamegosztást. Az információ s a tárgyi feltárás mellett mindenekelőtt ilyennek tekintendő a gyűjtés, beleértve a beszerzendő művek kiválasztását és a gyűjteményrészek építését, fejlesztését — s ahol kell, selejtezését. E tudományos feladatnak csak teljes értékű tudományos munkás felelhet meg, tehát az, aki a szaktudomány fejlődésével akár alkotó kutatómunka, akár rendszeres passzív tájékozódás során lépést tart. A megfelelő primér könyvtári feladatok mellett tehát a szakreferensek „hivatali” feladatává kell tenni a kívánt szintű önképzést, az említett aktív vagy passzív formában.

A szakreferensek természetesen a nem tudományos igényű feladatok végzése alól a lehető mértékben tehermentesítendőek.

4.313 Hálózati viszonylatban végzendő gyűjteményépítés.

A hálózati egységeknek tényleges tagkönyvtárakként a szervezetbe való illeszkedése mindenekelőtt azzal a követelménnyel jár, hogy az oktatók, kutatók által kezdeményezett beszerzések lebonyolítása mellett a központi könyvtár aktívan is bekapcsolódik a tagkönyvtárak fejlesztésébe. Ez biztosítja a szakirodalom „tartalmi teljességgel” történő folyamatos beszerzését, a gyűjtemények arányos és egyenletes fejlesztését. Természetes követelmény, hogy azokat a műveket, amelyek jellegük, rendeltetésük szerint valamely tagkönyvtár gyűjteményébe illenek, a beáramló új anyagból kiemelje ill. saját törzsállományában felkutassa és a megfelelő helyre juttassa. Ugyanakkor folyamatos feladatként jelentkezik a tagkönyvtárak avult, használati értékét veszítő anyagának (az oktatókkal egyetértésben történő) folyamatos kivonása és a központi állománytömb részeként való tárolása.

4.32 A hálózati tagkönyvtár

4.321 Működés módja

A hálózati tagkönyvtár az illetékes vezető oktató tartalmi vonatkozású útmutatásainak figyelembevételével, kari, tanszékcsoporti stb. könyvtárbizottságok deziderátumainak s egyéb igényeinek érvényesítésével, a központi könyvtár gondozása és felügyelete alatt működik. A tagkönyvtárak korábban vázolt különbözőségének megfelelően módosul a helyszínen végzendő munkára beosztott könyvtárosok száma és feladatköre. A tipikusnak tekinthető (ill. az egyetemi reform megvalósulása során — meggyőződésünk szerint — tipikussá váló) tanszékcsoporti könyvtárban általában két középfokú könyvtáros foglalkoztatása látszik szükségesnek. Ezek feladata a forgalom lebonyolítása mellett az állomány és a katalógusok rendbentartása, beleértve az új könyvek és katalóguscédulák elhelyezését. E munkát az illetékes szakreferens irányítja és ellenőrzi. Ugyancsak az illetékes szakreferens gondoskodik a tagkönyvtári állomány központi alapokból történő kiegészítéséről és ő koordinálja a tagkönyvtár számára teljesített központi szolgáltatásokat. Az érdemi információs munka általában központilag folyik, e tekintetben azonban a szakreferensnek együtt kell működnie az illetékes oktatókkal. (Pl. a fiatalabb oktatók helyszíni tájékoztatószolgálatot láthatnak el a tagkönyvtárakban a hallgatók számára, a szakreferensek kutatói munkaközösségek tagjaiként dolgoznak stb.)

4.322 Állománya. Az állomány tagozódása

Az integrálódás során várhatóan tipikussá váló húsz- és ötvenezer kötet közti nagyságrendű tanszékcsoporti könyvtárak elsősorban az adott tudomány vagy tudománycsoport referenzs könyvtárai. Felölelik az adott terület alapvető irodalmát, elsősorban a kézikönyveket, lexikális műveket, alapvető monográfiákat, a sztenderd folyóiratokat (vagy azok újabb évfolyamait), forráskiadványokat, szövegkiadásokat, klasszikusokat (főleg kritikai kiadásban), bibliográfiákat. Célszerű ezt az alapállományt szisztematikus elrendezésben, szabadpolcos használatra alkalmassá tenni. (A kutatók számára kézikönyvtáru, a hallgatók számára a szellemi munka begyakorlásának, a kutatási módszerek és eszközök megismerésének műhelyéül.) E törzsállomány mellett a tanszéki csoportok könyvtárai (részint a tanári szobákban és laboratóriumokban elhelyezett és letétként kezelt) ideiglenes állománnyal is rendelkezhetnek. E kisebb-nagyobb letéti gyűjtemények rendszerint az éppen folyamatban lévő kutatásokhoz szükséges speciális irodalmat tartalmazzák. A kutatás tartama alatt a helyszínen fejlesztendő, a kutatás befejezése után visszajuttatandók a központi könyvtárba. A lehetőség szerint ezen túlmenően, egyes könyvek átkérése formájában is lehetővé kell tenni, hogy a tudományos kutatók a tanszéki csoport könyvtárában is időveszteség nélkül használhassák a központi könyvtár állományát. Ezt a megfelelő szakkatalógus-

rész egy példányának a tagkönyvtárban való elhelyezésével ill. kötetkatalógusok kiadásával, a hírközlés és a szállítás, valamint a reprográfia korszerű megoldásával kell elősegíteni.

5. Az egyetemi könyvtár „magyar modellje” és a nemzetközi fejlődés

Abból, hogy a köznapi gyakorlat sok banalitásán végigdöcögve kellett az egyetemi könyvtári jövőt bevezetni, szerény követeléseket lázadó szavakban felplakátózni, nemcsak szervezeti állapotunk felületi kritikája olvasható ki, hanem határozott kritikai utalás azokra a mélyebb tudomány- és intézményszociológiai tényezőkre, amelyeknek az adott könyvtári fejlődés csupán tünete és következménye. A felszabadulás előtti magyar tudomány és felsőoktatás fővonala a „porosz utat” követte. Irodalomhasználati szokások és a könyvtári szemlélet vetületében az egyetemi élet, az egyetemi oktatás- és kutatás-metodika porosz útja az informáltság relatív szegényességét és egyoldalúságát, az érdeklődés és a kutatási szabadság világnézeti korlátozottságát jelentette, s a tanszéki feudum körülbástyázását, mozdíthatatlan előkelőségében és gazdagságában való felmutatását a nagykönyvtár parttalanságával, demokratikus kozmoszával szemben. Az egyetemi igények, színvonalbeli követelmények elé állított hallgatókat ez a helyzet olvasási, irodalomhasználati vonatkozásban vagy mértéktelenül túlterhelte, vagy álprodukciónra kényszerítette. A szemináriumi és szakdolgozatok, a disszertációk nem az előkelően zárt tanszéki és a többé-kevésbé nyitott, de szegényes, feltáratlan központi könyvtárak jóvoltából, hanem azok ellenére készültek, úgy, ahogy készültek.

De mi dolgunk egy eltemetett egyetemi világgal ma, amikor nemcsak valóságunk rohant messze előre s a felsőoktatás nemzetközi élvonalára felé törünk, hanem a réginek már az emléke is kihunyóban van? Hogyan hordozhatja tovább a világnézeti, munkastílusbeli és minden más lényeges vonatkozásban újjá lett szocialista egyetem a könyvtári-információs tevékenységnek a túlhaladott társadalmi szinthez tartozó formáit? Úgy, hogy a felsőoktatási és tudományos intézményrendszer, e tevékenységek összetett folyamata nem fejlődött, nem is fejlődhet arányosan és ellentmondásmentesen. A könyvtárak épülése — legalábbis ami a leglényegesebbet, maguknak a gyűjteményeknek az épülését illeti — egyike a felépítmény leglassúbb, az alap változásait és a reformokat legnehézkesebben követő folyamatainak. Nemcsak azért, mert magának a könyvtárnak a fejlődését, iránybeli és strukturális változásait igen keményen korlátozzák a gyűjtemény történeti adottságai, a beszerzési lehetőségek, a könyvtárosnemzedékek munkáját megtestesítő nem ritkán monumentális méretű katalógusok — és nem utolsósorban a falak, az épület, amelyet rendszerint félszáz év gyarapodásának befogadására terveznek. Egyetemi könyvtárak esetében e belső tényezőknél is nagyobb visszahúzó erőt képviselnek a külsők: a nemzedékről-nemzedékre hagyományozódó irodalomhasználati szokások, a könyvtári munka közvetett és eszközi szerepe az érdemi egyetemi feladatokhoz képest s ennek megfelelően a könyvtárpolitikai irányítás hiánya ill. alárendelt, közvetett meg-

valósulása. Az elavult könyvtári modell otthonossága, megszokottsága szüli a hozzá való ragaszkodást s az idegenkedést az újjal szemben, különösen, ha az a nem-könyvtáros számára nehezen követhető folyamatokból tevődik össze, s a szervezet összetettsége, dimenziói azt a látszatot keltik, mintha az egyén elvesztené ellenőrzését a rendszer fölött, megszűnnék a szoros nexus szükséglet és irodalomellátás közt. Hasonló bűvös kör a könyvtárügy egyetlen más területén sem jöhet létre: a könyvtárpolitika irányítóinak módjuk van egyrészt nevelési és propagandisztikus eszközökkel, másrészt éppen a könyvtárak modernizálásával felkelteni az igényt a korszerű könyvtárak és szolgáltatásaik iránt, befolyásolni az irodalomhasználati, informálódási szokásokat.

Talán hangsúlyoznunk sem kell: a szervezeti modell viszonylagos elmaradottsága nem egyértelmű magának a könyvtárnak az elmaradottságával. Ami gyűjteményeink gazdagodását, a munkafolyamatok módszerbeli és technikai korszerűsítését, a munka tartalmát és színvonalát, a könyvtári dolgozók számát, átlagos műveltségét s a könyvtárhasználat fellendülését illeti, eredményeink nem maradnak el a felsőoktatás vagy a kulturális élet egyéb területeinek eredményeitől. A szervezeti modell viszonylagos elmaradottsága „csupán” annyit jelent, hogy gyűjteményeink, eszközeink, könyvtárosaink alacsonyabb határfokon fejtik ki működésüket, mint ahogy korszerűbb szervezeti feltételek közt kifejthetnék, hogy az egyetem ténylegesen kevesebbet kap könyvtárhálózatától, mint amennyit az változatlan gazdasági ráfordítások, munkabefektetések mellett, de modernebb szervezetben nyújtani tudna.

Az imént jellemzett fékező erőkkal s ugyanakkor az újszerű egyetemi szükségletekkel való szembesülés arra kényszerítette a magyarországi egyetemi könyvtárosokat, hogy egyrészt szívós küzdelmet folytassanak külföldön bevált, korszerű szervezeti, működési formák meghonosításáért, s hogy másrészt a könyvtári megoldásokat messzemenően alárendeljék az egyetemek intézményi sajátosságainak, mozgékonyan hozzáalakítsák a könyvtári munkát az egyetemihez, nem hagyva figyelmen kívül a történeti és szubjektív tényezők nem mindig ésszerű, de mégis csak objektív adottságait. Ami tehát minálunk készül (mert hisz az összes gátló tényezők ellenére készül), többet ígér a még oly haladott külföldi sémánál. Nem azzal lép az egyetem elé: íme, ilyen a modern könyvtár, tessék megismerni s a munkában hozzá igazodni. Hanem az egyetem munkájából vezeti le önmagát, ill. azt keresi, milyen *továbbfejlesztéssel* alakítható az ismert korszerű séma az egyetemi munka könyvtári megfelelőjévé.⁹ Egyik legjelentősebb konkrét különbségnek érezzük — a hazai fejlődés javára — hogy a könyvtári egységek

⁹ Kövendi Dénes hivatkozott világirodalmi szemléje szerint a külföldi egyetemi könyvtárak korszerűsödésének „egyik fő háttérereje az volt, hogy a publikációk számának növekedése, valamint az egyes tudományágak egyre szorosabb összefonódása miatt a professzorok már nem érhetik be a — bármilyen nagyvonalúan gyarapított — tanszéki könyvtárral, hanem rászorulnak a határtudományok szakirodalmára és a nemzetközi méretű könyvtárközi kölcsönzésre is; rászorulnak emellett a szervezett bibliográfiái tájékoztatásra, amely nélkül már saját szakterületük anyagát sem tudják áttekinteni, s amely csak nagy könyvtári apparátus keretei közt lehetséges. Ezért tartják szükségesnek immár ők maguk is az egyetemhez tartozó összes könyvtár anyagának egységes szempontok szerinti feldolgozását és a közös katalógus vezetését, az EK központi szervén keresztül az országos és a nemzetközi könyvtári együttműködésbe való bekapcsolódást.” (2–3. l.) A Kövendi által tömören összefoglalt okozati lánc, ill. gondolatmenet természetesen helytálló. Ugyanehhez a tanulsághoz azonban nemcsak az egyetemi, hanem bármiféle tudományos könyvtár esetében eljuthatunk s el is kell jutnunk. E tényekkel az *általános* tudománytörténeti situációt jellemezhető: a konkrét problémákat mi az egyetem működéséből kiindulva próbáljuk felvetni és megoldani.

kialakítását nem a feltétlen egyöntetűség és szimmetria jegyében tervezzük (tehát pl. nem óhajtjuk egységesen előírni, hogy a hálózat csupa kari vagy csupa tanszékcsoporti könyvtárból tevődjenek össze), hanem arra törekszünk, hogy mindig a szakterület irodalmi, munkamódszerbeli, elhelyezési, létszámbeli stb. sajátosságainak megfelelően keressük meg a legmegfelelőbb összetételű, nagyságú, elrendezésű stb. könyvtártípust — a kis kézikönyvtártól a központ szakraktári állományába beépülő használatig. A másik fontos törekvésünknek (helyenkint már vívmányunknak) érezzük az egyetemi oktatói és a könyvtárosi munka közeledését, sőt összefonódását, nem csupán a szűkebb értelemben vett könyvtári munkálatokban, hanem a közvetlen tudományos ill. oktatási feladatok síkján is.

DAS NEUE MODELL DER UNIVERSITÄT UND DIE ORGANISATION DER UB

(Auszug)

Die literarische Produktion unserer Zeit und die ständig wachsende Flut der wissenschaftlichen Information erfordern (und erzwingen) eine durchgehende Modernisierung der Bibliotheksorganismen. Es ist immer schwerer und unwirtschaftlicher geworden, die wachsenden Ansprüche von Forschern und Studierenden unter den Verhältnissen der klassischen dreigliedrigkeit der Organisation, neben Beibehaltung des hergebrachten Systems von unabhängigen Lehrstuhlbibliotheken und insichgekehrten, statischen Zentralbibliotheken usw. zu befriedigen. Jeder geschulte Bibliothekar kennt die Konsequenzen dieser Situation, wie auch die Literatur über die verschiedenen technischen, organisationsmäßigen usw. Maßnahmen zur Bewältigung der informativen Schwierigkeiten des wissenschaftlichen Studiums. Das Problem wird aber meist von Bibliothekonomischer Seite aufgeworfen und findet wenig Verständnis bei Dozenten und Universitätsbehörden. Die konkreten Probleme der UB, bzw. des Bibliotheksystems einer Universität innerhalb der *allgemeinen* wissenschaftsgeschichtlichen Situation, sollen der spezifischen Funktion dieses Bibliothekstyps entsprechend eben deshalb vom Gesichtspunkte der Universität aus aufgeworfen und unter Zugrundelegung der organisatorischen Struktur und der funktionalen Eigentümlichkeiten der Universität behandelt werden. Auf solcher Grundlage müssen (und können) die beruflichen Normen und die fachlich-ökonomischen Forderungen der Bibliotheksarbeit berücksichtigt werden, und erscheinen die Vorteile eines gemeinsamen Systems, die Wirtschaftlichkeit des Bibliotheksgrößbetriebes auch für die dezentralisierten Abteilungen in voller Klarheit.

Im neuen Modell der Sozialistischen Universität treten die Merkmale des „*studium generale*“, der „*universitas scientiarum*“ und diejenigen der „*universitas magistrorum et scholarium*“ — im Sinne der dialektischen Aufhebung, auf einem zeitgemäßen Niveau der Entwicklungsspirale — wieder in den Vordergrund: als universale Begründung der Bildung, als Übergabe bzw. Einübung von Methoden der geistigen Arbeit, als organisationsmäßiger Rahmen der Integrierung der Disziplinen und als „ehrbares Zusammenleben“, Zusammenarbeiten von Meistern und Schülern. Im Vergleich mit dem vorherigen Organisationsniveau, treten die folgenden strukturellen Unterscheidungsmerkmale hervor: die Auflösung des mosaikartigen Nebeneinanders der Lehrstühle und die Verschmelzung derselben zu größeren Organisationseinheiten, die das Zusammengehören und die Komplexität der Wissenschaften widerspiegeln und die auf die Wirksamkeit von Forschung und Unterricht förderlich wirken, weiterhin das Kombinieren des linearen Verwaltungsschemas mit dem funktionellen, und die Vereinbarung der allgemeinen Führung mit der fachlichen, der inhaltlichen Leitung mit der administrativen Verwaltung, der zentralen Leitung mit der dezentralisierten Selbstverwaltung, den Prinzipien des demokratischen Zentralismus entsprechend.

Nach dem Organisationsstatut von 1962 bilden in Ungarn die Lehrstuhlbibliotheken der einzelnen Universitäten und Hochschulen prinzipiell einheitliche Netzwerke. Es wurde zur Aufgabe der Zentralbibliotheken gemacht, die fachmäßige und koordinierte Tätigkeit der Mitgliedbibliotheken zu fördern, zentrale Erwerbung, Katalogisierung und sonstige Dienstleistungen für das gesamte Netzwerk auszuführen. Diese Anordnung half allerdings — im Vergleich mit der bürgerlichen Periode der ungarischen Bibliotheksgeschichte —

eine höhere Entwicklungsstufe zu erreichen, da sie aber das Bibliothekspersonal und die Bücherbestände der Mitgliedbibliotheken im juristischen und finanziellen Sinne des Wortes nicht vereinigte und dem Direktor des Zentralbibliotheks keine tatsächliche Befugnis in Bezug auf das Netzwerk erteilte, besaß sie bloß eine eher prinzipielle Bedeutung. Eine effektive Organisation kam weder im funktionalen Sinne, noch auf der Ebene der Sammlung zustande. Die Mitgliedbibliotheken arbeiten auch weiterhin autarkisch und — mangels koordinierter, sachverständiger bibliothekarischer Arbeit — unwirtschaftlich, auf einem schwachen Wirkungsgrad. Die ungarische Hochschulreform und das unlängst eingeführte Organisationsstatut der Universitäten ließen die organisatorische Entwicklung der Universitätsbibliotheken auf dieser problematischen Stufe, halbwegs stehenbleiben, und beachteten weder die literarischen Bedürfnisse der erneuerten Universitätsarbeit, noch die Konsequenzen der neuen Organisation auf der Ebene der Bibliotheken. Das Zustandekommen einer Reihe neuer Bibliothekstypen und Organisationsformen (sei es das Ergebnis bewußter örtlicher Bestrebungen oder spontaner Entwicklung) deutet aber bereits klar an, daß auch eine Bibliotheksreform nicht mehr lange auf sich warten läßt.

Das neue, der modernen Universität angemessene Bibliothekssystem — dessen Plan im Aufsatz mit konkreter Ausführlichkeit entworfen wird — ist in funktioneller und verwaltungsmäßiger Hinsicht konsequent zentralisiert. Die Zentralisierung darf aber keineswegs die Souveränität der Lehrstühle in inhaltlicher Hinsicht berühren, oder die Bequemlichkeit der Bibliotheksbenützung für den Lehrkörper oder für das Studententum vermindern. Im Gegenteil! Durch die Zentralisierung soll sich das Netzwerk — dem gegenwärtigen formalen System gegenüber — zu einem tatsächlichen System entwickeln und die statische Geschlossenheit selbstüberlassener Bibliotheksatomen soll den Platz dem freien Strömen der Information, einem dynamischen Organismus übergeben, welcher sich nach den funktionalen Bedürfnissen strukturiert und welcher inhaltlichen und ökonomischen Forderungen entsprechend, sich immer wieder umschichten läßt. In diesem Organismus soll der Standort der einzelnen Bücher und Sammlungen, wie auch die Funktionsweise der einzelnen Mitgliedsbibliotheken, ja sogar die Funktion und der Aufbau der Zentralbibliothek nach den spezifischen Bedürfnissen der einzelnen Unterrichts- und Forschungstätigkeiten bestimmt werden.

MARÓTHI GYÖRGY NEVELÉSI TÖREKVÉSEINEK KÜLFÖLDI GYÖKEREI

Adatok J. Chr. Beckhez intézett leveleiből

I.

1. Maróthi külföldi tanulmányútja

Az ifjú *Maróthi* 1731 nyarán indult el Debrecenből külföldi tanulmányútjára, melynek során meglátogatta Svájc és Hollandia református szellemű főiskoláit. Zürichben (1731—32) és Baselben (1732—34) teológiai tanulmányokat folytatott, amelyeknek befejeztével Baselben 1734 decemberében lelkészi oklevelet szerzett. 1735-ben Bernben klasszika-filológiát, történelmet és különösen nagy buzgalommal matematikát tanult. Tanulmányainak kiegészítésére Hollandiában került sor. Itt főleg természettudományi ismereteinek bővítésére törekedett, itt ismerkedett meg a kísérletezés módszerével. Mintegy hét éves külföldi tartózkodás után, 1738. jan. 11-én érkezett vissza Debrecenbe.

Emberi viszonylatban külföldi tanulmányútjának nagy nyeresége többek között az volt, hogy Baselben meleg barátságot kötött Jakob Christoph *Beck* professzorral, akivel 1735-től kezdve élénk levelezést folytatott. Az első levelet Bernből küldte baseli barátjának, de a levelezés később sem maradt abba. *Maróthi* külföldi tanulmányútjának állomásairól összesen 28 levelet intézett *Beck* professzorhoz.¹

Ezekből a levelekből nemcsak *Maróthi* külföldi tanulmányútjának számos új mozzanata tárul elénk, hanem megvilágosodik előttünk tanulmányainak, olvasmányainak menete, svájci és holland professzorainak, barátainak köre és könyvtárának keletkezése is. A levelezés egyben alkalmat ad arra, hogy belőle alaposabban megismerhessük nevelési törekvéseinek gyökereit, azokat az ösztönzéseket, melyeket külföldi tanulmányútja során kapott.

2. Beck és Maróthi levelezésének folytatása

A levelezés *Maróthi* és *Beck* közt *Maróthi* hazaérkezése után is folytatódik. A pályakezdő magyar ifjú kötelességének tekinti, hogy barátját az eseményekről, munkájáról, lehetőleg mindenről tájékoztassa, ami nevelői pályafutásával, törekvéseivel, azok megvalósításával összefügg. Debrecenből 22 levelet küld Baselbe, amelyek közül néhány

¹ E leveletet l. Könyv és Könyvtár VIII/1. köt. A levelezés rendelkezésre bocsátásáért és számos kérdésben nyújtott felvilágosításáért hálás köszönetünket fejezzük ki dr. Ernst *Stachelin* professzornak (Basel).

(1739. márc. 21., ápr. 1. és júl. 16-a után) töredékes formában jutott birtokunkba. A levelek dátuma: 1738. ápr. 6, [aug. ?]; 1739. febr. 16., márc. 21., ápr. 1., [júl. 16-a után], szept. 29.; 1740. jan. 2., máj. 17., okt. 8., nov. 22.; 1741. jan. 14., márc. 14., jún. 10., aug. 26.; 1742. okt. 6., nov. 14.; 1743. jan. 8., szept. 2., okt. 8. és egy keltezés nélkül [a további őszi hónapokból]; 1744. [máj.]; összesen: 1738-ból 2, 1739-ből 5, 1740-ből 4, 1741-ből 4, 1742-ből 2, 1743-ból 4 és 1744-ből egy levél. A leggazdagabb tehát az 1739. év termése, amikor nagyszabású oktatási programjának előkészítése esik, a legszegényebb élete utolsó évében, 1744-ben. Lehet, hogy a felsorolás nem teljes: a további kutatások hozhatnak még eredményt.

A debreceni levelek keltezésében már legtöbbször eltér a régi latin formától, a modern naptári gyakorlat szerint a napot adja meg latinul és nem a római keltezés szerint dátumoz.² Több levélnél (2.4.6.21.22.) nem volt könnyű a keltezés megállapítása, miután az teljesen hiányzott. Az ilyen levelekben a tárgyalt eseményekből vagy egy esetben (6. lev.) *Beck* professzor válaszából tudunk a levelek dátumára következtetni. Pl. a 2. levélben *Maróthi* arra hivatkozik, hogy már négy levelet írt groningeni tartózkodása óta, s ez tette lehetővé a levél dátumának rögzítését. A 4. levélben beszámol a szolnoki tűzvészről, tehát a tűzvész időpontja után írhatta. A 22. levélben fájjalja *J. Grynaeus* és *S. Battier* elhunytát, s ebből lehetett a keltezést megállapítani.

Beck professzor részéről lassan indul meg a válasz. *Maróthi* 2. levelében (1738. aug.) panasolja, hogy már 15 hónapja nem kapott tőle egy sort sem. Valóban *Beck* első levele 1738. szept. 16-án kelt. De már 1739. jan. 17-én (3. levél) ismét rendkívül elkeseredett levelet ír *Maróthi* kifakadva a hűtlen barát ellen. A svájci hűség negatív képviselőjének tekinti. Valóban *Becknek* csak 1739. szept. 1-i, okt. 31- és dec. eleji leveléről tudunk. Később persze kiengesztelődik, és tökéletes a barátság ismét.⁴ A zavaros időkben persze időnkint csúszhattak be szünetek mindkét fél részéről.

A levelek közvetítési módja különböző volt. Időnkint a rendes postajáratra bízta *Maróthi* a levelek továbbítását. Ez néha hosszú ideig tartott. Néha más svájci ismerősének levelében üzen neki. De leggyakrabban a Svájcba induló magyar ösztöndíjasoknak adta át kézbesítés vagy továbbítás végett. Kár, hogy *Maróthi* az ilyen levélvivőknek a nevét legtöbbször elhallgatja.⁵ Tudomásunk van arról, hogy *Csapó (Ecsedi) István* (1738), *Gödöllei* (1739), *Bátorkeszi János* (1739—1740), *Szilágyi Sámuel* (1741) és *Csirke (Tatai) Ferenc* (1742) közvetítenek levelet a két jóbarát közt.⁶

² Az év megjelölésénél a modernebb római számjegyeket használtuk az évezred és az 500 jelzésénél. A változtatás nyomdai okokból történt.

³ Vö. STKB 154. 157. 1. és *Maróthi* 8. lev. 1740. jan. 2.

⁴ „Tegnap valamennyi leveledet, amelyeket mint barátságunk zálogát örök, újra elolvastam. El sem lehet mondani, mennyire gyönyörködtetett a Te nyájás szereteted. De azt is megvallom, amint látom belőlük, azok közül, amiket kértél tőlem, csak keveset teljesítettem. Mert a múlt években, amikor igen el voltam foglalva, s a szülői háznál, a dolgozószobámban szűkiben voltam a helynek, gyakran megtörtént, hogy a Te leveleid egy másik iratsomóhoz keveredtek, s ebből következtet, hogy mikor szükség lett volna rájuk, nem találtam őket. Kérlek, bocsáss meg a töredelmes bűnösnek: megígérem, hogy ez soha többé nem fog megtörténni.” 16. lev. 1742. okt. 6.

⁵ „A levélhordó készül már újtárá...” 12. lev. 1741. jan. 14.

⁶ A részleteket róluk l. az egyes levelekhez fűzött jegyzetekben.

3. A levelezés tárgya

A levelezés, amelyben általában *Maróthi* a kezdeményező fél, megjegyzéseket találunk a világ helyzetéről, a magyarországi, közelebbről a debreceni eseményekről, családi életéről. A legnagyobb részt azonban nevelői hivatásának ábrázolására fordítja. Fanatikus hévvel fáradozik az iskolai reformok kidolgozásán, új tankönyvek kiadásán, a természettudományok és a haladó tudományos módszerek terjesztésén.

Törekvéseinek megvalósításában jelentős akadályokkal kell megküzdenie. Az emberek ellenszegülésén kívül külső nehézségek is gátolják munkáját, hiszen mindjárt, működése megkezdése után a második évben hatalmas pestis dühöng Debrecenben. Emiatt az oktató munkát a Kollégiumban szüneteltetni kell. Hosszú időbe kerül, amíg a tanuló ifjúság ismét összegyűl tanulmányainak folytatására. Egyébként a pestis réme még a következő években is fenyeget.

Maróthi még a pestis szomorú idejét is tanulmányokkal, tankönyvek előkészítésével, kísérletek végzésével tölti. Olvasmányairól, tanulmányairól tájékoztatja baseli barátját, aki a lehetőség szerint segítségére van, és szívesen szerzi meg a *Maróthit* érdeklő könyveket.

A tudás, amelynek tüze *Maróthit* egyre gyötri, könyvekből meríthető. Nincsen olyan levél, amelyben a könyvek szóba ne kerülnének. *Maróthi* megkéri *Becket*, hogy a megjelent könyvekről küldjön tájékoztatást neki és fiatalabb tanártársának, *Szilágyi* Sámuelnek, akiben törekvéseiben tevékeny támogatójára talál.

Külső és belső indításból híveket szerez a több szólamú éneklésnek. Az ehhez szükséges kották sokszorosítását *Beck* segítségével tudja Debrecen város nyomdája megvalósítani.

Mivel *Maróthi* munkásságának gerince az oktatás-nevelésre esik, leveleinek túlnyomó többségében ezzel foglalkozik. *Maróthi* nagy- és kisvilágának eseményeire vonatkozó megjegyzéseit, miután ezek sokkal kevesebb helyet foglalnak el, már itt bevezetőleg összefoglalhatjuk. Az ifjú *Maróthi* derűlátással ír hazája helyzetéről: „Ami a mi viszonyainkat illeti, azok, hála Istennek, az új királynő [Mária Terézia] trónralépésével elég jól állnak. Ui. minden felől békében élvén szinte egyedül Európában félelem nélkül élünk, főleg, hogy a gazdag aratás a földműveseket is helyrehozta.”⁷ Érdekes, hogy később *Bessenyei* György is pozitíven értékeli Mária Terézia uralkodását.⁸ Pedig már mesziről dörög az ég, és felvillan a háború villáma: „Hallottuk, hogy új francia csapatok özönlöttek el Németországot” — írja *Maróthi* 1742. okt. 6-án kelt (16. sz.) levelében.

A magyar gazdasági viszonyokról egy-egy alkalommal emlékezik meg: „A gabona drága. Bor kevés, mert a három napos fagy tönkretette.”⁹ „A gabonafélék bővebb termést hoztak ez évben, mint az előbbi kettőben. De a bor nem jutott kellő érettségi fok- ra.”¹⁰

⁷ 15. lev. 1741. aug. 26.

⁸ „Mária Terézia elfélejtethetetlen részünkről, hogy mióta a magyar nemzet a világnak ezen részét megülte, nagyobb nyugalomban, mint alatta, nem volt. ... Uralkodása alatt csendesség, bőség volt egész Magyarországon...” Idézi *Hóman Szekfői*: Magyar történet. VI. k. 324. l.

⁹ 10. lev. 1740. okt. 8.

¹⁰ 16. lev. 1742. okt. 6.

Érzi elszigeteltségét Debrecenben és azt, hogy olvasmányaival, tanulmányaival nehéz czen enyhíteni, következképpen a fejlődésben elmarad.¹¹

A hazai események közül részletesebben beszámol a szolnoki tűzvészről, amely 1739. márc. 12-én keletkezett és elhamvasztotta az egész várost, a sópajtákat, a sötisztek lakásait.¹²

Több esetben találunk utalást *Maróthi* leveleiben a korabeli Debrecenre. A város vezető testülete, amelynek körében apja, id. *Maróthi* György mint tanácsnok vagy főbíró játszott szerepet az 1720-as évektől kezdve, ebben az időben a felvilágosodott szellemű *Domokos* Márton vezetése alatt állt. *Maróthinak* sikerült a legrövidebb idő alatt *Domokos* Mártont megnyernie haladó nevelési törekvései számára. A külföldet járt főbíró a reformok fő támogatójává vált. *Maróthi* 1740 végén összeállított tantervét, az Ideát, a városi tanács már 1741. jan. 20-án tárgyalta. Együttműködésük szerencsés dokumentuma az „Opiniones” szintén ez év elején keletkezett. Ezek a munkák a Kollégiumban folyó oktatás és nevelés színvonalai lettek hosszú időre. Talán az ő számára rendelte meg *Maróthi* a *Lexicon Basiliense* egy példányát. A haladó szellemű városi vezetők közé tartozott *Szeremley* Sámuel szenátor is. Kár, hogy *Maróthi* támogatóiról rendszerint általánosságban beszél.

A városi tanács *Maróthi* fáradozásait személy szerint is méltányolta, ez kifejezésre jutott abban, hogy 1741 nyarán házat építtetett neki, 1743. márc. 12-én tartott ünnepi beszédért pedig borral ajándékozta meg.¹³

Amilyen részletességgel értesülünk *Maróthiról* a hivatásával kapcsolatos eseményekről, annyira hiányzik leveleiből a debreceni társadalom, a debreceni emberek rajza. Egyedül az 1739-i pestis idején tanúsított magaviseletükről nyerünk értesülést, bár ez a rendkívüli helyzet szülte magatartás alig lehet jellemző közönséges időben. A lakosság legnagyobb része fatalista, ezt — *Maróthi* megállapítása szerint — a törököktől vették át. Ludas még ebben néhány „fecsegő prédikátor”, akik beavatkoztak az orvosok dolgába. Hiába tesz meg az előjáróság mindent, „néhány hivalkodó és nap hosszát borozásban nyalakodó emberek” összesereglenek a pestises házak előtt, onnan az öröket elkergetik, a házakba erőszakosan behatolnak, a halottakat a tilalom ellenére kikísérik a temetőkertbe. *Maróthi* szemtanúja volt annak is, hogy szomszédok, akik közül az egyiknek a háza már fertőzött volt, a kerítésen át úgy beszélgettek, hogy lehetük egymást melengette. Aki megbetegedett, lehetőleg eltitkolta. *Maróthi* meggyőződése szerint „nincs nép a Föld kerekiségén, mely babonásabb lenne, mint a miénk.” Nagyon kevés volt az olyan emberek száma, akiket a kór ragályos voltáról meg tudott győzni. Pedig ennek az állításnak az igazolására mindent elkövetett.¹⁴

¹¹ „... a világnak e tudománytalan zugában, hogy tudnám számontartani, ki mit csinál Germánia mélyében?” 16. lev. 1742. okt. 6.

¹² Vö. *Palugyai* Imre: A Jász-Kun Kerületek s Külső Szolnok vármegye leírása. Pest, 1845. 356–357. l.

¹³ 15. lev. 1741. aug. 26. és *Jausz* Béla: *Maróthi* György, a magyar nevelésügy egyik jelentős úttörője a XVIII. században. Db. 1956. 55. l.

¹⁴ Vö. 6. lev. 1739. júl. 16-a után és *Szűcs* István: Szabad királyi Debreczen város történelme. III. k. 771. l.

Szintén nem tekinthető jellemzőnek a debreceni emberre az a levélrészlet, amelyben *Maróthi* egy különös ifjúnak, *Váradai Tzelek Mihálynak*,¹⁵ a viselt dolgait írja le. Baselben is megfordult, s ott vásárolt könyveit a Collegium Erasmianumban hagyta. *Maróthi* leírása szerint szakállas és balga ember, a püspököt nem tiszteli. Végül is át kellett szállítani a váradai püspök börtönébe.¹⁶ Az eset alkalmat adott Debrecen ellenségeinek Váradon, hogy általánosítsanak.¹⁷

Maróthi kis, de igen becses világáról, családjáról szintén érdekes adatokat tartalmaz a levelezés. Aránylag korán nősült, 1738. augusztusában. Az egyik tudós és nagybecsült helybeli lelkész, *Szódi István* leányát, *Katalint* vette feleségül, aki ekkor még csak 15 esztendő volt. Boldog házasesetüket az szomorította meg, hogy 1740. nov. 10-én született első fiacskájuk már nov. 16-én meghalt. Második gyermekük, *Katalin* 1742. február havában látott napvilágot. Alig telik el egy év, újabb gyermek várható érkezéséről tudósítja barátját.¹⁹

A fiatal pár egy darabig az öreg *Maróthi*-házban lakott. Innen 1741-ben költözött a városi tanács által építtetett saját házába.

II.

1. *Maróthi* a professzori katedrán

Maróthi György 1738. ápr. 14-én, hétfői napon foglalta el professzori székét ünnepélyes külsőségek mellett. Tanártársai *Szilágyi Márton*, *Szilágyi Tönkö István*, *Tabajdi Sáska János* és később *Szilágyi Sámuel* voltak. Közülük *Szilágyi Sámuel* állt hozzá legközelebb, akinek fejlődését kora ifjúságától kezdve figyelemmel kísérte, baseli és bécsi ügycinek intézésével bízta meg, és aki megválasztása után az újért való harcban segítőtársává vált.²⁰ Nemcsak *Szilágyi* új tankönyvéről²¹ számol be *Becknek*, hanem házasságáról is hírt ad.²²

Maróthi elcinte egyedül, majd *Szilágyival* együtt mindent elkövet, hogy a nevelés és oktatás elavult módját megváltoztassa. A hivatalba lépése alkalmával itt talált helyzetet *Augiás* istállójához hasonlítja, amelynek megváltoztatásához hatalmas erőre, kitartásra és mindenekelőtt időre van szükség.²³

¹⁵ Apja Sámuel. SzMIÉ XIV. k. 871–872. l.

¹⁶ 4. lev. 1739. márc. 21.

¹⁷ A váradiak már arról beszéltek, hogy ily szörnyűségek csak Debrecenben teremnek, s hogy a debreceniek nagy része egyetért vele. 5. lev. 1739. márc. 1.

¹⁸ „Mi, hála Istennek, mindnyájan a legjobb egészségben vagyunk, már Katalinunk is, akiről már írtam neked. 8 hónapos bájós, hízelgő csöppseg.” 16. lev. 1742. okt. 6.

¹⁹ 19. lev. 1743. szept. 2.

²⁰ „... szinte úgy látszik, mintha nem új barátot találtam volna, hanem Becket nyertem volna vissza. S ezt a mi szeretetünket, amely tanulmányaink kapcsolatából született, növeli még a közös ügy, amely azelőtt egyedül rám nehezült, a barbság elleni harc.” 16. lev. 1742. okt. 6.

²¹ *Cebetis Thebani Tabula. Isocratis Paraenesis et Pythagorae Aurea Carmina in usum studiosae iuventutis.*... Debreceni per Joannem Margitai, anno 1744. L. *Urga* László: A debreceni ref. kollégium tanárainak klasszika-filológiai munkássága. Db. 1930, 11. l.

²² „Nyolc nappal ezelőtt jegyezte el az első szenátor [*Szeremley Sámuel*] leányát [*Zsuzsát*].” 22. lev. [1744. máj. ?]

²³ „Én most eléggé el vagyok foglalva. Minthogy ui. sokáig küzdöttem előljáróinknál, hogy a gyermekek tanulásának módját, mely szerfölött nehézkes és alkalmatlan volt, javítsák meg...” 14. lev. 1741. jún. 10.

A Kollégiumban *Ramus* és *Comenius* ósdi módszerével oktatnak. A nevelés fő céljának a prédikálás megtanulását tekintik. Ezt pedig értelem nélküli betanulás módszerével akarják elérni.²⁴ Vádolja a papi vezetőket, akiknek látniuk kellett volna a helyzet tarthatatlanságát. Többen még most is gátolják szándéka megvalósításában. A siker érdekében sokszor kénytelen taktikai megoldásokat választani.²⁵ Az eredmények lassan meggyőzik ellenségeit, és a vele tartók még nagyobb meggyőződéssel támogatják.²⁶

Nem kívánjuk *Maróthi* összes érdemeit felsorolni a nevelés és oktatás terén,²⁷ inkább azokra az eseményekre és tényezőkre szeretnénk rámutatni, amelyek *Beck* professzorral folytatott levelezéséből világlanak ki. *Maróthi* megfigyelése szerint, mint láttuk, az a legfőbb baj, hogy már az elemi tanulás módja is balga és alkalmatlan. A gyermekek, ha már szólni tudnak, *Comenius* *Vestibulumát* tanulják, aztán a nagyobbik *Vestibulumot*, végül a *syntaxisták* ugyanennek a szerzőnek *Lingua Latina* című munkáját. De latin szerző nem került a gyermekek kezébe. Kiadták ugyan korábban *Cornelius Nepost*, de nagyon sok hibával, s ezt tanulják könyv nélkül. A tanulók latin beszéde annyira megromlott és barbár, mint sehol másutt a világon. Pedig *Maróthi* tudja, milyen jelentősége van a tanulásnak az egyes ember életében nemcsak külföldi, hanem hazai példából is. *Bél* Mátyásnak, a pozsonyi líceum igazgatójának példája lebeg a szeme előtt. A pozsonyi iskola a század elején ugyanazokkal a nehézségekkel küzdött, mint a debreceni, *Bél* Mátyás vezetése alatt odáig fejlődött, hogy *Maróthi* meggyőződése szerint Magyarországon egy iskola sem adott a köznek olyan kiváló és művelt jellemeket, mint a pozsonyi líceum.²⁸

Maróthi tudja, hogy az ellenőrzésnek milyen nagy jelentősége van az oktatásban, s ezért tanártársai óráit rendszeresen látogatja.²⁹ Ugyanakkor különös gondot fordít saját oktató munkájának pontos ellátására, amiről már második levelében (1738. aug.) tájékoztatja barátját. Amint írja, közhivatalában még nem tevékenykedik, csak privát kollégiumokat tart főleg a napóráról. Tervei szerint a hónap vége felé rátér az ókori történelem és földrajz ismertetésére. 1739. március havában arról értesíti *Becket*, hogy az ókori földrajzot befejezte. Az ókori történelemhez kapcsolva, előadja a római régiségtant, s privát előadásokat akar kezdeni *Cicero* valamelyik művéről.

Ebbe a folytatásba azonban beleszól a pestis, 1739. tavaszán a diákok jórészt szétszéledtek. Mihelyt elmúlnak a vész napjai, *Maróthi* folytatja humán tárgyú előadásait, bár ehhez a tankönyvek egyelőre hiányoznak. Ezért meghozatja *Heineccius* könyvének

²⁴ „A professzorok előadásaival kapcsolatosan... nagyon terhesek voltak az ifjúságra, akik mindent vegyesen tanulva, jóformán semmit sem tanultak...” 14. lev. 1741. jún. 10.

²⁵ „...rejtetten támadtam tehát... a matezist kezdtem magyarázni, s annak tárgyalásában... megpróbáltam megmutatni, hogy kell értelmesen gondolkodni, azaz bölcselkedni.” 16. lev. 1742. okt. 6.

²⁶ „Az viszont jó, hogy bár vannak néhányan, még hozzá nemcsak a tömegből, akik minden jótól elfordulnak, mégis vannak a vezetők közt is, akik kitarának mellettünk, s nem félnek bevallani, hogy az ifjak gyakran jobban értik azokat, amiket tanultak, mint az idősek, akik másfajta tárgyakban szereztek jártasságot.” 16. lev. 1742. okt. 6.

²⁷ Elég az ezzel foglalkozó főbb művekre utalnunk: *Jausz* Béla i. m., továbbá *Csendes* Ferenc: Reáliák tanítása a 400 éves debreceni ref. Kollégiumban. Db. 1938. *Ligeti* Béla: *Maróthi* György 200 éves arithmeticaja. Szeged, 1943. *Szendy* Barna: *Maróthi* György. Építünk 1952. évf.

²⁸ *Maróthi* rajongása *Bél* Mátyás iskolája iránt nem újkeletű, már egyik korábbi külföldi levelében a pozsonyi iskola vezető kisugárzásának tulajdonítja annak a magyar katonatisztnek a széles körű műveltségét, aki egy alkalommal *Becket* Baselen meglátogatta.

²⁹ „... az osztályok látogatása is igen sok időmet vette el, pedig az egyes tanítók hihetetlen járatlansága vagy inkább ostobasága miatt szinte naponként szükségesek.” 14. lev. 1741. jún. 10.

néhány példányát, kiadja N. *Minucius Felix* Octaviusát, és bevezeti *Cellarius* tankönyveit és módszerét a comeniusi hagyományok felszámolására. 1741-ben befejezi a görög régiségtant, és hozzákezd a jelenkori földrajz ismertetéséhez. Itt nagy akadály, hogy alig minden 100. diák látott térképet, használatát meg alig ismerte valaki.³⁰

Nem feledkezik meg kedvelt stúdiumáról, a görög nyelv- és irodalomról sem. Ehhez a zürichi *Hirzel*-féle görög nyelvtan bevezetését tervezi.³¹

A humán tárgyak oktatása mellett a matematika iránti érdeklődés felkeltését és kiélegítését tekinti fontos feladatának.³²

Nagy vihar kavargott a filozófia tanítása körül, ami főleg a tanári kar idősebb és fiatalabb nemzedékének világnézeti különbözőségéből eredt. *Maróthi* véleménye az volt, hogy véget kell vetni *Ramus* Péter rejtélyes logikájának. *Szilágyi* Sámuel, akire mint legifjabbra a filozófia tanítását bízták, *Muschenbrock* fizikai rendszerének ismertetésére és *Gravesand* filozófiai és logikai könyvének a bevezetésére gondolt. Viszont *Maróthi* tényként számol be arról, hogy ugyanekkor nyomás alatt van a zürichi J. J. *Breitinger* Logika c. könyve, valószínűleg azért, mert *Breitinger* középen állt a régick és újak között. A magyarországi helyzet ismertetése végett *Maróthi* megemlíti azt a vitát, amely az egyik szomszédos egyházkerületben oktató nevelők közt *Baumeister* Logikájának a bevezetéséről folyt.³³ Később Debrecenben a baseli egyetemen használt *Zwinger*-féle filozófia könyv bevezetésének a gondolata kerül előtérbe.³⁴

Amint látjuk, *Maróthi* mindent megtesz a tanügyi reformok megvalósításáért, s a levelek jó beszámolót adnak a régi és az új között folyó harc mozzanatairól. Reformintézkedéseinek sikerét örömmel közli baseli barátjával.³⁵

2. A nagy intermezzo : A pestis

Maróthi működésének kezdeti lendületét erősen lefékezte az 1739-i pestis, amely minden szörnyűséges megnyilvánulása mellett egyszersmind teremtő pauzának bizonyult. A pestis első jelére 1739. márciusában a diákok jó része elhagyta a Kollégiumot, s a polgárok házaiba húzódott. A két fiatalabb professzornak, köztük *Maróthinak* istentiszteletet kellett tartaniuk, hogy a nagyobb tömegek egybegyülekezését elkerüljék. Később a pestis terjedésével ez a kötelezettségük megszűnt. Az utakat teljesen lezárják, Debrecen teljesen elszigetelődik.

Maróthi magányában clóveszi könyveit, azokat olvasgatja. Különösen vonzódik a kísérleti fizika iránt, de *Wolff* és *Leibniz* műveit is érdeklődéssel lapozgatja. Kísérleti esz-

³⁰ 15. lev. 1741. aug. 26.

³¹ „Nekünk is feltett szándékunk, hogy mielőzt az előbbieket valahogy végrehajtottuk, a görög irodalom bevezetésére fogunk rátérni, amelyről el nem lehet mondani, milyen elhanyagolt állapotban van.” 14. lev. 1741. jún. 10.

³² „A matematikának ui. buzgóbb tanulói vannak, mert ennek hasznossága és kellemetessége szembevetőbb, mint a szép-irodalomé, a humán tudományoké. Néhány bemutatott fizikai, matematikai kísérletem ugyancsak gyönyörködtette őket, s így ez okból a fizika derűs csarnokainak bejárására szántam magam, hogy így a mavezist ifjainknak minél ajánlatosabb tudományá tegyem, feltárva előtűk a nagy hasznát.” 8. lev. 1740. jan. 2.

³³ 16. lev. 1742. okt. 6.

³⁴ 20. lev. 1743. okt. 8.

³⁵ „Egyébként látom, hogy intézkedéseink nagyon tetszenek minden értelmes embernek itt és máshol.” 19. lev. 1743. szep. 2.

közöket készít. Kísérletezés közben egy fekete folyadékot állít elő, ezt a kísérletét néhány tanulatlan embernek is bemutatja, hogy ezzel példát adjon: az érzékelés alá nem cső dolgok hatással lehetnek távoleső testekre, és így mintegy a pestistől fertőzött testekből kiáradó kigőzölés hatásának megmutatásával a kór ragadós voltát példázza.³⁶

Végül még egy fontos mozzanat: a pestis áldozatainak temetésénél kívánatos egy kisebb éneklő közösség közreműködése, s e célból válik szükségessé a zenei műveltség terjesztése a szertartásnál szereplő ifjúság körében.

Hogy milyen meglepetésszerűen ütötte fel fejét a dögvész Debrecenben, arra jellemző *Maróthi* közlése 1739. márc. 21-ről: még sem Debrecenben, sem Váradon nyoma sincs a pestisnek. A Váradal szomszédos mezővárosokban azonban teljes erővel dühöng. 1739. ápr. 1-i levelében két áldozatról s a diákok szétszéledéséről beszél *Maróthi*, *Balogh* Ferenc szerint máj. 2-án, *Szűcs* István szerint máj. 16-án történt az első halálozás pestisben, amelynek támadásairól *Maróthi* később is beszámol. A több évben megújuló járványveszély természetesen sohasem maradt hatás nélkül az oktatás ügyére.

Maróthi reális képet ad a pestis pusztításáról. 1739. szeptemberében 3000 halotról, 1740 január havában összesítve 8600 halotról tesz említést. Különösen nagy a nő áldozatok száma, ami abból ered, hogy kíváncsiak, mindent saját szemekkel akarnak látni, s a kötelező óvatosságról elfeledkeznek. Véleménye szerint előmozdítja a halálozások számát a törököktől átvett fatalizmus. Az áldozatok eleinte inkább a fiatalság köréből kerültek ki, később az idősebbekre is veszélyessé vált a betegség. *Maróthi* közelebbi rokonságában, professzortársai körében azonban nem történik halálozás.³⁷

Egyébként mindent megtesz, hogy családját, közvetlen környezetét és magát megóvja a betegségtől. Tanulmányozza a pestis megnyilvánulásait a rendelkezésére álló irodalomból, fogyasztja az orvosok által ajánlott gyógyszereket. Szigorú életrendet és étrendet állapít meg, amelyet igyekszik betartani és házanépével betartatni. Reggelije egy darabka húsból vagy vajjas pirítós kenyérből áll, ruta- és salvia-levelekkel meghintve, és egy pohár jó borból áll. Naponta legalább egyszer ecetes ételt tálaltat. Üres gyomorral sohasse megy el hazulról. Mértékkel eszik, iszik, alszik. Házon kívül citromhéjat vagy *Zedra* *Angelica*-gyökeret rág. Száját naponta többször rózsacettel öblögeti, amelybe szintén ruta- és salvialeveleket szór. Gyakran szagol kámforecetet. A szobákat naponta többször kéncezteti. Megelőzésül az említett növényekből és terjékből készített italt fogyaszt. Mind ennek az összetételét, mind pedig a követett óvintézkedéseket közli baseli barátjával azzal a kéréssel, hogy a baseli tudós orvosprofesszorok véleményét ezekről tudakolja meg. *Beck*, aki ezekben a vészterhes időkben sűrűbben ír, megnyugtatta *Maróthit*, hogy helyesen járt el, csak az essenciából csökkentse az adagokat.³⁸

A nagy embervesztés okozta keserűség, a temetői hangulat, az állandó rettegés alól 1740 január havában szabadul fel Debrecen népe, s ekkor gondolhat *Maróthi* ismét nagy-szerű reformgondolatainak megvalósítására.

³⁶ 5. és 7. lev. 1739. ápr. 1. és szept. 29.

³⁷ 7. és 8. lev. 1739. szept. 29. és 1740. jan. 2.

³⁸ *Beck* 1739. okt. 31-i levelében.

3. A tanulás és a tudás legfőbb forrása : a könyv

Maróthi ezt az igazságot nemcsak felismerte, hanem egész életében őszinte meggyőződéssel vallotta. Külföldi tanulmányútján szenvedélyesen szerezte meg a jobbnál jobb könyveket, amelyek professzori hivatásához szükségesek voltak. A pestis tartama alatt volt ideje könyvekkel foglalkozni, *Wolff* és *Leibniz* írásait tanulmányozza, mint látuk, és *Beck* várakozásának megfelelően főleg *Wolff* matematikai munkáit olvassa.³⁹

Ha valamilyen kérdés felmerül, mindjárt hozzáfog a vonatkozó irodalom tanulmányozásához. Pl. 1742-ben szótárszerkesztési fáradozásai idején *Gerhard Voss* etimológiai művét veszi tüzetes vizsgálat alá.⁴⁰ Mindez magyarázatául szolgál annak, hogy *Maróthi* olyan nagy lendülettel folytatja könyvtárának kiegészítését, és megkezdli a tankönyvek kiadását a tanuló ifjúság számára.

Bármilyen körülménnyel végezte is külföldi tanulmányútján könyveinek beszerzését, hazájába való visszatérése után is majdnem minden levelében könyvek vásárlására kéri barátját. Első két levelében főleg lexikális jellegű könyvek beszerzésére vonatkozó kérését adja elő, ezek közt is első helyen *Bayle* szótára áll. *Becknek* sikerül e könyveket megszereznie, de persze időbe kerül, amíg a szállítás lebonyolítódik. A könyvek árának megküldése természetesen még jobban elhúzódik.⁴¹

Újabb könyveket a járvány elmúltával kér 1740-ben kelt leveleiben, főleg görög szerzőket (*Euripides*, *Homeros* kisebb kiadását, *Demosthenes*), egy történelmi könyvet (*Thuanus*ét „nem tisztogatott” kiadásban) s több matematikai könyvet (*De Chales*, *Archimedes*, *Rivault*, *Weidler* stb.) említ. Ebben az évben könyvkérés közvetítésére is vállakozik: a város egyik előljárója (talán *Domokos Márton*?) számára megrendeli a *Lexicon Basilienset*. Egyébként az első levelekben kért lexikális műveket még 1740 őszén is sürgeti, a római régiségek magyarázatához lenne rájuk nagy szüksége.

1741-ben a matematikai könyvek iránti kérését ismétli meg. Végre 1742-ben kelt levelében olvashatunk arról, hogy a debreceni levelezés elején kért lexikális művek megvétele folyamatban van; itt megtaláljuk a könyvek pontos árát is. A matematikai könyvekre nyilván *Arithmeticája* írásakor lehetett szüksége. Másik nagy vállalkozásához, egy latin—magyar szótár összeállításához *Faber* Thesaurusának megvásárlását kéri *Becktől*.

1743-ban megismétli eddigi könyvkéréseit, és még *Graevius* és *Gronovius* Thesaurusának beszerzését óhajtja. Itt említ néhány teológiai művet is (*Patres Apostolici*, *Dittonius* munkáját).

Az 1744-ben írt levelében szintén teológiai műveket kér, aminek az lehet a magyarázata, hogy ekkor *Osterwald* könyvének a fordításával foglalkozik. Az első levelekben kért *Pitiscus*-féle *Lexicon* megérkezéséről itt értesülünk.

³⁹ „A Wolff írásaira vonatkozó kérdéseidet illetőleg jól sejtetted, hogy főleg a Mathesist tartom nagyra... aztán Fizikáját mint a cartesiusi álmoktól (vagy mint a Newton-követők mesterkelt tudatlanságától távolesőt), de különösen Leibniz Theodiceája tetszett nagyon... Wolff Metafizikáját... még nem olvastam végig.” 8. lev. 1740. jan. 2.

⁴⁰ „Ez évben erősen nekifeküdtem a latin nyelv etimológiájának. Nem játékból fogtam e munkába, de oly csodálatos analógiát találtam e gyönyörű munkában...” 16. lev. 1742. okt. 6.

⁴¹ Az egyes könyvek könyvészeti adatait l. a levelekhez csatolt jegyzetekben.

Maróthi a könyvek megrendelése alkalmával arra is gondol, hogy azok lehetőleg be-
kötött állapotban jussanak birtokába. Kívánsága szerint a kötés legyen bőr vagy perga-
ment. Egyébként *Maróthi* levélpapírját is baseli barátja révén szerzi be. 1744-i levelében
egy 200 lapos füzetet kér tőle levelezés céljaira. Hangsúlyozza, hogy papírja ne legyen
túl vékony, és bírja a tintát.

A könyvek Debrecenbe szállítását kisebb példányszám esctén a Svájcban tanuló magyar
ösztöndíjasok végzik. 1742-ben azt tanácsolja *Becknek*, hogy inkább kereskedők útján,
Bécsen át küldje a könyveket. Így kevesebb alkalmatlansággal jár, s úgy sincs köztük
olyan, amely Bécsben vagy másutt bajt okozhatna. *Beck* válaszában regensburgi vagy
bécsi kereskedők megnevezését kéri tőle. *Maróthi* közlése szerint *Kuntz*, *Szilágyi* és
Dömjén Gergely ágensek, valamint *Wohlgemut Dávid* kereskedő jöhetnének szóba.

Nem volt könnyű feladat a könyvek árának *Beckhez* való eljuttatása. Ritkán magyar
diákok (pl. *Bátorkeszi* János, de főleg *Szilágyi* Sámuel) segítségét veszi igénybe, máskor
bécsi magyar ágensek vagy kereskedők nevét említi, mint láttuk. Egyszer *Lindner*, regens-
burgi tanár özvegyének segítségével küld pénzt Baselbe. *Becknél* rendszerint nagyobb
összeg volt, amelyből *Maróthi* időnkint más kiadások fedezésére is ad utasítást. Így a deb-
receniek gyűjtését a heidelbergi Collegium Sapientiae támogatására *Beck* juttatja el ren-
deltetési helyére. A nyomdai kiadásokat stb. mindig ő fedezi a *Maróthi* által küldött pénz-
ből.

Maróthi itthon a könyvek regisztrálására, sőt terjesztésére is vállalkozott. Ebből a cél-
ból rendezte meg a baseli könyvaukciók mintájára az első könyvárverést Debrecenben,
amikor a Kollégium könyvtárában több példányban meglévő könyveket áruba bocsá-
tották.⁴²

Itt említjük meg fáradozásait az oktatáshoz szükséges kísérleti eszközök beszerzésére.
Már a pesti utáni első levelében megkéri barátját, hogy szerezzen neki néhány apró üveg-
lencsét az ifjabb *Bernoullitól*.⁴³ Az akció sikerrel járt, a lencsék csakhamar megérkeztek
Debrecenbe. A másik beszerzési forrás Regensburg volt. A városi előljáróság, amely a
Kollégium pénzügyi hatóságaként szerepelt abban az időben, hozzájárult ahhoz, hogy
Cornelius Lindner, regensburgi professzor légszivattyúját megvásárolja. Az érte járó
pénzt az *Allius* cégnek küldték el, ez azonban hamarosan csődbe jutott, s ebből újabb bo-
nyodalmak keletkeztek.⁴⁴

⁴² „Ui. miután a Kollégium könyvtárát... árvizsgáltam, azokat a könyveket, amelyek kétszer vagy többször is megvol-
tak, mind eladtuk, s az eladásból nem lebecsülendő összeg fog bejönni.” 19. lev. 1743. szept. 2. Maga *Maróthi* 184 Ft 28 kr
értékű könyvet vásárolt. *Jausz* i. m. 37. l.

⁴³ „Igen hálás lennék, ha az ifjabb Bernoullitól... néhány apró üveglencsét kérnél vagy megkérdeznéd tőle, hol lehet
olyan lencsét szerezni, amilyeneket a mikroszkópoknál használnak... én ui. mivel lencsének híjjával voltam, gömböcské-
ket fújtam fel, amelyeket nagy élvezettel használtam... Együttal kérdezd meg tőle, hogy csillagászati távcsőhöz való len-
cséket lehetne-e ott a Ti környéketeken szerezni... Remélem, hogy Newton-i hallei teleszkópot rövidesen kapok, de mási-
kat is szeretnék, olyat, amely et 2–3 pedálos quadránsra lehetne szerelni, s amely a Juppiter holdpályáit és bolygóit mutatná.”
8. lev. 1740. jan. 2.

⁴⁴ 14. lev. 1741. jún. 10.

4. Maróthi tankönyveket nyomtat

Oktató munkája során nagy szükségét érzi *Maróthi* olyan tankönyveknek, amelyeket az ifjúság bármikor kezébe vehet. Eddig a latin nyelv tanulói *Maróthi* szerint *Comenius* konyhalatinságán rágódtak, eredeti klasszikus szövegekhez a tanulók egyáltalában nem jutottak hozzá. Ezen a helyzeten akart változtatni. Rövid pedagógiai pályafutása alatt szinte nem volt olyan év, amelyikben ne jelent volna meg egy-egy ilyen tankönyv. Már 1739-ben említ ugyan egy 1737-i *Cornelius Nepos*-kiadást. Ezt azonban erősen elmarasztalja, tehát nem az ő munkájáról lehet szó.⁴⁵

1740-ben egyszerre két klasszikus szerző műveit adja ki, *Phaedrus* meséit és *Minucius Felix* Octaviusát. Eljárásáról részletesen tájékoztatja barátját.⁴⁶ 1741-ben *Eutropius*-kiadást rendez sajtó alá.⁴⁷ *Maróthi* ösztönzésére adja ki *Szilágyi* Sámuel a *Hieronymus Freyer*-féle latin stiliztikát és retorikát 1742-ben, valamint *Kebés—Isokratés—Pythagoras* munkáit.⁴⁸

Már 1742-óta nagy gondja volt *Maróthinak* a logika tanítása. *Ramus* Péter clavult logikakönyvének elvetése után *J. J. Breitinger* 1736-ban megjelent Logikájának kinyomtatását szorgalmazza.⁴⁹ A tankönyvkiadás szempontjából igen fontos az 1743. év, amikor *Maróthi Arithmetica* c. munkájának megjelenését jelenti *Becknek*.⁵⁰ Ugyanebben az évben teljes erejével dolgozik még egy latin—magyar szótár összeállításán, hogy tanulóinak a klasszikus szerzők olvasását megkönnyítse. Mutatványt küld belőle *Becknek*, de mások véleményére is kíváncsi. Megkéri, hogy *Im-Hof* bascli nyomdással tárgyalja meg a kiadás ügyét. Módszerének leírása, a technikai részletek megbeszélése egyedül ebben a levelezésben fordul elő.⁵¹

Élete utolsó évében fordítási munkát végez, lefordítja *Jean Frédéric Osterwaldnak* „A keresztyének között ezidőszert uralkodó romlottságnak kútfejeiről” c. munkáját, amely 1745-ben jelent meg.⁵² Erre a baráti kötelékeken kívül valószínűleg ugyanezen szerző *Szent* *Históriájának* nagyszerű magyar fordítása ösztönözhetett.⁵³

1752-ben az uralkodó rendszer fokozta a harcot Debrecen ellen, s ennek során *Pallitschek* cenzor megvizsgálta a debreceni nyomda 17 termékét, köztük *Maróthi* néhány tankönyvét. A cenzor több olyan részhez fűzött megjegyzést, melyet *Maróthi* tankönyveihez bevezetőleg írt, de *Szilágyi* Sámuel szónoklattani gyakorlatában is talált kivetnivalót.⁵⁴

⁴⁵ 4. lev. 1739. márc. 21. *Varga* László sejtése *Maróthi Cornelius Neposának* megjelenéséről valószínűleg helyesbitendő. Viszont ez esetben nehéz *Hatvani* István megjegyzéseit helyre tenni. Vö. *Varga* László i. m. 8. l.

⁴⁶ 10. és 11. lev. 1740. okt. 8. és nov. 22.

⁴⁷ 15. lev. 1741. aug. 26.

⁴⁸ 16. lev. 1742. okt. 6.

⁴⁹ 16. lev. 1742. okt. 6. 1050 példányban jelent meg a Debreceni Nyomda kiadásában. *Benda* Kálmán—*Irinyi* Károly: A negyyszáz éves debreceni nyomda (1561—1961). Bp. 1961. 344. l.

⁵⁰ 19. lev. 1743. szept. 2. 3000 példányban jelent meg. *Benda—Irinyi* i. m. 345. l.

⁵¹ 21. és 22. lev. 1743. őszén és 1744. máj. [?]

⁵² 22. lev. 1744. máj. [?]

⁵³ *Maróthinak* ez a fordítása 1744-ben és 1745-ben 1000—1000 példányban, aztán 1752-ig csaknem minden évben 3000 példányban került kiadásra. *Benda—Irinyi* i. m. 345. és kk. l.

⁵⁴ A kérdés bővebb kifejtését l. *Benda—Irinyi* i. m. 75. l.

A tankönyvek kinyomatásának nyomdatörténeti vonatkozásaihoz tartozik még, hogy a debreceni nyomda betűkészlete ebben az időben nem volt tökéletes. A görög betűk hiányoztak különösen, de nem voltak meg a legszükségesebb zenei jegyek sem. *Maróthi* már 1741-ben kéri *Becket*, hogy a világhírű baseli nyomdászoktól küldjön betűmintát, mert bécsi megrendelésükkel kudarcot vallottak.⁵⁵ A minták megtekintése után (1741. márc.) a városi tanács megbízásából *Maróthi* megvette a megrendelést, s a görög betűk 1743 ősz elején megérkeztek.⁵⁶

Bár *Maróthi* alapos nyomdatechnikai tájékozottsággal rendelkezik, a megrendeléseknél igénybe veszi a debreceni nyomda akkori vezetőjének, *Margitai* Jánosnak a segítségét, akinek szakértő vezetése alatt a nyomda virágzásnak indult. Ebben jelentős szerepe volt *Maróthinak* is, hiszen az ő nagyszabású tankönyvkiadási munkássága és a nyomda virágzása szinte egybeesik.⁵⁷

Többször szóba kerül a levelezés során egy *Kun* nevű magyar nyomdász, aki az 1740-es évek elején Baselben a könyvnyomtatás mesterségét tanulhatta. Később szándékában volt a hazatérés, azonban *Maróthi* ebben nem tudott segítségére lenni.⁵⁸

Maróthi érdeme, hogy a tankönyvhiány megszüntetése mellett a debreceni nyomda XVIII. századi szellemi és technikai felvirágztatásában is közreműködött.

5. Maróthi a hangok első nagy tanára Debrecenben

Már említettük, hogy *Maróthi* a pestis siralmas idejét a kísérletezésen, olvasáson, az önművelésen kívül zenei ismeretek terjesztésére használta fel. Erre Debrecenben a zenei kultúra szinte teljes hiánya ösztönözte.⁵⁹ Bár itt közölt leveleiben nem jelzi, 1740-ben kiadta Dávid zoltárait francia minta szerint, s ebben zencelméleti összefoglalást is ad. Nagy előrelátással gondoskodik a hangjegyek nyomatásához szükséges jelekről, ezek már 1741. augusztusában megérkeznek Bécsbe, hogy aztán folytassák útjukat Debrecenbe.

Ahogy baseli diák korában tagja volt a Collegium Musicumnak, hasonló intézmény létrehozásáról készít tervet 1740-ben, s azt a Városi Tanács elé terjeszti. Szerepel ebben a tervben egy zenéhez értő debreceni diáknak Baselbe való küldése alaposabb zenei ismeretek elsajátítására.⁶⁰ A terv megvalósításához Beck professzornak a segítségét kéri. Szívesen emlékszik vissza Emanuel *Pfaffra*, a baseli Szt. Péter-templom orgonistájára, aki a Collegium Musicum munkáját irányította.

⁵⁵ *Benda – Irinyi* azt állítja, hogy a debreceni nyomda 1741-től rendszeresen Bécsből *Grossmann* Sámuel betűöntőtől vásárolt betűket. Ezt a megállapítást a *Maróthi* leveleiből származó adatokkal ki kell egészíteni. Vö. i. m. 82–83. l. A baseli betűöntőművész *Johannes Wilhelm Haas* volt (*1758). E. *Stachelin* professzor közlése.

⁵⁶ A költségekre *Maróthi* 1742 októberében 111 ft-ot küld, a zenei jegyek ára is kb. ennyi. Ugyanekkor vagy 20 héber és ugyanennyi gör betűt rendel. 16. lev. 1742. okt. 6.

⁵⁷ A felhasznált papír mennyisége pl. 1744-ben volt a legmagasabb, 700 rizsma. *Benda – Irinyi* i. m. 88. l.

⁵⁸ Később *Szilágyi* Sámuel leveleiben is előfordul a neve. Ő értesíti a debrecenieket arról, hogy *Johann Rudolf Im-Hof* baseli nyomdász és könyvkiadó magyar nyelvű biblia kiadását tervezi. STKB 217 – 218. l.

⁵⁹ 8. lev. 1740. jan. 2.

⁶⁰ „Előjáróinknak már tanácsoltam, hogy egyik vagy másik ifjút küldjék ki Baselbe a zeneművészet és orgonajáték elsajátítására, ott felveszik őket az Erasmianumba: egy ilyen ember többet használhatna a ref. egyháznak, mint hat tanulatlan lelkész.” 8. lev. 1740. jan. 2.

Maróthi már 1740. őszén jelentős eredményekről számolhat be a zenei ismeretek terjesztése terén: több diákot megtanított a nyáron a zoltárok éneklésére. A 200 diákból már kevés van, aki ne értene a zenéhez. Reméli, hogy a gyerekektől a város többi lakója is megtanulja a helyes éneklést. Ezenkívül a diákokból kerülnek ki Magyarországon a kisebb iskolák rektorai, s így a zenei ismeretek az egész országban elterjednek majd.⁶¹

Beck 1741. nov. 1-i válaszában helyesli *Maróthi* törekvéseit, és biztosítja támogatásáról. Beszámol a nyomdai jelek megrendelésének dolgáról, és sürgős intézkedését kéri.⁶² *Maróthi* később is minden alkalmat felhasznál részben a saját, részben a diákok zenei műveltségének gyarapítására.⁶³ A gyakorlati részben is *Beck* segítségét veszi igénybe, bizonyára a magyarrá való átültetés céljából szöveget és dallamot kér tőle.⁶⁴

III.

1. A svájci barátok köre

Amint a levelekből láthatjuk, *Maróthi* továbbra is hűséggel ápolja a kapcsolatokat svájci barátaival. Persze ezek a szálak a távolság folytán és az idő múlásával egyre halványodnak. Tudomásunk van arról, hogy levelet intézett Zürichbe *Haug* tiszteleteshez, aki házigazdája volt, az ő levelében üzen *Becknek*.

A baseliiek közül szeretettel emlékszik meg volt professzorairól, *Werenfelsről*, *Grynaeus-ról*, *Freyről*, *Battierről*, *Birr-ről*, *Ryhinerről*, akik közül többen elhunytak a tárgyalt időszakban (*Werenfels* 1740, *Grynaeus*, *Battier* 1744). Ilyen esetekben kegyelettel sorolja fel az elhalálozott professzor érdemeit. Feltűnő, hogy a *Bernoulliakkal* semmi közelebbi kapcsolatra nem derül fény. Mikor kérése lenne hozzájuk, *Beck* professzor közvetítését veszi igénybe.

A legszorosabb kapcsolat továbbra is a Collegium Erasmianum vezetőségéhez és közösségéhez fűzi, itt is elsősorban levelező társához, *Beckhez*. Mikor hosszabb ideig nem kap tőle levelet, korholó hangot használ, s a levelezés helyreálltával, ismét megenyhül haragja. *Bachofennel* közvetlenül vált levelet, ugyanez föltehető *Johann Rudolf Iselin*mel kapcsolatosan, aki még mindig vezetője a Collegium Erasmianumnak. Volt diáktársai közül *Wettstein* és *Pfaff* nevével találkozunk. *Beck* környezetéből, rokoni és ismeretségi köréből a *Merianoknak*, *Holzachnak* küld üdvözlést. Ide sorolhatjuk még *Beck* apósát, *Zwinger* orvost és kollegáját, *Harschert*, akiknek a véleményére *Maróthi* a pestisjárvány idején olyan sokat ad.

A berniek közül fennmaradt írásbeli kapcsolata *Scheurer* professzorral, aki *Szilágyi* Sámuel házigazdája volt berni tartózkodása idején.⁶⁵

⁶¹ 10. lev. 1740. okt. 8.

⁶² L. Csomasz Tóth Kálmán: *Maróthi György és Varjas János. Református Egyház. 1969. XXI. évf. 12. sz. 264–265. l.*

⁶³ „... jó lenne, ha elküldenéd leírva a régi zene szabályainak kimutatását, amelyet *Philosstratosz* Fabricius-féle kiadásában, emlékszem, hogy láttam, nem messze az Apollonius életére írt jegyzetek kezdetétől.” 20. lev. 1743. okt. 8.

⁶⁴ „Bárcsak *Bachofen* is elküldené annak a két himnusznak az első szövegét, amelyet, emlékszem, gyakran énekelünk vele: Es lebet meine Seele vergnügt in Einsamkeit. . . és Wenn ich bin allein, so kann ich ruhig sein. Ha véletlenül nem lenne meg neki, elkérheti *Weisler* úrtól.” 20. lev. 1743. okt. 8.

⁶⁵ Az egyes személyekről a részletesebb adatokat l. a levelekhez fűzött jegyzetekben.

2. A Maróthi—Beck levelezés jelentősége

A két kiváló professzor levelezése több új adatot tartalmaz többek közt *Maróthi* tanulmányútjáról visszatekintőleg, debreceni életkörülményeiről, tanulmányairól, olvasmányairól, nevelési törekvéseiről. Szinte azt lehetne mondani, hogy ezeknek az adatoknak az ismeretében életközelpbe kerültünk *Maróthival*, egyszersmind jobb lehetőségünk nyílik arra is, hogy helyét a magyar művelődés történetében kijelöljük.

A racionalizmus jegyei, amelyek hazánkban a XVIII. század elején *Bárany* Frigyes munkáiban merülnek fel, felismerhetők *Maróthi* törekvéseiben. A francia nyelv szeretete, a francia szellem termékeinek buzgó tanulmányozása, későbbi erélyes propagálása azt bizonyítják, hogy *Maróthi* Svájcban a korai felvilágosodás eszméinek jelentős ismeretére tett szert. Hollandiai tanulmányai mindezt megerősítették benne, egyszersmind a természettudományokban, azok új módszerében, a kísérletezésben való elmélyedésre adtak alkalmat. Németalföldön, a polgári fejlődés jellegzetes hazájában a felvilágosodás eszméi korán termékeny talajra találtak. *Maróthi* és magyar tanulótársai számos szellemi indítást hoztak innen magukkal, csak talán nem mindegyiknek sikerült azokat olyan mértékben és olyan fokon képviselnie, mint éppen *Maróthinak*.

Maróthi hazájába visszatérve a korai felvilágosodás eszmekörében főleg pedagógiai törekvéseivel szolgálta és terjesztette az új szellemet. A filozófia, a klasszika-filológia, de leginkább a matematika tanításába hozott új lendületet. A külföldi indítások mellett előtte lebegett *Bél* Mátyás példája. *Maróthi* az újítók szenvedélyességével és buzgóságával igyekezett céljainak megnyerni a város előljáróságát, akiket, elsősorban *Domokos* Márton főbíró, hasonló eszmék lelkesítettek. Eszméinek megvalósításával a debreceni főiskola fejlődését évtizedekre meghatározta. *Maróthinak* Beckhez intézett leveleiből teljesebbé válhatott ez a kép, amelyet eddig erről a folyamatról, s voltaképpen életművéről alkotunk.

1. levél

Debrecen, 1738. ápr. 6.

Beckio suo Marothius [salutem] d[icit]

Tandem aliquando Debrecino ad te scribo mi amantissime Becki; rogo te magnopere vosque adeo omnes, ne mihi vitio vertatis, quod tam diu cessaverim, contra atque promiseram in iis litteris, quas Norimberga an Ratisbona⁶⁶ ad te dedi: utrobique enim satis multos dies sum commoratus, plures etiam multo Viennae, quorsum V die Novembris appuli, discedere enim inde ante XI diem Decembris non potui, tum tandem cum Sarcinis librisque meis navi per Danubiam Vaciam veni, non ignobilem Hungaria nostra civitatem, atque ab ejus loci Episcopo coactus ibi sum aperire cistas meas librarias (quod ab improbissimis et furca dignis nautis profectum est), sed cum nihil invenirent praeter Machiavelli opera quod possent retinere,⁶⁷ postridie salvus cum rebus meis omnibus dimissus sum, atque sic tandem exactis apud Fratrem tribus fere hebdomadis. a. d. XI Januarii domum salvus perveni Deo O. M. sit gratia. Ex eo tempore tam facile tamque ex sententia vixi ut nunquam magis; valetudine quidem certe meliore nunquam usus sum. Vixi autem toto isto tempore in

⁶⁶ Nürnberg, 1737. okt. 11.

⁶⁷ Gr. *Althan* Frigyesről és a *Machiavelli*-könyv elkobzásáról l. bővebben LTMK 78. és 132. j.

⁶⁸ *Maróthi* fivéről közelebbi adat nem áll rendelkezésre.

maximo otio; neque enim adhuc usque munus meum sum aspiciatus, quid obstiterit, nun non vacat exponere, neque attinet jam, quando difficultates omnes sunt superatae, diesque proximus Lunae qui erit XIV Aprilis constitutus inaugurationi,⁶⁹ quod Deus bene vertat. Scribam ad te brevi per popularem quandam meum, qui Tigurum cogitat ire.⁷⁰ Nunc te illud tantum rogo, uti Cl. Praepositum⁷¹ adeas cum multa a me salute, eumque meo nomine roges, ut si ei ita videtur, Mercatorem aliquem Viennensem nominet, cui illos aureos quatuor, quos ipsi debeo dissolvam; id ei facile erit per Nobilem D. Fratrem Mercatorem⁷² ad se transferre per cambium ut vocant. Pitisci Lexico⁷³ sane quam [?] opus haberem rogo te, ut mihi perscribas ejus pretium, nam Cl. Praepositus quidem pro reliqua sua eximia in me humanitate dono se ejus unum exemplum daturum promisit, sed flagitare id aut flagitari nolim. De *Baelii* et *Stephani* Lexicis item Basiliensi vestro rogo scribas quantocius quid possim sperare, pecuniam ilico eidem Mercatori numerari curabo. Praeterea compendio mihi aliquo opus esset ad hanc recentiore historiam, nam Historicos quidem nonnullos habeo,⁷⁴ sed tamen multa desunt praesertim ad praeriteritum et hoc.*

[oldalt]* hoc nostrum seculum. Imhoffi ut puto Bilder-Saal⁷⁵ ibi editum est cum ego ibi essem, qui mihi valde placuit. IV an VI sint volumina in 4to nescio, pretium quaeso perscribas, et nisi quid melius nosti, unum exemplum mihi procura. Est nunc Bernae Popularis quidam et Amicus meus Stephanus Csapó Etsedi,⁷⁶ qui brevi in patriam redibit, nisi tamen jam in iter se dedit; interroga quaeso a Celeb. Scheurero,⁷⁷ et si me amas effice ut mihi istos libros adferat; agam tibi aeternas, ut ita dicam, gratias.

D. Debrecino a. d. VI. Eid. Aprilis MDCCXXXVIII.

Celeb. ac Clariss. Professoribus, qui nostri adhuc meminerunt, ne quaeso negligas plurimam officiosamque salutem dicere. Benevolis item nostris Amicisque omnibus Cl. Birrio, Grynaeo, Merianis ad unum omnibus, Rev. Schönauero, Pfaffio, Wetstenio, Bachofio item nostro et ceteris omnibus.⁷⁸

[Idegen kézírásal]:⁷⁹

Accepi 27. May. 1738		
Baile	f	16
Stephan	f	30
Lexicon	f	12
Bildersaal	f	7
		Basel
		30
		65
		30
Pitiscus		16
		81
		30 alles ungebunden.

⁶⁹ *Maróthi* tanári beiktatásának időpontját különbözőképpen adják meg: *Balogh* Ferenc: ápr. 16. (A debreceni ref. Kollégium története. Db. 1904. 196. l.), *Lukács* László: ápr. 1. (Maróthi György professzor emlékezete. Ref. Egyház. 1969. dec. XXI. évf. 12. sz. 26. l.). *Maróthi* saját közlését kell hitelesnek vennünk.

⁷⁰ Talán *Bátorkeszi* János, aki 1738. ápr. hóban, *Hatvani* István felvétellel jelentkezésekor a debreceni Kollégium szeniora volt, Zürichben tanult, és még 1739. január havában is közvetít levelet vagy pénzüsszeget *Beck* professzorhoz. 1740-ben pedig Hollandiába utaztában Baselben meg is látogatta. STKB 175. l. és LSHI 41. l.

⁷¹ Johann Rudolf *Iselin* (1705–1779). LTMK 42. j.

⁷² Daniel *Iselin* (1712–1762 ?). E. *Staelelin* professzor közlése.

⁷³ Samuel *Pitiscus*: *Lexicon antiquitatum Romanarum*... Haga-Comitum, 1737. 1–3 tom. — Pierre *Bayle*: *Dictionnaire historique et critique*. Johann Ludwig Brandmüller 1738-i baseli kiadása. — *Stephanus* H.: *Ciceroniarum Lexicon Graeco-Latinum*... Ex officina Henrici Stephani: [Geneva] 1557. — Jac. Christoff *Iselin*: *Neu vermehrtes historisch und geographisches allgemeines Lexicon*. Basel, 1726–27. *Beck* 1738. júl. 1-i válaszában közli, hogy *Benedict Bemoullivall* és Joh. Aug. *Buxtorff* al „Lexicon Basiliense” új kiadását tervezi, s ebben a magyar tárgyú címszavak megfogalmazására *Maróthi* téri kéri tel. Vö. LTMK 131. j.

⁷⁴ Az újabb- és jelenkori történelmi könyveinek hiányát *Maróthi* már korábbi svájci leveleiben is panasolja.

⁷⁵ Andreas Lazarus von *Imhoff*: *Neu eröffneteter historischer Bilder:Saal, das ist: Kurtze Beschreibung der Historiae Universalis von Anfang der Welt*. Nürnberg, 1733–[84]. Egyik kiadása Baselben 1736-ban jelent meg. Erre céloz *Maróthi* („Míg ott voltam...”). BMGC 110. k. 1009. l.

⁷⁶ *Csapó* (*Ecsedi*) István, szatmári származású teológus ezek szerint 1738-ban haza készült. *Szimyei* szerint 1740-től a berni és a heidelbergi egyetemet látogatta. Munkája 1740-ben jelent meg Bernben. Vö. SZMIEM II. k. 180. l. és *Sarkadi* Nagy Mihály: *Szatmár-Németi szab. kir. város egyházi és polgári története*. Szatmár, 1860. 134–135. l.

⁷⁷ Vö. LTMK 100. j.

⁷⁸ Vö. *Birr*: LTMK 111. j., *Grynaeus* uo. 41. j., a *Merianok* uo. 36. és 228. j., *Schönauer* uo. 53. j., *Pfaff* uo. 146. j., *Wettstein* uo. 43. j., *Bachofen* uo. 76. j.

⁷⁹ *Beck* saját kezű bejegyzése a levélben kért könyvekről.

Debrecenből köszönti barátját, s leírja a hazautazás eseményeit. Jan. 11-én érkezett meg szülővárosába, ahol néhány hónapot pihent a szülei házában. Ünneppélyes beiktatása ápr. 11-én lesz. Több lexikon és egyéb könyv beszerzésére kéri. [E könyvek árát a címzett Baselben a levél végére saját kezűleg jegyezte be.]

2. levél

[1738. aug. ?]

Marothius Beckio s. d.

Si tamen meum te adhuc possum dicere, hominem ad miraculum cessatorem, et si dicendum etiam magis aperte est, officiorum quae amicis debes, sanequam indiligentem: quae enim est ista per Deum immortalem aut ignavia aut amicitiae oblivio? qua factum est, ut mensibus ipsis quindecim litteram a te unam non acceperim: an potius (ut fama omnia in majus auget) arbitramini nos omnes jam dudum aut hostili gladio cecidisse aut pestilentia esse mortuos. Et tamen ego non succenserem, nisi haec jam quarta esset Epistola ex quo Groninga vel potius e Belgio pedem extruli.⁸⁰ Interea dum vos altum stertitis, ego uxorem duxi, de qua re ut arbitror fando aliquid jam forte tuas pervenit ad aures. Ego vero duxi mi carissime Becki (sedandus enim tandem est animus etsi iratior merito), et ut habet nostrorum hominum proverbium, postquam Cathedram nactus sum, Catharinam mihi quaesivi, et inveni plane ex animi sententia, juvenem admodum, paullo supra XV annos, honestissimo loco natam Patre Stephano Szódi [törölt szó] hac in urbe annis jam ipsis XXVII Professore primum postea Pastore jam etiam primario:⁸¹ unde vides nec additamentum hic aut superponendum matrimonii deesse; tres enim tantum sunt sorores, quarum haec mea minima est, ceterae eximii V. D. Ministris collocatae. Cetera quoque ne dicam dolo ejusmodi sunt, ut absque hac fuisset, non appulissem animum tam cito ad nuptias. Sed praeterquam quod omnium qui mea causa cupere videbantur commendationes aliquid apud me ponderis habere debuerunt, etiam conclusio in his talibus sequitur (ut Baelius de Aventino dicit) partem debiliorem.⁸² Illud solum poteram vereri, ne atqui dicerent, me nonnihil festinasse; sed praeterquam quod hic aliis atque apud vos moribus vivitur, et protinus ac honestum aliquod vitae genus quis amplexus est, quasi cogitur uxorem ducere, ut nullum dies praetereat quin sex septemve homines cum hac de re obtundant: si qui forte sunt apud externos, quibus mea ista si Dis placet festinatio non probetur, equidem existimo magis me fuisse reprehendum, si eorum per aliquot dies duraturos sermones pluris fecissem, quam praeclaram istam conditionem, cui similem, saltem quae mihi adeo placeat, fuisset unquam nactus, ut sum in his talibus elegans, certe nescio. Me certe adhucusque consilii non poenituit, nec ut sese primordia dant, poenitebit spero. Ex his igitur jam vel me tacente intelliges me qui et sanus valensque sum, et costam meam in potestate habeo, acum facillime nunc agitare: ego certe nihil majus meliusque a Deo habeo precari, quam ut propriam nobis firmamque istam felicitatem esse velit. In munere nostro publico nunc quidem feriamur, nisi quod ego collegium privatum habeo cum maxime Gnomonicum rediturus sub finem hujus Mensis ad Historiam et Geographiam veterem. De libris quos ut mihi mitteres te rogavi, o coelum, o terra, o maris [?] Neptuni! cur nihil scribis? de Baelii Lexico inquam et de Stephani Thesauro, et praecipue de Lexico vestro Historico.⁸³ Proxima hebdomade Collegii nostri senior qui fuit iter suscipiet Tigurum, ei numerabo pecuniarum quam tibi mense proximo Septembri mittet, et Clariss. Praeposito.⁸⁴

⁸⁰ Ez az egyik támpont a levél dátumának megállapításához. A levelek sorrendje: Groningen, 173 [?]. jan. 2., Leiden, 1737, aug. 18., Nürnberg, 1737. okt. 11. és Debrecen, 1738. ápr. 6.

⁸¹ Szódi István Descartes tanait ismertető disszertációja 1710-ben jelent meg Franekerában. 1712–20-ig a debreceni Kollegium professzora, majd városi első lelkész 1754. febr. 11-én bekövetkezett haláláig. Egyik lánya, Kriszta [?] születésekor 1713 decembereben a Peterfia utcán lakott. Debreceni református egyház keresztelték anyakönyve. 160. l. *Köleséri* György felesége, *Köleséri* Sára fölött tartott halotti búcsúbeszédét 1722-ben nyomatták ki. SzMIÉM XIII. k. 1086. l.

⁸² Bayle szerint Jean Aventin 64 éves korában határozta el magát a házasságra, amelyből két gyermeke született. Elhatározását Ziegler szavaival indokolja: „Senex sum, ministrari opus est.” Ebből következik Maróthi idézete: „Conclusio sequitur debiliorem partem”. Pierre Bayle: Dictionnaire historique et critique. 5. éd., revue, corrigée et augmentée. A Basle, 1738. 1. k. 383. l.

⁸³ Vö. 73. j. Ott Stephanus Lexiconát kérte. Itt Maróthi Thesaurus címmel említi a könyvet. Groningenből, Leidenből és Nürnbergből küldött leveleiből kitűnik, hogy minden valószínűség szerint Robert Stephanus munkájáról van szó. Vö. LTMK 436. j. és BMGC 68. k. 761. l.

⁸⁴ Vö. 70. és 71. j.

Maróthi hosszú hallgatásáért hűtlenséggel vádolja barátját. Tájékoztatja házasságáról, feleségéről s ennek családjáról. Úgy érzi, jól választott. Magánelőadások tartásával van elfoglalva. Megismétli az előző levélben kért könyvek címét. A költségek elküldésének leherőségeiről is ír.

3. levél

1739. jan. 16.

Debreczino a. d. XVI. Kal. Febr. MDCCXXXIX

Marothus Beckio S. p. d.

Si scirem quo in me animo sis Clarissime mihi que antehac amicissime Becki, aut meum te Beckium, ut antehac, in ipso principio Epistolae appellassem, aut a scribendo plane abstinuissem; jam vero aliter te alloqui non possum nisi ut ignotus ignotum solet. Ego certe si dicendum est aperte, fidem et candorem illum Helveticum in te desidero, quem vos quasi proprium vestrae genti asseritis; quod si verum fuit, profecto aut degenerasse Helvetios ab avita virtute oportet ex quo ego Helvetiam reliqui, aut te non esse Helvetium. Quae inter nos amicitiae foedera fuerint, quae facta promissa de ea conservanda, testes mihi sint parietes illius mei tuique Musei, quorum nunquam sine summa animi voluptate recorderer, nisi frigus hoc tuum identidem animo recurrens largam vicissim dolendi materiam mihi suppedicaret; testis mihi pons ille vester;⁸⁵ super quo deambulantes aeternae amicitiae foedera icimus. A ceteris me negligi tui longe facilis; at illud quis credidisset, DI boni! Beckium Marothii amicitiam flocci non esse facturum, nisi cui notum est varium et mutabile Semper Humanum ingenium (prope Helveticum dixi, nec forsitan a vero aberrassem). Plures jam litteras ad te dedi,⁸⁶ et de tuo prorsus ἀναπολόγητῶ silentio graviter sum conquestus; quarum saltem unas atque alteras ad manus tuas pervenisse certissime scio: Beckius autem ad haec οὐδέ γοῦν O tempora! o mores! o Helvetia! Heu quam disparibus dominaris dominis! quodsi cum talibus amicis res mihi esset diu, Timon me Hercule μισάνθρωπος evaderem!⁸⁷ Igitur ne te diu morer, scias velim, me nondum quidem amicitiam tibi plane renunciare, si nimirum litteras ad me quantocius scripseris; sin autem, certissime tibi persuadeas litteram me unam, ita me Deus amet, ad te nunquam scripturum. Carebis scio non aegre amicitia mea, qua tam diu facile caruistim saltem eam non coluisti; at memineris amicitiae praesidem Deum illorum, quos tu fidissimos putabis animos pariter esse abs te aversurum. Quodsi mihi aperte tuam sententiam perscripsisses, per id mihi gratum accidisset; nam si te dedignari mecum necessitudinem pristinam conservare indicasses, alium aliquem quaesivissem atque adeo hoc a te unicum denique peto, ne suspensum me diutius teneas. Vale.

D. Debreczini a. d. XVI. Kal. Febr. MDCCXXXVIII.

Has litteras misi ad V. Praest. Johannem Bátorkeszi⁸⁸ Hungarum Tiguri degentem, cui si forte ita videbitur, poteris aut ipsi tuum in me animum per litteram significare, aut etiam ad eum mittere ad me curandam Epistolam: saltem vos rogo, ut de pecunia per hunc ipsum Praest. Juvenem ad vos transmissa, item de libris illis quos ut mihi emeris te rogaveram,⁸⁹ utrum aliqua spes sit, tribus verbis aut etiam (Taubmanni exemplo)⁹⁰ uno tantum certiore me facietis [sic!]. Plures sunt in Helvetia Hungari, Tiguri et Bernae (de quo certiore me D. Bátorkeszi faciet; nam Basileae sitne aliquis cummaxime, nescio) qui primo vere domum sunt redituri: quam si neglexerim occasione, ad Graecas Calendas mihi libros expectandos esse video.

Keserű szemrehányásokkal illeti barátját, hogy még egy levelet sem ír. Azzal fenyegeti meg, hogy felmondja neki a barátságot. Az utóiratban megmagyarázza, hogy sorait Bátorkeszhez intézett leveléhez csatolja. Sürgeti az előző leveleiben kért könyvek küldését.

⁸⁵ Maróthi Baselben jártakor egyetlen híd volt a Rajnán, mely ma is Nagy-Baselt köti össze Kis-Basellel. Akkoriban a diákolai ifjúság kedvelt sétahelye volt. E. Staehelin professzor szíves közlése, 1970. márc. 25.

⁸⁶ L. az előbbi két levelet.

⁸⁷ A kora ronlottsága miatt az emberiség gyűlöletére lobbanó, athéni férfiu valószínűleg a peloponnésusi háború idején élt.

⁸⁸ Bátorkeszi János tehát 1739 januárjában Zürichben tartózkodott. Vö. 70. j.

⁸⁹ A kért könyvekről l. 73. 75. és 83. j.

⁹⁰ Fridericus Taubmann (1565 – 1613), wittenbergi költő és professzor tréfás öletei „Taubmanniana” címmel láttak napvilágot.

... [Ec]clesia Reformata,⁹¹ quam omnium illorum qui Providentiam esse credunt, qua dies et genus mortis definitum esse cuique statuitur. Urbs nostra adhucque non modo a peste sed et a suspicione immunis mansit, Deo O .M. sit gratia; Varadini quoque nobiscum sunt autem hae duae Urbes regionis cis Tibiscanae longe principes. Quae autem vicinae sunt Varadino oppida et pagi, in illis tanta cum strage pestilens deservit, ut multis in locis vix tertia pars incolarum remanserit: et ut multi referunt, fere ubique non tani senes quam juvenes et pueros consumsit: porro plerique quos malum illud corripuit, ilico in delirium incidisse et aliena locuti esse feruntur; nisi quod paucis admodum horis ante obitum ad se redierint; paucissimi autem evaserunt. Nobis adhuc ut dixi otia Deus fecit et concessit pro sua summa benignitate. Ego jam veterem Geographiam ad finem perduxit: Historiae autem hoc anno, si Deus volet, adungere statui Romanarum Antiquitatum doctrinam: forsitan et privatas in Ciceronis aliquem Librum praelectiones. Cuperem enim omni studio meos homines ab adueta barbaria transducere ad elegantiorum litterarum studia: sed cottidie experior difficile esse adversus torrentem mare et eximere Juvenibus inveteratum pestiferum errorem, quo satis doctos se esse putant, si concionari sciant; tantus enim furor ab aliquo tempore Hungaros invasit, ut in concionandi peritis arcem eruditionis esse positam credant; cetera fere negligunt penitus. Ratio quoque discendi puerilis est plane absurda et inepta:⁹² Pueri qui vixdum fari possunt Comenii minus vestibulum discunt,⁹³ inde majus vestibulum, ac denique Syntaxistae ejusdem Januam Linguae Latinae vel verius pestem: Auctor Latinus hucusque nullus fuit in manibus puerorum: Biennium fere est quod Corn. Nepos editus⁹⁴ hic et receptus est sed bone Deus! quam negligenter et nullo cum fructu tractatur! Grammatica magna est, quae, ut ego nuper Ampl. senatus nostro⁹⁵ demonstraturum promisi, septingentos ut minimum errores et mendacia habet: in hac memoriter didicenda tamquam in lautissimi excarnificentis pueri. Logicam Petri Rami discunt,⁹⁶ quae tot aenigmata quot verba habet, et si maxime clara esset, vix flocci facienda esset. Haec atque alia quantopere requirant emendationem et quo maxime pacto debeant emendari, exposui jam plus vice simplici; et fortasse tandem aliquid fiet; sed lente omnia aguntur: praesertim quia Comenius et Ramus quosdam habent hyperaspistas.⁹⁷ Jam studiosi quotquot sunt, omnes omnino disciplinas eodem tempore coguntur discere, sine ullo ordine: quo nihil potest ne quidem cogitari absurdius. Porro sermo Latinus studiosorum ita est corruptus ac barbarus, ut non alibi magis toto terrarum orbe. Hoc est Augiae stabulum quod decem Hercules non possint tota vita repurgare. Ego certe quid sperare possim, non multum video. Sed quia tempus me et charta deficit, finem facio: illud a te maximopere peto, ut certo tibi persuadeas, tuam amicitiam apud me maximi semper habitum iri. Vale. et Celebb. Professores vestros a me officiosissime saluta; item illos omnes qui nostri meminerunt.

D. Debr. a.d. XII Kal. April MDCCXXXVIII

[oldalt] De fanaticis studios nostratibus,⁹⁸ quorum mentionem fecisti, vehementer cuperem plura cognoscere. Eorum alter huc venerat; sed protractus in lucem et examini subjectus est sub initium Februarii, tum a Magistratu traditus Episcopo Varadino, ne et Reformati in ejusdem insaniae suspensionem veniant. Ex eo tempore Varadini adservatur. Alter Jaurino pariter ejectus esse dicitur.

⁹¹ A levél eleje sajnos hiányzik.

⁹² Érdekes, hogy Debrecen város tanácsa éppen 1739-ben hoz határozatot az utcák szerinti elemi iskolák felállításáról. Zsigmond Ferenc: A debreceni református Kollégium története. Db. 1937.

⁹³ Az 1650 – 1654-ig Sárospatakon működő Comenius Ámos János (1592 – 1670) cseh pedagógus felsorolt művei hosszú időn át használt iskolai kézikönyvek voltak, közülük néhány Debrecenben is megjelent. Maróthi főleg azt kifogásolta, hogy nyelvkönyveiben a szövegeket a szerző fogalmazta, s így a konyhai latinság terjedésére adtak alkalmat.

⁹⁴ Cornelius Nepos olvasásával a syntaxisták és a logikusok osztályában foglalkoztak. Jansz i. m. 44. l. Vö. 45. j.

⁹⁵ Sajnos ezt a művet nem sikerült azonosítanunk.

⁹⁶ Ramus Péter, azaz Pierre de la Ramée (1515 – 1572) tankönyvei a XVI. és XVII. század folyamán igen kedveltek voltak a protestáns iskolákban.

⁹⁷ Ramus Péter debreceni hívei között első helyen kell említenünk Martonfalvi Györgyöt (1635 – 1681), aki hollandiai tanulmányútján ismerkedett meg Ramus tanáival, s benne a modern logika úttörőjét látta, s mint ilyet jellemezte latin nyelvű műveiben.

⁹⁸ Baselen az 1730-as években bizonyos szeparatista törekvéseket hangoztató radikális pietizmus jelentkezett. Ez a teológus diákok egy szigorú pietista, misztikus és apokaliptikus eszméktől áthatott csoportjában visszhangra talált. E. Staehelin professzor közlése. Vö. Paul Wernle: Der schweizerische Protestantismus im 18. Jahrhundert. 1. köt. 1923. 343. és kk. l.

Fanaticus ille,⁹⁹ cujus in margine Epistolae feci mentionem, filius fuit Pastoris hujus loci et postea Pata-
kini. Mater vidua cum Filia huc rediit, et ambo in errores filii pertracta sunt, quamobrem et hae coactae sunt
solum vertere. Ille Barbatus et absurdus homo ab omnibus risu exceptus est: multique adeo fuerunt, qui eum
delirare dicerent, et vena aperta ad sanam mentem reducendum. Hic certe paucos videtur inventurus fuisse
sectatores, etiamsi remansisset. Ajunt eum adduci non potuisse ut Episcopum ullo verbo alloqueretur, quod
aliquam honoris significationem praeferreret. Eo insaniae devenisse non putabam vestros illos fanaticos: nam
de Anglorum tremulis scio.¹⁰⁰ Poene oblitus sum, quod dixit, se libros suos omnes, quos 110 aureis (an 130?)
emerit, Bibliothecae Collegii vestri Augustiniani sive superioris donavisse,¹⁰¹ ceu res nullius pretii scilicet!
Id sitne verum, quod ego non credo, tum cetera omnia quae poteris de illis, quod commodo tuo fiat, quanto-
cius perscribas, rogo. Item et de aliis omnibus rebus quae apud vos geruntur, aut etiam alibi. Si sint ejus gene-
ris, si scripseris, erit mihi longe gratissimum. A. d. XII Martii noctu oppidum Szolnok fere totum incendio
est absumentus;¹⁰² atque ibi vis maxima salis, et multo major hordei, quae in usum exercitus caesarei parata
fuisse dicitur. Ponti quoque ligni in Tibisco amne (erat autem is eximius) pars bene magna combusta est;
multi homines in domibus suis, multi cum ipsis ratibus in Tibisco, quibus periculum effugere conati sunt,
flammis hausti. Arx tamen illaesa mansit. Alia quoque gravia incendia eodem die accidisse dicuntur: erat
enim tempestas plane inaudita vehementia: sed de his non adeo constat.

A levéltörédekben Maróhi beszámol a pesis terjedéséről, ami elérte a bihari részt. Nevelési törekvéseit
ismertette vázolja a Kollégiumban folyó oktatás helyzetét, elmaradottságát. Megemlíti egy rajongó fiatal-
ember nevét, aki Baselben is megfordult, s érdeklődik a baseli hasonló rajongókról. — Márc. 12-én Szolnokon
retentó tűzvész pusztított.

5. levél

1739. márc. 31.

De Fanaticis illis¹⁰³ quae scripsisti¹⁰⁴ per nobis fuere grata [olvashatatlan szó] ille est de... [olvashatatlan]
ibi Sen... Nam [?] nobis negotium cum eo fuisse. Is est Varadini in Monasterio Franciscanorum PP[Patrum]
inclusus; ceterum mali nihil adhuc quodquidem sciamus perpersus est. Et est alioqui ut ferunt, Illmus Episco-
pus ingenio miri [?] atque benigno in omnes: est e comitibus Csáki,¹⁰⁵ nondum 40 annos natus. Lepidum [?]
est, si vere refertur, quaevisse eum a Fanatico: utrum eum pro legitimo Episcopo agnoscat, atque illum res-
pondisse Episcopum debere esse virum unius uxoris. Quod autem videmini improbare quod eum tradiderem-
us, nae vos statum nostrum lubricum non intelligitis. Jam tum initio inventi sunt improbi homines. qui
dicerent talia monstra Debrecino prodire; imo Debreczinensium magnam partem cum illo sentire: quid si
eum finissemus [?]? Porro de ejus generis rebus statuere obique est summi Magistratus: quod jus suum Impe-
rator Rex noster transtulisse (partem saltem ejus) in Ep[iscop]os. Neque profecto aliud est, Fanaticum meliora
velle docere, quam laterem lavare aut eum velle convertere qui se infallibilem esse dicit. Ex iis quae tu ad me
misisse scribis nihil adhuc accepi: Gödöllei¹⁰⁶ quidem jam rediit, et scripsit ad me Miskoltzino, sed praeterea
nihil. Etsedium¹⁰⁷ autem credo adhuc esse Bernae. Sex aureos a me per Batorkeszium¹⁰⁸ accepisti praetertito

⁹⁹ *Tzellek* Mihály 1737-ben járt Baselben, a Collegium Alunnonum tagjai közé 1737-ben nyert felvételt. Johann Martin
Weiss az erről az intézményről szóló írásában megemlíti, hogy *Tzellek* és *Dallos* István diákok könyveiket a Collegium könyv-
tárában helyezték el hazatérésük előtt.

¹⁰⁰ Jellemző *Maróthi* érdeklődési körére, hogy a baseli pietista mozgalmakon kívül a quakerekről is tudomása volt, akik-
nek a felekezettét G. Fox (1625–1691) az angol polgári forradalom idején alapította.

¹⁰¹ A baseli Collegium Alunnonumot Collegium Augustinianumnak is nevezték, mert az épület régen az Ágoston-
rendiek kolostora volt. E. *Staelin* professzor közlése. 1970. márc. 25.

¹⁰² L. 12. j.

¹⁰³ Vö. 98. és 99. j.

¹⁰⁴ Itt találjuk az első utalást *Beck* válaszára.

¹⁰⁵ Gr. *Csáky* Miklós (1692–1757) a bölcséletet Bécsben, a teológiát Rómában hallgatta. 1723-tól kanonok, 1737-től
püspök Nagyváradon. Később kalocsai, majd esztergomi érsek lett.

¹⁰⁶ *Gödölleiről* közelebbi adatok nem állnak rendelkezésre.

¹⁰⁷ Vö. 76. j.

¹⁰⁸ Vö. 88. j.

autumno. Proxima sex alios CLmo Scheurero numerari jussi,¹⁰⁹ e quibus vel saltem quatuor poterit tibi mittere: duas enim puto suffecturos esse pro libris meis Berna domum mittendis:¹¹⁰ ita puto octo etiam aureos me tibi debere, vel paullo amplius pro omnibus libris de quibus te rogavi. Rogo te ut mihi quantocius librorum nomina, pretia et quid jam acceperis, quidve debeam perscribas: ut si forte humanitatis [?] quid mihi acciderit, res sit liquida. Aliam variam historiam habeo: Historiam animalium cuperem equidem, sed et eum et Platonem et Demosthenem¹¹¹ hoc rerum nostrarum incerto statu magni emi nolim: pure graeci sint, an in utraque lingua, parum moror. Heic Musae refugerunt ad primum pestilitatis indicium; studiosi ad 200 circiter dilapsi in domos civium e Collegio in quo omnes vivebant: Duo jam in Urbe peste mortui¹¹² totidem in vicinis locis. Scholae etiam pueriles dissipatae. Nunc et nobis professoribus concionandum est,¹¹³ nobis saltem duobus ultimis, nam duo priores varia praetexta (etiam ob veros morbos) recusant. Quod otii superest, praeter sacra exercitia legendo consumo. Praeterea jam dudum magnus me amor Physicae Experimentalis¹¹⁴ ut vocant, itaque nunc cum vacat ejus modi libros lego in quibus et Wolfianos; qui Auctor mihi vehementer sane placet.¹¹⁵ Instrumenta quae quidem possum et ut possum effingo: atque omnibus modis animum a tristibus cogitationibus abstrahere conor: id enim audio hujus modi tempore esse utilissimum. Vale mi Becki et me si vixero ama; sin autem memor amicitiae nostrae vive. D. Debrecini. a. d. Kal. Apriles. MDCCXXXIX.

[Keresztben a címzés végén]

Pl. venerandos Theologos vestros, ceteros item Celebb. Professores, qui mea causa cupiunt prolixa atque officiosissima a me salute impertiare.¹¹⁷ item benevolos amicosque nostros omnes Cl. Birrium, Bachofium, Holtzachium, Wettstenios, et par nobile Fratrum Merianorum cum tota domo, Cl. Praepositum, Pfaffium, Brucknerum: Rev. Schönauerum, Ven. Werenfelsium sine adhuc in vivis nescio, nec quae de rebus vestris scripsisti puto brevi ad meas manus esse perventura ob interclusa itinera. Quare gratum mihi fuerit vel tribus verbis a te certiore fieri.

Tájékoztatja barátját a rajongó Váradi (Tzelek) Mihály sorsáról, a Svájcban tanuló magyar ösztöndíjasokról, és közli újabb kívánságait. — Debrecenben felütötte fejét a dögvész. Igyekszik magát olvasással, kísérleti eszközök előállításával elfoglalni. Baseli volt professzorait és barátjait köszönti.

6. levél

[1739. júl. 16-a után]¹¹⁸

Marothus Beckio S.p.

Litteras tuas nudius sextus demum accepi cum tu eas a. d. Non. Maii exarasses: prout et Batorkeszius suas paucis postea diebus comites tuis addidit. Nuper Batorkeszio perscripsi atque ut et te certiore faceret rogavi, pestilentiae malum quod jam sub veris initia loca vicina circum omnia corripuerat, et in hanc Urbem pervasisse: cujus rei primum indicium a. d. XVI Maii est detectum: tametsi vereor ne plures jam antea eodem malo correpti heic obierint: licet sine bubonibus: Medicos enim et Chirurgos ejusmodi non habemus, qui alias hanc morbum Epidemicum vidissent nisi cum pueri fuerunt. Neque tum cum A. c. 1709. 1710 et 1711 idem

¹⁰⁹ Scheureről l. LTMK 100. j.

¹¹⁰ Maróthi ezúttal nem Svájcban tanuló magyar diákok közreműködésére számít.

¹¹¹ A Historia Animalium... (Stockholm, 1750) valamelyik korábbi kiadásáról lehet szó. BMGC 104. k. 440. l. — Platon iránt már hollandiai tanulmányútján erősen érdeklődött. Vö. LTMK. 458. j. — Demosthenes iránti érdeklődésének eddigéig nincs nyoma. Adatok híján a könyv azonosítása nem sikerült.

¹¹² Maróthi előző levelében már jelzi a dögvész távoli pusztítását, Debrecenben való fellépéséről itt számol be először.

¹¹³ Maróthi tanártársainak szolgálati ideje a Kollégiumban: Szilágyi Márton (1716–1747), Szilágyi Tönkő István (1721–1757) és Tabajdi Sáska János (1724–1751) Balogli Ferenc i. m. 404. l.

¹¹⁴ Mint tudjuk, hollandiai tanulmányútjának ez az egyik nagy eredménye.

¹¹⁵ Vö. LTMK 241. j.

¹¹⁶ A szemléltető eszközökre ugyanaz vonatkozik, mint a kísérleti eszközök használatára. Vö. 114. j.

¹¹⁷ Vö. Birr: LTMK 111. j., Bachofen uo. 76., Holtzsch uo. 110. j., a Wettsteinok uo. 43., a Merianok uo. 36. és 28., Joh. Rud. Iselin uo. 42., Pfaff uo. 146., Bruckner uo. 226., Schönauer uo. 53. és Werenfels 101. j. Werenfels még élt, a következő évben (1740-ben) halt meg.

¹¹⁸ Maróthi baseli barátjának eddig 1738. júl. 1., szept. 16-i levelet ismerjük. Beck 1739. máj. 6-i levelének továbbítására Bátorkeszt kéri meg. Valószínűleg erre utal Maróthi levelében. Másfelől Beck 1739. szept. 1-i levelében reflektál Maróthi szörnyű leírására. STKB 139. 142. és 154. l. Bátorkesztől l. 70. j.

malum hasce terras longe lateque devastaret, curae cuiquam fuit observare symptomata et naturam morbi. Fuerunt enim tum omnes, sunt et nunc plurimi planissime in illa absurdissima Turcorum opinione, quam describit Busbequius¹¹⁹ in quarta Epistola p. m. [?] 297 et 306, quae si legeris omnia de Hungaris dicta puta. Multa nos contra disputamus; nam Magistratus prope omnis, Pastores et Professores cum occidentalibus sentiunt,¹²⁰ cavenda esse consortia infectorum, utendum medicina tum prophylactica tum ad sanandum. Licet de hoc postremo fere omnes consentiant. Horum ergo, quos dixi, exemplum et perpetuae increpationes sputationesque [?], tum vel maxima aliquot exempla contagionis luculentissima in hac ipsa Urbe edita plurimos permoverunt, ut tandem morbum contagiosum esse faterentur: antea enim ex consortio id malum in homine oriri putabant, sed ut omnes alios morbos; aut quemadmodum videmus fulmen aut grandinem huc cadere, illud non cadere (quamvis sapientioribus constat nec in his deesse physicas causas), ita ab omnipotente Dei manu emitti ista tela. Et major pars, praecipueque mulieres admodum ita sentiunt. Adhucusque Deo sit gratia non modo nos cum cognatis amicisque omnibus vivimus. Sed nec alioque tam diram stragem hic experti sumus, atque vicina loca: Ultra Sexcentos (quod certo scio) per 70 dies ex eo malo non obierunt; neque nisi semel (a. d. XVI Julii) peste mortuorum numerus ad 21 ascendit: Cum in vicinis vicis atque oppidis quae vix septimam octavamque partem hujus urbis aequant, saepe tricenae atque amplius funera eodem die efferrentur; nullumque omnino est alicujus momenti oppidum, in quo per tres menses parem atque hic jam stragem (mortuorumque numerum) non liceat invenire editam. Id nos quidem Dei O. M. clementiae unice tribuimus: existimamus tamen plurimum etiam illud profuisse, quod infectorum domibus additi custodes aliqua tenus saltem impediverint [sic!] promiscua consortia, licet ut facile vides, in tanta hominum stultitia non potuit plane impediri, ne vel per sepe cum vicinis et illis qui ob eam rem in vicinum se attulerunt possent colloqui: quo quidem tempore etsi maxime crederet ille utile esse aliquod intervallum interesse, neque os ori esse admo- vendum, tamen metuendum est, ne irrideatur, tamquam Pontificius: ita enim jam stultissimi homines vocant illos, qui contagiosum esse morbum credunt. Itaque ego non unum vidi ita colloquentem cum eo cujus domus jam infecta erat per sepe, ut ab hujus halitu vel facies ejus calefieri potuerit. Tum si quem is morbus invadat plerumque diu celat, si quidem potest. Itaque Magistratus diligentem curam eludit hominum stultitia atque improbitas. Adde, quod circa cadavera defunctorum curanda nulla est gens toto terrarum orbe hac nostra supersticiosior. Quare aegerrima quoque ferunt, quod non ut antea liceat cadavera circumspicere: licet postea funus magno agmine deducant; ita tamen ne ad sepulcra prope liceat accedere. Haec per duos menses et amplius observari hic adhuc potuerunt, non sine risu stultorum vicinorum, apud quos nulla prorsus cura, nullum discrimen fuit sanorum ab infectis servatum, Deo illorum temeritatem justissime vindicante, ut supra retuli. Sed et hic nescio quam diu possint servari. Plebs enim infima id fert aegerrime, praesertim custodias, quia id cum aliqua molestia est conjunctum. Magistratus autem vires nullas habet praeter auctoritatem et reverentiam, quae vereor ut diu valeat. Adhuc Deo sit gratia! nemo hic alicujus momenti aut dignitatis mortuus est neque familiam infectam habuit. Singulareque est prorsus, quod ubique, ubique inquam observatus est, primum semper juvenes, senes paucissimos, tum primum fere omnes pauperes abripi sub finem demum ad provectoris aetatis et luculentioris fortunae homines id malum penetrare. Haec te scire volui amantissime Becki; ut scires, quam in dubio vita sit nostra: ut si forte Deo O. M. visum fuerit me quoque evocare, haberes hasce litteras pignus constantis in te amando animi mei.

Maróthi beszámoló a pestis pusztításáról Debrecenben. A hatóságok igyekeznek intézkedni, de ezek az intézkedések kudarcot vallanak a lakosság kezdetleges gondolkozása miatt.

¹¹⁹ Angerius Gislenius *Busbequius* (1522–1592) diplomata a konstantinápolyi francia követségen dolgozott. „Epistolae legationis gallicae” c. munkája egyéb műveivel együtt 1660-ban jelent meg 12 kötetben. JAGL I. r. 1509. l.

¹²⁰ *Maróthi* megjegyzése, hogy a nyugatiakkal tartanak arra vonatkozóan, hogy nem a primitív (keleti, ezúttal török) véle- ménnyt osztják, hanem a dögvész elleni védekezésnél figyelembe veszik a betegség ragályos voltát.

Marothius Beckio S. D.

In nupera¹²¹ quam ad te scripsi Epistola ita rerum nostrarum statum tibi perscripsi ut dubitarem utrum tibi amplius scribere possim. En adhuc mi carissime Becki, Dei O. M. benignitate vivo, ceterum de vita non minus atque adeo magis etiam sollicitus, quam tum fui. Crescit enim in dies plaga et quamvis jam tria millia hominum imo amplius peste sint absumta in hac urbe, tamen quotidie centena aut amplius funera efferuntur. Infectae domus jam haud dubie plures sunt non infectis. Et haec ipsa quoque undique infectis domibus est cincta. Ceterum nos adhuc omnes Deo sit gratia sumus sani: utrum autem et quamdiu futuri simus, incertum est. In vicinis quidem locis tanta cum strage ira Dei desaevit quod certo constat, vix ut dimidia pars, imo passim vix tertia superstes manserit hominum: quod si et hic futurum est, nae diu nobis cum hac tanta calamitate collectandum erit, neque facile sperare licebit nostram familiam immunem ab hoc malo mansuram, nisi singularis prorsus Dei benignitas accesserit. Ejusmodi autem esse hunc morbum innumerabilia exempla dederant, ut sicubi unum corripuerit, ceteros omnes consanguineos, qui quidem in eadem domo et circa aegrotum versantur, plerosque ad unum absumat. Nuper civis quidam cum sex filios haberet, uno aegrotante ceteros domo exire jussit: non contagionis metu, nam hic quidem nullus est apud brutos homines; sed quia occlusa pro more domo sua volebat esse foris qui ipsi, quae collibisset, procurarent. Eo igitur quem dixi filio mortuo, alterum sanum accessivit ad sese, quasi in solatium amissi prioris: hoc quoque mortuo tertium, inde quartum, ita trium fere hebdomadarum spatio filiis omnibus orbus est. Contra non pauci cum pariter aegrotare incipientibus consanguineis exiissent, salvi manserunt. Dicit non potest, quam multa sint hic edita argumenta certissima contagionis: sed nostram gentem Deus videtur in suam perniciem sive obrutescere, ut oculis non videant etc., adeo omnes terrissima execrandi Turcici fati contagio tenet. Equidem non dubito majores nostros hanc pestilentissimam opinionem hausisse a vicinis Turcis: accedente et quorundam ejus temporis stulte loquacium concionatorum studio, qui sua agere non contenti, ut fere solent indocti Theologi, in Medicorum munus summa et perniciose temeritate involarunt. Video certe etiam apud Altingium¹²² in Libello de Peste nonnulla esse ejusmodi, quae prorsus sanae rationi repugnant, neque ex ffa [filosofia] nisi frivolis et nugacibus argumentis colorari possunt: sed et ejus temporis et nationis alia fuit ratio, et profecto posteriores sapientiores esse decebat. Verum ista jam sero canimus stultis Phrygibus et Hungaris: nisi forte posterior aetas tandem aliquando sapere incipiat. Nostrum jam non est, nisi Deo nos unice committere. Adhuc nemo in hac urbe aut Senator aut Pastor Professorve obiit. Unus Professor nunc decumbit, ad finem, meus,¹²³ qui duos jam filios amisit. Alterius quoque Adfinis mei Mercatoris soror cum filiis obiit.¹²⁴ Studiosi intra Urbem jam decem, in vicinis oppidis paulo plures. Mulierum et filiarum mortuarum non paulo major est numerus quam virorum: atque adeo si est hic morbus contagiosus, ita esse debet: est enim muliebris natio ut alibi ita hic maxime novitatis et praecipue funerum cadaverumque (si liceat e propinquo) spectandorum avidissima, adhaec longe otiosior. Senes initio pauci admodum jam plures moriuntur: Cum per tres menses vix sexaginta essent mortui 40 annos aut amplius nati, nuper per quinque dies a 16 Sept. usque ad 20^{imam} Sept. mortui sunt 66, in his non pauci Septuagenarii majoresve. In universum, si et hoc scire aves, mortui sunt e contagione mensi Majo ad 16ta usque ad finem mensis, homines 46. Mense Junio 87. Julio 277. Augusto 778. Viginti primis diebus Septembris 1420. Tandem si et remedia quibus utor scire cupis, accipe et nisi molestum est, cum Celeb. Harschero aut Zwingero¹²⁵ communica, eorumque sententiam experiare. Mane cum primum surgo fumum haurio Tabaci inde bibo decortum Thee aut Coffé largiter, atque in eo Essentiam Prophylacticam cujus pa-

¹²¹ Az itt említett levélnek valószínűleg nyoma veszett, mert júliusi levelét nem nevezhette minap írtnak. Ez egyébként Beck 1739. szept. 1-i levélre szánt válasz.

¹²² Talán Jakob Altingra (1618–1676) gondol, aki groningeni professzor volt a keleti nyelvészet tanszékén. M. Othoval írt nyelvtanát Maróthi külföldi tanulmányútján megvásárolta.

¹²³ Kiletét sajnos nem sikerült megállapítanunk.

¹²⁴ Kutatásaink nem vezettek eredményre.

¹²⁵ Mindketten az orvostudományt művelték. Harscherről l. LTMK 124. j. Johann Rudolf Zwinger (1692–1777) orvos-professzor és gyakorló orvos. A svájci „Societas physico-medica Helvetica” megalapítója. Egyébként Beck apósa volt. STKB 87. l. Vö. 228. j.

randae rationem ex Hungarico verti et hic adscribam, prout eam primarius hujus Urbis Medicus¹²⁶ in communem usum parari jubet: Rp Aloë[s] luc. Thiriac. Veneta[na] . . . Rhabarb. . . Myrrh[a]. Agaric. Croc. Rad. Zedoar. et Gentian. Bacc. Junip. a . . . M. Contusa et concisa inda[rii] vitro angusti orificii et affund. Sp. vin. recti (aut Aceti opt.) Mensura dimidia (halbr Maass) imponat[ur] vitrum cineribus calidis, stetque ibi horis 48. 1/2 un f. colat. Dos. gr. VII– Postea frustum carnis assae aut panis tosti butiroque inuncti, foliis rutae salviaeque concisis largiter conspersum comedo: atque jentaculum meum hausto boni vini poculo claudio: ne unquam jejuno stomacho exeam domo. Cum exeundum est, corticem citri mali aut Radicem Zedraiae Angelicaeque mando. Conclavia omnia ter quater quotidie suffumigari curo. In cibo potuve et somno modum ut possum servo. Familiaribus meis non possum his omnibus modis providere; itaque iam saltem cavere studeo, ne jejuno stomacho exeant, et infectorum consortium visent: neque in domum facile quemquam admitti sino. Os saepius per diem aceto rosaceo abluo, cui rutae salviaeque folia sunt injecta: idem acetum camphoratum saepissime olfacio etc. cibum etiam quotidie unum saltem cum aceto paratum apponi curo. Ita ego nihil non cupio exequi, quod sapientiores suadent, modo Deus ea bene vertat; sine quo frustra esse omnia probe scio. Sin autem et mihi abeundum erit in communem locum, hac demum ratione certus ero, evocatum me exire ab summo Imperatore. Neque profecto magnopere curo utrum eveniat: Nam si Deo placuerit in vita me servare, capiet fortasse ex me Patria aliam utilitatem, atque ex eo ego incredibilem voluptatem: sin autem; confido me liberatum ab innumerabilibus molestiis, et in portum unice expectatum delatum iri: quod his praesertim temporibus etiam optandum sapienti est: quando boni parum sperari, mala plurima metui possunt. Sub initium pestilentiae aucto numero locorum cultus publici (ne nimis hominum frequentia malum promoveat) nobis quoque Professoribus demandata cura erat concionandi: quam licet non sine insigni molestia adhuc ut potui [exornari törölve] ceterum aucto in immensum aestu irae divinae cum magis in dies augerentur per tristia spectacula et nuntios angores animorum, id muneris plane abdicavimus. Ex eo tempore ut quodque studiorum genus collibitum est, animi reficiendi gratia tracto. Et communia quidem studia non plane seposui; plus tamen in Physicis sum occupatus. Nuper atramentum quoddam paravi ex eorum numero, quae sympathetica vocantur: et inductis quibusdam hominibus facto experimento demonstravi, particulas sensum omnem fugientes posse exercere vim suam in corpora distantia: atque idem fieri posse et in exhalationibus a corporibus peste infectis emanantibus. Multisque argumentis deprehendisse jam video, gentem nostram ideo tam esse stupidam, quod rerum naturalium nullam plane notitiam habeat. Non dubito vobis non iri probatum institutum meum, quod ad tam multa tamque adversa animum intendam: sed si Hungaros nossetis, quam nihil non requirant a Pastore aut Professore suo, aliter judicaretis. Sed finem tandem facio, teque plurimum valere jubeo cum omnibus Celeb. Professoribus, ceteris item Amicis benevolisque nostris.

Debrecini, a.d. 29. Sept. 1739

Ne offendant te quae inculta et semibarbara mea scriptio: si meliora tempora Deo juvante redierint, tersiorem a me Epistolam exspectare poteris.

Maróthi közli barátjával, hogy még él, pedig már 3000 ember pusztult el pestisben Debrecenben. A különlegesebb haláleseteket ismertet. Elmarasztalja a nép fatalizmusát, amelyet a törököktől vehettünk át. Leírja életmódját, használt gyógyszerét, amiről neves baseli orvosok véleményét kéri. A debreceni nép sokat vár lelkészeitől vagy egy-egy professortól.

¹²⁶ A tisztí orvos *Buzinkai György* volt, aki Brémában, Leidenben és Amsterdamban tanult. 1737-ben lett Debrecen város rendes orvosa, 1768. márc. 17-én halt meg. Két orvosi munkája Franekerában jelent meg. Az 1739-i pestis járvány idején „Rövid oktatás, miképen kellessék magukat a pestis ellen védelmezni és a pestisben lévő betegeket orvosolni.” (Db. 1739) c. útmutatója közkézben forgott. Az ebben ajánlott gyógyszer: „Végy jó Rhabarbarumot, Aloest, Terjéket, Mirrhát, Agaricumot, azaz: Elkészített Fagombát, Sáfrányt Zéedoria és Gentiana Gyökeret, Gyalog Fenyő-magvát. (Mindenikből Lötnak 4-gyed részét.) Ezeket mind vagdald össze és törd-meg, tedd egy hosszúszerű szoros nyakú üvegbe, tölts-reá egy Iteze igen finum Égett bort, kösd-bé jól az üveg száját, tartsd 48 órákig meleg hamuban, gyakorta az üveget fel-rázva, azután szürd-le, ez léscen Praeservans mind pedig gyógyító Szer; . . .” 15. l.

Marothius Beckio S. p. dico Deumque oro, tibi vobisque omnibus, Amicis Benevolisque nostris, hunc annum b[eatum], f[elicem] f[austum] f[ortunatumque] esse jubeat pacemque et vitam prosperam bonaque omnia spiritualia largiter impertiatur.

Commodum ad Rev. Haugium Hospitem meum¹²⁷ scripseram bene longam Epistolam sub initium Decembris praeteriti cum a te mihi sunt allatae litterae, in quibus jubebas me ilico facere te certiore an adhuc vivam: quod amoris in me tui eximum argumentum valde me delectavit, habeoque permagnam gratiam sed quia Rev. Haugium rogarum, ut meas illas litteras et ad te mitteret non necesse putavi alias ad te scribere. Nunc igitur demum ad te scribo, Deique O. M. infinitam in nos benignitatem ea qua par est veneratione celebri, quod me meosque omnino omnes (uno Adfine sororis excepto),¹²⁸ tum Magistratum omnem, Pastores item et Professores, salvos ad hujus anni initium transduxerat quod [sic!] ita esse eventurum, nisi ipsi Deo adfirmanti quarto ab hinc mense non accredidissem, tantus in nostram urbem irae Divinae aestus incubuerat. Ceterum is jam tandem deferbuit, absumtis 8600 mortalibus in hac sola urbe a Majo mense medio usque ad anni finem, quod quidem certo liquet: Certum autem est et illud aliquot esse sepultos, qui non sunt adnotati quorum tamen non est magnus numerus. Nudius tertius nullum omnino funus per totam urbem fuit atque adeo jam per tres hebdomades nihilo major fere numerus cottidianus funerum fuit, quam esse solebat alias, singuli inquam, bini, terni, raro plures. Itaque et nuperum illa ingens timor fere omnis conquievit spesque est, nos brevi ad nostram desideratissimam provinciam esse redituros. De emtis libris et aliquot dimissis, habe maximam gratiam: ii jam Viennae haerent: nam ob praecclusa ubique itinera adferri non possunt: Itaque nolim ego nunc quidem plura mihi mitti: Viennae enim majori in discrimine futuros metuo, si forte contagio et istuc penetravit: apud te vero recte fuerint. Verum tamen quia Deus spem mihi fecit vitae longioris, emi eos omnes volo, quos memoras in Epistola tua, Pitiscum inquam, et Supplementa Lexici Historici, tum Patrum veterum Syllogem Freigianam.¹²⁹ Quamquam, ne quid mentiar, Pitisci pretium mihi nimis magnum videtur: perscribas quaeso mihi, quid de eo libro sentias: ego enim non nisi obiter semel iterumque eum inspexi in vestrae Academiae Bibliotheca, item in Belgio: placuitque mihi fateor: sed et hoc placuit, quod Cl. Praepositus¹³⁰ spem mihi facerat, se eum mihi donaturum; quare non curavi librum diligentius pernoscere. Thuanus¹³¹ quoque veterem aliquam editionem, sed tamen si possit non castratam, decem duodecimve florenis plus minus, lubens emerim. Platonem quoque Graecum aut Graecolatium nuper meminisse rogare ut emas, item Demosthenem:¹³² de quibus ideo nihil scribis credo, quod et apud vos rariores sunt. Euripidem etiam valde aveo comparare, praesertim cum scholiis.¹³³ Homeri item minorem scholiastam: Eustathii etiam [?] *παρὰ βολὰς ἐρώηχα* Amstelodami pro 24 florenis:¹³⁴ vellem et Archimedes Barrowianum, aut saltem Rivalti.¹³⁵ Hos aliquot posteriores non eo memoro, quod indigere iis plane non possim: sed ut si commode emi possint, (novi enim raros esse), ne negligas. Heic enim profecto nondum Burmanno aut Graevio opus est;¹³⁶ neque licet sperare, tam cito tanta incrementa capturam esse humaniorem litteraturam: et nisi me meus ardor sciendi impelleret, possem sex septem classicis Auctoribus explicandis contentus esse. Maxime autem omnium

¹²⁷ *Haugius* tiszteletes *Maróthi* házigazdája volt Zürichben.

¹²⁸ L. 124. j.

¹²⁹ *Maróthi* könyvigenyeit vö. *Pitiscusról* 73. j. — A Baseli Lexicon kiegészítéséről van szó. Vö. LTKM 131. j. — Joannes Thomas *Freigius* (*1583) egyik munkájáról van szó, aki Baselen tanított, majd az altorfi iskola rektora lett. Pedagógiai működésében *Ramus* Péter hívének bizonyul. JAGL II. r. 737–738. l.

¹³⁰ Joh. Rud. *Iselin* LTKM 42. j.

¹³¹ Vö. LTKM 288. j.

¹³² L. 111. j.

¹³³ A görög szerzők iránti lelkesedésének ismételt bizonyítékát látjuk itt.

¹³⁴ Ezt a könyvet korábbi közlése szerint 1737-ben Amsterdamban megvásárolta, hiszen a Kollégium Könyvtárában ma is megvan. LTKM 448. j.

¹³⁵ Isaac *Barrow*ról l. LTKM 196. és 270. j. — *Rivaltus*, azaz David *Rivalti* (1571–1616) francia matematikus, aki részt vett Komárom ostromában. XIII. Lajos udvarában fontos szerepet játszott. *Archimedes* munkáit 1615-ben adta ki. JAGL III. r. 2121–2122. l.

¹³⁶ *Petrus Burmannus* (1668–1741) utrechti professzor és akadémiai könyvtáros több klasszikus szerző munkáját adta ki. JAGL I. r. 1503. l. — *Graeviusról* l. LTKM 251. j.

te rogo, uti mihi quaeras alicubi Claud. I. Milleti Des Chales Mundum Mathematicum:¹³⁷ IV voluminibus in folio: nam priorem editionem non aeque cupiverim et Riccioli omnia opera¹³⁸ tribus voll. fol. Nam Mathe-
seos avidiores sunt studiosi, quod ejus et utilitas et jucunditas sese magis prodit, quam elegantiorum litterarum.
Itaque nonnullis a me institutis tentaminibus physico-Mathematicis non mediocriter sunt delectati. Atque
ob hanc maxime causam superiore anno et ad Physicorum templa serena perlustranda appuli animum, ut eo
pacto Juvenibus Matheseos studium redderem quam commendatissimum, ejus summa utilitate demonstrata;
invenique Magistratum promtum admodum ad conatus meos juvandos: qui iidem et humaniorum littera-
rum aliquod incrementum videre percipiunt. Nunc autem, quia otiosus eram, Musices fundamenta coepi
aliquot Juvenibus tradere, cujus hic mire imperiti sunt homines: ita ut in hac tante urbe nemo sit, qui musi-
carum notarum usum vel tantillum sciat: et Psalmos non ad earum normam sed tantum ad consuetum *νόμον*
canunt. Ego jam Proceribus suasi ut unum aut alterum Juvenes Basileam mittant ad Musicam artem et orga-
norum pulsationem addiscendam: ibi receptum iri in Erasmianum:¹³⁹ Et profecto plus unus talis Ecclesia
Hungaricae prodesset, quasi sex indocti Pastores. Cupio scire tuam et Ven. Theologorum ea de re sententiam,
utrum nempe id posset a vobis impetrari. De Wolfianis scriptis quod quaeris recte divinasti Mathesin ejus¹⁴⁰
primum a me magni fieri tamquam consummatissimum et cedro dignissimumque tum Physicam ceu et a
Cartesii somniis et a Newtonianorum adfectata ignorantia alienam, sed praeterea et Leibnitzii Theodicea¹⁴¹
magnopere mihi placuit, ceu maxime vero similem et Deo sane quam dignam complectens rerum Metaphy-
sicarum explicationem: certam enim esse non dico. Wolfii autem Metaphysica scripta nondum perlegi, quam-
vis non semel inspexerim. Pergratum mihi foret si a Celeb. Bernoullio Juniore¹⁴² mihi (sed nonnisi tamquam
alii cuipiam Amico) aliquot parvas lentes vitreas peteres, aut ab eo interrogares ubinam possint comparari
ejusmodi lentes, quibus in Microscopiis usus est, atque inde procurares: ego enim cum lentes deessent, globu-
los conflavi, quibus usus quidem sum non sine insigni voluptate, sed lentes malletm. Eadem opera quaeras
ab eo, ubinam lentes pro tubis Astronomicis possint in vicinia vestra comparari; nam et his valde opus habeo.
Telescopium Newtoniani-Hallejanum spero me brevi esse accepturum, sed alium quoqua vellem, e. g. qui
quadranti bipedali aut tripedali possit applicari, et qui Lunares fascias Jovis et Satellites exhibeat. Celeb. Pro-
fessoribus omnibus multam a me salutem dicito. Vale mi carissime Becki et me ama; et si amas, quantocius
rescribe.

D. Debr. a. d. IV. Non. Jan. MDCCXL

Lassan véget ér a pestis, Maróthi családja és a professzori kar vesztesége csekély volt. Annál több halott
volt a városban, mintegy 8600. Köszöni az útbá indított könyveket, további kéréseket terjeszt elő. Fizikai és
matematikai tanulmányokat folytat. Hozzákezdett a zenei alapismeretek terjesztéséhez; zenei tekintetben rop-
pant nagy a műveletlenség. Teleszkópot szerzett, lencsék ügyébeu kérjen tanácsot Bernoullitól, a Jupitert
pályáját szeretnék figyelni.

9. levél

1740. máj. 17.

Marothus Beckio s.

Jam diu est, quod nihil ad te scripsi Clarissime Becki: neque enim erat quidquam, de quo scribi multum
nostra interesset. Nunc autem ut scriberem tibi, rogavit me Civis quidam Gymnasii nostri; cui propositum
est, si Deus volet, peregrinas terras atque in his Helvetiam Basileamque invisere vestram: atque ob eam rem

¹³⁷ Claude Francois Milliet de Chales jezuita matematikus, Marseilleben, majd Torinóban volt professzor. „Cursus se
Mundus mathematicus” c. műve 1674-ben jelent meg Leidenben. JAGL I. r. 1827–1828. l.

¹³⁸ Giovanni Battista Riccioli (1598–1671) jezuita csillagász volt. Műve: „Chronologiae reformatae et ad certas conclu-
siones redactae. . .” 3 toml. Bononiae, 1669. JAGL III. r. 2071. l. és BMGC 202. k. 158. l.

¹³⁹ A baseli Collegium Erasmianumban ui. Collegium Musicum működött, amelynek Maróthi tagja volt. Vö. Csomasz
Tóth Kálmán: Maróthi György zenei ismeretei és svájci kapcsolatai. Magyar Zenetörténeti Tanulmányok Szabolcsi Bence
70. születésnapjára. Bp. 1969. 108. lapján közölt irodalommal. *Uő*: i. m. 265. és kk. l.

¹⁴⁰ L. LTMK 241. j., ahol Chr. Wolffnak Maróthi megvásárolta munkáit is felsoroljuk.

¹⁴¹ Leibnitznek ez a műve a század elejen franciául (1712) és németül is (1726) megjelent Amsterdamban. BMGC 134. k.
36. l.

¹⁴² Johannes II. Bernoulli (1710–1790).

jussit me petere a vobis, uti vos, quod sine incommodo vestro fiat, inter alumnos Augustiniani Collegii eum recipiatis.¹⁴³ Id ego uni tibi perscribendum putavi, quod et quisnam h[ujus] t[emporis] sit Magn. Academiae Rector, ignorarem et alioqui te rem conficere posse, si quidem confieri possit, existimarem. Bona fide tibi confirmo esse eum humaniorum omnium disciplinarum ita studiosum, ut qui maxime: neque adeo indignum Ampl. Magistratu liberalitate. Rogo igitur te majorem in modum, ut quantocius fieri poterit, rem omnem diligenter cognoscas, et si quid vacuus locus in Collegio dabitur, aut etiam si datum iri ante autumnum initium certo sperare licet, id mihi perscribas, atque apud Celebb. Professores perficias, ut is apud vos receptum speratum habeat. Maturato autem opus est, ut is eo pacto quo debet, res suas possit instituere. Illi mandabo et pecuniam, quam tu mea causa expendisti, si quidem is ad vos iturus est. Praeterea quidam a Proceribus nostris tantopere adamavit vestrum Lexicon Historicum, ut me majorem in modum rogavit, scriberem tibi, atque unum et illi exemplum emi juberem; quare ne gravere, si sese occasio offeret, emere; pecuniam mittet, cum primum poterimus. Ego nunc Antiquitates Graecas, et juxta Litterariam Historiam ut possum explico; deque in primis operam ut Auditores intelligant maximam esse harum rerum utilitatem in ipsa Theologia, id est Sacris explicandis; hanc enim putavi optimam esse rationem eos inescandi. Brevi adferentur ut speramus exempla aliquot Compendii Matheseos Weidleri,¹⁴⁴ atque tum Mathesin quoque sum bono cum Deo inepturus quam in rem et Antlia Pneumatica, et Tubi Astronomici, et quaedam alia adferentur, quae hoc genus studiorum jucundius reddant Auditoribus. Sed quia nunc non vacat litteris longioribus scribendis tempus, desino, et Celebb. Professores, Cl. Praepositum Iselium, Birrium, Merianos atque adeo omnes amicos benevolosque nostros multa salute a me impertiri te jubeo.¹⁴⁵ Vale carissime Becki et me ama.

Debr. a. d. XVI Kal. Jun. MDCCXXX.

Maróthi egy Svájcban készülő diák érdekében ír. A Baseli Lexicon egy debreceni előjáró számára megrendeli. Görög régiségekről és irodalomról ad elő. Reméli, hogy a matematika tanításához is mielőbb hozzáfoghat. Néhány kísérleti eszközt sikerült beszereznie. Svájci barátainak név szerinti felsorolással köszöntését küldi.

10. levél

1740. okt. 8.

Beckio Suo Marothius S. d.

Litteras tuas a. d. VII Eid. Jun. ad me exaratas recte accepi: ceterum Juvenis ille,¹⁴⁶ de quo scripseram antea, quum festinare, ut iusseras, non posset, verens, ne frustraretur Basileae, nuper profectus est, ad Batavos iter directurus. Itaque hoc quidem anno a nobis nemo ad vos proficiscetur. Futuro autem vere impense cuperem aliquem eo ire, hoc consilio, ut Musicae praecipue daret operam, neque tamen praelectiones Theologicas negligeret. Jamque non deest qui se iturum professus sit;¹⁴⁷ de viatico tantum providendum, deque eo praecipue, ne ad vos frustra eat, sed certo inter Alumnos recipiatur; quod quemadmodum confieri optime possit, doce me, obsecro, consultis etiam Venn. Theologis. Cupio enim maiorem in modum artem Musicam, quae inter nos diu desita atque neglecta iacebat, nunc felicibus auspiciis efferre caput in lumen coepit, ita constituere; ne denuo facile intereat; in quo consentientes habeo omnes, quos cupio. Hac praeterita aestate ipse ego primum aliquot iuvenes docere coepi artem eam, tantum quatenus opus est ad decantandos Psalmos: horum deinde opera omnis iuventus scholastica operam ei arti dedit, sic ut e ducentis iam perpauci sint, qui non calleant: hos quoque ipsos, ut ediscant curabo. Iam porro et pueri docebuntur: atque hac ratione spero post aliquot annos plerosque edoctum iri incolas urbis: et per studiosos, e quibus Rectores minorum per Hungariam scholarum constituuntur, paullatim et extraneos. Et ne quid praetermisisse videar, selectos aliquot iuvenes edocui etiam, quomodo difficiliore illae Melodiae (cuiusmodi solebamus decantare et Tiguri, et praecipue

¹⁴³ L. 101. j.

¹⁴⁴ Joh. Friedr. *W'eidler* (1691 – 1755) a matematika professzora volt Wittenbergben. ADB. 41. k. 453 és kk. 1. Munkáit: „Institutiones mathematicae” (Wittenberg, 1718), „Institutiones geometriae subterraneae” (1726) a debreceni Kollégiumban *Maróthi* tankönyvként vezette be, s azok még évtizedek múlva is használatban voltak.

¹⁴⁵ L. 71. és 117. j.

¹⁴⁶ Kiletét nem sikerült megállapítanunk.

¹⁴⁷ A zenei tanulmányok végzése céljából külföldre igyekvő ifjú már akadt.

Basileae ductu Rev. Pfaffii,¹⁴⁸ cui ego maximam gratiam hoc nomine habeo) decantandae sint. Et iam in eos sum, ut Collegium Musicum¹⁴⁹ instituat, quod dignitate privilegisque ornatum ne sinat nobilissimam artem interire. Utinam vero, inquires, dum haec leges, in humanioribus litteris restituendis tantopere laborares. Tace; illuc ibam: neque enim hac mihi cura est ulla prior aut antiquior: atque adeo spero, modo Deus O. M. iuvet, iam porro aliquid et in his me praestiturum: Sed adhucque qui possem, quaeso, quando in tota urbe vix unus aut alter liber eius generis reperiebatur? Neque enim dictari omnia poterant. Iam vero Heineccianorum¹⁵⁰ fundamentorum non pauca exempla curavimus adferri; Phaetri¹⁵¹ autem fabulas et NB. [?] Minucii Felicis Octavium hic edi,¹⁵² quos iam et publice interpretari excorsum sum. Statui autem brevi et stili romani exercitium adiungere. Et paulatim plures quoque melioris notae Auctores edentur, ut quidem Ampl. Magistratus sese in bonas litteras propensum demonstrat. Proxima hebdomade Mathesin quoque aggrediar tradere, secundum Weidleri¹⁵³ ductum, cuius Institutionum compluria pariter exemplaria sunt allata. In Instrumentis quoque Mathematicis et Philosophicis parandis iam laboramus. Itaque pedetentim sperare licet emendatum iri rationem corruptissimam discendi, et nostros quoque homines aliquanto plus in litteris esse praestituros; modo sinant *ὁ Ἰ. Ἀλλόγοι*,¹⁵⁴ qui nunc passim turbare coeperunt. Graecos quoque characteres, qui adhuc plane deerant, proximis diebus exspectamus Vienna. Indidem et notarum musicarum characteres exspectabam; sed falsus sum. Indigemus autem iis maiorem in modum; nam in nova Psalmorum (primas tantum strophas intellige) editione, quam in usum trionum Musicae indultu Ampl. Magistratus adornavimus, quaedam necessaria signa, quia non erant in officina, omitrenda fuerunt: sic tamen, ut iis uti possint, moniti praesertim, quod nos non omisimus, qui volent. Itaque et Ampl. Senatus iussu ad te nunc scribo, rogoque, ut cum quopiam vestro civitatis typographo, vel potius characterum fundendorum artifice agas, atque ab eo requiras, quanti nobis paraturus foret tantam copiam characterum, quae sufficiant uni folio (Bogen) excudendo. Non indigemus autem nunc nisi istius generis characteribus, quales in psalmis adhibentur; e.g. [zenci jelek helye]. Minimas autem quas vocant, sive quadrantes [zenci jel] et minores nunc non curamus. Nostra enim, quae privatim cum discipulis sine sodalibus Musici Collegii tractamus, poterunt describi. Opus praeterea erit clavibus omnium generis, pro unoquoque *νόμος*, sive, ut vocant, tono: Tenorem, Bassum, Altum, et discantum intelligo. Tum signis emolliendi *b*, et indurandi — Pausis, custodibus,¹⁵⁵ signis repetitionis, et si quid est praeterea, quod mihi iam non venit in mentem: quae ille melius noverit; nec, ut opinor, male coniecerit, quantum opus sit ad id, quod dixi. Cupimus autem characteres quam maxime perspicuos: obscurorum enim satis habemus. Itaque eb eo petito specimen omnium generis si fieri potest characterum in una atque altera chartula expressum; idque ita litteris tuis, quibus nos de rebus omnibus certiores facies, primo quoque tempore ad me mittito: ut si de pretio convenerint, quantocius Artifex ille manum admoneat operi; quo typi illi vere futuro deferri Viennam possint. Pretii partem aliquam postulabit in antecessum, scio; neque ea res quidquam difficultatis habitura est. Illud modo providendum erit, ne nos in expectatione nostra fallamur: quod te optime cavere posse arbitramur, et cauturum speramus. Eadem opera, qua pecunia illi mittetur, (mittetur autem per Cambium ut vocant Mercatoris alicuius Viennensis, quem vosmet designare debebitis), Ego quoque tibi, quae debeo, dissolvam. Quod cur non facerem nuper per eum, qui a nobis Tigurum se contulit, aliqua causa obstitit.¹⁵⁶ A te ego nihil adhuc nisi Lexicon Historicum, Imhofii Historiam et pauculas Dissertationes cum lentibus

¹⁴⁸ L. LTKM 146. j.

¹⁴⁹ Vö. 139. j.

¹⁵⁰ Johann Gottlieb Heineccius (1680 – 1741) Halleban és Franekerában volt egyetemi tanár. „Elementa philosophicae” c. munkáját tankönyvként használták a debreceni Kollégiumban, ebből a célból 1500 példányban adták ki 1761-ben. JAGL II. r. 1452 – 1453. l. és Benda Kálmán – Irinyi Károly i. m. 350. l.

¹⁵¹ Phaetri Augusti liberti fabularum Aesopiarum libri V. Accedunt Publii Syri mimi sive sententiae. In usum trionum linguae Latinae. Debrecini, per Ioannem Margitai. Anno 1740. *Írga* László i. m. 6. l.

¹⁵² M. Minucii Felicis Octavii ad 10. Davisii editionem Cantabrigiensem anni 1707. quam potuit optima fide expressus, additis brevibus notulis in trionum usum. Debrecini. Impr. Joannes Margitai. Anno 1740. *Írga* László i. m. 5. l.

¹⁵³ L. 144. j.

¹⁵⁴ Valószínűleg Debrecen vezető embereire gondol.

¹⁵⁵ A kottírásban „custos”-nak nevezik azt a jelet, amely a sor végén a következő sor első hangját adja meg. Rendes szövegben a következő oldal első szava, amelyet az oldal utolsó szavaként adnak meg.

¹⁵⁶ Az okot nem sikerült felderítenünk.

Microscopiis accepi.¹⁵⁷ Quae nondum dimisisti, iam retinenda erunt in futurum usque annum: tum ex omnibus praecipue mittendum erit [Pi]tisci Lexicon, quo maxime opus habeo ad explicandas Romanas antiquitates, [quibus] ego, quam primum potero, brevissimum quoddam Antibarbarum Lexicon con[iciam] compendium Nolteniani:¹⁵⁸ cujus ob hanc causam cuperem scire, nonne recentior . . . editio exierit, quam Helmstadiensis anni 1730. qua ego, vel potius Studiosi q[ui] . . . utuntur. Cuperem vehementer et Gasp. Scioppii Grammaticam Philosophicam, ceu compendium Sanctianae Minervae.¹⁵⁹ Enimvero audio eam editam esse non t[ame]n p[ri]us ibi[dem] in Germania ab Hertzogio quodam. Eius editionis si quod vidisti exemplum, rogo perscribere mihi, sitne magnus liber, et an aliquid memoratu dignum addiderit Editor. Nam si non magno pretio posset emi, mallet tantum aliquam multa exempla e Germania curare adferri: hic enim vereor, ne non satis emturum invenissent, si multa exempla edantur. Nam si omnes tanti eum librum facerent, atque ego, salva res esset. Pestilentia, quae fere ubique per Hungariam remiserat, non diu sivit gaudium istud firmum esse; recruduit enim non paucis locis: inque iis praecipue non sine magna strage grassatur, quae antehac integra manserant. Annonae quoque magna caritas impendet; perparcus enim proventus fuit. Vini etiam parum habebimus; id quoque ipsum non optimum erit; quoniam triduarum frigus uvas nondum maturas deussit, ac plane corruptit. Vale mi carissime Becki, cum tuis omnibus, meque porro ama. D. Debr. a. d. VIII. Eid. oct. A. C. N. MDCCXXXX.

Pl. Venn. Theologis, ceterisque Celebb. Professoribus, amicis item omnibus multam salutem dico.

Egy magyar ifjú külföldi tanulmányútjával kapcsolatban Maróthi felveti egy olyan debreceni diák svájci ösztöndíjjal való jutalmazását, aki zenei tanulmányok végzése céljából menne Baselbe. Néhány ifjúval már megkezdte a zenei foglalkozást. Ezzel kapcsolatban feleleveníti baseli élményeit. Beszámol két klasszikus szövegkiadásról: Phaedrus meséinek és Minucius Felix Octaviusának a kiadásáról. Weidler könyvét több példányban meghozatták. Több nyomdai betűre lenne szükségük, ezek beszerzéséhez Beck segítségét kéri. A debreceni nyomdának zenei jelzésekre, hangjegyekre is szüksége lenne. A megkapott könyveket és lencsét köszöni, s további könyvek beszerzését kéri. Rövid tájékoztatást ad a várható terméstről.

11. levél

1740. nov. 22.

Beckio meo S. p. dico Marothius

Litteras tuas una cum specimine characterum musicorum recte accepimus, habemusque permagnas gratias, quod hanc nobisnaveris. Ceterum de characteribus ita videtur AA. Proceribus, nimis exiles esse et minutos; et si maxime omnes tam perspicui forent, ac sunt isti, quod tamen pauci artifices sedulo curant, et plerumque longe deteriores exeunt characteres, quam in specimina promittantur, quod nos experti sumus; sed etiamsi de viro isto probo, ut scribis ac hausto meliora [?] op[er]ia [?] speramus, tamen paucorum annorum paullo frequentiori usu metuendum videtur, ne modernum . . . [?] ac perspicuitatem facilius quam maiusculi amittant, ac aequae obscuri evadant ac ii quos nunc habemus. nobis . . . [?] cum praecipua nunc est cura perspicuitatis. Itaque si vir ille honestus maioris paullo formae typos promittere possit, exspectabimus potius aliquantulum etiam amplius: rogamus tamen, ut specimen mittere maturet. Mihi maxime placeret illa forma et perspicuitas, quam habent characteres vestro Basiliensi Psalterio,¹⁶⁰ (quod quatuor tonis exduratum[?] prodiit in 8vo) additi, intelligo recens illud ac apud vos maxime frequens Psalterium. Et quia spes quoque

¹⁵⁷ Vö. 142. j.

¹⁵⁸ Johann Friedr. Nolte: Lexicon Latinae Linguae antibarbarum . . . Praemittitur . . . oratio de hodiernae Latinae linguae cultu negligentiori. Venetiis, 1743. c. munka 1730-i kiadását említi Maróthi. BMGC 172. k. 676. l.

¹⁵⁹ G. Scioppii Grammatica philosophica quam cum . . . quadam observationum accessione instruxit J. C. Herzog. 1712. Caspar Schoppe (1576–1649) a XVII. sz. egyik legnagyobb kritikus volt, több klasszikus szerző munkáját adta ki. JAGL IV. r. 421–425. l. A köv. mondatban szereplő Herzog teljes neve: Joannes Christianus Hertzog (?–1728) pedagógus volt Lipcsében és Zeitzban. JAGL 2. pótköt. 1967. l. – Paulus Minerva (?–1645) dominikánus szerzetes, filozófus, teológus, matematikus, zenész és költő, Olaszországban működött. JAGL III. r. 544. l. . . . De neomeniis Salamonis perpetuis libri duo” c. munkája 1599-ben jelent meg. BMGC 161. k. 54. l.

¹⁶⁰ Az a zsolnárkönyv, amire Maróthi céloz, Ambrosius Lobwasser és Samuel Mareschall műve, 1717-ben jelent meg. A tájékoztatásért és fényképmásolatért E. Stachelin professzort illeti köszönet.

[nostris?] Graecis characteribus Vienna adferendis nos frustrata est, eadem opera mittas Graecorum quoque specimen ex eo genere, quod medium (Mittel-Regal) vocant, cum addito pretio unius centenarii: enim sufficientur putamus ad unum folium excudendum. Quam tibi debeo pecuniam, primo quoque tempore dabo operam, ut dissolvatur, per eos Mercatores [...?] nses, quorum nomen descripsisti in primis tuis litteris, quas [...?] in patriam scripsisti, quae demum nuper, triduo postquam nuperas ad te misi, mihi sunt reddita, una cum Bachofianis, quorum scriptori brevi respondebo: nunc plurima salute contentum esse volo: sum enim maiorem in modum occupatus. De libellis nostris nihil est novi, quod exspectes: nam Phaedrus cum P. Syro sine ullis notis prodiit, ad Hoogstratani, Schefferi, Marsii et unam Franequeranam editionem, ut potuit, castigatus.¹⁶¹ Minuvariae tantum lectiones e Davisianae editionis annotationibus excerptae sunt additae, et loca quaedam Auctorum veterum indicata e quibus Minucius intelligendus sit a tironibus.¹⁶² Vale vir humanissime et me ama; Celebbrum Professoribus, praecipue Venn. Theologis multam salutem dicito. D. Debrecini a. d. XXII Novembr. MDCCXXX. Paene oblitus eram prescribere, me nudius duodecimus Filiolo auctum fuisse, quem tamen post sextum, quam [?] donarat, diem Deus O. M. abstulit.

A hangjegyek küldött mintáját nem találja teljeseen alkalmasnak, kissé nagyobb alakúak lehetnének az olvashatóság kedvéért. A görög betűkből is mintát kér ármegjelöléssel. Bachofennek készül írni. A Phaedrus- és Minucius-kiadásnál követett eljárásról részletesen tájékoztatja barátját. Üdvözli volt professzorait. Az utóiratban megemlíti kisfiuk születését és korai halálát.

12. levél

1741. jan. 14.

Marothius Beckio s. p. dico

Deumque O. M. ex animo veneror, ut hunc tibi annum b.f.f.f.q. esse iubeat; adhaec te oro, uti quam meum coepisti amicitiam, eam et in posterum colere pergas: habebis me vicissim amicum sin minus utilem, at certe isti tam pulchro nomini non male respondentem, id est, tui amantissimum. Plura non addo: scio enim probe non esse te in amicitia quaerenda aut colenda Epicureum et quia non desunt alia, quibus hanc Epistolam impleam, si modo per tabellarium licebit, quem iam ad iter se parare arbitror.¹⁶³ Ut igitur primo de eo, quod praecipuum est scribam, id est de pecunia, rerum humanarum et, nisi Deus meliora dederit, germanicarum etiam regina atque arbitra, egi enim nostris Mercatoribus, ut Hellero,¹⁶⁴ quem tute mihi designaveras, Mercatori Viennensi numerent ducentos quinquaginta septem florenos germanicos ac octo cruciferos. fl. 257. xr quos adeo spero ut summum quatruiduo postquam has litteras acceperis tibi Basileae dissolutum iri. Horum centum ac viginti quatuor ac semis fl. 124 30 xr (quos arbitror apud vos conficere triginta aureos), mittimus Celebb. Professoribus Bernensibus,¹⁶⁵ qui nostro rogatu tantundem Etsedio nostrati mutuam dederunt. Ad hos et hanc Epistolam, quam vides, communi Professorum Debreceniensium nomine mitto, quam tamen ne ante crederis tabellario, quam certam viam iniveris de dissolvenda Bernae 30 aureorum summa: quod ubi perfectum erit, ne gravere quaeso per litteras Magnif. Rectorem, qui nunc est Cl. Jo. Rodolphus Brunnerus,¹⁶⁶ docere, a quonam petenda sit pecunia. Hos autem oportet esse ipsos 30 aureos; nihiloque minus. Quod reliquum erit, de ea sic habeto: placuisse Proceribus utrumque genus characterum, tam Graecorum, quam illorum, quos postremo misisti, Musicorum; iusseruntque ii suo nomine plurimam tibi salutem dicere, maximamque gratiam habere hoc nomine testati sunt, ac iuxta mecum rogant ut prout incepisti, pergas nostram paupertatem typographicam adiuvere. Decernunt autem ex utroque genere characterum sesquicentenarium emere (anderthalb Centner) eiusque pretii dimidium scil. centum ac quatuor floreni cum quadrante fl. 104 15 xr constitutum, secundam partem summae superius memoratae: nam Musicos characteres 65 florenis nobis per te indicavit Artifex: Graecos autem eo genere, quod Ciceronem

¹⁶¹ Vö. 151. j.

¹⁶² Vö. 152. j.

¹⁶³ A levélvívó személyét nem sikerült megállapítanunk.

¹⁶⁴ Egy Heller nevű kereskedő tagja volt egy bécsi szabadkőműves páholynek.

¹⁶⁵ A berni professzorokról l. LTMK 100., 103., 104. és 105. l. *Ecsedről* 76. j.

¹⁶⁶ Vö. LTMK 139. j.

illi vocant, 74 florenis nam ea forma, quam Mediam appellant (Mittel) tamquam nimis magna non indigemus: immo cuperemus, si fieri posset, characteres proxime minoris formae, quos Garmund vocant. Teque adeo rogo, ut si idem artifex huius quoque formae characteres nobis fabricaturum promiserit, eorum quoque specimen mittas. Mihi enim et Typographo nostro¹⁶⁷ ita videtur, quia hic perpauci libri toti graeci excidentur, satis nobis futurum, si e *Cicerone* unum centenarium, e *Garmundo* autem dimidium acciperemus, ad variandam, ubi usus feret, litterarum formam: praesertim quum nullis spatiis, id est, nullis vacuum spatiorum supplementis indigeamus; quoniam in aliis partibus Typographiae nostrae haec non decerunt; quod diligenter a te notari, ac Honorato illi artifice indicari volumus, ne in spatiis, ut illi vocant, parandis operam ullam ponat. Si tamen de Garmundiano genere nulla spes sit, tum contentos nos esse oportebat isto Catone, id est, *Cicerone*: in quo tamen nihilo secius *spatia* non requirimus. Contra in Musicis oportet ut omnes characteres eiusdem sint generis; neque quidquam eorum signorum ac characterum ommittatur, quod usquam locum habet in Psalterio tetratono ut Claves tenoris et Alti [zenei jel] ad omnes lineas accomodatae; signa *b* et [zenei jel] ibidem omnibus lineis ac locis convenientes, Claves Bassi et Discantus, Pausae, characteres signales, Custodes, et quae praeterea ipse Artifex necessaria iudicabit. De ipsis autem characteribus vulgaribus licet hoc quoque possit ipsi artifice venire in mentem, tamen quaere [?] pretium fuerit monere eos qui omnes lineas scalae musicae superent, ut infra omnes sint positae, ut hae [zenei jelzés] multis partibus pauciores esse debere, ac illos, qui ipsam scalam occupant; quod illorum longe rarior est usus. Ita et caudatos [zenei jel] sive dimidiatos aliquanto plures esse debere non caudatis sive integris o. Porro illud vel maxime inculcandum artifice, ut *quadrata spatia*, quae sic supplementi loco erunt, magno numero paret. Cetera peritiae artificum ac tuae fidei committimus; teque rogamus, ut si de pretio nihil queas deterere, ternas aut quaternas libras characterum germanicorum, item Hebraicorum per eosdem fabricari cures, qui sint mediocris formae: nam horum nihil habemus prorsus. Si aliter non fecerint, saltem hac lege faciant, ut de Musicorum aut Graecorum characterum constituto pondere tantundem detrahant, ut ista in horum loco reputentur. Characteres duos hic tibi mitto. Qui superent de pecunia, floreni viginti octo, et viginti tres crucigeri, hos ego et qui Lexicon emi iussit, tibi mittimus. Praeterea Ratisbonam quoque nuper scripsi ad viduam ac olim coniugem Clariss. *Lindneri* (Cornelii) Professoris,¹⁶⁸ ut quos eius b. m. viro solvi iusseram florenos 26 et dimidium fere, eos tibi per Mercatorem aliquem meo nomine dissolvi curet. Quodsi nondum fecisset, rogo, uti tute ad eam scribas, eique Mercatorem aliquem Ratisbonensem nomines, cui solvat. Plura scribere volentem et charta et tempus deficiunt. Itaque vale carissimum caput cum Celebb. Professoribus omnibus. Debrecini ad XIV Januar a. c. n. MDCCXXXI.

Újévi köszöntéssel kezdi levelét, majd rátér az anyagiakra: Heller bécsi kereskedőnek küldte el a könyvekért járó pénzt. Reméli, hogy mihamarabb meg fogja kapni. Az összeg nagy részét Bernbe kéri továbbítani Brunner rektornak. Az újonnan küldött hangjegy- és betűminták tetszetek a debreceni tanácsnak. Megrendelésével már az ár egy részét is küldi. A betűk nagyságára és egyéb részletekre nézve is rendelkezik. A fennmaradó pénzt a Lexicon Basiliense árának vegye. Egyébként Regensburgból Lindner professzor özvegye is fog még pénzt küldeni a címzettnek.

13. levél

1741. márc. 14

Marothius Beckio Suo S. p. d.

Tota hebdomada serius ad te scribo, quam constitueram; quod per hos dies magis solito occupatus. Ceterum in mora nullum est periculum; nam e litteris tuis spem concepi, musicos characteres brevi paratos fore: his autem nunc praecipue indigemus. Graecis facilius carebimus, vel usque in proximam hiemem, si fieri aliter non possit; nam alioqui maximopere Te oramus, ut id negotiam urgeas, gratissimum enim nobis foret. Si utrumque genus hac aestate proxima possimus obtinere; idque adeo tuae praecipuae diligentiae acceptum

¹⁶⁷ *Margitai* János, aki 1733 áprilisában lett a nyomda vezetője. Azelőtt sociusként dolgozott ugyanitt. Jó üzletember volt, megszervezte a nyomda kiadványainak országos terjesztését. *Novák* László: A nyomdászat története. IV. k. Bp. 1928. 27. l.

¹⁶⁸ *Cornelius Lindner* (szül. 1694. máj. 23.) a regensburgi gimnázium matematika tanára volt. A híres nürnbergi Joh. Gabriel *Doppelmayr* fizikus tanítványaként fizikai eszközök (légszivattyú, villanyfejlesztő gépek stb.) előállításával is foglalkozott. Az adatközlésért köszönet illeti *Hoble* urat, a regensburgi Városi Levéltár főtanácsosát.

feremus. Verum de Graecis iam melius visum est Proceribus, ut sunt *δεντέροι φροντίδες*, hoc quidem tempore prioris tantum generis, quod Ciceronem vocant, comparare; omisso ac reservato in alia tempora isto, cuius specimen misisti. Confirmavit enim Typographus noster¹⁶⁹ in isto compendio metuendum esse dispendium; ne dum utriusque generis characteres desideramus, sed tam parvo numero, in utroque deficiamus, neque possit alterutro quidquam edi alicuius momenti. Itaque Artifici isti ne gravere primo quoque tempore indicare, ut totum numerum (unum et praeterea dimidium centenarium scripseram) e *cicerone*, quem vocant, conficiat. Spero brevi fore, ut et alterum genus postulemus. De pecunia mature te monendum nuper putavi, ut artifices secure manum operi damoverent, a Te confirmati. Ceterum Chirographum eiusmodi, quale postulas, tum quidem mittere nondum etiam poteram: verum ex eo tempore semel iterumque scripsi Viennam, ut id totum negotium perficiat is, cui pecunia si nec tute, ut scribis, per te, nec saltem per Mercatorem aliquem laborare ac scribere potes, illud saltem quaeso fac, ut mihi Mercatorem quaeras Basileae, cuius Amico (correspondenti) ea pecunia Ratisbonae dissolvi possit: ac utriusque, et Basiliensis et Ratisbonensis Mercatoris Nomen mihi prescribas; ut Viduae Lindnerianae ego pariter possim perscribere nisi tamen ea iam fortasse id ipsa, ut rogaram, perfecit. De his rebus si placet scribere, poteris Epistolam mittere ad Praestantiss. Juvenem Samuelem Szilágyi,¹⁷⁰ Hungarum, qui hoc tempore Bernae agit: cui eadem opera et hanc, quam hic inclusam accipis, Epistolam transmittes. Is filius magnae spei est Ven. Collegae mei, Professoris Theologiae.¹⁷¹ Per eundem ipsum etiam, si quid ad me voles, curare poteris: et si is forte hoc anno rediret in patriam, libri quoque omnes, quos a te petii, commodissime illi credi possent. Scripsi ad eum etiam, ut Ven. Scheurerum hospitem suum¹⁷² roget, ut is pecuniam meam, quae adhuc apud eum fuit, (quatuor aurei sunt — nullo amplius) tibi mittat. Riccioli opera omnia et Des Chalii Mundum Mathematicum e posteriore editione impendio cupe-rem, si quae bona fortuna eos tibi offeret non nimis magno pretio. Quod ad studia nostra attinet, nuper postuleram a Proceribus, spemque magnam conceperam, fore et emendetur aliquo modo ratio discendi Juvenum studiosorum; quae est longe corruptissima, atque adeo merum chaos.¹⁷³ Et sicut Demosthenes olim actionem identidem ac perfectum oratorem requiri dixit, ita nostri Juvenes si interrogantur, quid primo discendum sit litterarum studioso, responderent: Contiones; quid secundo, contiones: idemque etiam tertio. Huic malo remedium adlatum iri aliquod sperabam; sed Proceres, quum viderent non omnibus placere negotium, lentius agere coeperunt. Et sunt alioquin etiam hic omnia consilia lentissima: non minus certe ac Ratisbonae, nisi quod non omnes cunctatores etiam restituunt rem, neque omnes lente festinantur fiunt Augusti. Itaque ego plane constitui desistere ab omni emendatione non modo postulanda, verum etiam speranda: si quid solus facere potero, non praetermittam: ceterum Deum hominesque testor, me paratum ad omnia futurum fuisse, nisi ab aliis impediret. Itaque vivam et ego more ac iure seculi, ac sequar maiorum laudatissima exempla, et numquam sine horrore rescindendam auctoritatem. Sed plura conqueri me vetat charta. Vale igitur ὁ φιλιτατον χάρα cum plur. Venn. Theologis ceterisque Celebb. Professoribus.

D. Debrecini a. d. XIV Martii A.C.N. MDCCXXXI.

A zenei nyomdajeleket sürgeti, a görög betűk még ráérnek, bár mindkettőre szüksége lenne a nyomdának. A betűkkel kapcsolatos kívánságait közli. Figyelmébe ajánlja Szilágyi Sámuel, Bécsben tartózkodó magyar ifjút, akiben teljes mértékben megbízhat, pénzt, könyvet küldhet tőle. Több könyvcímet közöl beszerzés céljából. — Beszámol a debreceni főiskola tantárgyainak összeállításáról. Igen elégedetlen az oktatásügy helyzetével. Minden igyekezete oda irányul, hogy ezen a helyzeten változtasson.

¹⁶⁹ L. 167. j.

¹⁷⁰ Szilágyi Sámuel (1719–1785) főiskolai tanár és ref. püspök. Rövid ideig együtt működött Maróthival, akinek meleg baráti szálak fűtéek.

¹⁷¹ Szilágyi Márton (-1747) teológiai tanár a debreceni Kollégiumban. Szilágyi Sámuel apja.

¹⁷² Szilágyi Sámuel berni tartózkodása alatt Scheurer professzornál lakott. Scheurerrel l. LTMK 100 j.

¹⁷³ Riccioliról és De Chale-ról l. 137. és 138. j.

Marothius Beckio Suo S.p.d.

Puderet me maiorem in modum, mi amantissime Becki, quod promissis meis de pretio characterum eventus nondum etiam responderit; si id culpa ulla nostra accidisset. Res ita se habet. Superiori anno decreverant Proceres et Curatores Scholae emere Antliam pneumaticam Clariss. Lindneri, Professoris Ratisbonensis.¹⁷⁴ Posteaquam de pretio conventum est, pecunia missa est viciniam, ad Allium quendam Mercatorem,¹⁷⁵ ab ipso Lindnero designatum. Interea diem obiit Lindnerus: Antliam autem retinerunt Curatores Gymnasii Ratisbonensis: itaque iam repetenda erat ab Allio pecunia. Quum interea et characteribus Graecis Musicisque placuisset Proceribus nostris conditio a Te oblata, decretum est, ut ex Alliana pecunia eius pretium, quantum in antecessum requiri scripseram, numeraretur, idque negotium commissum [?] Dno Samueli Szilágyi,¹⁷⁶ Agenti, ut vocant, Viennae. Quum Allius multimodis tergiversaretur, tempusque duceret, nuper demum, atque adeo non nisi ante has tres hebdomades cognovimus, unde nam illae lacrimae, illa tergiversatio: nimirum Allius bancam ruptam, quod iverit, fecit, contracto centum, ut ferunt, millium florenorum aere alieno, cui solvendo non erat. Quid de nostra pecunia futurum sit, dies docebit. Haec igitur fuit causa, cur nondum, quae polliciti eramus, praestiterimus quod ipsum, rogo te, uti Artificibus tuis, cum plurima salute, explicas; ne forte moleste ferant cessationem nostram, quam nec praevidere, nedum cavere aut emendare adhucque potuimus. Ceterum 97½ floreni illi, quos pro Musicis characteribus solvendo scripsisti in postremis litteris, iam missi sunt Viennam; eosque spero tibi primo quoque tempore enumeratum iri. Quod de litteris Cambialibus tibi mittendis iam semel iterumque scripsisti, accurate perscripsi Viennam, ut eae mittantur: nam nulla erat causa, quare ad me prius, atque hinc ad te potius, quam recte Basileam ab Vienna mittantur. Haec te primo omnium scire volui, ac rogare simul, ne nobis succenseatis ob rem eiusmodi, cui mederi nullo pacto poteramus. Rogarem porro etiam, ut quod de Musicis characteribus scribis, eos iam esse paratos, idem et de Graecis labores. Sed quia tam diuturna mora etiam inmerentium fidem possit in dubium vocare, atque tardiozem ad opus facere artificem, id non audeo hoc tempore acrius urgere: et confido te, pro tua in nos benevolentia, nihil in ea re praetermissuram esse diligentiae, quam primum pecunia ista tibi reddita fuerit. Ego hoc tempore sum satis occupatus. Quum enim diu laborassem apud Proceres, ut methodus docendi pueros in Scholis, quas fuit insanum quantum impedita pariter et inepta, emendaretur, obtundendo impetravi, ut abrogatis impuris ac lutulensis Commenii lacunis, Cellarii methodus in usum vocaretur.¹⁷⁷ Itaque iam primitiva vocabula linguae Latinae ex eius libro Memoriali excerpta in usum infirmarum classium edita sunt; iam porro ipse liber Memorialis sequitur; ac deinde Grammatica facilitati suae restituta. In quibus apparandis atque elimandis non paullo maiorem difficultatem, quam putaveram invenio. Tum etiam classium visitatio plurimum temporis mihi detrahit; qua ob quorundam Praeceptorum incredibilem imperitiam vel potius stultitiam, fere quotidie plane necessaria est, qui id unice agunt, ut ingenia puerorum quam dirissimis possunt modis, excarnificent, atque abundant. Ex his igitur magna mihi seges laborum subnata est, etiam praeter ordinarios: et id quidem in re tenui; quod tamen lubens equidem habeo; quod video maiora sine his constare non posse. Inter Proceres adsentientes mihi habeo omnes eos, quos interest, id est, qui plus possunt, quia et plus vident. Ceteris aut perinde est, quocumque modo sese res istae habeant; aut si quibus haec displicent (neque enim desunt et tales), perpauca sunt, et ceterorum auctoritate facile vincuntur. Et iam res ipsa spero docebit, melius esse in his esse novatores, quam veteratores, ut multi sunt, quibus nihil ex avitis virtutibus placet, vitia omnia placent, dum sint diuturna consuetudine roborata. Magnum ad ista probanda momentum habuit exemplum Gymnasii Poseniensis (Presburg); quae quum etiam iisdem difficultatibus laborasset, nec ludus, sed lautumia esset, ab incomparabili Belio,¹⁷⁸ Cellarii ductum atque auspicia secuto, sic est constituta, ut nulla totius Hungariae meliora ingenia cultioraque nutriat, reique publicae suppeditet. Et nobis quidem propositum est, simul ac ista aliquo modo constituta fuerint, ad Graecas litteras instaurendas progredi, quae dici non potest, quam neglectui

¹⁷⁴ Vö. 168. j.

¹⁷⁵ Allius nevü kereskdöröl nem sikerült további adatokat szerezünk.

¹⁷⁶ Szilágyi Samuelről l. 170. j.

¹⁷⁷ Comeniusről l. 93. j. Cellariusról LTMK 240. j.

¹⁷⁸ Vö. LTMK 315. j.

habeantur. Eius rei curatio quoque nobis data est: sed characteres exspectamus. Eopse anno, quo ego Helvetios reliqui, prodiiit Tiguri Grammatica quaedam nova Graeca auctore Clariss. Hirzelio,¹⁷⁹ apud quem eius particulam vidi: nondum enim tota prodierat. Placuit mihi maiorem in modum, id quod vidi: rogo te, uti tuam, item Ven. Freyii et Grynaei¹⁸⁰ de eodem libello sententiam mihi perscribas; ac unum aut alterum eius libri exemplum una cum characteribus mihi mittas. De Praelectionibus quoque Professorum aliquid decretum est; quibus adhuc mire onerebatur Juventus, et omnia promiscue discendo nihil fere discebant plerique, sed ista nec possunt breviter exponi, nec fortasse fuerit operae. Vale mi Carissime Becki, et Celebb. Professores Basilienses, in primis Venn. Theologos plurima salute a me imperti.

D. Debrecini a. d. X Junii MDCCXXXI.

A görög betűk árának küldésével kapcsolatban bizonyos bonyodalmakról ír, ui. Allius kereskedő, akire a pénz továbbítását bízta, csődbe jutott. A Bécsben tartózkodó Szilágyi Sámuel kérték meg az ügyek intézésére. Beszámol a debreceni iskolareformok ügyében végzett fáradozásairól. Comenius könyve helyett Cellarius módszerével összeállított könyvet használnak a klasszikusok tanításánál. Gondoskodtak arról, hogy szótárt, nyelvtant adjanak a fiatalok kezébe. Sok órát kell látogatnia. A vezetőket sikerült maga mellé állítania. Sokan belátják, hogy „jobb újtónak lenni, mint kerékkötőnek”. Utal a Bél Mátyás vezette pozsonyi iskola sikereire. A görög irodalom bevezetését tervezi, ezért a Hirzel-féle görög nyelvtan megvásárlására kéri barátját. Változtattak a professzorok előadásainak rendjén is.

15. levél

1741. aug. 26.

Marothen Beckio S. p.

Jam diu est admodum, optime Becki, quod litteras tuas exspecto de accepta pecunia: nam quia in expectatione tam diu frustrati eramus de ista re, volui prius ad te scribere, quam certo cognovissem, dissolutam eam pecuniam tibi esse, verebar enim, ne illorum hominum culpa, quibus commissa res erat Viennae, denuo te frustrarer. Jam antea ex eo, quod scribit D. Szilágyi Viennam adlatos esse characteres musicos, propemodum certi esse coepimus de reddita ei pecunia. Utinam autem idem et ex tuis litteris diserte possemus cognoscere, de quo ut solliciti simus, effecit mercator quidam, vel potius furcifer Viennensis, qui superiore anno acceptis a nobis amplius centum thaleris, ut ex iis Ratisbonae persolui curet pretium Antliae pneumaticae nuper, bancam ruptam, quod vocant, fecit, non ulla fatali calamitate sed propter nimiam magnificentiam. Ne gravere itaque diserte nos docere primo quoque tempore, quantam pecuniam acceperis: nam praeter Bernensem pecuniam (quam nos persolutam iam a te putamus) etiam characterum pretium acceperis oportet. Nam Ratisbona quidem misit mihi vidua Cl. Lindneri chirographum tuum, de acceptis fl 25 xr 15 e quibus pars bene magna mei debiti conficitur. Partem aliquam, etiamque adeo pretium supplementi Lexici Historici, accepisti, opinor, una cum pretio characterum typographicorum. Certe Viennae id quoque numeratum est mercatori. Si paucillum quid forte deerit, id amicus aliquis meus Hungarus Tiguro aut Berna supplebit statim ac id cognovero. Gratulabor mihi maiorem in modum, si me bonum nomen esse, reipsa expertus, tute agnoveris. Rogo autem, quanto maximo opere possum, veniam, quod in hoc negotio non potuerim plane opinioni tuae, praesertim quod ad tempus attinet, satisfacere. Nam quum per Hungaros, qui Helvetios adeunt a nobis, et rara admodum, et non tutissima sit mittendae pecuniae occasio, per cambium, quod vocant, mittenda est: quod negotium propter locorum intervallum longius, et praecipue propter nostrorum mercatorum paupertatem, et ἀπειθα per plures gerendum est; itaque fieri nequit, quin ob alicuius negligentiam lentius procedat. Quod ad res nostras attinet, eae satis bene, sit Deo gratia, habent sub novae reginae auspiciis.¹⁸¹ Quietum enim fere ex omni parte, et fere soli per totam Europam sine metu aevum agitamus: praesertim postquam et uberrima messis agricolae mirifice recreavit. De studiis nostris si quaeris, post absolutas Graec[as] antiquitates nuper Geographiam hodiernam adiungere Historicis Praelectionibus coepi: quam in rem Cellarii libri,¹⁸² et Chartae

¹⁷⁹ Johann Heinrich Hirzel, zürichi professzor görög nyelvtanát 1737-ben adta ki.

¹⁸⁰ Frey és Grynaeus professzorokról l. LTKM 41. j.

¹⁸¹ Mária Terézia mint ismeretes, 1741. jún. 25-én koronáztatta meg magát Pozsonyban.

¹⁸² Cellariusról l. LTKM 241. j., ahol a földrajzi könyveire is utalunk.

Geographicae nunc adferuntur bene multa [?]. Nam et hac in parte tanta erat ignorantia nostrorum iuuenum, ut vix centesimus quisque chartam Geographicam viderit: usum earum vix quisquam notum habuerit. Ex quo capias licet coniecturam de ceteris studiis: parissime [?] enim sese habent: plane ut quid primum, quid deinde inceptandum e multis sit, non facile appareat. Et tamen hi, qui omnis divinae humanaeque sapientiae promicondi ac Hierophantae cluent, quum ista videant, certe debeant videre, non modo nostros conatus non adiuvant, verum etiam. . . sed non opus est multis verbis. Nusquam crede mihi plus possemus praestare, ac hic, nisi essent *τινεσ τῶν προεστῶτων* quibus omnia aliorum consilia, quae ipsi, rogati sententiam, salubria esse coguntur fateri, tamen displicent ob id solum, quia aliena sunt. Illud unum bene se habet, quod *οὐ ἐν τέλει* quorum res omnis in manu est, pro sua prudentia optime perspexerunt nostrorum conatuum innoxiam utilitatem: ideoque litteras modis omnibus mirifice adiuverant, non auctoritate tantum, sed et re ipsa. Itaque numero vere multa sunt de puerorum iuuenumque studiosorum studiis, iis praecipue adnitentibus, saluberrime constituta: quae tamen ne voti compotes nos faciant, multa sunt, quae impediunt; quod ex iis, quae supra scripsi, facile tute intelligis. Ego, quantum sine magna invidia possum, sedulo omnia urgeo: ceterum me adhuc continui, ne quemquam offenderem ullo modo. Quodsi viderem apertiora argumenta alieni ab emendatione hominis, tanto acrius urgebo; neque aliorum offensionem magnopere curabo: non praeter duos, ad summum tres, ceteros omnes, etiam in ordine Ecclesiastico, approbatores habeo. Sin autem nihilosecius animadvertero homines adeo veteratores esse velle, ut nihil ne quidem absurda, ut ipsi fatentur, emendare, ac innovare velint, tollere manum de tabula certum est, ac otiosissime facillimeque aevum agitare, itidem ut Deus aliquis Epicuri, non in intermundiis, sed in novis aedibus, quas Proceres hac aetate mihi ab imis fundamentis construendas curarunt: id enim solum argumentum superum [?] erat eorum in me eximiae benevolentiae, sed quia charta me deficit mihi quoque desinendum est. Vale itaque, amantissime Becki, cum universo celeb. Professorum Basiliensium choro, nominatim Ven. Freii, ac Grynaeo, Harschero item Ryhiner. Vale inquam plurimum, et me ama.

Debrecini a. d. XXVI Augusti A. c.n. MDCCXLI.

Paene oblitus eram addere, Eutropium nunc sub prelo esse,¹⁸³ cum Cellarii notis, non omnibus, nam Graeci characteres nondum adlati sunt; sed selectis tamen.

Nyugalankodik, megkapta-e barátja a tartozás összegét, amelyet Szilágyi továbbított Bécsből, és amit Lindner professzor özvegye küldött Regensburgból. Sokat ad ilyen szempontból a jó hírnévre. Örömmel számol be a szilárd és kedvező viszonyokról Magyarországon. Előadásait a görög régiségtanból befejezte, s megkezdte a jelenkori földrajzot a történelmi előadásokhoz kapcsolni. Cellarius könyveit használja. Tanítványai közül kevesen láttak térképet. Vannak ugyan még ellenzői oktatási reformjainak, de akik az irányítást a kezükben tartják, belátták kísérleteinek jelentőségét, s több jelentős határozatot hoztak a tanulóifjúság tanulmányi programjáról. Örömmel közli, hogy kedvét nem veszette el, s vígan él új házában, amit a város előljárói építtettek neki eddigi munkája elismeréséül. Üdvözlí néhány svájci barátját. Az utóiratban jeltenti, hogy Eutropiusa sajtó alatt van.

16. levél

1742. okt. 6.

Marothius Beckio suo S.

Annus erit propediem totus, quod nihil a te litterarum vidi; quum ego duas iam hoc anno ad te dederim: quas aut utrasque aut certe tuas responsorias periisse in itinere, turbidis his temporibus, oportet.¹⁸⁴ Nam alioquin equidem non possum in animum inducere, ut credam te nihil fuisse responsurum. Tentandum igitur denuo putavi, si forte melius nunc succederet. Nos omnes, sit Deo gratia, valemus ex sententia, etiam Catharina nostra, de qua alias scripsi, iam octimestris, blandula illa ac lepidula. Ut mittam alia, quae nihil ad vos

¹⁸³ Eutropii Breviarium Romanae Historiae ad Valentem Augustum, ab urbe condita ad illius usque et fratris Valentiniani tempora deductum, cum selectis Christoph. Cellarii notis. Debrecini. Excudit Io. Margitai typographus. Anno 1741. *Varga* László i. m. 7. l.

¹⁸⁴ *Maróthi* legutóbbi levelét 1741. aug. 26-án írta *Beckhez*.

attinent, nuper scripsi novum hic Philosophiae Professore proximo vere esse creatum, Sylvanum illum, Theologi nostri filium, Cl. Scheureri nuper hospitem, juvenem optimum ac doctissimum, ut nosti tute:¹⁸⁵ de quo vere possum adfirmare, quod Minucius meus de Octavio suo in initio profiteretur:¹⁸⁶ videoque mihi saepe, ut idem ille Minucius, in praeterita redire, quum una scimus, tuamque suavissimam familiaritatem recordatione revocare: plane enim videor mihi non amicum novum reperisse, sed Beckium recuperasse. Atque hunc amorem nostrum mutuum, ex omnium studiorum coniunctione natum, auget etiam communis causa, quae mihi antehac propria tantum fuerit, oppugnandae barbariei; et quorundam non dicam veteratorum, sed certe nimiorum vetustatis propugnatorum non quidem odium, sed tamen non optimus animus in novatores, quos vocant. qui [sic!] potissimum apparuit, ex quo animadvertentur, nos nec in Philosophia sic admirari veteres, vel nuperum potius Cartesium,¹⁸⁷ ut eum solum sapere, nonos [sic!] autem istos umbrarum vagari modo putemus.¹⁸⁸ Ego enim etsi iam pridem pertaesus somniorum, certiora utilioraque sectari coeperim, tamen antehac parcissime de his rebus loquebar: faciebam enim e minoribus coniecturam: multisque exemplis litterariae historiae edoctus. noram genus irritabile vatium. Itaque per cuniculos adortus sum, quod aperta vi oppugnare minus tutum videbatur soli: Matheseos coepi explicare; in qua tractatione obiter, et quasi aliud agendo conatus sum ostendere, quo modo ratiocinandum sive philosophandum sit. Ne autem erres, scias velim Philosophiam hic fuisse non nisi nudam illam ac sterilem, prout ab ipso Cartesio erat constituta, nulla Matheseos cognitione nullis recentiorum inventis excultam: quaeque adeo intra ingeniose fingendi facultatem consisteret: ac Legrandi¹⁸⁹ insulsissimum systema pro perfecto Philosophiae Systemate habebatur. Itaque Nob. Curatoribus, (in quibus dico sunt praecipue summa prudentia, ac maiore, quam crederes, eruditione, nec minore auctoritate praediti), placuit igitur iis Philosophiam, non secus ac humaniores coeperant litteras, instaurare: idque negotium mihi primo oblatum est, verum ego, veritus novitatis indiviam, quam hic satis antea concitaveram, praecise negavi; mansurumque dixi, si Deus volet, dum vivam, in suscepto munere: Itaque ea provincia Sylvano nostro demandata est; qui Muschenbroekii Physicum systema se explicatorum professus est;¹⁹⁰ quocum coniungat Gravesandii introductionem in Philosophiam (Metaphysicam scilicet et Logicam).¹⁹¹ Interea vero, dum quae necessaria sunt, apparabuntur, Graecam linguam coepit docere. Quid futurum sit, dies docebit. Nunc, quod non sine magno dolore scribo, non ita pridem, recrudescens late per omnem viciniam pestilentia, studiosam iuventutem ita perterrita ac dissipavit, ut non multo plures remanserint, quam abierunt. Porro bene habet, quod etsi quidam, neque illi solum e vulgo, nova omnia aversentur, tamen non desint etiam inter primores, qui impense faveant, neque vereantur fateri, saepe et juvenes melius callere ea, quae didicerunt, quam senes, qui in aliis studiis fuerunt versati. Nuperrime in vicina διοικήσει mota quaestio fuerat de Philosophia Wolfii;¹⁹² quum duo minorum scholarum Rectores Baumeisteri Logicam, alter et Metaphysicam, discipulis suis commendare docereque coepissent.¹⁹³ Dicam, quod mirabere, aut etiam ridebis. Haec Philosophia, quae vobis propter fati suspicionem non placet, bonos hos viros in eo offendit, quod ad Arminianismum¹⁹⁴ viam sternere videretur illo axiomate, quo aiunt nihil fieri sine ratione suffici-

¹⁸⁵ Szilágyi Sámuelről van szó. Vö. 170. j. Scheureről l. LTKM 100 j. Szilágyi és Scheurer lánya közt gyöngéd kapcsolat alakulhatott ki, mert levelezésük egy darabig Debrecenből is folytatódott.

¹⁸⁶ Minucius, a 180 körül élt keresztény apologéta Octavius c. dialógusában a keresztény tanokat védelmezi. Munkáját Maróthi is kiadta. Itt a Maróthi és Szilágyi közt kialakuló kapcsolatra találunk célzást.

¹⁸⁷ Maróthi ér deklaráció Descartes művei iránt már svájci tanulmányai folyamán megnyilatkozott, s ez Hollandiában jelentősen elmélyült. Úgy látszik Szilágyi hasonló élményeken esett át.

¹⁸⁸ Nem vehető ki biztonsággal, mely filozófusokra gondol.

¹⁸⁹ Antoine Le Grand a XVII. század elején élt. Descartes egyik legbuzgóbb tanítványa volt. Mestere nézeteit népszerűsítő könyve 1711-ig ötször jelent meg. JAGL II. r. 1124. l.

¹⁹⁰ Pieter van Muschenbroek „Elementa physicae conscripta in usus academicos...” (Lugdunum-Batavorum, 1726) c. művét Maróthi külföldi tanulmányútján megvásárolta, tehát jól ismerte.

¹⁹¹ Willem Jakob Storm van 's Gravesande „Introductio ad Philosophiam, continens Metphysicam et Logicam” (Venetiis, 1737) c. munkája. Maróthi ezt is, meg ua. szerző „Matheseos universalis elementa” (Lugdunum Batavorum, 1727) c. művét Hollandiában megvásárolta. ÖJMK 345. l.

¹⁹² A Christian Wolff tanairól lefolyt vitáról közelebbi adatokat nem sikerült felderítenünk. Maróthi érdeklődéséről LTKM 241. l.

¹⁹³ Friedrich Christian Baumeister munkáiról van sz. L. BMGC 12. k. 1062. l.

¹⁹⁴ Az arminianizmusról l. LTKM 301. j.

ente: quod est quosdam Lutheranos in nostros intorquere telum. Verumtamen prudentia eorum, quorum res in manu est, factum est, ut nihil prorsus mali fieret, duoque illi, juvenes, ne dicam dolo, eximii, nulla accepta iniuria quieti manerent. Apud nos cummaxime sub prelo est Cl. Breitingeri Tigurini Logica,¹⁹⁵ sive Artis cogitandi ppia [principia] in usum puerorum sive adolescentulorum. Novum enim opusculum continuare utrique nostrum videbatur res invidia plena: Ex his autem, quae iam prodierant, ideo hic maxime placuit, quod medius quodammodo inter veteres ac novos, nec locos illos, qui ridicule topici appellantur, pro quibus nonnulli tamquam pro aris et focus pugnant, omisit. Hieronymi quoque Freyeri Oratoria nuperime edita est.¹⁹⁶ Et haec quidem minuscula, Deo iuvante, ut spero, paullatim domi quoque vulgari poterunt. Sed me illud potissimum angit, quod tamen paucis venit in mentem, quod Lexicon Latinae linguae nullum habent tirones: nam quod versatur in manibus eorum, nihili est. Ego in studiosorum usum iam aliquot exempla The-sauri Fabri, editionis Cellarianae aut Stibelianae procuravi: nam Gessneriana nimio pretio venit.¹⁹⁷ Velis, quaeso, pro tua in nos inque bonas litteras studio, cum Bibliopola sive typographo aliquo vestro agere, si induci posset, ut in usum nostrum Lexicon eiusmodi ederet, et quibus legibus sibi cavere vellet, nobis perscribere. Communicarem enim negotium cum aliorum quoque Gymnasiorum Hungaricorum et Transsilvanicorum Professoribus; quorum nonnulli me iam dudum urgent.¹⁹⁸ Quamquam enim res sit et infinita molestia, et nullius gloria, tamen, si qua spes esset, fortasse inducerem animum ad Lexicon tale concinnandum, quod quinque aut sex alphabetis constaret, in 4to, quale est Belgicum Hoogstratani;¹⁹⁹ idque futuro vere, si Deus vellet, mitterem vobis. Jamne vides, quantum inter nos intersit; quum tu nonnisi magna tractes; mihi cum his tricis sit negotium. Hoc anno potissimum in etymologiam linguae latinae incubui: neque mihi plane operam luisse videor: certe *αὐτοζῆταρ* tam mirificam in pulcherrima hac lingua deprehendi, ut non mediocriter ea sim delectatus. Cuperem ex vobis scire an post Ger. Vossium²⁰⁰ aliquis ex professo in hoc genere elaboravit. Salmasiana non multa habeo:²⁰¹ credoque ea et apud vos rara esse. Heri omnes tuas epistolas, quas, ceu nostrae amicitiae pignora, diligenter adservo, relegi: neque dici potest, quantopere me delectaverit amor tuus suavissimus. Sed et illud fateor, valde me pudet, quod video ex iis, multa te a me quaesivisse, quorum paucissimis satisfeci. Nam quum superioribus annis et occupatissimus essem, et apud aedes maternas in angustissimo museo loculi deessent, saepe accidit, ut et tuae epistolae aliarum chartarum averco commiscerentur; quo fiebat, utquum opus esset, eas invenire non possem. Da quaeso veniam confitenti reo: spondeo tibi numquam id facturum posthac. De Schediasmatis tuis,²⁰² quum primum occasio erit, scribam uberius, quae in mentem mihi venerint, quamvis levicula sint. Perge quaeso et plura mittere, tuamque mihi iucundissimam amicitiam his pignoribus confirmare. Hortaris me in quadam Epistola, ut et ego vicissim aliquid vobis mittam. Ignosce, quaeso, optime virorum, si dixerio non esse mihi tantum otium ab nugis meis. Tum et illud me terret, quod in tanta Scriptorum multitudine nihil facilius accidere potest, quam ut plagiariorum catalogum augeat etiam bonae fidei possessor: nam qui ego in hoc angulo orbis illiterati in numerato habere possem, quid agat quisque in interiore Germania? Sed de his tuis. Illud non est omittendum, quod fanatici illius Zelekii soror, sola [igne?] matri fratrique superstes, innupta adhuc, me ab te percontari petiit de libris fratris sui: quos haec

¹⁹⁵ Johann Jacob Breiting (1701 – 1776) a héber és a görög nyelv professzora volt. Itt „Artis cogitandi principia” (Zürich, 1736) c. munkájáról van szó.

¹⁹⁶ Hieronymus Freyer (1675 – 1747) a pedagógia professzora volt Halleban. „Oratoria in Tabulas compendarias redacta” c. munkája 1759-ben már a nyolcadik kiadást érte meg.

¹⁹⁷ A három könyv: Basilius Faber „Sorani Thesaurus eruditionis scholasticae... Novam hanc editionem post binas suas priores C. Cellarius correxit, et... locupletavit. Lipsiae, 1696.: „Post aliorum imprimis A. Buchneri et C. Cellarii, necnon J. G. Graevii notis et observationibus postumis, quin etiam M. A. S[teubeli] additionibus, etc.” Lipsiae, 1710.: „Faber Thesaurus eruditionibus scholasticae... recensitus, emendatus, locupletatus a Joh. M[atthia] Gesner. 1726, 1735. BMGC 70. k. 135 – 136. l. U.o. 85. k. 186. l.

¹⁹⁸ Köztük lehetett Ajtai (Aböd) Mihály nagyenyedi tanár (1704 – 1776), aki 1738-ban keleti nyelveket, régiségtant és történelmet tanított, latin nyelvtanának kéziratát bemutatta *Maróthina*.. SzMIÉM I. k. 93. l. és *Sigmund Ferenc* i. m. 78. l.

¹⁹⁹ David van Hoogstraten (1658 – 1724) holland – latin szótárt szerkesztett. JAGL II. r. 1696. l.

²⁰⁰ Gerhard Johann Voss művei iránti érdeklődéséről vö. LTMK 377. j.

²⁰¹ Salmasius, azaz Caius Julius Solinus munkáinak felsorolását l. BMGC 225. k. 686 – 689. l. A *Maróthi* könyvtárban meglevő művekről: ÖJMK 337. l.

²⁰² *Maróthi* minden bizonynal olyan tételek sorozatáról beszél, amelyeket részben maga Beck, részben az elnöklete alatt folyó viták során diákjai fejtegettek. Felsorolásukat l. STKB 16 – 19. l.

ait, omnesque norunt, illum non propriis, sed patris communis sumtibus emisse. Itaque iam ad paupertatem redacta cogitat Amplissimos Academiae vestrae proceres per supplicem aliquam epistolam orare atque obsecrare, ut eos libros vendere pretiumque eorum sibi mittere velint. De eo negotio equid sperare possit, ne quaeso gravere a pl. Venerandis Theologis percontari, mihi que perscribere. Adierat et alios e Rev. Pastoribus, qui quum neminem notum apud vos haberent, meam opem implorare est coacta [sic!]. Rationes nostras hic in adiecta Scheda subductas invenies. Velis, quaeso pl. venerandis Theologis, Celeb. Harschero et Ryhinero, Merianis nostris omnibus, Bachofio, Holzachio, Reinhardo Brucknero, Pfaffiis, Wetstenio,²⁰³ omnibusque ut uno verbo complectar, benevolis amicisque nostris plurimas acofficioissimam salutem a me dicere. Vale autem vel maxime tute optime Becki, mihi que si has accipies, scribe. Debrecini a. d. VI. Oct. A. C. MDCCXLII.

Debebamus vobis

1. Pecuniam Bernensem, quam scripsisti nuper debuisse esse	Fl 127,36
2. Pretium characterum musicorum	80,30
3. Pretium pennae aeneae musicae	—,12
4. Pro Imhofii H[isto]ria	8,38
5. Pro Lexico H[ist]orico compacto	16,24
6. Pro Microscopiis	2,24
7. Pro Stephani Thesauro in duplo	30,—
8. Pro Lexico Hist. non ligato	12,—
9. Pro Supplemento duplici	15,—
10. Pro Lexico Baelii	18,—
11. Pro Lexico Pitisci ²⁰⁴	16,—
	<hr/>
	Summa 326,44

[A 2.—6. tétel mellett] Haec iam accepimus.

[A 7.—11. tétel mellett] Haec exspectamus.

Accepisti a nobis

334,04

Supersunt igitur adhuc apud te

7,20

Hos velis in ligaturam librorum impendere.

[A számadások mellett oldalt bejegyzés] NB. Accipies nunc denuo, iussu Mercatoris Viennensis, cui id negotium est demandatum, florenos centum et undecim $\frac{1}{2}$. 111. Pro quibus a te exspectamus *characterum Graecorum* sesquicentenarium pridem promissum. Quum autem scripseris Artificem idem pretium statuisse his, quod Musicis statutum fuerat fl 97 $\frac{1}{2}$ sesquicentenario, pro reliqua pecunia iube nobis conficiendos, aut vice-nos *characteres Hebraicos*, et totidem germanicos omnium litterarum; si aliquot puncta vocalia addentur, bonum factum erit: sin autem, poterunt abesse: nam id tantum volumus, ne nulli prorsus sint id genus characteres apud nos, quum et nuper in Analytica tabella Lampii libello de peste praefixa perincommodum id acciderit in signis.²⁰⁵ Reliquam partem pecuniae una cum fl. 7,20 ab sinistra residuis convertas in compingendos libros, si nondum sunt compacti. Ligatura sit oportet firma, sive coriacea, sive pergamena; praecipue Lexicon illud historicum ita ligatum vellem. Sed Stephani alterutrum exemplum cave compingi cures. Providendum autem diligenter est, ne quid in his libris deficiat. De mittendis his rebus, plane quid scribam, quidne non scribam, ignoro: per studiosos Hungaros minus placet, quam Mercatorum opera: potuissetque id haud dubie fieri hac aestate: verum nos meliora quotidie exspectabamus. Ecce interea audivimus novas copias Gallicas Germaniam inundavisse. Itaque vide, quaeso, quid periti harum rerum mercatores suadeant, eorumque consilium sequere. Ceterum exspectare etiam amplius malumus, quam de omnibus in periculum venire. Alioqui de his libris nihil est metuendum Viennae aut alibi: neque enim sunt eius generis.

²⁰³ A nevek most már általában ismétlődnek, ezért általában nem utalunk rájuk a továbbiakban. Új névként fordul elő Reinhard Bruckner (1717–1795) neve, aki *Maróthival* egy időben volt a főiskola hallgatója Baselenben.

²⁰⁴ Vö. az előbbi levelek vonatkozó jegyzetét.

²⁰⁵ Friedrich Adolf Lampe: *Commentarium analyticum* [Analytica Tabella] exegeticus... *Evangelii secundum Joannem*,... *authore F. A. L. 1724. vagy Analysis exegetica parabolae Paulinae l. Cor. III. 1–17. Gerdes Miscellanea Duisburgensia. tom. 1. [1732]. BMCG 129. k. 523. l.*

Denuo te rogo, ut si *Riccioli* aut omnia opera, aut saltem *Almagestum*, item *Dechales* Mundus Mathematicus, tum *Ptolemaei* *Almagestum* ex edit. Schreckenfuchsii, in auctionibus, aut alibi sese vili venales obtulerint, eos mihi emas.²⁰⁶ Et, si potuissent libri mitti, poeniteret me iam valde, quod nuper, quum scripseras Mundum Mathematicum venalem esse pro *fl* 20 apud quendam vestrum Bibliopolam, non ilico iusserim emi. Pro *Riccioli* operibus omnibus vel tantundem solvito. Numquam, crede mihi, patiar me tibi diu debere. Quare enim aliquam ex his: *Archimedes Barrowii*, *de la Hire Sectiones Conicas*, aut *Gregorium a S. Vincentio* de quadratura circuli: quos ego frustra quaesivi;²⁰⁷ et nonnisi degustare ex aliorum exemplaribus potui. Nam in Algebra nihil amplius magnopere desidero librorum. Scripseras aliquando etiam *de Sylloge* patrum apostolicorum minorum Freyiana:²⁰⁸ recte necicisti me eam cupere. Scis enim, quanti hunc virum faciam. Scribe quaeso, quid de iis factum sit; et si, quod opto, iam editi sunt, ne sinas me iis carere. *Wolfii* Curarum Philolog. in [Novum Testamentum] ego eam tantum partem habeo, quae ad IV Evangelia et Acta Apostolorum pertinet. Audio eas apud vos recusae esse, utinam reliquas partes mitteres.²⁰⁹ Multum ego tibi negotii facesso, fateor. Sed quid agam, nisi a te aliisque bonis adiuver? Verumtamen ego iam pridem meditor, quo modo tibi gratiam aliquam referam. Pestilentia, ut supra coepi dicere, recrudit in nostris oris; in iis praesertim locis, quae superiori tempore intacta fuerant: nec minori cum strage saevit. Annonae uberius proventus hoc anno fuit, quam duobus superioribus. Sed vinum non videtur ad maiorem maturitatem perventurum. Sed tempus est, ut desinam hac vice; maxime quum et filiola cum matre lepide colludens me vocet. Sed quid hoc ad te, harum deliciarum ignarum. Vale igitur iterum et quum nec coniugem, nec filiam, quam ames, habeas, saltem amicos, inque iis et me ama.

Már egy éve nem kapott semmit barátjától, bizonyára elkallódtak leveleik. Nyolc hónapos kislánya, Katalin bájos csöppség. Szilágyi Sámuel 1743 tavaszán a filozófia professzorává választják. Úgy érzi, benne nem új barátot, hanem svájci barátját nyerte el itthoni barátjaként. Különösen összeköti kettőjüket a régi ellen folytatott harc. Közben a görög nyelvet kezdte el tanítani. A dögvész ismét jelentkezett. A szomszéd egyházmegyében heves vita folyt Wolff filozófiájáról. J. J. Breitinger Logika c. munkája kinyomatás előtt áll. Hieronymus Freyer Oratoriját is kiadták a napokban. Nagyon hiányzik azonban egy jó szótár, ezért ide vonatkozólag érdekes tanulmányokat folytatott. Szégyelli, hogy nem tud még többet felmutatni azon feladatok teljesítéséből, amelyekre barátja figyelmeztette. De néhány levele elkeveredett. A rajongó Váradí Tzelek nővérének azt a kérését tolmácsolja, hogy Beck próbálja meg testvére könyveit Baselen áruba bocsátani, mert koldusbotra jutottak. Köszönti név szerint baseli barátait. Külön lapon összeállítja a kimutatást tartozásairól s a küldött könyvekről. Ismét küld pénzt, s annak hovaforrásáról rendelkezik: a görög és egyéb betűk beszerzésére, könyvek bekötésére fordítsa a küldeményt. Felsorolja a megvásárlandó könyvek szerzőit. A pestis most kisebb erővel dühöng. A gabonatermés az idén jobb, de a szőlő nem sok jóval biztat. Befejezi levelét, mert leánykája hívogatja anyja öléből.

17. levél

1742. nov. 14.

Quum nuper admodum scripserim ad te uberius,²¹⁰ paucis hoc tempore defungar. Nam quum ad amicum et alioqui scribendum esset Bernam, non potui a me impetrare, ut ad te nihil scriberem: eoque id magis, quod vehementer avemus scire, utrum CI·J·centum et undecim, qui, ut sane scripsi, tibi numerari nostro nomine debuerunt, acceperis: etiamque illud quam mox sis missurus nobis characteres graecos; quibus perquam indi-

²⁰⁶ *Riccioliról és De Chalesról* I. 137. és 138. j. — Az itt szóban forgó művek: *Almagestum Novum*, astronomiam veterem novamque completens, etc. tom. 1. Bononiae. — Ptolemaeus (Claudius) . . . *Almagestum* seu magnae constructionis mathematicae opus plane divinum Lazina donatum lingua ab Georgio Trapezuntio per L. Gauricum recognitum. . . . 1528. vagy C. Ptolemaei . . . omnia quae extant opera, praeter Geographiam . . . Castigata ab E. O. Schreckhenfucio, et ab eodem Isaigoica in *Almagestum* praefatione, etc. . . Basileae, 1551. I. BMGC 196 k. 330. és kk. I.

²⁰⁷ Ezeket a könyveket már korábban kérte barátjától: *Barrow* LTMK 196. és 170. j. — Philippe de *La Hire* uo. 210. j. — Gregorius a *Sancto Vincentio* uo. 262. j.

²⁰⁸ A munkára vonatkozó közelebbi adatok hiányoznak.

²⁰⁹ Chr. *Wolffról* I. LTMK 241. I.

²¹⁰ Az előző levél dátuma: 1742. okt. 6. Így aztán a levél jórészt az előbbi levél tartalmának az ismétlése.

gemus. Feci etiam mentionem mittendorum librorum; quod tamen, ut iam vides hautquamquam tutum est: quodsi et tibi ita videbitur, quiescendum erit. De rebus quoque nostris litterariis, quae operae pretium putavi, narravi, quae nunc non repetam. Denique et illud perscripsi, quod Zeleki illius fanatici sororo maximo opere orat Ampliss. Proceres Academiae vestrae, ut librorum ab suo fratre ibi relictorum pretium, aut saltem eius partem aliquam sibi reddant in paupertatis, quacum luctatur, lenimentum: quod te rogavi, ut Venn. Theologis commemorares, et equam spem fecerint, aut quid consilii dederint huic puellae; mihi perscriberes. Nam quum et eius paupertate commotus, et ob necessitudinem, quae eorum patri, quum is esset huius loci pastor, cum parentibus meis intercessit, maxime hoc officium, alias minime iucundum, in me recepissem, ex eo tempore prope quotidie me urget et sollicitat, nunquidnam responsi acceperim. Porro ego meique et mea omnes valemus. Pestilentia in vicinia longe lateque recrudit nihilo minore cum strage, ac superioribus annis. Quo factum est, ut multi ex studiosis inacuibus [?] secesserint: sunt tamen etiam . . . amplius centum praesentes. Ego nunc Minucium Felicem et minutias quasdam alias tracto apud auditores meos. In nupera epistola etiam rationes debiti apud te mei confectas misi. Vehementer cupio tuas litteras iam tandem videre. Is, qui Berna has litteras ad te mittet, Rever. Franc. Tatai,²¹¹ V. D. M. vir est optimus, mihiq; amicissimus; quare, si forte ad vos venit, maiorem in modum tibi eum commendo. Eidem et litteras, si quas ad me voles, poteris mittere: nisi festinato opus sit. Vale optime ac amicissime vir, vale inquam optime; atque ignosce brevitati mede. Ce- lebb. Professoribus, omnibusque nostris amicis plurimam atque officiosissimam salutem dicite. Debr. a. d. XIV. Nov. MDCCXLII.

Mostanában részletesen írt, azonban ezúttal is megérdeklődi, megkapta-e a 111 Ft-ot. Emlékezteti a görög betűkre s néhány könyv elküldésére. Váradi Tzelek lánytestvére gyakran megjelenik nála, és azt kéri a baseli professzoroktól, hogy bátyja ott hagyott könyveinek az árát küldjék meg neki, mert nagy szegénységben él. A pestis megint felütötte a fejét, ennek következtében a diákok egy része ismét elhagyta a várost. Minucius Felixet olvas hallgatóival. A levelet Tatai Ferenc viszi, aki igen kiváló ember. Jó barátja, vele bármit elküldhet. Köszönti volt professzorait.

18. levél

1743. jan. 8.

Beckio suo Marothius S.

Binas tuas postremas, recte quidem, sed posteriores paullo tardius accepi ob negligentiam tabellarii nostri publici. Eadem opera ad utrasque respondebo. Et quidem, ut inde faciam initium, quod in posteriore epistola tua percontaris, rumor ille de recrudescente pestilentia quam non vanus fuerit, iam e nupera epistola mea potuisti colligere. Ex eo tempore non modo non desiit aut remisit exitiabile malum, sed et nova indes fere incrementa capit; et iam praeterito mense in nostram quoque urbem iterum penetravit. Initio anni superioris ita, Deo propitio, remiserat, ut vix tres quatuor circa Szathmarinum pagi ea lue infecti fuerint: ac iam metus fere omnis evanuerat, quum subito in veris initiis primum quidem oppidum Waradino vicinum, mox etiam ipsum Waradinum corripuit pestilens lues. Satis constat, diu dissimulatum ab utriusque oppidi incolis id malum et quum diutius tegi non posset, a diffugientibus in omnem oram vicinam quasi disseminatum fuisse. Certe ex eo tempore latissime serpit. Sed ne sine Deo numine factum quis credat, itidem circa veris initia et istic Szathmarinum et porro borealis ille angulus Hungariae, qui supra Szathmarinum iacet, infectus est. Autumnno autem etiam longius inde ad ortum progressa pestilentia, compluria loca invasit: quorum quia obscuriora sunt nomina, ea non nominabo: neque possem certo nominare. Symptomata eadem prorsus sunt, quae ante hos duo tresque annos fuerunt: sed strages non ubique eadem. Etsi enim in iis locis, ubi superioribus annis nulla fuerat pestilentia, hoc tempore magnum incolarum numerorum absumserit, tamen, ubi iam antehac desaeverat, alicubi minus longe, atque adeo non multum damni dedit: et, quod mirere, alibi tantumdem fere, quantum superioribus annis, hominum numerum hausit. In civitate nostra in qua domo primum sese prodii-

²¹¹ Csirke (Tatai) Ferenc (1707–1765) Debrecenben tanult. 1742-ben külföldi tanulmányútra indult. Hazatérése után Hajdúszoboszlón és Debrecenben lelkészkedett. 1763-ban püspök lett. Lefordította a st. galleni Christoph Stähelin „Katechetischer Hausschatz” c. munkáját (Kolozsvár, 1752).

dit, ex ea non totis quinque hebdomadibus quatuordecim homines elati sunt. Iam quo tempore haec scribo, viginti fere domus sunt, quod vocant oclusae: sed quaedam nonnisi ob suspicionem, eamque etiam non adeo gravem. Nam praeter illam, quam dixi domum, nulla alia adeo fecunda funerum fuit: neque adeo adhuc plures quam 25 aut 26 in universum homines pestilentia mortui sunt. Quid Deus de nobis statuerit, nescio: illud video externis istis mediis parum aut nihil profectum iri, nisi Deus ipse O. M. averruncus sit. Pudet dicere, sed non est vobis ignotum vulgi ingenium ac pertinacia. E tanta multitudo hominum, qui contagiosum esse hunc morbum credant, et non plane ἀμέσως[?]θεήλατον, vix sunt totidem, quot Thebarum portae etc. qui credant inquam ex animo, praeter eos, qui sunt ἐν τέλει, et nos Professores ac Pastores: sed qui hoc ipso nomine sunt perquam exosi vulgo. Tute iudica, ecquid profici inter hos possit. Etsi enim Magistratus nostri nihil praetermittunt, tamen quia ipsi adesse ubique non possunt, quae fiunt, dicis tantum causa fieri existimandum est. Et quidem, quod minime credidissemus, pessimo exemplo ceteris praeiverunt Waradienses, qui fere omnes Pontificii sunt. Quod ideo addo, quia vulgo, qui pestilentiam contagiosam credit, iam semi-pontificus habetur. Et de pestilentia quidem haec nunc sufficiant. Si vivum me servaverit Deus, alias plura. Haec ego non repugno, ne cum aliis communices: illud tantum te rogo, ne quo pacto imprimantur: nam horum minimam partem vestra interest scire. Et si maxime, quod nolim, ederentur haec, ita, velim omnia constituas, ut nec unde, nec a quo scripta sint, appareat; aut certe quae aliquibus vitio verti posset, omitantur. Cum sorore Zelekii epistolam tuam communicavi: sed iam nihil opus est, ut vobis negotium facesam. Nupsit enim ea nuper, nacta conditionem non contemnendam. Itaque ego ei persvasi, ut desisteret. Neque enim videtur opus habitura esse ea pecunia amplius. Utinam hoc praevidissem! non tam valide vobis molestus fuisset. Verumtamen spero, me huius rei veniam facile ab Ampliss. Patribus Academicis impetraturum, ubi haec iis, cum plurima a me salute, exposueris. Quod me iubes, mercatorem aliquem Viennae aut Ratisbonae nominare, cui sarcinam nostram mittas, equidem in iis locis neminem novi. Sed arbitror melius futurum, si vester aliquis mercator eum ad suum amicum Ratisbonam mittat, eumque roget, ut eam Viennam promoveat ad D. Agentem Kuntziuum aut ad D. Agentem Szilágyi, aut Dönjén: aut ad mercatorem D. Danielem Wohlgenut:²¹² perscripto et meo, tamquam cui nuntuntur, nomine, ut hi me certiores facere possint. Verum mihi tutius videtur, hoc tempore nonnisi characteres mitti sine libris, ubi hoc ex sententia successerit, sequantur licet et libri. Vale plurimum, suavissime Becki! Deus tibi hunc annum b. f. f. q. esse iubeat.

Debr. a. d. VIII Eid. Jan. MDCCXLIII. Salutabis omnes amicos benevolosque nostros. Non vacat omnium nomina recensere: nam et haec multa nocte festinans scribo.

[A levél első oldalán utóirat a bal szélén]: I Paene oblitus sum, quod maximum scriptum oportuit: nempe ut scriberes nobis, utrum acceperis illos nuperos. . .

[A másik oldalán utóirat a bal szélén]: ID. Kunium,²¹³de quo scribis, antehac non noveram. Apud nos quidem, hoc praesertim tempore, nihil est, quod speret: verum tamen si talis est, ut scribis, non deerit alibi comoda statio.

Megkapta barátja két utolsó levelét. A pestis ismét új erőre kapott Debrecen vidékén, de a városban is. A járvány útját pontosan megrajzolja. Ismerősei körében nem volt egy áldozat sem. — Tzelek húga közben elég jól férjhez ment, így a könyvek árára nem lesz szüksége. A rendelt betűk és könyvek küldése céljából Bécsben ágenseket és kereskedőket nevez meg. Először a betűk küldését kéri, hogy a közvetítő utat kipróbálják. Több utóiratot csatol a levélhez, amelyekben üdvözlötet küld a baseli professzoroknak; az adósságaiért küldött pénz megérkezése, végül Kun nevű magyar nyomdász sorsa felől érdeklődik.

²¹² Az ágensek rendszerint megbízottaik ügyeit képviselték a bécsi hatóságoknál. Dönjén Gergely ágens (*1762) szolgálatait Hatvani István is igénybe vette. Lósy-Schmidt Ede i. m. 81. l. és Zoványi Jenő: A tiszántúli egyházkerület története. 53. l. — Az említett kereskedőkről nem sikerült közelebbi adatokat felkutatnunk.

²¹³ Beck e levélre írt válaszában (Basel, 1743. nov. 6.) említi Kun István nyomdász nevét, aki Maróthi Sótárának kinyomtatásánál közreműködhetnék. Szerinte szorgalmas és szakértő korrektor, és 22 hónapig biztosan Baselen marad. Ez az idő tovább is tarthatott, mert Szilágyi Sámuel 1745. dec. 13-án kelt levelében úgy hivatkozik rá, mint aki Johann Rudolf Im-Hof tervét a magyar nyelvű biblia kinyomtatásáról vele közölte. L. STKB 203–204, ill. 217–218. l.

Beckio suo Marothius S. p.

Nudius sextus intellexi e litteris Viennensibus, missos ad te esse per cambium florenos, ut quidem coniiicere mihi licet 249 x-ros 35 $\frac{1}{2}$, neque enim satis clare id expressum est. Quod si ita est, velis quaeso ex hac summa Heidelbergam, ad Ven. Hottingerum,²¹⁴ una cum hac epistola, mittere fl. 191 $\frac{1}{2}$ x quae collatitia est pecunia ex hac nostra civitate, ad necessitates Collegii Sapientiae. Reliquam partem pecuniae, florenos inquam 58, et tres cruciferos retineas velim ipse: et iam tandem mitte (si id nondum fecisti) libros illos omnes, Thesaurum, inquam, Bailium, Lexicon Historicum cum supplementis, Pitiscum, Mundum Mathematicum, nec non duo exempla Patrum Apostolicorum; denique etiam characteres Musicos. Utinam et Pitiscum ligatum misisses, et Patres Apostolicos.²¹⁵ De Graecis characteribus non est quod amplius laboremus: adlati enim sunt paullo post quam illam epistolam, in qua de iis quaerebam, scripsi. Opus habebimus propediem etiam Latinis, ex eo genere, quod Ciceronem appellant: sunt enim ei, quibus nunc utimur, valde detriri. Gratum nobis foret, si mitteres ex eo genere specimen, quod nostris curatoribus monstrarem. De *Riccioli* et *de la Hirei* operibus, tum de Archimede, de Plarone item et Thuani historia quod iam a lias te rogavi, rogo denuo, ut emas: quibus nunc addo et *Aristotelis* opera omnia e meliori aliqua editione. Porro autem *Erasmi* colloquia ego cuperem esse in manibus iuvenum nostrorum:²¹⁶ sed non licet ea hic edere, propter mordax verum. Cuperem scire, an etiamnum supersint exemplaria illius Basileensis editionis, quae sub initium huius seculi in forma minori vulgata est; et an ex iis centum commode mitti possent non Viennam, sed Vratislaviam. De Lexico Hungarico utinam nobis prius venisset in mentem: vix enim licet sperare futurum alias correctorem, qualis Doctiss. Kunius futurus fuisset. Verum adeo multis minutis occupationibus distineor, ut nullo modo possim sperare, intra vertentem annum opus absolutum iri. Et tamen nihil est, quo Juvenes nostri aeque indigeant, ac Lexico. Utinam interea *Thesauri Fabri* aliquot exempla nancisci possemus, ex editione Cellarii, aut etiam Buchneri:²¹⁷ nam novam vix quisquam emeret, quod magno venit. Si forte ibi possent conquiri exempla illarum veterum editionum vili pretio, gratum nobis foret. Ego nunc Arithmetica scripsi,²¹⁸ vernaculo sermone; quae propediem prelum relinquet. Videro, quo animo eam excepturi sint cives mei; namque, nisi valde fallor, debet placere iis, qui habent salem et ingenium: id certe conatus sum consequi. Ceterum video, cum Deo gratia, instituta nostra cordatis omnibus et hic et alibi magnopere probari: pauci inepti homines obstrepunt: quos equidem contemnerem; sed vulgus et faex hominum, pro solita sua stultitia, animo in me sunt alieno idque adeo primum ob adsertam paullo acrius, quam prudentius, pestilentiae contagionem; postea vero ob artem musicam: quod utrumque pepones illi (vide immanem dementia) papisticum esse aiunt. Quid quaeris? iam plane mihi persuasi, quod Boilauxius²¹⁹ alicubi [di]xit, ex omni animantium genere stultissimum esse hominem. Tametsi autem horum ineptiam ego videam, tamen cura me una coquit, et versat sub pectore fixa. Nam si Demagogus aliquis sese ducem fatuus illis praeferet, vix est dubium, quin ego tum perierim. Non est opus multa addere. Me certe meosque conatus non parum sufflaminant illorum odia in novatores: quae fortasse alius plane contemneret: sed ego, nescio quo modo, non possum. Itaque nuper Musicam plane abiici; iamque nihil me cum ea negotii habiturum esse prae me fero. Experiar, quid sint dicturi, et qui antehac favebant, et inepti Midae posteris.²²⁰ Ac plane statui idem facere is quibusdam aliis, ut postquam viam monstravero, meumque consilium explicuero, tollam manum ilico de illa tabula, aliisque relinquam

²¹⁴ Hottingeröl I. LTMK 125. j.

²¹⁵ E könyvek megvásárlását Maróthi előző leveleiben már szorgalmazta. Megjegyzésünk a levélben említett több könyvről is vonatkozik.

²¹⁶ Erasmus „Colloquia. . .” c. munkája 1712-ben és 1729-ben jelent meg.

²¹⁷ Basilius Faber (1520 – 1576) erfurti rektor munkájáról van szó. Teljes megjelenése: B. F. Sorani Thesaurus eruditionibus scholasticae. . . per A. Buchnerum recensitus. . . Lipsiae, 1696. BMGC 70. k. 135 – 136. I. Vö. 197. j.

²¹⁸ Arithmetica, vagy a számvetésnek mestersége, melyet írt és közönséges haszonra, főképpen a Magyarországon előfordulható dolgokra alkalmaztatni igyekezett. Db. 1743. Újabb kiadások 1763-ban és 1782-ben.

²¹⁹ Nicolas Boileau-Despreaux (1636 – 1711) a francia klasszicizmus elméletének megalkotója. Ezt a mondását 1666-ban megjelent szatirái közül a VIII. tartalmazza.

²²⁰ Midas, a mitológiában szereplő phrygiai király nevéhez sok természetfölötti történet fűződik. ÓKL II. k. 84 – 86. I.

aut perficiendum, aut pariter relinquendum negotium. Nisi potius sequar Epicuri illud praeceptum,²²¹ quod mihi certe saepe venit in mentem, non esse sapientis stultorum hominum causa molestias in se suscipere. Ne quid omittam quod ad nova litteraria pertinet, scias hic nuperrime Auctionem esse habitam librorum,²²² quod nunquam antea accidit. Collegii enim Bibliothecam (magno sane labore ac diuturno; ne me otiosi putes) postquam recensui, libros qui in duplo, aut etiam saepius aderant, omnes vendidimus; redigeturque ex hac venditione summa pecuniae non paenitenda: Rogo te uti interroges Bibliopolas, quanti possemus emere Thesauros Graevii et Gronovii ex editione Veneta.²²³ His enim carere diutius nolumus. Cl. Sylvanus et mea conjux te per-officio salutant. De parvulo Georgio, quod scribis, magna spes est propediem, modo Deus faveat, et hunc tandem (seu hic seu *haec* erit) servet. Salutes velim atque Celeb. Professores, et praecipuo quodam modo Vener. Theologos. Vale mi optime Becki, et me ama. D. Debrecini a. d. IV. Non. Sept. MDCCXXXIII. Salutem reddas velim et Doctiss. Kunio et veteribus amicis nostris omnibus.

[A második lap szélén hosszában:] Gratum mihi foret, si cum aliis libris mitteres etiam Dittoni Tractatum de veritate Resurrectionis J. Christi,²²⁴ nec non aliquem ex recentibus Religionis Christianae Defensoribus, qui vestro iudicio optime hac provincia sit defunctus. Hos enim mihi nec legere licitum est, quum peregrinaret, nec emere.

Hallott a küldött pénz megérkezéséről. Az összegből 191 ft 32 és fél kr-t küldjön Heidelbergbe az ottani Collegium Sapientiae segélyezésére a debreceniek részéről. A régebben kért betűk és könyvek beszerzéséről rendelkezik. A szótárával nehezen halad. De írt egy számtan könyvet a tanuló ifjúság számára, amellyel általános elismerést szerzett. Vannak ugyan, akik a pestis ragályosságáról vallott meggyőződése és zenei ismeretei miatt nem jó szemmel nézik. Pedig inkább az új iránti gyűlölet vezeti őket. Gondolkozik azon, hogy felhagy a zene művelésével. — A könyvtárban megrendezte az első könyvárverést. További könyvek megvásárlására kéri barátját. Közli, hogy felesége gyermeket vár. A baseli professzorok köszöntésével zárja levelét.

20. levél

1743. okt. 8.

Opportune venit in mentem, priusquam hanc epistolam clauderem,²²⁵ de Logica hic nunc novam esse controversiam, quaenam pueris tradendam sit. Nam Petri Ramii²²⁶ perplexabiles griphi licet patronis non careant, ut omnia vetera, quamvis absurda; tamen plerisque magis placeret alia et magis perspicua, et utilior in vita humana. Monstravi ego multa recentiorum systemata et epitomas. Sed hic in omni herba, quam Wolfius vix attigit, anguis latere putatur; et perinde nefas habetur dubitare, utrum idae sint innatae (non de Wolfio loquor)²²⁷ aut, an bruta animam habeant, disputare. O Seculum insip[ientium] etc. Itaque rogo te, uti Artem illam cogitandi,²²⁸ quae in vestra Academia tironibus explicatur, si dignam ex animi sententia ducis, atque idoneam ingenii iuvenilibus ad veri cognitionem, mittas nobis primo quoque tempore, per tabellarium publicum in albo tantum, ut vocant, sicut Mercurius²²⁹ etiam ad nos quot mensibus mitti solet. Pauca sunt folia,

²²¹ *Epicuros* görög bölcselelő (341–306 i. e.), a derült világnézet s a lélek nyugalalmát kereső szemlélődés hirdetője volt.

²²² A könyvaukciók rendezésére Baselben, a Collegium Erasmianumban látott példát. Ezeknek maga is sok értékes könyvet vásárolt. Vö. ÖJMK és 42. j.

²²³ *Graeviusról* és *Gronoviusról* l. LTMK 251. és 252. j.

²²⁴ Humphry Dittonius (+ 1714), „A discourse concerning the resurrection of Jesus Christ. . . (London, 1712). A XVIII. sz. első három évtizedében angolul háromszor, franciául egyszer jelent meg.

²²⁵ A levél valószínűleg az előbbi levél melléklete. Tartalmilag azonban csatlakozhatnék az 1742. okt. 6-án kelt levélhez is.

²²⁶ *Ramiusról* l. 96. j.

²²⁷ A velünk született eszmék gondolata Wilhelm Gottfried *Leibniz* (1646–1716) filozófustól származik, bár e tekintetben elődjei voltak. *Leibniz* szerint minden eszme és kép csíráját már a kezdet óta magunkban hordozzuk. J. Chr. *Wolff*ról l. LTMK 241. j.

²²⁸ A baseli egyetemen használt logika könyv: „*Ars cogitandi erotematica cum praeludio philosophiae in usum philosophiae tyronum inclutae Academiae Basiliensis adornata*”. (Basel, 1715. 188 l.) Szerzője Johann Rudolf *Zwinger* (1692–1777), a logika, majd az anatómia és botanika, végül a gyakorlati orvostan professzora volt. Könyve 1715–1758-ig volt használatban. E. *Staehelin* professzor közlése. Vö. 125. j.

²²⁹ A *Maróthi* idézte folyóirat: „*Mercurie Suisse ou Recueil de Nouvelles Historiques, Politiques, Libraires et Curieuses*” Neuchâtelben jelent meg. Az adatot E. *Staehelin* professzornak köszönjük.

si bene meminī: si cum rei tabellariae praefecto egeris, sine noxa adferetur. Ego tibi reddam, quos feceris sumptus. Da quaeso operam, ut circa autumnalis aequinoctii tempus ad nos perferatur:²³⁰ eo enim tempore examen puerorum haberi solet. Rogo te etiam atque etiam, uti ne frustrari nos hac in re sinas. Sin autem tibi ipsi forte libellus improbabitur, sinas licet. Si sine tuo incommodo fieri potest, mittas velim mihi etiam descriptum *διάγραμμα τῶν νόμων* veteris Musicae, quod in Philostrati editione Fabriciana non longe ab initio notarium in vitam Apollonii, meminī videre.²³¹ Utinam Reverendus Bachofius quoque mitteret mihi cantum primum quem vocant duorum hymnorum, quos cum eo saepe canere meminī:²³² Es leber meine Seele Vergnügt in Einsamkeit. Et: Wenn ich bin allein, so kann ich ruhig seyn. Si forte ipse non habeat, peti a D. Weislero poterit.²³³ Plurima cum salute impertiri velis [sic!], ut et ceteros amicos nostros. Nobb. Proceres maximas tibi gratias agere me iusserunt de characteribus: quod iuxta cum conscientia utilissimi tui facti, gratum tibi futurum existimavi. Vale iterum, animae dimidium meae.

A logika tanítása miatt ismét vita támadt. A professzorok közt vannak Ramus Péter hívei, Wolfftól nagyon félnek. Kéri barátját, küldje el azt a logika könyvet, amelyet Baselben tanítanak. Zenei jellegű könyvek beszerzésére is kéri. A betűket, amelyek megérkeztek, a város előjárósága nagyon köszöni.

21. levél

[1743 őszén?]

Clarissimo Beckio suo Marothus S.p.

Eodem fere tempore mihi nuper et litterae tuae, et quos anno proximo miseris, libri mihi redditi sunt:²³⁴ quo utroque nomine si condignas tibi gratias agere vellem, nihil aliud mihi nunc agendum esset. Sed bene est, quod cum tali viro mihi negotium est, qui quum ad nostros conatus adiuvandos quasi divinitus nobis datus sit, sponte sua bonus est, neque expectat vestrorum delinimenta. Specimen Lexici hic vides, quod postularat [sic!] typographus. quod et tu diligenter velim perlustres; tuamque sententiam, atque adeo et Ven. Freyi et Cl. Birrii,²³⁵ perscribas: vos enim h[um]aniores triumviros creo; neque a vobis, etiamsi capitales fueritis, provocavero. Inserui, ut videbis, nonnulla ex mea paupere penu; idemque et alibi faciam, verum manu, non sacco. Absesse ea possent, fateor; tironibus enim scribere constitui: sed qui potero alioquin odiosum plagiarii et exscriptoris nomen declinare apud eos, qui non cogitabant gentis nostrae paupertatem, cui optime consulturus videretur, etiam si quis de suo litteram nullam adderet, neque praeter Fabrum aut Stephanum auctorem ullum inspiceret. Veniebat et illud in mentem, ea, quae ad origines vocabulorum vimque primariam pertinent (in quo genere mihi praecipue elaborandum putavi) uno verbo tantum in Lexico indicare, ac seorsim edere quidpiam de isto argumento. Sed neque hoc satis possum probare. Itaque vos videritis, quos plane iudices capio. Video Londinenses de hac *μυρολογία* non optime sentire.²³⁷ Sed mihi potior est Celeb. Schultensi auctoritas;²³⁷ quo neminem arbitror melius perspexisse veram linguarum discendarum rationem. Quam ob rem neque Fabri ordinem, praee Stephaniano,²³⁸ elegisse me poenitet. Quod nuper scripserem, diverso genere characterum exprimendum esse librum, in eo iam nonnulla incommoda video, sed dubito, utrum praeste-

²³⁰ Az ünnepélyes közvizsgákat *Maróthi* vezette be a debreceni Kollégiumban. Az elsőt 1741 szeptemberében tartották. Rendszerint október első napjaiban zajlottak le a vizsgák. *Balogh Ferenc* i. m. 198. l.

²³¹ *Maróthi* valószínűleg a következő munkára gondol: „... Philostratorum quae supersunt omnia. . . Accessere Apollonii Tyanensis Epistolae. . . , Lipsiae, 1709. Sajnos a Fabricius-kiadást nem sikerült megtalálnunk. *BMGC* 189. k. 253. l.

²³² *Bachofen*től vö. *LTMK* 76. j.

²³³ *Johannes Jacobus Weisler* (1702–1758) Baselben végezte az egyetemet. 1730–1736-ig, tehát *Maróthi* baseli tartózkodása idején a Collagium Erasmianum tagja. Föltehető, hogy együtt énekeltek a Collegium Musicumban. 1746-ban énekorákat tartott ugyanott.

²³⁴ Keltetés hiányában nehéz lenne megállapítani, melyik évben küldött könyvekről van szó.

²³⁵ *Johannes Ludwig Frey* latin, *Anton Birr* görög szótárt szerkesztett. Vö. *LTMK* 41. és 11. j. *Beck* maga a baseli „Historisches Lexikon” szerkesztését végezte. Mindez indokolja *Maróthi* kérését.

²³⁶ *Maróthi* körültekintő eljárására jellemző, hogy a korabeli szótárszerkesztők módszerét külön tanulmányozta. A hivatkozás szükségességéből azonban konkrét mű megnevezésére nem vállalkozhattunk.

²³⁷ *Albert Schultens* (1686–1750) a keleti nyelvek professzora volt a leideni egyetemen. *Maróthi* hollandiai tanulmányútján személyes kapcsolatban állt vele; több keleti nyelv grammatikáját írta meg. *JAGL* IV. c. 377. l. Vö. még *LTMK* 413. j.

²³⁸ Mindketten jeles szótárszerkesztők. Vö. *LTMK* 90., 290. és 436. j.

Garmundinis, an illis, quos *Petit* vocant, edere, quare cures, velim, alteram paginam illis, alteram his exprimentam dare, ut hoc modo diiudicari possit. Tum utriusque pretium, eo quo nuper scripsi modo perscribas. Doct tuis. Kunio²³⁹ ideo nunc non scribo, ne fasciculus nimis excrescat: sed faciam id proxime alia via. Illud vereor, ut possim hanc telam intra annum, inter plurimas occupationes detexere.

De colloquiis plane probo tuum consilium non esse oneranda inutilibus pannis. Ceterum ex libri mole, quam scribis plus minus duorum Alphabetorum fore, conicio, te Garmindus characteres velle adhiberi: quod ego nollem, non tam ob pretium, quam ob magnitudinem, cuius vel potissima ratio est habenda: nam quo plus futurum est chartae, eo difficilius effugiet Argorum vigilantiam.²⁴⁰ Itaque plane ego minusculis illis characteribus velim exprimi, quibus expressum et alias ibidem videre memini; sed in 12mo ut vocant, malim ne tam obesus exeat libellus ac ex illa editione, quam memoro. Ita non multum excedet unius Alphabeti magnitudinem. Hac lege propediem mittam pecuniam Viennam, atque inde ad vos curabo.

Köszöni a múlt évben küldött könyveket. Szótárából mutatványt küld átnézésre és véleményezésre. Ezt Frey és Birr professzorok részéről is kéri. Ismerteti szerkesztési eljárását; a nyomattással kapcsolatosan vannak problémái. Ezeket előadja, végül megígéri, hogy a pénz Bácsbe mielőbb el fogja küldeni.

22. levél

[1744. máj. 3]²⁴¹

Libri de quibus scribis, carissime veneunt. Itaque nolim emas eorum ullum, praeter + ganze Pflicht der Menschen [ez utóbbi kiegészítés Maróthitól] *Wolffi* elem. Mathes. edit. Lausan. 8^{vo}²⁴² *Imhofii* Historiarum tomum sextum,²⁴³ si prodierit. *Osterwaldum* de corrupt. Gallice, eundem Germanice.²⁴⁴ *Eiusdem* Tractatum de impuritate Gall. *Lockium* de intell. Latine.²⁴⁵ Hos, una cum *Bailii Lexico*, *Aristotele*, [Di]tono²⁴⁶ expectabo, quum commodum erit, item *Lampe*²⁴⁷ comment. in Joannem 3 voll. 4to qui in chartam pergamenam compingendus erit. Reliquorum malo viliozem editionem emere, praecipue Glossarii du Fresne,²⁴⁸ et Historicarum Ed[itionem] Valesii.²⁴⁹ Etiam de ceteris malo expectare, ut Cudworth²⁵⁰ etc. Porro *patrum Apostolicorum* accepi iam bina exempla: plura hoc tempore non desidero. Neque de Thesauro Graevii²⁵¹ iam sollicitus sis oportet: contentus ero aliquamdiu *Pitisci Lexico*. Sed qui factum est, ut quum in titulo Pitisci memorentur *figurae aeneae*, in meo exemplo nulla sit, praeter eam, quae titulo praefixa est? Si fuerunt aliquae, petes, quaeso, eas a Biblio-

²³⁹ L. 213. j.

²⁴⁰ Itt *Maróthi* az egyre szigorúbbá váló egyházi cenzúrára utal.

²⁴¹ A levél keletzése a két kiváló baseli professzor halálának dátumából (Joh. *Grynaeust* 1744. ápr. 14-én temették el, Samuel *Battier* ápr. 24-én halt meg) állapítható meg. Előbbiről l. LTMK 41. j. Samuel *Battier* (szül. 1667) orvos és a görög nyelv professzora volt.

²⁴² Chr. *Wolff*ól l. LTMK 241. j. Itt Compendium Elementorum Matheseos universae. 2 tom. Lausannae et Genevae (1758) előbbi kiadásáról lehet szó. BMGC 260 k. 188. l.

²⁴³ Vö. 75. j.

²⁴⁴ *Osterwald*ról vö. LTMK 203. j. *Maróthi* köv. munkáját fordította le: „Traité des Sources de la corruption qui règne aujourd'hui parmi les Chrétiens.” 1709. BMGC 176. k. 814. l.

²⁴⁵ John *Locke*: De Intellectu Humano. . . Editio quarta. . . Londini, 1701, 1709. BMGC. 140. k. 578. l.

²⁴⁶ *Bayle* lexikonáról l. LTMK 203. j. *Aristoteles*ről és *Dittonius*ról vö. 224. j.

²⁴⁷ Friedr. Adolf *Lampe*: „Dissertationum philologico-theologicarum, tum earum quae ad ulteriorem Evangelii Johannis illustrationem pertinent, tum reliquarum varii generis, et eruditionis multifariae syntagma. Amstelodami, 1737. A műhöz D. *Gerdes* írt előszót. BMGC 129. k. 523. l.

²⁴⁸ Charles Du *Fresne* Seigneur du Cange: Glossarium ad scriptores mediae et infimiae Graecitatis. . . Accedit appendix. . . una cum brevi etymologico linguae Gallicae ex utroque glossario. 2 tom. Lugduni, 1678, 1681, 1710. De Párizsban is megjelent 1733–36-ban. BMGC 56. k. 896. l.

²⁴⁹ Seigneur de La *Henn. de Valois* (1603–1676) bourgeois-i ügyvéd, majd történész volt. „Historiae Ecclesiasticae Scriptores Graeci, Eusebius Pamphilus, Socrates Scholasticus. . . 3 vol. Amstelodami, 1695, 1700. JAGL IV. r. 1418–1419. l. BMGC 246. k. 167. l.

²⁵⁰ Ralph *Cudworth* (1617–1688) a héber nyelv professzora volt Cambridge-ben. Műve: Systema intellectuale huius universi seu Dei veris naturae rerum originibus commentarii. . . 2 tom. Jenae, 1733. JAGL I. r. 2240–2241. l. BMGC 46 k. 938. l.

²⁵¹ A megrendelést l. több levélben. Egyébként köv. műveiről lehet szó: Thesaurus Antiquitatum et Historiarum Italiae. . . Lugduni-Batavorum, 1694–1699. BMGC 90. k. 193. l.

pola. Porro una cum libris mittas, velim, et chartae huius generis, in qua haec scripta sunt, folia ducenta pro conscribendis epistolis; dum ne sit nimis tenuis, quae perfluat.

De Academia vestra sanequam tristia mihi nuntias, ἃ μὴ ὄφειλε εἶσθαι κεῖται, inquam, πάτροκλος; Grynaeus inquam ille, decus Academiae, Nestoris annos dignus, si quis alius, vivere. Nam in Cel. Battierio minus inexpectatum id accidit:²⁵² id aetatis erat. Grynaei autem plane acerbum ac immaturum funus fuit, non vobis tantum, sed mihi; quem is videbatur ita amare, ut mihi multa potuerim ab eius singulari doctrina atque exquisita prudentia promittere: quae mihi magno usui fuissent, ut video, posterum. Eoque impensius Deum O. M. oro, servet diutissime, quos reliquit. Quod scribis de successore, Deus faxit. Falleris enim, si alia re, praeterquam laeto omine ac favore te a me adiuvari posse putas: quasi non egomet me norim. Nos omnes valemus uxor inquam, et filiola, et ven. socer, et Mater et cognati. Uxor [te] prolixè resalutat: sed mallet tuam tecum resalutare. Quin hoc agis:²⁵³ Quin sequeris exemplum Sylvani mei, qui nudius octavus despondit filiam primarii senatoris²⁵⁴ nobis omnibus approbantibus. Is nunc Cebetis Tabulam cum Isocratis paraenesis edidit in usum auditorum;²⁵⁵ haud scio, an forte hic primus libellus est graece in Hungaria editus. De pestilentia iam diu est, quod nihil prorsus, Deo sit gratia, audimus: itaque licet ubique ultra citraque commeare. Saluta prolixè mèi-verbis Ven. Freyrum. Celeb. Ryhinerum, Cl. Birrium; item Bachofium, Reinhard Brucknerum (quos aveo scire, quid agant) tam ceteros e quorum animo nondum effluximus, in his et Nob. Andr. Merianum.²⁵⁶ Vale suavissime amicorum, et me ama.

[Oldalt] Osterwaldi librum de corruptione christianismi hungarice reddidimus:²⁵⁷ edetur, ut spero, prope diem. Impense placuit nostris omnibus: unus Lynceus nescio quid visus est sibi in eo videre.

Maróthi bevezetőleg áttekinti azokat a legfontosabb könyveket, amelyeknek beszerzését kérte barátjától. Végül Pitiscus Lexiconát is megkapta, ebből hiányolja a rézmetszeteket. — Szomorúan értesült Grynaeus és Battier elhunytáról, a baseli Akadémiát valóban nagy csapás érte a két bölcs férfiú elhalálózásával. — Szilágyi Sámuel példájával biztatja barátját a nősilésre. Megemlíti legújabb könyve kiadását a tanuló ifjúság számára. A pestisnek már híre-hamva sincs. Köszönti svájci professzorait és barátait. Közli, hogy lefordította magyar nyelvre Osterwald munkáját a Keresztynség romlásáról.²⁵⁸

Rövidítések

ADB	=Allgemeine Deutsche Biographie. Leipzig, 1893.
Balogh	=Balogh Ferenc: A debreceni Református Kollégium története i rattári rendszerben. Db. 1904.
BMGC	=British Museum General Catalogue of Printed Books. London, 1960.
Bonjour	=Edgar Bonjour: Die Universität Basel von den Anfängen bis zur Gegenwart 1460–1960. [Basel] 1960.
HBLSch	=Historisch-Biographisches Lexikon der Schweiz. Neuenburg, 1934.
JAGL	=Jöchers Allgemeines Gelehrten-Lexicon. Leipzig, 1750.

²⁵² Vö. 234. j.

²⁵³ Maróthinak erre a kérdésére Beck 1744. aug. 8-i levelében válaszolt azzal, hogy Baselben e tekintetben nehezebb a helyzet. Itt ui. a nők, ha intelligensebbek, olyan fényűzésben szeretnének élni, mint a kereskedők feleségei. Ezért a professzorok jó része nőtlen. STKB 208. l. — Ez a kérdés azonban még nem zárult le Beck számára, hiszen 1748. ápr. 6-án közli Johann Jakob Breitingerrel, hogy nőül veszi Magdalena Zwingert, Joh. Rudolf Zwingert, baseli orvostanár leányát, akinek anyja sz. Maria Magdalena Frey volt. Uo. 237. l.

²⁵⁴ Szilágyi Sámuel felesége Szeremley Zsuzsa, Szeremley Sámuel leánya volt.

²⁵⁵ Epictetus: Enchiridion una cum Cebetis Thebani tabula. . . Lugdunum Batavorum-Amstelodamum 1670. A Szilágyi Sámuel-féle kiadás: Cebetis Thebani Tabula. Isocratis Paraenesis et Pythagorae Aurea Carmina in usum studiosae iuventutis Graece et Latine edita. Debrecini, per Joannem Margitai, anno 1744. Varga László i. m. 11. l.

²⁵⁶ A svájci ismerősök és barátok adatai l. az előbbi levelek vonatkozó jegyzeteiben.

²⁵⁷ A mű könyvészeti adatai: Osterwald Friedrich János: A keresztények között ezidőszert uralkodó romlottságnak kútfejeiről való elmélkedés. Db. 1745. Margitai János.

²⁵⁸ A kiolvasás és fordítás Tóth Béla, a bevezető és a jegyzetek összeállításá Lengyel Imre munkája.

- LSHI =*Lósy-Schmidt* Ede: Hatvani István élete és művei. 1718–1786. I. r. Db. 1931.
- LTMK =*Lengyel* Imre–*Tóth* Béla: Maróthi György külföldi tanulmányútja. Könyv és Könyvtár VIII/1. köt. Db. 1970.
- ÓKL =Ókori Lexikon. Szerk. *Pecz* Vilmos. Bp. 1902.
- ÖJMK =*Ötvös* János: Maróthi György könyvtára. A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Évkönyve. Annales Bibliothecae Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth Nominatae. 1955/II. Db. 1956. 331–370. I.
- SchL =Schweizer Lexikon. Encyclos-Verl., Zürich.
- STKB =Ernst *Stahelin*: Die Korrespondenz des Basler Professors Jakob Christoph Beck. 1711–1785. Basel, 1968.
- SzMIÉM =*Szinyei* József: Magyar írók élete és munkái. Bp. 1893.
- Szűcs =*Szűcs* István: Szabad királyi Debreczen város történelme. Db. 1872.
- Varga I =*Varga* Zsigmond: A debreceni Ref. Főiskola Nagykönyvtára írásban és képen. Db. 1934.
- Varga II =Dr. *Varga* Zsigmond: A kollégiumi Nagykönyvtár és vele kapcsolatos múzeum kialakulási története és művelődéstörténete. Szerk. Révész Imre és Nagy Sándor. A Tiszántúli Ref. Egyházkerület kiadása. 1945.
- VL =Világirodalmi Lexikon. Szerk. Dr. Dézsi Lajos. Bp. A „Studium” kiadása.

ZU DEN AUSLÄNDISCHEN BEZIEHUNGEN DER ERZIEHUNGSBESTREBUNGEN GYÖRGY MARÓTHIS

Angaben aus seinen Briefen an J. Chr. Beck

(Auszug)

György *Maróthi* kehrte nach den Studien an den Hochschulen in der Schweiz und in Holland am 11. Januar 1738 in seine Vaterstadt Debrecen zurück, wo er am 1. April des Lehramt eines Hochschulprofessors antrat. Der Briefwechsel, den er mit dem Basler Professor, Jakob Christoph *Beck* (1711–1785) früher geführt hatte, wurde auch aus Debrecen fortgesetzt. (Die Briefe, die er vom Ausland an *Beck* geschrieben hatte, wurden im Band VIII/1 der Serie „Könyv és Könyvtár [Buch und Bibliothek]“ veröffentlicht.) Hier werden die Briefe *Maróthi*s aus Debrecen nach Basel mitgeteilt, deren Zahl 22 besteigt.

Maróthi berichtete seinem Freund in diesen Briefen über die Ereignisse seiner engeren Umgebung, aber die Darstellung seiner erzieherischen Bestrebungen steht im Mittelpunkt des Briefwechsels. Der durch neue Ideen begeisterte, junge Professor begann sofort nach seinem Antritt den Kampf gegen die alten Unterrichtsmethoden von *Ramus* und *Comenius* und führte anregende Unterrichtsverfahren ein, wobei er die Erfahrungen seiner Studienreise im Ausland geltend machte. Er unterrichtete z. B. Geographie unter der Benützung der Mappe, Latein durch Lesen originaler klassischer Werke, führte den Unterricht der griechischen Sprache ein, nahm den Unterricht der Mathematik unter Anwendung neuer Methoden auf, wobei er sich auch um den Besuch der Stunden und Vorträge seiner Kollegen, um die Einführung der öffentlichen Prüfungen und um die Regelung der Unterrichtszeit und der Ferien kümmerte. Im Unterricht dachte er auch an die Behandlung der neueren Geschichte und der Sternkunde.

Leider wurde die Durchführung seiner Unterrichtsreformen schon im zweiten Jahr seiner Tätigkeit durch die Pest unterbrochen. Er war aber auch während der schweren Heimsuchung der Stadt Debrecen nicht untätig. Er studierte in seiner reichen Bibliothek, deren einzelne Stücke während seiner ausländischen Reise von ihm angeschafft wurden, und begann mit der Gründung eines Studentenchors den Studenten Musikunterricht zu erteilen. Im Briefwechsel wurden die Verwüstungen der Seuche, die Verfügungen zur Vorbeugung der Krankheit ausführlich beschrieben.

Die auch bisher reichhaltige Bibliothek wurde mit Büchern ergänzt, deren Ankauf von *Beck* in Basel durchgeführt wurde. Da ein Mangel an Lehrbüchern in der Hochschule von Debrecen bestand, gab er fast jedes Jahr ein Werk klassischer Schriftsteller heraus. Damit wollte er die Lehrbücher von *Comenius* verdrängen und echte lateinische Werke in die Hand der Studenten geben. Seine Arithmetik stellte ein ausgezeichnetes mathematisches Lehrbuch dar, das lange an der Hochschule von Debrecen im Gebrauch war. In seinem letzten Lebensjahr beabsichtigte er ein lateinisch-ungarisches Wörterbuch zusammenzustellen, von dem er Proben an *Beck* mit der Bitte schickte, Verhandlungen mit einem Verleger in Basel aufzunehmen.

Unter seinen Bestrebungen befand sich die Verbreitung der Grundelemente der musikalischen Bildung, den während der Pest angefangenen Musikunterricht setzte er mit unermüdlichem Eifer fort und plante, einen Studenten aus Debrecen nach Basel zum Musikstudium zu schicken, dessen Aufgabe gewesen wäre, die Elemente der Musik zu studieren, wie er einst im Collegium Musicum in Basel gemacht hatte.

Maróthi vergass die Studienzeit in Basel, wie aus diesen Briefen hervorgeht, nie. Er gedachte oft seiner

Professoren und Freunde, mit denen er in den Basler Jahren Umgang hatte. In den Schlusszeilen der Briefe finden wir die Namen der Professoren *Werenfels*, *Grynaeus*, *Frey*, *Battier*, *Birr* und *Ryhiner* vor. Mit den Leitern des Collegium Erasmianum stand er in unmittelbarem Briefwechsel. An die Verwandten und Bekannten, die er in der Umgebung *Becks* kennengelernt hatte, schickte er oft freundliche Grüsse.

Die Bedeutung des Briefwechsels besteht darin, dass man nähere Kenntnisse über die Wurzeln der erzieherischen Bestrebungen *Maróthi*s aus diesen Briefen schöpfen kann, was umso wichtiger ist, weil ziemlich spärliche Angaben über sein Leben und Wirken bisher zur Verfügung standen.

NÉVMUTATÓ

- Aesopus 79
 Ajtai (Abód) Mihály 88
 Allius 62, 84–85
 Althan Frigyes 66
 Alting, Jakob 74
 Appollonius 65, 95
 Archimedes 61, 76, 90, 93
 Aristoteles 93, 96
 Aventin, Jean 68
- Bachofen, Johann Jakob 65, 67, 72, 81, 89, 95, 97
 Balogh Ferenc 60, 67, 72, 95, 97
 Bárany Frigyes 66
 Barrow, Isaac 76, 90
 Bátorkeszi János 54, 62, 67, 69, 71–72
 Battier, Samuel 65, 97, 100
 Baumeister, Friedrich Christian 59, 87
 Bayle, Pierre 61, 67, 68, 89, 93, 96
 Bél Mátyás 58, 66, 84–85
 Benda Kálmán 63–64, 79
 Bernoulliak 65
 Bernoulli, Benedict 67
 Bernoulli, Johannes II 62, 77
 Bessenyei György 55
 Birr, Anton 65, 67, 72, 78, 95–97, 100
 Boileaux-Despréaux, Nicolas 93
 Bonjour, Edgar 97
 Breitinger, Johann Jakob 59, 63, 88, 90, 97
 Bruckner, Reinhard 72, 89, 97
 Brunner, Johann Rudolf 81–82
 Buchner, August 88
 Burmannus, Petrus 66
 Busbequius, Angerius Gisenius 73
 Buxtorf, Johann August 67
 Buzinkai György 75
- Cellarius 1. Keller Christoph
 Cicero 58, 67, 70, 81
 Comenius Ámos János 58, 63, 70, 84–85, 99
 Cudworth, Ralph 96
- Csáky Miklós 71
 Csapó (Ecsedi) István 1. Ecsedi István
 Csendes Ferenc 58
 Csirke (Tatai) Ferenc 1. Tatai (Csirke) Ferenc
 Csomasz Tóth Kálmán 65, 77
- Dallos (Komáromi) István 71
 Démosthenés 61, 72, 76, 83
- Descartes, René 77, 87
 Dézsi Lajos 98
 Dittonius Humphry 61, 94, 96
 Domokos Márton 56, 61, 66
 Doppelmayr, Johann Gabriel 82
 Dömjén Gergely 62, 92
- Ecsedi (Csapó) István 54, 67, 71, 81
 Epictetus 97
 Epikuros 81, 86, 94
 Erasmus, Rotterdamus 93
 Euripides 61, 76
 Eusebius, Pamphilus 96
 Eustathius 76
 Eutropius 63, 86
- Faber, Basilius 61, 88, 93, 95
 Fabricius 65, 95
 Fox, George 71
 Freigius, Johannes Thomas 76
 Du Fresne Charles Seigneur du Cange 96
 Frey, Johann Ludwig 65, 85, 86, 95, 96–97, 99
 Frey, Maria Magdalena 97
 Freyer Hieronymus 63, 88, 90
- Gauricus, Lucas 90
 Gerdes, Daniel 89
 Gesner, Johann Matthias 88
 Gödöllei 54, 71
 Graevius, Johann Georg 61, 76, 88, 94
 Le Grand, Antoine 87
 s' Gravesande, Willem Jakob Storm 59, 87
 Gronovius 61, 94
 Grynaeus, Johannes 65, 67, 85–86, 97, 100
- Haas, Johannes Wilhelm 64
 Harscher, Nikolaus 65, 74, 86, 89
 Hatvani István 63, 67, 92, 98
 Haug 65, 76
 Heineccius, Johan Gottlieb 58, 79
 Heller 81–82
 Hercules 70
 Hertzog, Joannes Christianus 80
 La Hire de, Philippe 90, 93
 Hirtzel, Johann Heinrich 59, 85
 Hoble 82
 Holzach, Franz 65, 72, 89
 Hóman Bálint 55
 Homérosz 61, 76

- Hoogstraten, David 81, 88
Hottinger, Johann Heinrich 93
- Imhoff, Andreas Lazarus 67, 79, 89, 96
Imhof (Im-Hof, Im-Hoff), Johann Rudolf 63, 64, 92
Irinyi Károly 63, 64, 79
Iselin, Daniel 67
Iselin, Jakob Christoph 67
Iselin, Johann Rudolf 65, 67, 72, 76, 78
Isocrates 57, 63, 97
- Jausz Béla 56, 58, 70
Jöcher, Christian Gottlieb 97
- Kebeds 57, 63, 97
Keller (Cellarius), Christoph 59, 84–86, 88, 93
Komáromi György 68
Köleséri Sára 68
Kun István 64, 92–93, 96
Kuntz 62, 92
- Lampe, Friedrich Adolf 89, 96
Leibniz, GottfriedWilhelm 58, 61, 77, 94
Lengyel Imre 97, 98
Ligeti Béla 58
Lindner, Cornelius 62, 82–86
Lobwasser, Ambrosius 80
Locke, John 96
Lósy-Schmidt Ede 92, 97
Lukács László 67
Lyneus, Richard 97
- Machiavelli, Nicolo 66
Mareschall, Samuel 80
Margitai János 57, 64, 79, 82, 86, 97
Mária Terézia 55, 85
Maróthi György ifj. 94
Maróthi György id. 56
Maróthi Katalin 57, 86, 90
Maróthiné I. Szódi Katalin
Marsius, Gordonius 81
Martonfalvi György 70
Merian, Andreas 97
Merianok 65, 67, 72, 78, 89
Midas 93
Milliet de Chales, Claude Francois 61, 77, 83, 90
Minerva, Paulus 80
Minucius, Felix Octavius 59, 63, 79–81, 85, 91
Muschenbroeck, Pieter van 59, 87
- Nagy Sándor 98
Nepos, Cornelius 58, 63, 70
Neptun 68
Newton, Isaac 61–62, 77
Nolte, Johann Friedrich 80
Novák László 82
- Osterwald, Jean-Frédéric 61, 63, 96–97
Otho, Melchior Christianus 74
- Ötvös János 98
- Pallitschek 63
- Palugyai Imre 56
Pecz Vilmos 98
Pfaff, Emanuel 64–65, 67, 72, 79, 89
Phaedrus 63, 79–81
Philosztratosz 65, 95
Pitiscus, Samuel 61, 67, 76, 80, 89, 93, 97
Platon 72, 76, 93
Ptolemaeus 90
Publius, Syrus 79, 81
Pythagoras 57, 63
- Ramus Péter v. Pierre de La Ramée 58, 63, 70, 76, 94–95, 99
Révész Imre 98
Riccioli, Giovanni Battista 77, 83, 90, 93
Rivault v. Rivaltus, David 61, 76
Ryhiner, Emanuel 65, 86, 89, 100
- Salmasius I. Solinus
Sancto Vincentio, Gregorius a 90
Sarkadi Nagy Mihály 67
Scheffer 81
Scheurer, Samuel 65, 67, 72, 83, 85,
Schoppe, Caspar 80
Schönauer, Jakob Heinrich 67, 72
Schreckenfuchs, Erasmus Oswaldus 90
Schultens, Albert 95
Socrates 96
Solinus, Caius Julius 88
Stähelin, Christoph 91
Stahelin, Ernst 53, 64, 67, 69–70, 71, 94, 98
Stephanus, Heinrich 67, 89, 95
Stephanus, Robert 68
Stibelsius, M. A. 88
Sylvanus I. Szilágyi Sámuel
- Szabolcsi Bence 77
Szekfű Gyula 55
Szénássy Barna 58
Szeremley Sámuel 56–57, 97
Szeremley Zsuzsa 57, 97
Szilágyi ágens 62, 84, 92
Szilágyi Márton 57, 72, 83
Szilágyi Sámuel 54–55, 57, 59, 62–63, 83–85, 87, 90, 92, 94, 97
Szilágyi Tönkö István 57, 72
Szinnyei József 67, 98
Szódi István 57, 68
Szódi Katalin, Maróthi Györgyné 57, 68
Szódi Kriszta 68
Szücs István 56, 60, 98
- Tabajdi Sáska János 57, 72
Tatai (Csirke) Ferenc 54, 91
Taubmann, Fridericus 69
Thuanus, Jacob August 61, 76, 93
Tóth Béla 97, 98
Trapezuntius, Georg 90
Tzellek (Váradi) Mihály I. Váradi
- Valesius, de Valois Seigneur de La Henr. 96
Váradi Tzellek Mihály 57, 71–72, 88, 90–91

Váradí Tzellek Sámuel 57
Varga László 57, 63, 79, 86, 97
Varga Zsigmond 98
Varjas János 65
Voss, Gerhard Johann 61, 88

Weidler, Johann Friedrich 61, 78–80
Weisler, Johannes Jacobus 65, 95
Weiss, Johann Martin 71
Werenfels, Samuel 65, 72, 100

Wernle, Paul 70
Wettstein, Samuel jun. 67, 72, 89
Wohlgemut, Daniel 92
Wolff, Christian 58, 61, 72, 77, 87, 80, 94–96

Ziegler 68
Zoványi Jenő 92
Zwinger, Johann Rudolf 59, 65, 74, 94, 97
Zwinger, Magdalena 97
Zsigmond Ferenc 70

NÉMEDI LAJOSNÉ

AUGUSTINUS-FORDÍTÁS A DEBRECENI GROS-KÓDEXBEN¹

Wolfgang Stammer, a középkori és korai újkori német irodalom kiváló ismerője, az idevágó kutatások szorgalmazója és ihletője „Von der Mystik zum Barock” c. alapvető művében három csoportra osztja a késői középkor német prózáiróit aszerint, hogy milyen nyelvi-stiláris törekvések ill. jelenségek figyelhetők meg náluk: 1. latinizmusokkal teleszótt, a latin mintát szolgáló módon utazó próza; 2. a német nyelvű egyházi irodalom nyelvi hagyományait megtartó, némileg retorikus, régimódi próza; 3. a stílus folyamatos és tiszta, a mondatszerkezet áttekinthető és a német nyelvérzékben gyökerező. — Így írnak a legkevesebben, teszi hozzá Stammer. A 3. csoport képviselői közül néhányat kiemelve éppen Groszt említi.² Ugyancsak ennek a könyvének egyik jegyzetében szorgalmas fordítóként emlegeti Groszt, akinek fordítói munkássága azonban még nincsen tudományosan feldolgozva, értékelve.³ Kivétel persze, a „Grisardis” (Griseldis), a Boccaccio-novella első, a régebbi századokban egyszersmind legsikerültebb német adaptációja. Gros érdemei az olasz eredeti adaptálásában már kellően tisztázottak. A szöveg kritikai kiadása is megjelent.⁴ Stammer megjegyzése azonban ma sem vesztette el időszerűségét. A dolgozat éppen a fordító Gros értékeléséhez fog néhány szemponttal hozzájárulni.

A debreceni Gros-kódexről (R 521), a „Witwenbuch”-ról mint egészről az alapvető filológiai feldolgozáson túl műelemzést adni oly módon, ahogy ez lehetséges az egységes szerkezetű „Girsardis”-nál, lehetetlenség. Ez a Marquart Mendel özvegye

¹ Ez a dolgozat folytatása korábbi Erhart Grosra vonatkozó munkáimnak: Das Witwenbuch des Erhart Gros. I. Teil. Hrsg. u. mit Einl. vers. v. Eva Dienes [Némedi Lajosné]. Debrecen, 1936. (Swemmel. Német Irod. és Nyelvtud. Dolgozatok. III. köt. 1. sz.) — Ennek a kritikai szövegkiadásnak a folytatása: Das WB.d.E.G. II. Teil. Hrsg. u. mit Wörterbuch u. Schlusswort vers. v. Irén Lugossy. Debrecen, 1941. (Swemmel. . . . III. köt. 2–4. sz.). — Éva Némedi: Das Wb. des E. G. Debrecen, 1968. (Német Filológiai Tanulmányok III. 57–84. l.) [A kódex tartalmának részletes ismertetése.] — Némedi Lajosné: A Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtárának egy középkori kódexéről. = Könyv és Könyvtár. VII:2. Debrecen, 1969. 85–92. l. [Lényegében a korábbi német nyelvű dolgozat rövidebb magyar nyelvű összefoglalása.]

Erhart Gros egész munkásságáról az alapvető tájékoztató anyag a legfontosabb bibliográfiai adatokkal: Die deutsche Lit. d. Mittelalters. Verfasserlexikon. Hrsg. v. W. Stammer. Bd. 2. 1936. Cikk F. Eichleről.

² Wolfgang Stammer: Von der Mystik zum Barock. 1927. 251. l.

³ Uo. 466. l.

⁴ Die „Grisardis” des Erhart Gros. Nach d. Breslauer Handschrift hrsg. v. Philipp Strauch. 1931. (Altdeutsche Textbibliothek).

számára dialógus formájában írt könyv (Nürnberg, 1446) annak a középkorban nagyon elterjedt egyházi prózának a terméke, amelyet a német irodalomtörténészek „Erbauungsliteratur” névvel jelölnek meg. Ez az apácák és olvasni tudó laikusok igényeit kielégítő prózairodalom, melynek munkásai a szerzetesírók százai, a középkori *irodalmi életnek* legjellegzetesebb műfaja. Az egyes levélről, — hogy metaforában beszéljünk — csak mint a középkori egyházi irodalom terebélyes fájának szerves részecskéjéről lehet beszélni. (Persze, nem a kiemelkedő nagyokra, mint pl. a német irodalomban Eckhart Mesterre vagy Seusere gondolunk itt: az ő műveiken ott a jellegzetes egyéni bélyeg.) A hajszálerék működését e nagy fán szinte lehetetlen pontosan nyomon követni: ókori nevek, antik retorikai elemek, Biblia, egyházatyák, példák, folklorisztikus elemek, európai és keleti mondaváltozatok és mondatörmelékek áramlanak keresztül-kasul e fának az erezetén, s ez a szellemi tápanyag szívódik fel az egyes levelekbe: az ún. „Erbauungsliteratur” műfajaiba. A 14. és 15. század német egyházi prózájának termékeiben így áramlik a tematikus elemek sokasága könyvből könyvbe, újabb és újabb laza szerkezeti összefüggésekbe illeszkedvén bele. Skolasztika és misztika ebben az egyházi prózában rendszerint áthatja egymást, élesen nem válik el egymástól sem tematikában, sem módszerben vagy nyelvi stílusban.

A 15. század első fele kolostori irodalmának ebből a tarka-barka, anyagot könyvről könyvre görgető, mozaik elemekből új és új traktátusokat építgető folyamából emelkedik ki Erhart Gros. Ő is, mint annyi egykorú szerzetes író társa, hol mint pusztá kompiátor, hol meg mint fordító lép elénk. Tudjuk róla, hogy meghatározott olvasói igények kielégítését szolgálta lelkiépülést, vallásos élményt nyújtó, de az olvasók meseéhségének is engedményeket tevő írásaival.

Az eddig elmondottakkal a „Witwenbuch” irodalomtörténeti helyét, jellegét is meghatároztuk. A mozaik-építkezés e jellegzetes darabjáról tovább beszélünk csak úgy érdemes, ha a mozaik-részleteket egyenként kiemeljük, megvizsgáljuk. S a „Witwenbuch”-ban nem egy ilyen részlet akad, amely külön vizsgálatra érdemes. Érdemes ott, ahol eredetiséget sejtethünk vagy bizonyíthatunk. A téma, a „Fabel” természetesen jön valahonnan, a külön vizsgálatra érdemes kis szövegrészletekben a stílus azonban a Grosé. A „Grisardis” modern értékelése, úgyszintén a középkori német irodalmat oly jól ismerő Stammler Grosról való véleménye alapján akár így is mondhatjuk: azok a részecskék érdekelnek bennünket, ahol a stílárís teljesítmény kitapinthatóan *grosi*. A teljes „Witwenbuch” ismeretében bátran állíthatjuk, hogy ez a grosi stílus több mindegyikre képes, a stílusárnyalatoknak egy szélesebb skáláján mozog.

Ezúttal Gros „apró kincsei” közül egyet, az Augustinus „De Civitate Dei” c. művében olvasható hexameteres Szibilla-jóslat grosi fordítását vesszük közelebről szemügyre. Mielőtt azonban Gros fordításának stílárís értékeit emelnénk ki, általánosabb filológiai szempontból is tisztáznunk kell Gros fordításának a jelentőségét a középkor német nyelvű irodalmában.

A Szibilla-jóslatok számos kódexben felbukkanó variánsaival, ezeknek ágas-bogas családfájával egy speciális kutatási ág, a szibillisztika foglalkozik.⁵ Szokás e szövegcsaládot mint a világvége 15 csodajelének az irodalmát is emlegetni. Apokaliptikus-látomásos szövegek ezek. Tartalmi mondanivalójukat művészien tömöríti Celansi Tamás jól ismert latin sequentiája, a „Dies irae, dies illa. . .”. A Szibilla-téma a képzőművészetben is gyakran megjelenik. Csak nevekkkel utalunk a leghíresebb példákra: Giotto, Ghiberti, Van Eyck testvérek, Raffael, Michelangelo. Ókori görög és zsidó mondaelemek, bibliai helyek, apokrif bibliai részek, egyháztitkok játszanak szerepet a Szibilla-jóslatok keresztény legendájának kialakulásában. E legenda a szibillákkal (vitattott a név köznévi vagy tulajdonnévi eredete, s többesszámban jogosult lehet a kisbetű) vagy ezek közül eggyel jóval Krisztus születése előtt megjósoltatja az utolsó ítéletet. A monda hosszú évszázadokon át alakult, és történeti motívumokat (császárijóslat!) is magába szívott. Kiteljesedését, terebélyesedését a középkorban oly gyakori világvége-várás is elősegítette. A szibillisztika egyik legalaposabb kutatója, Nölle az általa megvizsgált szövegeket aszerint csoportosítja hogy motívumaikkal, ezeknek kapcsolásával milyen ősi forráshoz mint alaptípushoz igazodnak.⁶ Ez alaptípusok egyike a Szibilla-jóslatok augustinusi megfogalmazása a „De Civitate Dei” 18. könyvének 23. fejezetében. Gros fordításának már önmagában véve az is jelentőséget ad, hogy a középkori csodajel-irodalom dzsungeléből mintegy kivágva magát visszafordult a jóslat e klasszikus megfogalmazásához: Augustinushoz, akinek legfontosabb irodalmi jelentősége éppen abban állott, hogy az antik irodalmi-retorikai hagyományt átmentette, közvetítette a középkor egyházi irodalma számára. Hogy mennyire volt ez Gros részéről tudatos visszafordulás, s mennyiben valamilyen ösztönös odatalálás, ezt nehéz megítélni. Ehhez Gros egyéb írásait is alaposan át kellene vizsgálni, amire pedig számomra jelenleg semmiképpen nincs mód. Ide vonatkozó feltevéseimről e dolgozat befejezésében szívesen szólnék néhány szót. Előbb azonban magát az augustinusi szöveget kell megvizsgálnunk.⁷

A fejezet tagolódása:

1. Általában a szibillákról. A Sybilla Erythraeoról. — Augustinus Flaccianus proconsultól kap egy könyvet. Ebben van egy görög nyelvű Erythraea-jóslat. Augustinus idézi az e jóslatba rejtett görög nyelvű akrostichont, majd lefordítja latinra is: „Iesus Christus Dei filius salvator”.
2. Maga a jóslat 27 hexameter:

⁵ Az ált. szibillisztikához jó bev. tájékoztatás: Hauck: Realencyklopädie f. prot. Theol. u. Kirche. Bd. 18. 1906. 265–280. l.

⁶ Nölle: Die Legende von den fünfzehn Zeichen vor dem Jüngsten Gericht. Beitr. zur Geschichte d. Deutschen Sprache u. Lit. VI. Bd. 1879. 413–476. l.

⁷ A latin eredeti és a német fordítás összehasonlításánál a köv. kritikai szövegkiadást vettem alapul: Sancti Aurelii Augustini Opera. XLVIII. P. 1–2. De Civitate Dei. — Turnholt, 1955. (Corp. Christ. Ser. Lat.) — Az E. G. által fordított szöveg eredetije ebben a kiadásban (P. XIV) 2., Lib. XVIII:23. 613–614. p. A gör. nyelvű akrostichont elhagytam.

Iudicii signum tellus sudore madescet.
 E caelo rex adueniet per sacra futurus,
 Scilicet ut carnem praesens, ut iudicet orbem.
 Vnde Deum cernent incredulus atque fidelis
 Celsum cum sanctis aevi iam termino in ipso.
 Sic animae cum carne aderunt, quas iudicat ipse,
 Cum iacet incultus densus in uepribus orbis.
 Reicient simulacra uiri, cunctam quoque gazam,
 Exuret terras ignis pontumque polumque
 Inquirens, taetri portas effringet Auerni.
 Sanctorum sed enim cunctae lux libera carni
 Tradetur, sontes aeterna flamma cremabit.
 Occultos actus retagens tunc quisque loquetur
 Secreta, atque Deus reserabit pectora luci.
 Tunc erit et luctus, stridebunt dentibus omnes.
 Eripitur solis iubar et chorus interit astris.
 Voluetur caelum, lunaris splendor obibit;
 Deiciet colles, ualles extollet ab imo.
 Non erit in rebus hominum sublime uel altum.
 Iam aequantur campis montes et caerula ponti
 Omnia cessabunt, tellus confrica peribit:
 Sic pariter fontes torrentur fluminaque igni.
 Sed tuba tum sonitum tristem demittet ab alto
 Orbe, gemens facinus miserum uariosque labores,
 Tartareumque chaos monstrabit terra dehiscens.
 Et coram hic Domino reges sistentur ad unum.
 Reccidet e caelo ignisque et sulphuris amnis.

3. Megjegyzések a görög akrosztichonnak — (melyet Augustinus a 27 latin hexameter elején végigvezetett) — a helyes olvasásához. Ha az akrosztichon szavainak a továbbiakban csak a kezdőbetűit olvassuk egybe, akkor a következő görög szót kapjuk: *ιχθύς* = lat. piscis. Ehhez Augustinus hozzáteszi: „in quo nomine mystice intelletur Christus”. Ezután következik a hal-szimbólum teológiai — misztikus magyarázata.
4. Augustinus hivatkozik Lactantiusra, aki művébe szintén beleszötte ezt a Szibilla-jóslatot.⁸ — Egy másik, szintén Lactantiusnál olvasható jóslat augustinusi újrafogalmazása (próza).
5. A fejezetet bezáró néhány összefoglaló sor. — Egyesek szerint, mondja Augustinus, Erythraea Sibylla nem Romulus, hanem a trójai háború korában élt.

Ezt a Szibilla-jóslatot tartalmazó fejezetet fordítja le Gros beleillesztvén azt a „Witwenbuch” lazán szótt textúrájába. (pag. 27^r—27^v) Jóllehet a betoldás módja naiv-kezetleges „fércöltéssel” történik,⁹ magának a jóslatnak a műfordítása annál figyelemreméltóbb. — De vajon tényleg Gros saját fordításáról van-e szó? Nem vette-e át Gros valamely számunkra ismeretlen kódexből a kész fordítást? Milyen érvek szólnak amellett, hogy a fordítást neki tulajdonítsuk? Mivel egzakt filológiai bizonyítékaink nincsenek, ezért valóban csak érvekről, megfontolásokról lehet szó. Ezek a következők:

⁸ L. Divina Institutio. Lib. VII. Cap. 16. és 19.

⁹ Az Augustinus-fordítás beiktatásának naiv indoklása: Gros, az „Erbauungsschriftsteller” az özvegyet erényességre oktatta. Ezért az erényes szüzekről és özvegyekről szóló történeteknek egész tárházát összehordja. Erényes szüzek voltak a szibillák is. Az özvegy kíváncsiskodik, hogy ezek kik voltak, mit tettek. Gros magyarázatul hozza a Szibilla-monda augustinusi változatát. — A betoldás primitív technikája tehát jól szemlélteti a középkori egyházi prózára oly jellemző kompilátor-eljárást. — Erről függetlenül a betoldott szöveg lehet értékes, mint ahogy itt is az.

1. Gros a verses rész fordítását idézőjelbe teszi, s ezt mondja az özvegynek :

Vnd als ich oben gesagt hab, so zaygen die ersten puchstebe zu samene geklaubt in krichischer vnd lateynischer zungen: Ihesus Cristus: Gotes sun, haylant,“ aber in unserm teutsch kunde ich das niht in der mosz zu samene brengen.

Tulajdonképpen Gros itt ugyanazt mondja a saját német fordításáról, amit Augustinus mondott a magáéről görögből latinra fordítván,¹⁰ viszont nincs okunk arra, hogy ezt az első személyt Grosnál megkérdőjelezzük. Gros hivatkozásai, saját munkáira vonatkozó megjegyzései mindig pontosak. Egyébként e jellegzetesen középkori szerzetes-író aligha kísérthette meg a személyes írói becsvágy ördöge. Tekintélyes forrásra hivatkozni, valakitől valamit átvenni: ez abban a kolostori irodalmi gyakorlatban, amelybe Gros egész írói munkássága beletartozik, sokkal inkább érdem volt, semmint hiba vagy tarkargatni való.

2. Jelentékeny író (Augustinus) jól sikerült fordításáról lévén szó majdnem elképzelhetetlen, hogy ha Gros valahonnan átvette volna a szöveget, a filológiai irodalomban legalább utalást ne találtam volna a szöveg létezésére. Annál is inkább, mert jóllehet a számontartott Szibilla-szövegek száma légió, a mi esetünkben egy ritkaság-értékű irodalmi emlékkel van dolgunk: egy latin hexameterekben írt vers, mégpedig híres vers késő középkori német fordításával. Nem lehetetlen azonban, hogy Grosnak ez a fordítása benne van valamely másik kéziratában is.¹¹ Ez annál inkább elképzelhető, mert Gros írói gyakorlatában ilyesmire tényleg van példa (pl. a „Grisardis” és a „Witwenbuch” közt is van szövegszerű összefüggés).¹²

3. A legdőntőbb érv: Gros általános fordítói tevékenysége, kiváló német nyelvérzéke, stílusának az adott témához árnyalatban alkalmazkodó képessége. — Mindezt már ismételtelen kiemelte, értékelte a rávonatkozó szakirodalom.¹³

Az elmondottak alapján a „Witwenbuch”-ban olvasható Augustinus-fordítást mindenképpen Gros saját műfordításának kell tekintenünk.

Gros „Witwenbuch”-jának 7. beszélgetésében tolmácsolja Augustinus „De Civitate Dei” c. művének XVIII : 23. fejezetét. A prózában írt részeket szabadon kivonatolja, így átveszi az akrosztichon magyarázatát, a „piscis” szimbólikus értelmezését. Ő is említi Flaccianust, s a Lactantius-féle második jóslat-változatot is hozza. — A 27 sornyi hexametert szövegűen, periódusról periódusra lefordítja.

E fordítással kapcsolatban először is a 15. századi műfordítói vállalkozás kivételes mivoltára kell felfigyelnünk. Gros egy szabályos hexameterekben írt verset fordít.

¹⁰ L. Augustinus: „In his Latinis uersibus de Graeco utcumque translatis ibi non potuit ille sensus occurrere” etc. id. kiadás, p. 614.

¹¹ Gros kéziratának az Eichler disszertációjában (Studien über d. Nürnberg. Kartäuser E. G. Greifswald, 1933.) található leírásai alapján leginkább talán a „Nonnenwerk”-re v. a „Cordial”-ra gondolhatnánk.

¹² A Grisardis és a Wb. párhuzamos szövegeinek kimutatása I. Das Wb. des E. G. I. Teil. Einleitung. XV. 1. (vö. 1. sz. jegyzet).

¹³ A „Grisardis” stilisztikai értékei tisztázottak. F. Eichler Gros egész művét fel akarta nyelvi-stilisztikai szempontból dolgozni. Eichler filol. működésének folytatását a 2. világháború utáni szakirodalomban azonban sehol sem találok. — A Wb. egy szép műfordítás-részletét én ismertettem a latin és német szöveg párhuzamba állításával és ennek kapcsán Gros szövegeinek a stilisztikai jellemzésével. (Hieronymus epistoláiból: Ad Demetriadem. — Gros fordítása Wb. 73 r – 74. f) I. É. Némédi: Das Wb. des E. G. 1968.

Andreas Heusler nagy német verstörténete¹⁴ számbaveszi azokat a kísérleteket, amelyek Klopstock előtt az antik versformák e leghíresebbikének a német költészetbe való bevezetésével próbálkoztak. Ezek a kísérletek, jöllehet a 14—15. század fordulójáig nyomonozhatóak vissza, rendkívül elszórtak és jelentéktelenek. Johann Rothe (1360—1434) és Eberhard von Cersne (1400 körül) kísérleteztek leoninusi hexameterekkel, ösztönösen, mit sem sejtve a mérték tulajdonképpen mibenlétéről, a hosszú és rövid szótagok szerepéről. Az első német író, aki inkább filológiai, semmint költői érdeklődésből a hexameter mibenlétét tudatosította, Konrad Gessner volt 1555-ben.

Mivel Gros fordításának ritkaság-értékét az adja meg, hogy *latin hexameteres verset fordít németre*, e fordítást először éppen a hexameter szempontjából kell jobban szemügyre vennünk. A hexameter prozódiai szabályait nyilvánvalóan hiába kérnénk számon a szövegen. Gros jól kihallotta Augustinus verséből a sormetszetet, hallotta a szöveg zenéjét, a vers szabályos hullámzásának az időmértékben rejlő magyarázatára, a zenei mozgás szabályára azonban nem jött rá. — Ismét Heuslerre kell hivatkoznom: minden nyelvnek, mondja Heusler, megvan a maga jellegzetes-természetes prózaritmusa. A költő tulajdonképpen ezt a természetes prózaritmust szembesíti a vers szabályos ritmusával: a versírónak saját nyelve ritmikai adottságait kell „stilizálnia”.¹⁵ Gros fordításának ritmikai jellegzetességét ennek az igazságnak az alapján kísérlelhetjük meg kitapintani. Gros Augustinus versében lényegében ezt a „stilizálást” hallja meg, s mikor németre teszi át a szöveget, a német nyelv természetes ritmusát szembesíti ezzel a latin hexameterekből kihallott „stilizáltsággal”. Valami belső hallás ez, nem gépies — szabályosabb ritmizálási készség, s mégis azt eredményezi, hogy a szöveg, mely inkább ritmikus próza, semmint vers, néhol, a periódusok végén a hexameter ritmusa szerint olvasható.

Íme a példák (csak a hexameterben olvasható sorvégeket emelve ki a szövegből):

die | scheuslichen pforten der helle — ◡ ◡ — ◡ ◡ — ◡ ◡ —
 die | wirt die ewige flamme verbrennen — ◡ — ◡ ◡ — ◡ ◡ — ◡ ◡ — ◡ ◡ —
 der glantz des mondes geth vntter — ◡ — ◡ ◡ — ◡ ◡ — ◡ ◡ —
 trawrigen lawt von oben er nyder — ◡ ◡ — ◡ ◡ — ◡ ◡ — ◡ ◡ — ◡ ◡ —
 vnd dürftige mancherlay arbeit — ◡ ◡ — ◡ ◡ — ◡ ◡ — ◡ ◡ —

A fenti példák Gros helyes megérzését is illusztrálják: a német időmértékes vers csak akkor jó, ha megfelel a német nyelv hangsúly-viszonyainak: a németben (ellentétben a magyar időmértékes verselés szabályaival) iktus csak olyan szótagra eshetik, amely eleve hangsúlyos. Az „a positione longa” szótag a német prozódiaiban nem állja meg a helyét. Ezt a szabályt majd csak Opitz fogalmazza meg (1624), s azóta is érvényes.

Gros jó német nyelvérzéke magyarázza, hogy ott, ahol a hexametert 2 vagy 3 verslábra terjedően követi, ösztönösen ráérez erre az egyébként a késői középkorban elfejtett német ritmikai szabályra.

¹⁴ I. Andreas Heusler: Deutsche Versgeschichte. 2. Aufl. 1956. (Grundriss d. Germ. Philol.). 3. Bd. 105—106. és 244. l.

¹⁵ id. m. l. Bd. 51. l.

— A fenti példákból a legutolsóra külön fel kell hívnunk a figyelmet: Gros fordítás közben nyilvánvalóan egyre közelebb kerül a tulajdonképpeni versforma zenéjéhez, s ez a zene diktálja számára azt a megoldást, amelyet egyébként csak az antik mintákat tudatosan követő humanisták vezettek be a német nyelvbe (pl. Nikolaus von Wyle): latinos inverziót használ. Ennek kiemelésére idézem most már a teljes periódust:

Vnd die [die Erde!] seufftzt über der werlt begange [!] schult vnd dürrftige mancherlay arbeit.

Egy néhány periódus végén kihallható hexameter-csonk még kevés volna ahhoz, hogy az augustinusi vers művészi fordításáról, tehát tényleg műfordításról beszélhesünk. Gros fordítása azonban nem verses fordítás, hanem ritmikus próza. Igazi értékét e ritmikus próza nyelvi-retorikai eszközei határozzák meg. Mindenekelőtt a kijelentő mondatok szerepe és elrendezése. Augustinusnál a vers egységét, a jóslás pátozát, a váteszi hangnemet a kijelentő mondatok párhuzamos rendje adja: e kijelentő mondatok zenéje a végső dolgok beteljesülésének az elkerülhetlenségét szuggerálja. Gros kiválóan megérzi e kijelentő mondatok stílári értékét: így görgeti ő is végig a végső dolgok rémületét és szomorúságát látomásos szövegén. A kijelentő mondatok párhuzamossága olyan zenei elem, amely a hexameterektől függetlenül is érvényesül: ritmikussá teszi a prózát.

A két- vagy háromtagúság („Zwei -und Dreigliedrigkeit”) fontos retorikai eszköze lehet versnek, prózának¹⁶ egyaránt. Egyfajta belső egyensúlyt, arányosságot biztosít. Gros számára eleve adva van a sormetszetek kihallása révén a kéttagúságra való törekvés, s latin mintájával versenyezve keresi a ritmikus tagolás, arányos elrendezés további lehetőségeit. Példák a próza ritmizálásának ezekre az eszközeire:

das die erde swytzt, das sie nass wird

— — — — —
Do sehen dann Got der vnглаubige vnd glaubige

— — — — —
Die aptgötere verwerffen sie payde: manne vnd yre bahausungen

— — — — —
Das fewr wirt verprennen die erden, mer vnd luft,

— — — — —
suchen vnd zuprechen

— — — — —
auf decken vnd sagen

¹⁶ I. ehhez: Friedrich Wenzlau: Zwei- und Dreigliedrigkeit in der deutschen Prosa des 14. u. 15. Jahrhunderts. Ein Beitr. zur Gesch. d. neuhochdeutschen Prosastils. Halle, 1906. — Wenzlau ebben a munkájában adott szempontja szerint megvizsgálja Gros Grisardisát is. Azonban a humanista retorikus próza sajátos szimmetriájának Gros e művében csak kevés nyoma található, jöllehet a Grisardis témája szerint az olaszországi humanizmushoz kapcsolódik. — Különös ellentmondás: Gros *Grisardisa* éppen azért emelkedik ki a kor fordítás-színvonalának az átlagából, hogy Gros a „modern” témát a naiv német elbeszélő stílushoz adaptálta. A *W/b.* általános tematikája nagyon messze esik az egykorú humanisták modernségétől, ezeknek ezoterikus-latinos stílusától. Mégis ennek az ősi műfajú könyvnek néhány részletében, így az augustinusi Szibilla-vers fordításában a retorikus, ritmikus, szimmetriára törekvő prózának a sajátosságai inkább megjelennek, mint az olasz novella adaptációjában. A *Wb.* szövegét Wenzlau munkája megjelenésének az idején még senki sem ismerte, így *W.* is csak a szakirodalomban már ismert Grisardis alapján formálhattott Gros stílusáról véleményét.

in de menschen pfleg ist nicht mer hochsz vnd über haben.

Augustinus mondatszerkezetei az antik retorikában kidolgozott szimmetriák szerint épülnek fel. Nem valószínű, hogy Gros retorikai műveltsége révén ezeket a szimmetriákat egészen tudatosan alkalmazta. A középkor egyházi prózájában továbbéltek ezek a retorikai hagyományok, de a kolostori irodalom kismestereinél valószínűleg a tehetség, a stílusérzék döntötte el, hogy mennyit tudtak a maguk számára ezekből a hagyományokból hasznosítani. Grosnak remek érzéke van ezeknek a szimmetriáknak a szép nyelvi kimunkálásához:

Der hymmel wirt ze trennet, der glantz des mondes geht vntter.

Alle dinger hörn auf, die zeklobne erde verdirbt.

alany, állítmány + alany állítvány

Er kert vmmb die perge vnd die theler erhebt er von dem vnttersten.

a mondatrészek a két tárgy körül rendeződnek el („közölés” féle).

Néhol úgy érezzük, hogy Gros zenei érzéke, ritmizáló ösztöne a latin egyházi prózában és versben egyaránt alkalmazott anafórasz hatásokba belevisz valamit az ősi német „Stabreim” hangulataiból is. (Nincs itt rá mód, hogy a Grosnál itt-ott felbukkanó, a Grosra vonatkozó irodalomban is megemlített népies motívumokra hivatkozzunk.) — Ezt a Stabreim-hatást és hangulatot érezni pl. a köv. alliteráló egységben:

Von dem hymmel kümpt der küng zukünftig den werlnden.

És aztán a következőkben is:

Do leynt dann vnhübschlich diese werlt in dicken püschichten dornen.

Vagy:

Do hebt sich dann eyn heulen. . .

Végül állítsuk párhuzamba a latin eredetit és a fordítás néhány apró részletét a kifejező szóhasználat, a nyelvi „telitalát” szempontjából:

Augustinus: taetri portas effringet Auerni.

Gros: die scheuslichen pforten der helle.

Augustinus: atque Deus reserabit pectore luci.

Gros: Got, der wirt do das gehaym der prust wyder an das licht trage.

Augustinus: stridebunt dentibus omnes.

Gros: sie alle knyrrren mit den zenen.

Augustinus: tellus confracta.

Gros: die zeklobne erde

Augustinus: Tartareumque chaos

Gros: Das hellische loch

★

Augustinus kultusza a 14. és 15. század német egyházi irodalmában mintegy reneszánszát élte. Johannes von Neumarkt, IV. Károly császár udvari kancellárja, főpap, a prágai humanisták vezető egyénisége is ebbe az Augustinus-kultuszba kapcsolódott bele, mikor

a mindenki által Augustinusnak tulajdonított Pseudo-Augustinus-i „Soliloquia animae ad deum” c. művet németre fordította, példát adva ezzel a fordítással a stílus eleganciájára és emelkedettségére. Neumarkt fordítása számos másolatban elterjedt. — Neumarkt egy másik latinul írt művének, Hieronymus életének a német fordítása 1424-ben megvolt a nürnbergi Katalin-kolostor könyvtárában.¹⁷ Grosnak jelentékeny kapcsolata volt ezzel a kolostorral. E kolostor apái számára írta „Nonnenwerk” című munkáját is. A „Witwenbuch” a kódexben található bejegyzés tanúsága szerint szintén a Katalin-kolostor könyvtárának a tulajdona volt egykor. — Gros mindenképpen ismerhette a könyvtár kódexeit, s miért ne lenne valószínű, hogy az 1424-ből kimutatható adat a Neumarkt művére vonatkozóan érvényes a további két évtizedre is, arra az időre, amikor Gros írásai keletkeztek. Feltehető, hogy Neumarkt példája ösztönzőleg hatott Grosra, aki mint az „Erbauungsliteratur” középkori típusú művelője nem tört ugyan ki a konzervatív egyházi irodalom keretei közül, de stílusa, nyelvérzéke „modernebb” minták nyomán is fejlődött. Annál is inkább feltételezhető ez a hatás, mert Gros kartauzi szerzetes volt, s Neumarktról tudjuk, hogy mint főpap támogatta ezt a rendet. Stammler is utal arra, hogy a Gros elérő nevelő hatásokat valahol a Neumarkttól kiinduló ösztönzések körében kell keresnünk.¹⁸ Az Augustinus versének fordítása, maga az a tény, hogy Gros a 15 csodajel mondájának a klasszikus forrásához fordul vissza, továbbá a fordítás művészi stíluselemei mindenesetre valószínűvé teszik, hogy közvetve bár, tolla ily példákön is csiszolódott.

¹⁷ I. S. Burdach: Bericht über Forschungen zum Ursprung der neuhochdeutschen Schriftsprache. 1903. (Abhandl. d. Königl. Preuss. Akad. d. Wiss.)

¹⁸ I. Stammler: id. m. 251. l.

Éva Némédi

EINE AUGUSTINUS-ÜBERSETZUNG IM GROS-KODEX IN DEBRECEN

(Zusammenfassung)

Das letzte Werk des Nürnberger Kartäusers Erhart Grom (um 1400–1450), das sogenannte „Witwenbuch“ (Cod. 521. Debrecen, Bibl. d. Ref. Kollegiums) wurde von der Verfasserin des Aufsatzes schon mehrmals behandelt. Die wertvolle Handschrift ist ein Einzelexemplar und nach dem Stand der bisherigen Forschung eigenhändig. — Gros ist durch seine „Grisardis“ (1432) den Germanisten wohl bekannt: er war der erste, der die Griseldis-Novelle Boccaccios in einem schönen, volkstümlich gehaltenen Erzählton verdeutschte. (S. die kritische Textausgabe: Die „Grisardis“ des E. G. Nach d. Breslauer Hs. hrsg. v. Ph. Strauch. 1931. Aلد. Textbibl.) Das schöne Deutsch dieser Adaptation wurde in der Fachliteratur wiederholt hervorgehoben und für die weitere Entwicklung der deutschen Prosa positiv bewertet.

Das „Witwenbuch“ (1446), wie alle späteren Werke des Kartäusers, gehört zur kirchlich-religiösen Erbauungsliteratur. Gros war ein eifriger Kompilator, zugleich aber ein eifriger Übersetzer. Seine eigenen Übersetzungen fügte er in die Rahmen seiner kompilatorischen Werke ein. Auch das Wb. ist ein typisches Denkmal dieser damals weit verbreiteten Technik. —

Nachdem die Verfasserin das Werk in einem ihrer Aufsätze als Ganzes philologisch erfasst hatte (s. Anm. 1.), erläutert sie jetzt eine der wertvollsten Textstellen des Wb.: die Übersetzung des in lateinischen Hexametern geschriebenen Sibylla-Verses aus „De Civitate Dei“ von Augustinus (18 : 23. — Wb. pag. 27^r–27^v). Es wird wahrscheinlich gemacht, dass diese Übersetzung nur Grossens eigene Arbeit, also kein kompilatorischer Einsatz sein könne. Die Gründe für die Annahme: 1. Gros sagt an dieser Stelle ausdrücklich: „in unserm teutsch kunde ich [!] das niht in der mosz zu samene brengen.“ — Aus einer bekannten Quelle zu schöpfen, sich auf angesehene Namen zu berufen war im Mittelalter allgemein üblich. Wenn Gros hier die Übersetzung als seine eigene erwähnt, so können wir ihm ruhig glauben, umso mehr, da er sonst seine Quellen immer gewissenhaft angibt. 2. Die Stelle ist sowohl wegen Augustinus, wie auch wegen der Qualität der Übersetzung bedeutend. Da sie aber in Quellenforschungen für die Literatur des Mittelalters nirgends erwähnt wird, so ist es höchst wahrscheinlich, dass diese Übersetzung für die Fachliteratur unbekannt blieb, weil sie eben nur in dem Einzelexemplar des Wb.-s vorhanden ist, als Grossens eigene Übersetzung.

Im Aufsatz wird die Übersetzung der 27 augustinischen Hexameter rhythmisch und stilistisch untersucht. Da deutschsprachige Hexameter vor Konrad Gessner (1555) nur sehr spärlich aufzuweisen sind und auch diese wenigen Spuren in primitiver leoninischer Form vorkommen, wie bei Johann Rothe und Eberhard von Cersne, (s. dazu A. Heusler: Deutsche Versgesch. 2. Aufl. 1956., bes. 3. Bd. S. 105–105.; S. 244.) so ist es kein Wunder, dass Gros die lateinischen Hexameter in rhythmischer Prosa übersetzte. Trotzdem befinden sich in seiner Übersetzung einige Zeilenenden, die als reine Hexameter-Bruchstücke gelesen werden können. — In dieser Zusammenfassung soll nur die interessanteste, zugleich schönste dieser Stellen zitiert werden, wo Gros auch eine latinisierende Inversion gebraucht:

Vnd sie [die Erde] suftzet über der werlt begange [!] schult vnd dürtige mancherlay arbeit.
Am Zeilenende das Hexameter-Bruchstück: — ◡ ◡ — ◡ ◡ — ◡

Die Inversion ist bei Gros, der sonst kein bewusster und grundsätzlicher Nachahmer der lateinischen Vorbilder war, nur so zu erklären, dass ihn die innere, metrisch nicht voll verstandene Musik seiner Vorlage dermassen beeinflusste, dass er von dieser Musik getragen die Tonwirkung der Inversion aus dem Lateinischen mit heraushörte und in deutscher Sprache wiedergeben konnte.

Andere Ergebnisse der Textuntersuchung erwiesen, dass Gros in seiner rhythmischen Prosa manche rhetorische Mittel des augustinischen Verses mit Erfolg anwendete (apokalyptische Stimmung der ausschliesslich Aussagesätze; verschiedene Symmetrien in Satzbau und Wortfolge; Zwei -u. Dreigliedrigkeit). — Sein deutsches Sprachgefühl bringt ihn an manchen anaphoristisch gehaltenen Stellen dem alten Stabreim nahe. Der pathetisch-tragische Stil ist bis auf den Gebrauch der einzelnen Adjektiva und Zeitwörter zu verfolgen.

Zum Schluss wird angenommen, dass Gros, obwohl fern vom humanistischen Strom seiner Zeit, doch von dieser etwas angehaucht wurde. Einige Muster der humanistisch-eleganten Prosa waren für ihn wahrscheinlich zu erreichen. Das Vorhandensein des Werkes „Das Leben des Hl. Hieronymus“ von Johannes von Neumarkt in deutscher Übersetzung im Katharinenkloster zu Nürnberg ist aus dem Jahre 1424 belegt. Für die Nonnen dieses Klosters schrieb Gros sein „Nonnenwerk“, und auch sonst musste ihm als Sohn einer Nürnberger Patrizierfamilie die Bibliothek des Katharinen-Klosters zugänglich gewesen sein. Auch durch seinen eigenen Orden konnten ihn, wenn auch keine modernen geistigen Strömungen, doch stilistische Einflüsse erreichen. War doch Johannes von Neumarkt als Erzbischof ein Förderer des Kartäuser-Ordens. So können wir bei Gros, diesem sonst typisch mittelalterlichen Erbauungsschriftsteller, der aber sprachlich-stilistisch sehr empfänglich sein musste, solche Anregungen annehmen.

Varga Zoltánné

EGYETEMI KÖNYVTÁRUNK FELADATAI ÉS LEHETŐSÉGEI A HELYI EGYETEMTÖRTÉNETI KUTATÁSOK SEGÍTÉSE TERÉN

A felsőoktatási intézmények múltjának feltárására irányuló tudományos munka az egyetemtörténeti kutatások jelentőségét a közelmúltban mind a külföldi, mind a hazai irodalom nemcsak meggyőzően hangoztatta, hanem — főleg külföldön — számos figyelemre méltó nagyobb összefoglalás és kisebb részlettanulmány közreadásával igazolta is. Nem célunk, s célkitűzésünk szabta korlátaink között nem is lehet feladatunk ezeknek az eredményeknek vagy csupán általánosságban megfogalmazott módszertani elveknek az ismertetése. Ilyen jellegű módszertani összefoglalástól és tájékoztatástól már csak azért is el kell tekintenünk, mert e munkát, különös tekintettel a hazai feladatainkat meghatározó tényezőkre, csak nemrégiben végezte el egy áttekintő jellege mellett sok részletkérdésre is kiterjedő tanulmány.¹ Jelen soraink ezért a dolgozat címében megjelölt szorosan körülhatárolt téma gondolatkörén belül kívánnak maradni. Könyvtárunk feladatait és lehetőségeit vizsgálva viszont néhány olyan kérdés is felmerül, melyeknek megoldása mind a végleges elvi álláspont kialakítása, mind egyes gyakorlati intézkedések megtétele területén egyetemünk vezetőinek, — sőt egyes esetekben hazai felsőoktatásunk irányítóinak — állásfoglalását és döntését, egyes megoldásra váró problémák folyamatos nyilvántartását és velük kapcsolatban rendszeres intézkedések megtételét igénylik. Helyes álláspont és gyakorlat kialakítása másrészt — még ha messzemenően figyelembe vesszük is az egyedi eljárást kívánó helyi tényezőket és adottságokat — elképzelhetetlen a felsőoktatás történetével foglalkozó szakemberek gondolatébresztő tanácsai és javaslati nélkül.

Egyetemünk a nagyszámú évszázados vagy éppen több évszázados múltra visszatekintő felsőoktatási intézmény mellett különösképpen világviszonylatban, sok tekintetben azonban hazai viszonyainkat tekintve sem remélhet fél évszázadot alig meghaladó

¹ A kérdésre és irodalmára *Ladányi Andor*: A felsőoktatástörténeti kutatások. = Klny. a Magyar Tudomány 1967. 4. sz. — Vö. *Ladányi Andor*: A magyarországi felsőoktatás a dualizmus kora második felében. Bp. 1969. (Felsőoktatástörténeti kiadványok 1.)

A mű jegyzeteiben számos elvi, a tárgyalt kérdés szempontjából is jelentős megállapítást tesz, így pl. a 253–264. lapokon. Az egyetemtörténeti kutatások jelentőségének felismerésére hazai viszonylatban az is utal, hogy az utóbbi évek folyamán e kérdéssel több hazai tudományos rendezvény is foglalkozott. A hazai kutatás eredményeire l. *Ladányi i. m.* (A magyarországi felsőoktatás. . .)

múltjával pusztán magas életkorára utalással kiemelkedő érdeklődést. Figyelembe kell azonban vennünk, hogy a debreceni egyetem alapítása óta eltelt — a hasonló jellegű intézmények életében — viszonylag rövidnek tekinthető időszak gazdasági, társadalmi és politikai életünkben milyen nagy feszültségek, majd döntő változások korszaka volt. Az egyetemünk működésének megkezdése óta eltelt fél évszázadot csak kevéssel meghaladó idő folyamán, a — természetesen — távolabbra visszanyúló előzmények után az egyes társadalmi osztályok világméreteken bekövetkezett mozgásával általában meggyezően s attól nagymértékben függően is, hazai viszonylatban szintén nagyarányú osztálymozgások következtek be. Ennek megfelelően a haladó irányzatok különböző árnyalatai és a forradalmi eszmék kibontakozása, meggyökeresedése és elterjedése mellett a retrográd, vagy a történelmi fejlődés során reakcióssá vált ideológiák számos változata alakult ki. E harcnak természetesen mind világméreteken, tehát egyetemes-történelmi, mind országos és helyi viszonylatban megvoltak a messzemenő nevelés- és tudománypolitikai vonatkozásai, s így nevelés- és tudománytörténelmi következményei is: a szellemi élet e területeinek gondos feltárása s a társadalmi fejlődéssel és politikai küzdelmekkel való összefüggéseinek vizsgálata nélkül történelmi képünk teljessé nem válhat. Ez utóbbi problémakörben a helyi sajátosságok vizsgálatának jelentőségét — nézetünk szerint — kiemelik a történettudomány területén is jelentkező újabb törekvések, amelyek nem elégszenek meg a társadalmi osztályok mozgására jellemző fő törvényszerűségek megismerésével, illetőleg konkrét formában történő jelentkezésüknek bemutatásával. Ellenkezőleg: éppen a társadalmi fejlődés törvényszerűségeinek minél sokrétűbb, részletekbe hatolóbb megismerésének, tehát a valóságot hívebben tükröző elemzésének igénye táplálja azokat a törekvéseket, amelyek az egyes gazdasági-társadalmi formációk alapvető osztályai helyzetének és mozgásának ábrázolása mellett egyes rétegek, így — egyes időszakokban — pl. a középrétegek helyzetének, helyhez és időhöz kötött történelmi szerepének elemzésére irányulnak.

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy egyidejűleg az emberiség a tudományos kutatás területén is hatalmas lépésekkel haladt előre. A napjainkban kibontakozó tudományos-technikai forradalomnak a gazdasági élet és a társadalom szerkezetében érlelődő feltételei mellett, a tudományos életben is megtalálhatók e forradalom során hatalmas lendülettel kibontakozó, egyelőre ugyan még szerényebb, de el nem hanyagolható előzményei. A felsőoktatástörténelmi kutatások akár igenlő, akár tagadó választ adnak is arra a kérdésre, hogy ezeknek a nyomai jelentkeznek-e a falai között folyó kutatásban és oktató munkában: a felelet elől nem térhetnek ki.

Az ilyen árnyaltabb történelmi ábrázolás követelménye felsőoktatástörténelmi vonatkozásokban is megkívánja a nagy központi szervezetek életének bemutatása mellett a kisebb vidéki központokban működő intézmények tevékenységének, történelmi múltjának feltárását. Ily részletkutatások a szélesebb körű áttekintés igényével készülők, országos távlatokat felölelő feldolgozásoknak is nélkülözhetetlen alapjai. Csak ezek ismeretében állapíthatók meg a történelmi fejlődésre oly jellemző, egyező és eltérő vonások, az általános és egyedi sajátos dialektikájából kibontakozó törvényszerűségek.

Egy-egy felsőoktatási intézmény működése mind az általános oktatás- és tudomány-

politikai helyzet alakulása, mind oktatói karának és hallgatóságának helyi tényezőket sok tekintetben áttörő kialakulása, számos oktatónak helyi határokat átlépő tudományos munkássága, az egyetemen végzett vagy éppen ott hosszabb ideig tevékenykedő volt hallgatók és munkatársak szétszóródása következtében, szervesen beleágyazódik az országos fejlődés egészébe, képző erejének erőforrásai nem önmagából fakadnak és táplálkoznak, kisugárzása nem törtik meg helyi határok között.

Egyetemünk történetének feltárása során ezért sem mellőzhető annak vizsgálata, hogy az általános hazai nevelés- és tudománypolitikai tendenciák érvényesülése mellett, mind egyetemünk oktatói karának, mind hallgatói állományának összetételét, tudományos és politikai irányultságát egyetemünk történetének egyes korszakaiban vagy azok egyes szakaszai során milyen szűkebb és tágabb értelemben vett helyi tényezők befolyásolták: ezek mennyiben járultak hozzá az általános fejlődést meghatározó tényezők mellett az országos fejlődésre jellemző fő vonásokat erősítő vagy azokat némileg módosító sajátos arculat kialakításához. Meg kell vizsgálnunk, mennyiben befolyásolták ezek az egyetem oktatóit és hallgatóit világnézeti állásfoglalásuk alakulásában, mennyiben és miben segítettek vagy gátolták a tudományos kutatómunkát, s váltak az adott kor szakemberképzésének támaszává vagy akadályává. Csak a kellő elmélyüléssel, a tudományos kutatás módszereivel készült elemzések nyújthatnak segítséget ahhoz, hogy egyetemünk múltjáról a valóságot híven tükröző képet alkothassunk. Csak minél gazdagabb tudásanyag és annak jól átgondolt értékelése, elemzése alapján érhetjük el, hogy az ismerethiány ne válhassék sem a múlt leegyszerűsítő heroizálásává, sem a történeti szemléletet nélkülöző vádaskodás színvonalára süllyedt egyértelműen elítélő bírálgatás forrásává. Az ilyen értékelések a jelenben is segítséget nyújthatnak erőforrásaink reális felméréséhez s így ösztönzést a meglévők kiaknázására csakúgy, mint az igénytelenség vagy ellenkezőleg lehetőségeink és eredményeink túlértékelése formájában egyaránt jelentkező provincializmus leküzdéséhez, feladataink és lehetőségeink reális felméréséhez s a megvalósításukhoz szükséges erőfeszítések megtételére.

Az egyetemtörténeti kutatások eredményességét könyvtárunk elsősorban az e kérdésre vonatkozó források feltárásával, összegyűjtésével, használhatóságuk megkönnyítésével szolgálhatja. Jelen sorainkban néhány e munkával kapcsolatos és mielőbb elvégzendő feladatra szeretnénk felhívni a figyelmet.

Egyetemünk történetének forrásai közül az egyetem történetének egészére, főként azonban az egyetem szervezeti keretei kialakulásának s a szervezet működésének legjelentősebb forrásait az egyetem fennállása óta eltelt viszonylag bőségesnek mondható *levéltári* anyag alkotja. Az egyetemnek mint irat-képző és megőrző szervnek a szervezetében bekövetkezett változások az eredetileg egységes intézmény keretében őrzött iratanyag sorsára is befolyással voltak. Az egyháznak és az államnak demokratikus állami fejlődésünk során történt szétválása és a változás szellemében létrejött megegyezése alapján az egyetem hittudományi kara Theologiai Akadémiaként egyházi intézménnyé vált, az orvostudományi kar pedig az egészségügyi minisztérium irányítása alá került, önálló egyetemmé szerveződött, a jog- és államtudományi kar működése viszont megszűnt. E szervezeti változások az eredetileg egységes szervezet keretében őrzött levél-

tári anyag elhelyezésére is befolyással voltak. A hittudományi kar kiválásával egyházi kezelésbe került a kar hajdani levéltára is, az orvostudományi karé viszont az Orvostudományi Egyetem tulajdonává vált.

A megmaradt anyag bizonyos, egymásnak ellentmondó intézkedések során végül is az egyetem tulajdonába került. Ennek egy részének tárolásáról kielégítőnek éppen nem mondható feltételek mellett az Egyetemi Könyvtár gondoskodik. Itt kaptak elhelyezést a rektori hivatal iktatókönyvei, névmutatói és iratanyaga az 1914—1950-es évekből. A bölcsészettudományi kar iktatókönyveit 1914-től 1949-ig és iratait 1914-től 1949-ig szintén itt őrzik, a kari tanács jegyzőkönyvei azonban a bölcsészettudományi kar dékáni hivatalában találhatók. A jog- és államtudományi kar jegyzőkönyvei, a dékáni hivatal mutatókönyvei és iratanyaga viszont a kar megszüntetése következtében szintén az Egyetemi Könyvtárban találhatók. Töredékesen — egyes évekből — találhatók még itt diákjóléti kérdéscsikkel foglalkozó iratok, valamint a Középiskolai Tanárképző Intézet mutató- és iktatókönyvei és iratai, valamint a Nyári Egyetem iratanyagából. Az egyetem rektori hivatalában találhatók az egyetemi tanácsnak az egyetem történetének forrásai sorában rendkívül fontos helyet elfoglaló, gazdag tartalmú jegyzőkönyvei, továbbá nyilvántartások az egyetem által kiadott doktori oklevelekről és a jogi karon végzett hallgatók végbizonyítványáról (absolutorium), továbbá az egyetem hallgatóinak félévenként történt beiratkozásakor, a személyi adataikat és a hallgatott előadások és gyakorlatok megjelölését tartalmazó félévenként, karonként külön bekötött úgynevezett anyakönyvi lapok a jog- és államtudományi, valamint a bölcsészettudományi kar részéről. A többi levéltári anyag részben az e célra szolgáló más alkalmi raktárban, részben az egyetem központi irányítását végző, illetőleg lebonyolító szervek (a rektori apparátus különböző hivatalai), részben a dékáni hivatalok és az utóbbi évtizedek folyamán kialakult tanszéki és intézeti irattárak anyagában találhatók.

Ez a nagyarányú szétesettség már a jelenben sem szolgálja a tudományos kutatás ügyét, s még kevésbé készíti elő a később sorra kerülő kutatások kedvező feltételeinek kialakulását, mivel számolni kell azzal, hogy kellő rendezettség és leltározottság hiányában a kutató még a levéltári anyag őrzési helyéről is csak nehezen nyerhet tájékozódást — különösen, ha a hivatalok munkatársait idők múltán a jelenleg kialakult helyzetet nem ismerő utódok követik, akik a régebbi irattári anyagban maguk is csak nagy fáradtság és a folyamatosan rájuk váró napi feladatok végzésének rovására tájékozódhatnak. Egyetemünknek önmagával szemben támasztandó természetes kötelessége a múltjára vonatkozó kutatások hathatós támogatása és ennek érdekében levéltári anyagának használható, sőt lehetőleg könnyen áttekinthető formában történő elhelyezése és rendezése. Az egyetemnek azonban nem csupán helyzetéből adódóan vannak saját múltja vonatkozásában is a tudományos kutatással kapcsolatos kötelezettségei. Nem csupán az a tény kíván megfontolást és határozott intézkedéseket, hogy még egy történelmi méretekben viszonylag rövidebb múltra visszatekintő vidéki egyetem múltjának ismerete is gazdag tárháza lehet — pozitív és negatív vonatkozásaiban egyaránt — a hazai tudomány-, oktatás-, társadalom- és politikai történetnek. E megfontolásokon túlmenően a levéltári anyag szakszerű kezelését és számbavételét a levéltári anyag gondozásával kapcsolatban

megjelent törvényerejű rendelet² és annak végrehajtási utasítása még fokozottabban fel-
emeli a jóindulattól és belátástól függő kegyeleti aktus szintjéről.

A levéltári anyag védelme, annak értékéhez méltó gondos kezelése s a megőrzés mel-
lett a kutatás lehetőségének fokozatosan kiépítendő biztosítása megkívánja, hogy az
egyetem e célra az elhelyezés, feldolgozás és kutatás céljait megfelelően biztosító helyi-
séget illetőleg helyiségeket biztosítson. E tárgyi feltétel mellett szükség van az Egyetemi
Könyvtár szervezetén belül nagyfokú önállósággal működő tudományos dolgozó és
főként a levéltár kiépítéséig e munkakörben tevékenykedő technikai munkaező beállítá-
sára. A levéltár működésének eredményességét különösen távlati viszonylatban fel-
tétlenül fokozná, ha tudományos munkaezőként olyan történész képzettségű személy
nyerne kinevezést, aki egyaránt érdeklődik a levéltári munka, a tudomány- és felsőok-
tatási problémák iránt, akit tehát tudományos érdeklődése is a helyi levéltár szervezeté-
nek szakszerű kiépítésére, tudományos használhatósága feltételeinek gondos kimunkálásá-
sára és a kezelt anyag folyamatos tartalmi megismerésére ösztönöznö. A levéltár szer-
vezeti felépítése során egyik első teendő lenne az egyetemi és könyvtári vezetés közre-
működésével és a felügyeleti szervek egyetértésével kialakítandó levéltári egységek létre-
hozása, az alapleltárak elkészítése és — a témáktól függően — a kutatás engedélyezési
jogával rendelkező hivatal, illetőleg tisztségviselő meghatározása. A továbbiak során
kívánatos lenne, ha a levéltár tájékozódni és tájékoztatni tudna az egyetemhez tartozó,
de innen az egyes intézmények önállósulása során elkerült levéltári egységek lelőhely-
ről és állományáról. Ezen lépésekben kereshetjük azt az alapozási munkát, amelyre a
további rendszeres levéltári tevékenység épülne.

Az egyetem működéséről, a tudományos életben és felsőoktatásban betöltött szerepéről
sokoldalú és árnyalt jellemzést a kutatók csupán akkor adhatnak, ha mennél alaposabban
megismerik az egyetem oktatói karának, sőt az egyes tanszékek és intézmények körül
csoportosuló s az oktatásban közvetlenül nem vagy csupán csekélyebb mértékben részt
vevő kutató-gárda tudományos és világnézeti megnyilatkozásait. Az egyetemnek —
mint minden más hasonló jellegű intézménynek a hazai értelmiség szakmai, ideológiai
és emberi formálása terén végzett tevékenységét nem értékeljük megbízhatóan, mind az
egyetem tudományos és oktató-nevelő munkájában vezető szerepet betöltő, mind pedig
az egyes részfeladatok ellátásában szorosabb vagy tágabb munkatársi viszonyban mellet-
tük működő egyéniségek tudományos, oktatói és emberi alkatának lehetőleg teljes és
sokoldalú megközelítése nélkül. Másrészt viszont az elért eredmények ábrázolásához
nélkülözhetetlen az egyetem egykori hallgatói életútjának felvázolása is. Ez a munka nem
merülhetne ki a kiemelkedő életpályák figyelemmel kísérésében, hanem kísérletet kel-
lene tenni a tömegnevelés eredményeinek számbavételére is. Ez utóbbi kettős probléma-
kör helyes megközelítése az egyetem nagyszámú neveltjének erős szétszóródása és az
egyetemtől független hatótényezők felismerésének és megfelelő értékelésének nehézségei

² A Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1969. évi 27. sz. törvényerejű rendelete a levéltári anyag védelméről és a levéltárakról. = Magyar Közlöny 1969. 68. sz. (szept. 2.) és uo. A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 30/1969. (IX. 2.) számú rendelete a levéltári anyag védelméről és a levéltárakról szóló 1969. évi 27. sz. törvényerejű rendelet végrehajtásáról.

miatt egyéni munkával a leghivatottabb kutató számára is elvégezhetetlen feladat. Pedig az ilyen vizsgálatok régebbi korok és korszakok viszonylatában éppen úgy értékes hozzájárulást adhatnak a hazai értelmiség tudományos és világnézeti arculatának kialakulását befolyásoló gazdasági és szellemi tényezők pontos megismeréséhez, mint a felszabadulást követő idők történelmi sodrásában hatalmas és döntő jelentőségű — bár ingadozásoktól érthető módon nem mentes — változások feltárásához.

Mind az Egyetemi Könyvtár — *emlékkönyvtár*, illetőleg *emlékmúzeum* néven létrehozott különgyűjteményének megalkotásával —, mind az egyetem részéről megindított más gyűjtési akciók kísérletet tettek részben mennyiségi, részben minőségi szempontokat alkalmazó reprezentatív összeállítások kialakítására. Az ilyen gyűjtési akciók eredményei anyagaikat szinte kínálják a kutatóknak, így reprezentatív jellegük mellett az egyetemtörténeti kutatómunka törzsanyagaként tudományos szempontból is fontos helyet nyerhetnek. E gyűjtemények azonban a tudományos kutatás igényeit megközelítően is csak hosszas és tervszerű fejlesztés után elégíthetik ki. Teljes értékűvé emelésüknek erős és elháríthatatlannak tűnő gátjai a gyűjtési munkában eddig érvényesülő következetlenségek, alkalmosszerűségek és a hiányzó művek megszerezhetőségének a pillanatnyi beszerezhetőség nehézségei. Számos gyűjteményes munkában vagy folyóiratban napvilágot látott közleményből például nem készültek különlenyomatok, vagy amennyiben készültek is, a könyvtár állományából azonban hiányoznak, ma már nem, vagy csak hosszú, türelmes keresés után szerezhetőek meg. Egyes folyóiratok évfolyamainak — egy vagy több egyetemünk története szempontjából fontos közlemény miatt — különgyűjteménybe sorolása pedig a könyvtár állományának más célú használatát gátolhatná, másrészt viszont a különgyűjtemény anyagát is felduzzasztaná nagy tömegű, a gyűjtemény eredeti természetétől idegen, ahhoz semmiképpen nem illeszkedő anyaggal, így eredeti jellegéből teljesen kivetkőztetné.

Többször utaltunk már az egyetem szellemét kialakító és képviselő személyek, környezetük és hatásuk ábrázolásában érvényesítendő sokoldalú, a társadalmi és egyéni fejlődés tényeit összefüggéseikben vizsgáló elemzések szükségére. Az ilyen tudományos munka nem épülhet csupán a gyűjtők szubjektív értékelése szerint leginkább számottevőnek vélt tudományos eredmények és publikációk gyűjteményének tanulmányozására. *Nem reprezentatív* muzeális jellegű gyűjtemény létesítése volna tehát a legfontosabb feladat, hanem a szellemi-ideológiai élet minden mozzanatának számbavételét elősegítő, részletekbe hatoló feltárás. A jelenlegi gyűjteményeket tehát anyagukkal *a kutatás céljait szolgáló* muzeális anyagként kellene fejleszteni. A nagyobb összefoglaló művek és részletkérdésekkel foglalkozó tudományos publikációk mellett az egyetem szellemi életét meghatározó és jellemző személyek tudományos és világnézeti állásfoglalásának a maga teljességében való megismeréséhez nélkülözhetetlen könyvismertetésre, bírálatokra, sokszorosított vagy kéziratban fellelhető előadási jegyzetekre, cikkekre, beszédszövegekre egyaránt gondolni kellene. Az egyes intézeti, tanszéki könyvtárak kialakulásának nyomkövetését segítő régi leltárkönyvek, egyetemi tanrendek, az egyetem életéhez kapcsolódó sajtótermékek rendszeres gyűjtését illetőleg a meglévő gyűjtemények tervszerű kiegészítését, más lehetőség hiányában fotó-másolatokkal vagy egyéb reprográfiai fel-

vételekkel történő pótlásukat szintén napirenden kell tartani. Bizonyára hasznosan forgathatnák egyetemünk történetének későbbi kutatói az olyan életrajzi feljegyzéseket, visszaemlékezéseket, amelyekben szerzőik a legfontosabb életrajzi adatok körét túl-
lépve közléseket tennének a — meggyőződésünk szerint — pályájukat, szemléletmód-
jukat jelentős mértékben befolyásoló tényezőkről. Az ilyen anyagszolgáltatás még abban az esetben is fontos támasza lehetne a kutatómunkának, ha szerzőik az ilyen esetekben elő-
forduló példákat követve meghatároznák a felhasználhatóság legkorábbi időpontját. E sorozatba kívánkozna az egyetem életéhez kapcsolódó személyek közérdekű, elsősor-
ban tudomány- és oktatástörténeti szempontból jelentős magánlevelezésének gyűjtése. Mindez viszont arra figyelmeztet, hogy az Egyetemi Könyvtár kéziratára sem nélkü-
lözheti az egyetemtörténeti kutatásokat szolgáló további, s az eddiginél következetesebb és szelcsebbkörű gyűjtőtevékenységet.

A fentiekben röviden vázolt gyűjtőmunka eredményességének egyik feltétele a gyűj-
tőtevékenység tervszerűsége. E munka önmagában is feltételezi az egyetemhez fűződő
legjelentősebb személyek — voltak vagy legyenek azok az egyetem oktatói vagy kuta-
tói karának tagjai, vagy az egyetem neveltjei — munkásságának felmérését. Az ily
felmérés alapja az elmélyültebb értékkelő szempontok alkalmazásáról a dolog természeté-
ből adódóan lemondó, de a lehető teljességre annál inkább törekvő bibliográfiai össze-
állítás. Ezeknek az egyes személyeknek a szellemi arculatának megismerését segítő
bibliográfiai összeállításoknak, illetőleg az ilyen összeállítások legfontosabb forrásai
megjelölésének a szükségét az is indokolja, hogy a teljes *egyetemi bibliográfia* elké-
szítése komoly erőfeszítéseket és jelentős időt igénylő feladat. Könyvtárunknak pedig
nem csupán a távoli jövőben kell az egyetemtörténeti kutatásokat lehetőségei legtel-
jesebb kihasználásával támogatnia, hanem az anyagfeltárás könnyítésével jelenleg is
folyamatosan állandó ösztönző hatást is kellene kifejtenie.

Egyes személyek irodalmi működésének a különgyűjteménybe sorolástól független
bibliográfiai felmérésének szükségességét indokolja az a körülmény is, hogy az egyetem
történetének feldolgozása során a kutatóknak mind az intézmény, mind az egyes sze-
mélyek tevékenysége szemszögéből számos olyan művet kell figyelmükre méltatniuk,
amelyek a legtöbb esetben a részletekbe hatoló elemzést nem igénylik ugyan, de az
összkép kialakításához nélkülözhetetlenek, különgyűjteménybe helyezésük viszont meg-
oldhatatlan technikai nehézségekbe ütköznék.

Tisztázandó feladat az anyaggyűjtés körének kérdése. Nézetünk szerint az önálló
intézményekké fejlődött régi karok, az Orvostudományi Egyetem, a Theológiai Aka-
démia, valamint a megszűnt Jog- és Államtudományi Kar tanárainak és munkatársainak
tevékenységére vonatkozó anyagot a jelenleg is működő intézmények erre hivatott ve-
zetőivel kötött megegyezés alapján az Egyetemi Könyvtárnak, meglévő gyűjteményei-
nek továbbfejlesztésével az intézmények különválásáig az egyetemtörténeti kutatások
előmozdítása érdekében továbbra is gyűjtenie kellene. A bibliográfiai adatszolgáltatásnak
pedig az egykor egyetemünkön működő személyek további tevékenységét is figyelem-
mel kellene kísérnie.

E megoldást igényli az egyetem történetének valóság-hű szemlélete, az egyetemi élet szakmai tagoltsága ellenére is számos ponton jelentkező összefonódás, másrészt pedig egyes professzorok s más kutatók — mind pozitív, mind negatív vonásokat felmutató, de a tudományos megismerés teljessége szempontjából mellőzhetetlen — hatásának felmérése. Könyvtárunk feladata az ily felmérés vagy felmérések feltételeinek megteremtése, megvalósításuk mélysége és sokoldalúsága viszont az egyes kutatók egyéniségétől, céljától, szaktudományi jártasságától és történelmi iskolázottságától nem kisebb mértékben függ, mint attól, hogy helyi és országos viszonylatokban, sőt az egyetemes tudománytörténeti kutatások terén is, milyen — a könyvkötészeti és egyéb adatfeltáró tevékenységet meghaladó — érdemleges élőmunkálatokra támaszkodhatnak.

Mind az egyetemhez fűződő tudományos munkásság, sőt az itt és ebből kibontakozó szellemi élet egészét megvilágító irodalmi anyag, mind pedig az erre vonatkozó széleskörű adatfeltáró bibliográfiai munka még abban az esetben is csak távolabbi jövőben kecsesgetne számottevő eredménnyel, ha könyvtárunk a jelenleginél lényegesen nagyobb erőt tudna egyéb elkerülhetetlen feladatainak ellátása mellett ily célra fordítani. Mivel azonban az adott helyzetben a rendelkezésre álló alapfeltételek birtokában s más erre hivatott szerv hiányában mégis legeredményesebben könyvtárunk vállalkozhatna, a lényegében megkezdett, de ez idő szerint rendkívül hiányosnak tekinthető munkálatok végzésére, meg kellene állapítani azokat a megteendő lépéseket, amelyek kellő tervszerűség mellett hosszabb idő múltán a teljességet is megközelítő mértékű bibliográfiai feltárással összhangban álló anyaggyűjtés kialakítására vezethetnének, amelyek azonban lépésről lépésre haladva is segítséget adnának a — nagyobb mértékű érdeklődés hiányában — túlzott reményekkel ugyan pillanatnyilag nem kecsesgető, bár várható és főként kívánatos egyetemtörténeti kutatások végzéséhez.

Az egyetemi oktató- és kutatómunkát különböző időben és szinten végző személyek és az egyetem hallgatói irodalmi tevékenységének adatszerű felmérése figyelemre méltó, hiányossága miatt azonban teljes értékűnek éppen nem mondható kezdeményezésekre támaszkodhat. Az Egyetemi Könyvtár még 1953-ban két ízben is (júl. 25. és dec. 5.) körlevéllel fordult az Egyetem korábban és abban az időben itt működő munkatársaihoz irodalmi munkásságuk jegyzékének, valamint műveik 2—2 példányának megküldését kérve. E kétirányú, részben bibliográfiai adatok, részben pedig kéziratok és nyomtatott művek, valamint levelezések összegyűjtését célzó munka az egyetem négy évtizedes fennállása alkalmából kiadandó lehetőleg teljes bibliográfia a később emlékkönyvtár néven emlegetett emlékmúzeum megalapozását szolgálta, s kiterjedt volna az egyetem „volt és jelenlegi tudományos dolgozóinak: professzorainak, magántanárainak, adjunktusainak, docenseinek, tanársegédeknek, gyakornokainak stb. összes irodalmi munkái”-ra. A kéziratok anyagával és a levelezéssel kapcsolatban a tulajdonosok esetleges fenntartásainak és kikötéseinek teljesítését ígérve, ezeket a nyomtatásban megjelent művekkel, illetőleg különlenyomatokkal együtt ajándékképpen kérte. Az ajándékozásra történő felhívás megfelelt ugyan a könyvtár anyagi lehetőségeit mérlegelő szempontoknak, nem vette azonban számításba, hogy főként a kért kéziratok — ha nem is teljesen azonos, de mégis — olyan számottevő anyagi értéket képviselnek, amelyeknek figyelmen kívül

hagyását nem minden tulajdonos engedhette meg magának. E kívánságokat 1954 elején (február 10.) a bibliográfiai gyűjtést kiegészítő életrajzi adatok megkérése követte, következő évben pedig adatgyűjtését újból megismételte.³

A Debreceni Egyetemi Bibliográfia című sorozatban az alábbiakban kívánta a tervezet közölni az egyetem tudományos dolgozóinak irodalmi munkásságát.

- I. 1. Természettudományi Kar
 2. Orvostudományi Kar
 3. Bölcsészettudományi Kar
 4. Jogtudományi Kar
 5. Hittudományi Kar
 6. Egyetemi Könyvtár
- Egyetemi kiadványok
Tisza István Tudományos Társaság
Tanárképző Intézet
stb.

II. Debreceni Egyetemi Bibliográfia. — A Kossuth Lajos Tudományegyetem dolgozóinak irodalmi munkássága az 195. . . . évben, címen az intézetek adatszolgáltatásai alapján, évenként közreadni a kurrens egyetemi bibliográfiát.

Az anyaggyűjtés a nagyarányú tervnek megfelelően széles skálán indult, de a gyűjtőmunka középpontjába, a természettudományi kar oktatóinak irodalmi munkásságának feltárása került elsősorban, s a sajtó alá rendezés előkészítése az oktatók és kutatók szerzői ellenőrzése mellett történt.

Így született meg a természettudományi kar dolgozóinak munkásságáról készített, s 1956-ban megjelent, viszonylag teljesnek tekinthető bibliográfiai összeállítás.⁴ A mű a kézirat lezárásáig megbízható áttekintést ad a természettudományi kar, illetőleg a természettudományi kar megszervezése előtti időből a bölcsészettudományi karon működő, de természettudományi jellegű tárgyakat előadó oktatók irodalmi munkásságáról, s csupán néhány ponton igényelne bibliográfiai kiegészítést. Közölt életrajzi adatok viszont nem emelik ki határozottan, hogy a tárgyalt személyt milyen szoros kapcsolatok fűzték az egyetemhez. Különösen az egykori magántanárok esetében tűnhet úgy, mintha az egyetem olyan érdemekkel kívánna kérkedni, amelyek csak részben illetik. Tudománytörténetileg is torzító, a valóságot megmásító kép kialakításának lehetőségét hordozza magában az a tény, hogy az egyetemi oktatásban és az egyetem tudományos életében részt vevő magántanárok egy részét egyetemünkhöz csak felületes kapcsolatok fűzték s így egy részük — különösen kezdetben és az egyes tudományágak helyi oktatásának megindulását követő időszakban nem is itt nyerték képzettségüket. Itteni — szűkebb körű működésük is — más egyetemre történt kinevezésükkel egyeseknél viszonylag hamar megszakadt. Az egyetem érdeme, nem egy esetben elsősorban bizonyos tőle függetlenül

³ 865—77 (1) 1959. iktsz. (Egyetemi Könyvtár.)

⁴ *Bibliographia Universitatis Debreceniensis. Pars. I. Facultas Scientiarum Naturalium. 1914—1955.* (Szerk. Módis László.) Separatum. — Bp. 1956, Tankönyvkiadó. 300 l. (A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának közleményei 1—7.)

végzett tudományos tevékenység első jelentősnek tekinthető hivatalos elismerése, s ezen az úton a hallgatóság tudományos tájékozódásának — addig elő nem adott tudományágak szóhozjutásával történő — gyarapítása. Természetéből adódik a Természettudományi Kar dolgozóiról készült bibliográfiának, az a hiányosság, hogy a kar megalakulása előtti helyzetet véve figyelembe az orvoskaron működő fizikai és kémiai intézetek professzorainak és munkatársainak munkásságáról a tervezett, de mind ez ideig meg nem jelent külön orvostudományi bibliográfiára utalással, nem adott irodalmi összeállítást. Így a kari különállás szaktudományi elhatároló alapként történt elfogadása következtében, számos olyan oktató és kutató működéséről nem ad képet e kötet, akiknek a fizikai és kémiai tudományok terén kifejezett vagy egyáltalában nem, vagy csak egyes — esetleg nem is legjellemzőbb és legjelentékenyebb — vonatkozásaiban állott kapcsolatban az orvostudományokkal. Hangsúlyoznunk kell, hogy e probléma említésre méltóvá az eredeti terv megvalósításának — az összes egyetemi oktató és kutató tudományos munkásságát feltáró bibliográfiai sorozat kiadásának elmaradása tette. A lehetőségek reálisabb mérlegelése viszont már az eredeti terv felmerülése s még inkább a kötet megjelenése idején figyelmeztetett volna e nagy anyagi és szellemi erőfeszítést igénylő elgondolás megvalósításának nehézségeire.

E megfontolások és a tudományos publikációk bővítésére irányuló igények vezettek arra, hogy az egyetem anyagi erőforrásait és publikációs lehetőségeit inkább önálló tanulmányokat, mint bibliográfiai összeállításokat tartalmazó sorozatok közreadására használta fel. Bibliográfiai vonatkozásban pedig az egyetemi könyvtár is megelégedett az egyetem dolgozóinak munkásságát tartalmazó évente sokszorosított formában kiadott összeállításával.⁵ E kiadványokat jellemző színfolttal egészíti ki az egyetem által 1950-ig elfogadott szakdolgozatok, pályamunkák és doktori értekezések ugyancsak sokszorosított formában közreadott gyűjteménye.⁶

Mindezzel azonban — miként az előzőkben előadottakból is következik — a könyvtárnak az egyetem tudományos életével kapcsolatos bibliográfiai tevékenysége lezártnak nem tekinthető.

Az eredeti tervekkel megegyező teljes bibliográfiai gyűjtés nyomdai kiadására a közel jövőben nem kerülhet sor. Feltétlenül mérlegelendő anyagi tényezők mellett döntően

⁵ Debreceni Egyetemi Bibliográfia. — Bibliographia Universitatis Debreceniensis. A Kossuth Lajos Tudományegyetem oktatóinak és tudományos kutatóinak megjelent dolgozatai.

I. füzet. 1956–57. (1956. jan. 1–1957. jún. 30.)

II. füzet. 1957–58. (1957. júl. 1–1958. jún. 30.)

III. füzet. 1958–59. (1958. júl. 1–1959. jún. 30.)

IV. füzet. 1959–60. (1959. júl. 1–1960. jún. 30.)

V. füzet. 1961. (1962.)

VI. füzet. 1962. (1963.)

VII. füzet. 1963. (1967.)

VIII. füzet. 1964. (1968.)

IX. füzet. 1965. (1968.)

X. füzet. 1966. (1969.)

XI. füzet. 1967. (1970.)

XII. füzet. 1968. (1970.)

⁶ A debreceni Tudományegyetem bölcsészeti karához benyújtott pályamunkák, tanári szakdolgozatok és doktori értekezések bibliográfiája. 1914–1950. (Ember Ernő–Ludányi Valéria közreműködésével összeáll. Módis László.) — Debrecen, 1955, [1956.] Házi soksz. 168. l. (A Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának évkönyve 1954/2.)

befolyásolja e tervezetéseket a meglévő anyaggyűjtés hiányossága és az elvégzendő feladat nagysága csakúgy, mint a könyvtár egyéb sokoldalú tevékenységének és a könyvtári dolgozók ebből eredő lekötöttségének ténye. A folyamatos és tervszerű bibliográfiai munka biztosítása azonban nem lehet az egyetemhez fűződő érzelmi tényezők kedvező, vagy kedvezőtlen következményeinek eredménye. A történelmi megismerés tudatformáló szerepe csak a múlt sokoldalú elemzésének valóságghű eredményeire támaszkodva bontakozhat ki: ez pedig kötelezettséget jelent — egyszersmind azonban az erőikkel számoló kötelezettséget is.

A levéltári és kéziratári anyag szakmai szempontokat az eddiginél következetesebben érvényesítő elrendezése mellett, szükséges a nyomtatott forrásanyag feltárása során a bibliográfiai gyűjtés kiegészítése és rendezése is.

E munka során első feladatként az 1954-ben megkezdett anyaggyűjtés kiegészítése és rendezése szükséges. Az utóbbi években folytatott ezirányú adatfeltáró és gyűjtőtevékenység jelentős mértékű fokozása kívánatos.

Több, egyetemünk élete szempontjából jelentős vagy a korviszonyokra jellemző, jellegzetes személy irodalmi működésére nincs adat, vagy csak igen hiányosan található. Gyűjtőmunkánk során ügyelnünk kell arra, hogy ne csak a tudomány és a társadalmi haladás ügyét előmozdító vagy a munkásságukban számottevő haladó vonást is mutató egyéniségek adatait vegyük figyelembe. Ilyen egyoldalú válogatás nem segíti, hanem gátolja a kutató munkáját, mert egyoldalú, a valóságot ferdítő, hamis kép alkotására szorítja, s gátolja helyes következtetések kialakítását. Az egyes szaktudományok művelőinek segítségével meg kellene vizsgálni a bibliográfiai gyűjtésben a továbbiak során figyelembe veendő, eddig azonban mellőzött, egyetemünk szellemi arculatának alakulását tevékenységük egészében vagy egyes szakaszában befolyásoló személyeket.

Gyűjtőmunkánk során olyan módszert kell követnünk, hogy a hosszú idő alatt és nagy munkával elérhető teljességig is, könyvtárunk a kutatóknak számottevő segítséget nyújthasson, s egyben a kezdő kutatóknak is, a nem kutató érdeklődőnek is megvillanthassa múltunk jellemző vonásait. A rendelkezésünkre álló kartotékanyag mellett, részben azonban annak kiegészítése végett is — számba kellene vennünk és használható formában el kellene rendeznünk a tárgykörünkbe tartozó kéziratok és nyomtatott bibliográfiai összeállításokat, életrajzokat és tudományos pályaképeket. Az elmúlt évek során elkészült néhány kéziratnak tekinthető, részben kiadásra szánt és elkészített bibliográfia, s nyomtatásban szintén tudománytörténeti szempontból is figyelemre méltó pályarajzok és irodalmi összeállítások állnak rendelkezésre több professzorról és kiemelkedő kutatóról.⁷

Ezek viszont jelentős számban megjelent — részben egyes professzorok és hajdani munkatársaik születési évfordulójára kiadott — emlékkönyvek és nekrológok csaknem mindegyike mind könyvészeti, mind oktatási és tudománytörténeti szempontból fontos útmutatásokat tartalmaz a későbbi kutatók számára, s még a tömörebb szövegezésű és a leglényegesebb kérdések tárgyalására szorítkozó nekrológok közül is bőven akadnak

⁷ Csúry Bálint, Hankiss János, Juhász Géza, Révész Imre, Szabó István kéziratok személyi bibliográfiák.

olyanok, amelyek további kutatómunka kiindulópontjai lehetnek.⁸ Hiányérzetünk támad azonban, ha az egyetem tudományos nevelő és oktató munkájának szélesebb körű kisugárzásának felmérésében jelentkező elmaradottságunkra gondolunk. Gyulai Zoltán ugyan nem volt hosszú ideig a debreceni egyetem tanára s munkásságának csak kis töredéke fűződik Debrecenhez, mégis reá kell hivatkoznunk, amikor olyan jellegű munkák jelentőségére gondolunk, mint *A Gyulai-iskola* és Szalay Sándor: *Gyulai professzor, mint oktató*. (Fizikai szemle 1963. XIII. évf. 136—143.; 143—144. l.)

Természetesen nem minden professzor körül alakult ki iskola. Sajnos azonban még az egyetemünkön működő, a legjelentősebb kutató és oktató egyéniségek hatásáról is megelégszünk általánosságban tett megállapításokkal, pedig a tudományos szempontból élvonalba került oktatók mellett még számos, az egyetemi élet alakulását, s volt tanítványaik és hallgatóik szellemi tájékozódását, emberi magatartását hosszabb-rövidebb időre erősen befolyásoló jellegzetes egyéniségek működtek. E problémakör feltárása azonban már nem elsőrenden bibliográfiai feladat. Bibliográfiai szempontból az egyes tanszékek és intézmények életét belülről nem ismerő kutató számára az egyetem működésének első évtizedeire vonatkozólag részben az egyes tanszékek, intézetek, intézmények a nyomtatásban kiadott tanrendekben közölt munkatársainak névsora, részben pedig az egyetemi évkönyvek és almanachok a kutatási témákat és az egyetem dolgozóinak irodalmi működését több-kevesebb pontossággal feltüntető fejezetei adnak az első lépések megtételéhez segítséget. Ez azonban a mélyebb betekintéshez nem biztosít megfelelő feltételeket. Jelentős segítséget nyújtanának viszont az olyan jellegű közlemények, mint: *A debreceni Orvostudományi Egyetem Közegészségtani és Gyógyszertani Intézetének Közleményei*. Intézeti igazgatók 1928—1934.: Belák Sándor.; 1934—1947.: Jeny Endre. H. é. n. [Debrecen, 1964.] és *Publicationes prof. dr. A. Jeny et sociorum 1917—1964. Institutum Sanitatis Publicae Universitatis Medicae Debreceniensis* (in Hungaria). H. é. n. [Debrecen 1964.] Hasonló közleményeket találunk ugyan gyér számmal, de csupán néhány tanszék és intézet működéséről s tevékenységüknek időben korlátozott rövidebb szakaszáról.

Egyetemünk történelmi forrásanyagának összegyűjtése során könyvtárunk megkülönböztetett érdeklődésére tarthat számot az e kérdésre vonatkozó sajtóanyag irodalmának feltárása. E vonatkozásban kívánatos lenne a helyismereti bibliográfiai feltárás során e problémakör kiemelt kezelése: a gyűjtőmunka e tárgykörre vonatkozó részének gyorsítása, s a könyvtárunkban — esetleg a helyi könyvtárakban — nem található történelmi forrásértékű sajtóanyagok reprovizálásának előmozdítása.

Végezetül — a még felvethető sok probléma közül — gondolnunk kell az egyetem birtokában levő fényképgyűjtemények további sorsára. Mivel a levéltári anyag védelmére vonatkozó legújabb rendelkezések a fényképeket más történelmi értéket képviselő forrásanyaggal egyenlő elbírálás alá veszi, szükséges lenne a könyvtár és a más egyetemi szerzők birtokában levő fényképpálmány egységes kezelésbe vétele, s annak az Egyetem-Könyvtár irattárában történő elhelyezése, a fényképezések keletkezési idejének és tárgyának megállapítása után pedig egységes jegyzék és katalógus készítése.

⁸ A nyomtatásban megjelent életrajzok és bibliográfiai összeállítások nem teljes, de részletesnek mondható összeállítását adja Varga Zoltán: *A debreceni tudományegyetem története*. I. 1914—1944. 294—315. l.

**AUFGABEN UND MÖGLICHKEITEN UNSERER UNIVERSITÄTSBIBLIOTHEK
AUF DEM GEBIETE DER LOKALEN UNIVERSITÄTSGESCHICHTLICHEN
FORSCHUNG**

(Auszug)

Die Verfasserin behandelt die Wichtigkeit der Forschungen der Geschichte der Universität vor allem vom Gesichtspunkt der Wissenschaftsgeschichte und der Geschichte der Unterrichtsmethoden aus, aber auch vom Ganzen der Geschichtswissenschaft aus, und weist auf die Bedeutung der ortsgeschichtlichen Forschungen, als einen Faktor hin, durch den eine tiefere und vielseitigere Annäherung der allgemeinen historischen Entwicklung auch in dieser Beziehung ermöglicht und befördert wird. Anhand der Analyse der lokalen Verhältnisse gibt sie eine Beschreibung vom Sammeln des Inhalts und der Form der Arbeit und Tätigkeit der Universitätsprofessoren, überhaupt des Lehrpersonals und der Universitätshörer, die alle wissenschaftsgeschichtliche bzw. ideologisch-historische Bedeutung haben. Es wird festgestellt, dass die etwa vor 15 Jahren gegründete Sammlung des Gedenkmuseums der Universität nur einen geringen Teil des bezüglichen Materials enthält, und dass die Verwirklichung einer solchen Zielsetzung in kürzer Zeit praktisch kaum möglich sei, obwohl die Weiterentwicklung der Sammlung sehr nützlich wäre. Eine weitere planmässige Ergänzung des Sammelns bibliographischer Angaben wäre wünschenswert und den gesteckten Zielsetzungen angepasst. Die Veröffentlichungen bibliographischer Art, die geplant und gedruckt wurden, werden in der Arbeit eingehend behandelt. Ausser der Aufdeckung und dem Sammeln der im Druck erschienen Publikationen wird auch die planmässige und gesteigerte Erweiterung des handschriftlichen Materials, dem von Gesichtspunkt der Universitätsgeschichte aus eine grosse Bedeutung zukommt, als eine wichtige Aufgabe erwähnt.

Im weiteren wird die heutige Lage des Archivmaterials der Universität von der Verfasserin untersucht das sich früher oder gegenwärtig im Besitze der Universität befand oder befindet. Der erhöhte Schutz und die fachgemässe Behandlung dieses historischen Quellenmaterials, das zur Zeit in verschiedenen Stellen aufbewahrt ist, werden von der Verfasserin vorgeschlagen, um die nötigen Verfügungen im Geiste des neuesten Archivgesetzes und den modernsten behördlichen Verordnungen zu treffen. Vor allem sollen geeignete Räume zur einheitlichen Unterbringung, zur Ausgestaltung der grundlegenden archivalen Einheiten, zur Bearbeitung und Forschung zur Verfügung gestellt werden, wobei auch die Zusammenstellung eines berufenen Behandlungspersonals nicht könnte vernachlässigt werden. Es wird betont, dass die Bibliothek Kenntnis auch vom Material anderer Institutionen, die sich von der Universität lösteten — mindestens bis zur Zeit der Ausscheidung — haben sollte, sonst wäre die wissenschaftliche Forschung nicht unterstützt.

Schliesslich wird die Notwendigkeit der zentralen Aufbewahrung der historisch so bedeutenden Photo-sammlungen, die sich im Besitze verschiedener Institute der Universität befinden, ausdrücklich betont.

KÖZLEMÉNYEK

Juhász Izabella

EMLÉKEZÉS GULYÁS PÁLRA

Debrecen városa és a magyar irodalom 1969-ben emlékezett a költő halálának 25., születése 70. évfordulójára. Az itt következő három beszéd ilyen ünnepi alkalmakon hangzott el. Közzétételükkel a könyvtárunkban évek óta folyó Gulyás-kutatást is óhajtjuk dokumentálni, — közlésük indoka éppen a költő legközvetlenebb környezetéből származó dokumentum-jellegükben van.

I.

(Elhangzott 1969. november 9-én, a homokkerti Gulyás-Pál klubkönyvtár avatóünnepélyén)

Tisztelt Hallgatóim!

A nap, amelyen a művelődésnek új és méltó helye nyílik itt, a város peremén, kettős ünnep számomra. Évekkel ezelőtt, 1966. január 21. fagyos délutánján jártam először ebben a könyvtárban, — akkor értem két éven át tartó könyvtárlátogató útam során — amelyre a Nótanács adott megbízást— a Homokkerti könyvtárhoz. Tizennégy fokot mutatott az ifjúsági olvasó hőmérője, odakinn — 10 C°-ot mértek, — s én a könyvtáros hősiességét ünnepeltem magamban, az övét s a többiekét, akik győzik akarattal és lelkesedéssel, — olvasóikkal együtt, — és nehéz viszonyok között, hidegben, szűk térben, fojtogató szénegázszagban is kitartanak a művelődés ügye mellett: ők, a kultúra őrszemei, oklevél nélkül is pedagógusok, akik úgy adják olvasóiknak a műveket, mint gyógyszerész az orvosságot. . . Ez a kép egyre élesebben rögződött bennem évekkal ezelőtt, a város fiókkönyvtárait látogatva. Amit a valóság reménységül hozzáadott a képhez, a táguló igény volt, a művelődés vágya, amelyet itt és ott, fiatalokban és felnőttekben felismertem. S az érezhető szándék, hogy akiknek módjukban áll változtatni ezen a helyzeten, akarnak is változtatni. — Egyre több jelét és eredményét érezzük ennek a szándéknak. A mai alkalom is ilyen; eredmény és ígéret, hogy Debrecen könyvtárügye azzá válhatik, amire mindnyájan büszkéek lehetünk. — Mint könyvtáros és pedagógus jól tudom, hogy a könyvtárügy döntő mértékben az ifjúság ügye, — hiszen jelentős többségben ők látogatják könyvtárainkat.

Ez a könyvtár mától Gulyás Pál nevét viseli. Maga ez a tény Gulyás Pál életművének, költészetének megbecsülését jelenti, — egyfajta Gulyás-reneszánszot, amelynek sok előzménye van itt, Debrecenben is. Halála első évfordulójától többször ünnepelte őt az Ady Társaság és a város, — emlékét ápolta barátainak, híveinek az a kis csapata, amelynek tagjait Gulyás Pál személyének és költészetének varázsa életreszólóan elkötelezett. A teljes, széleskörű megértéshez mégis egy negyed század kellett, s hogy a róla való hallgatás gátja átszakadt, ahhoz ennek az ünnepi évnek, ezeknek az alkalmaknak is kellett jönni: születése 70., s halála 25. fordulójának.

Gulyás Pál életműve most jutott el a mélyebb értelmezés stádiumába. E negyedszázad elvégezte az általa oly sokszor emlegetett nagy átváltozást: az eszmecember jegyei kirajzolódtak földbesüllyedt teste fölött s a csodálatos hasonlat, amelyet fiatalon írt le magáról: „elteszem testemet, mint pihenni vágyó hegedűt”¹ — halála utáni realitás is lett. Porai fölött ismét fölcsendülnek a hangok, amelyeknek forrása ő volt.

Az utókor, amely ezeket a hangokat hallgatja majd, talán meg sem érti egészen sorsa bonyolult szövetét; a valóban értők azonban tudni fogják, hogy az volt, akinek *Máguszi éj* című versében vallja magát: különös képlet, burkolt ige.

Élete sokféle vonatkozásából ezen a helyen elsősorban azt szeretném kiemelni, mit jelentett Gulyás Pál számára — a fiatal diáktól az élettől búcsúzó költőig — a leírott betű, a könyv és a könyvtár. Egy írónak a könyvhöz való viszonya alapvetően fontos; különösen igaz ez Gulyás Pál esetében, aki számára a magyar és világirodalom legfőbb alkotásai korszakot nyitottak, — sorsa geológiai rétegévé váltak.

Gulyás Pál életében döntő, meghatározó jelentősége volt a könyvnek s annak a ténynek, hogy a szülői házban kezdettől könyvek közelségében és társaságában élhetett. Ugyanabban az időben a kultúra légkörében és a Bocskai-kerti nyarak révén — ahová szülei gyermekkorá óta a növekvő családot vitték — természetközelen. Ez a két hatás állandóan egymást erősítette és ellensúlyozta, együtt formálta igényét a teljes életre.

A fiatal Gulyás Pál költői indulását saját vallomása szerint Arany János patriárka-szellem övta. Első önképzőkori írói jelentkezését is a Toldi alexandrin-méltósága indította, 1915 táján.² Fiatal éveitől fogva tele van művek felfedezésével, s részben éppen az otthoni könyvtár révén, — amelyet az apa, Gulyás István évről évre saját írásaival is gyarapított, lévén ő maga is alkotó ember, — e könyvtár révén Gulyás Pál diákkorában végigolvasta a világirodalom lényeges alkotásait, — volt, ami azonnal mélyen hatott rá, volt, ami később, hosszú évek múltán vált valódi élményévé.

„Még a világháború elején kezembe akadt a Kalevala, a Magyar Könyvtár kis füzetében — írja *Út a Kalevalához*”³ című tanulmányában. „Az olvasásától mégis visszariadtam. Már a tipográfia is meghökkentett: egymásután kanyargó rövid sorok, se vége, se hossza... Az ének nem húzott be, pedig lelkemben csengett a rokon ritmus, — akkor tanultam könyv nélkül Arany János regéjét a Csodaszarvasról... Úgy búcsúztam el a Kalevalától, gimnáziumi éveim dandárján, mint valami etnográfiai különcségtől, műze-

¹ Levél Nagy Andrásához. 1928. dec. 20.

² Körről körre. (A debreceni Ref. Gimnázium Arany János önképzőkörének évfordulóján, 1933. ápr. 14-én. Kézirat.)

³ *Út a Kalevalához.* = Válasz, 1937. ápr. 195—219. l.

ális egyvelegtől. Eltelt vagy húsz esztendő. Ezalatt megkaptam a szokásos irodalmi injekciókat: Csokonai: népi-deák-rokokó injekció, Berzsenyi: klasszikai, Katona: tragikai, Vörösmarty: romantika, — Petőfi, Arany, Tompa: népi-klasszikus injekció. Így fogadott magába végül Ady (a lírai Omega) és elnyelt hosszú időre. Őrajta átéltünk, az ő tüdején át vettünk lélegzetet. De azért ott árnyékolódott már mellette Faust mágusz-alakja, a híres húsvétí séta és hívott le Dante limbuszába megejtőn és felejthetetlenül az ifjú Babits. Húsz év távlatából világosan látom: olvasmányaink melegágya alatt kicsirázik az új plánta, saját életünk eszménye. Egy titkos gyökérkémia csak azt szívatja fel velünk, amit életünk sötétkamrája megkíván.”

„Az Isteni Színjáték az a mű, amely végigkísérte ifjúságomat és még most is foglalkoztat, — írja 1941-es *Dante kapujában*⁴ című tanulmányában. — Az a mű, amelyről elmondhatom, hogy fénye előttem egyre nőtt. A gyermekkorunk sok ideálját el kellett felejtenem, át kellett értékelnem, de Dante: az átértékeléstől értékesebb lett”.

Ilyen és ehhez hasonló, tanulmányaiban szétszórt életrajzi vallomásokból pontosan kirajzolódik az ifjúkor olvasmányainak jelentősége. A népi klasszicizmustól a „bartóki szintézis”-ig, — Dantén, Marlowe-n, Aiszkúloszon, a Kalevalán, Mozarton át az Ale mortuluig valóban annak a titokzatos gyökérkémiának a törvénye érvényesült, amely életművét egyszerre kapcsolja össze és sajátos egyéni adottságai, hangoltsága miatt el is határolja a kortárs-irodalomtól.

Engedjék meg, hogy itt, egy új könyvtár nyitásának pillanatában a betűvel, a könyvekkel való élés helyes módjára és veszélyeire is felhívjam a figyelmet. Ha teszem, a névadó Gulyás Pál szellemében teszem. Hiszen ha valaki, éppen Gulyás Pál nem is egyszer átélte azt a szellemi állapotot, amelytől oly sokszor óvott bennünket, — engem magamat is, akinek diákasztalán állandóan könyvhegyek tornyosultak. „Könyvmérgezés”, — így nevezte, amitől óva intett. Nem volt híve a mértéktelen olvasásnak, — inkább a művek mély, alapos elemzését szerette és gyakorolta, — a számszerűen sok inkább riasztotta. Hogy a betű egy bizonyos mennyiségen túl inkább ártalmára, mint hasznára válik az olvasónak, — pontosabban, hogy könyv és természet között megfelelő arányt kell teremteni, különben — ellenhatások nélkül — a betűk és absztrakciók világa sorvaszthatja, sőt mérgezhetheti is a szervezetet, arról nem is egy helyen írt. Egyszer még Csokonai korai pusztulása okát is a túladagolt betűmennyiségben, — a könyvmérgezésben látta. 1943-ban, az Arany János Önképzőkör centenáriuma felolvasott tanulmányában írja: „Csokonai Vitéz Mihályt is megfertőzte és megölte a könyv. Talán az adagolás volt rossz, ahogy kezdetben szegény Csokonai a Kollégium kaszárnyájában szedegette a könyvcseppeket? Vagy talán titokban felhajtotta az egész üveget? Éjnek idején, mikor a hallottak körbejárják a város árkait?”⁵

Könyv és kert, könyv és fák: állandó, visszatérő fogalomkapcsolásai.

⁴ Dante kapujában. = Katholikus Figyelő, 1941. dec. 10–12. l.

⁵ I. m. (2. jegyzet).

1943-ban Németh Lászlónak írott egyik verse is ezt a címet viseli: *Könyv és fák között*. Vidám, Csokonaira utaló, csokonaias hangulatú versben hívja barátját könyvek közül a szabadba:

„Hagyd az írást, hagyd a könyvet,
a szép felhőknek köszönd meg,
hogy jönnek a homályból:
búvik a rügy a fákból.”

Könyv és fák közt, — élet és alkotás, — a boldog élet titka, — idézhetném egymás után újra és újra visszatérő asszociációit. Hiszen ha valaki, Gulyás Pál pontosan tudta, hogy az alkotó sors milyen áldozatokkal jár. Hogy érdemes-e irodalmat csinálni, s hogy maga az irodalom nem az élet elrontója-é, (azokról van szó, akik alkotó művészként nem-egyszer az élet elsődleges értékeit áldozzák fel), — ezek a kérdések szintén diákéveibe nyúlnak vissza, ha megfogalmazásuk későbbi is. A műveknek sokszor maga az élet az ára, — az irodalom Moloch is, az irodalmi élet meg különösképpen; — játékszabályait kezdettől sok iróniával és nem kevés ellenérzéssel nézi. — Egyik legkedvesebb költeményének, a *Tétkozlónak* genezisével kapcsolatban mondja:

„Ezt a verset lassanként írtam meg. Alapélménye az eldobott élet gondolata, érzése volt. Eldobjuk a szép perceket, a visszahozhatatlan élet gyönyörű napjait. Láttam magam előtt a különböző embereket, akik mindent csinálnak: tépelődnek, dühöngenek, csak egyet nem vesznek észre, ami mindent átnemesítene, mindent boldoggá tenne. . . Úgyis ritkán vagyunk egészen boldogok az életben, legalább *fixírozza* a boldogságot a vers! Egy varázskört akartam húzni magam köré ezzel a verssel, — jobb perceimet sűríteni.”

„Most idegnyugtató boldog olvasmányokra vágyom. Nem győzöm eleget olvasni az *Odysseiát*”⁷ — írja másutt.

Íme, a művészeti ősi funkciója, célja: az emberi sors boldoggá, harmonikussá tétele. Hogy erre egyértelműen és maradéktalanul csak a világirodalom nagy alkotásai képesek, Gulyás Pálnak nemcsak meggyőződése volt, hanem élete állandó gyakorlata is.

1943 végén jelent meg *Sub Debrecen crescit palma* címen egy interjú Gulyás Pállal, abból az alkalomból, hogy két irodalmi díjjal tüntették ki. Arra a kérésre, hogy adjon áttekintést írói pályájáról, így válaszolt:

„Nem volt nekem „írói” pályám. Maradék időm egy-két forgácsa: ez volt az egész. Voltak évek, amikor eltitkoltam, hogy tudok írni. Kiskunhalason tanárkodván, elő sem mertem volna hozni a Testvér gályákat, legelső verskötetemet. Tanítás, család, egy kis otthon, tiszta víz. . . Halason nem volt az udvarban ivóvíz. Úgy jártam a feleségemmel a közkútra: egy-egy kanna vízért egy kilométert. S boldog voltam, mert volt víz, tiszta víz. . . Egy kanna tiszta víz: ez volt a Múzsám. Most is ez: a Föld tiszta vize, amely a felhők vendége. A felhők sokféle alakja: emberben, madárban, fában. Halasról hazahúzott Debrecen. Az irodalomról már lemondtam: család, család. . . De jöttek a barátok: Juhász Géza, Szabó István, Kardos László, Kardos Pál. . . Megalakult az Ady Társaság, megnyíltak a távolságok: jött Babits, Kosztolányi, Németh László. . . Egyszerre csak forogni kez-

⁶ Levél Nagy Andrásához. 1928. XI. 17.

⁷ Levél Nagy Andrásához. 1928. XII. 13.

dett a föld ábrándjaink körül. Mert volt ábrándunk: *Debrecenen át éljük a Mindenséget*. S az ábrándunk fantomja kezdett nőni, nőni: Debrecen divatba jött. S legelsősorban kell említenem Oláh Gábort, a baráttalan barátot, aki eltaszított, mégis magához húzott, a nagy rapszódikust, akinek hibája is nagy volt, hortobágyi arányban rajzolta a porba a lel-két. Egy kanna tiszta vízből patak lett, a patakból folyó, a folyó kereste a tengert... Debrecennek Óceán-álma támadt. S az élet nem addig élet, amíg — képzelet?

Tanulni, tanulni, tanulni! „*Ars longa, vita brevis*” — iszonyatos latin közmondás. Félelmetesen igaz. A tudomány határtalan, a mi életünk igen szűk határú. Óceánból kis kagylóval méregetünk. A líra becsületét szeretném megmenteni, ezt a se tudományt, se semmit.

Tanulni, tanulni: botanikát, biológiát, stratégiát, szociológiát és végül nagyot sóhajtva meghalni. Egy nagy könyvvel a mellemen, mint Csokonai. Egy végtelen matézissel. Mint Nagy András barátom, a váradi házban, múlt év decemberében... Az ő csendjén kell készülődni, hogy ez a csend méltónak találjon a befogadásra.”

Most pedig, búcsúzóban, hadd köszönjem meg — a halott Gulyás Pál nevében is, — hogy a városnak ezen a pontján egy régi álom megvalósulhatott. Hiszen Gulyás Pál nagyon vágyott rá egykor, hogy csöndes, zavartalan környezetben, egy könyvtárban dolgozhasson és alkothasson. Ez máttól kezdve az ő könyvtára is, szelleme letéteményese. Hadd mondjam el, hogy maga ez a táj sem volt számára idegen. A Homokkertben élt családunk kedves barátja, az Ady Társaság egyik kiváló festőművésze, — a szintén korán elhunyt Berki Irma. Nem egyszer látogattunk el Leiningen utcai otthonába, — Gulyás Pál többször is írt művészetéről, versben és prózában.

S most, tényként s nem ünneprontásul hadd mondjam el én is: van már könyvtára Gulyás Pálnak, de művei még ma is csak töredékben juthatnak el olvasóinkhoz. — Amit a család, a barátok önmagukban nem tudtak elérni: Gulyás Pál műveinek megjelentetését, — talán a város, talán egy Debrecen nevében elindított hathatós szó képes volna valóra váltani.

Ennek reményében kívánok — Gulyás Pál családja nevében is — jó munkát e megújult könyvtárnak s mondok köszönetet mindenkinek, aki a művelődés és Gulyás Pál ügyéért tett és tenni fog a jövőben.

II.

(*Elhangzott 1969. november 10-én a Városi Nőtanács ünnepélyén*)

Tisztelt Ünneplő Közönség!

Ebben az esztendőben másodszer emlékezünk Gulyás Pálra és költészetére. Ha élne, október 27-én töltötte volna 70. születésnapját. Ebből a hetven évből ő csak negyven-nygyet élt közöttünk. A szép öregkornak csupán a sejtelve és álma adatott meg számára.

Halála negyedszázados fordulóján — ez év májusában — Gulyás Pál életműve bizonyos mértékig elfoglalta ugyan a város és az ország tudatában a klasszikus költőknek kijáró helyet. Csokonai lírájának egyik legméltóbb 20. századi utóda és örököse, — Debrecen

költője, — a magyar költészet egyik csúcsa: íme az irodalomtörténeti rang, amellyel neve egyre inkább összeforr. — Mégis sokan élnek még itt, Debrecenben is, akik nevét alig, költészetét pedig egyáltalán nem ismerik, — aminek legfőbb oka, hogy művei alig megszerezhetők; így a reá való emlékezés egyben a felfedezés alkalma is. Ezért időszzerű feltenni a kérdést: ki volt Gulyás Pál?

Családjáról, eredetéről 1942-ben megjelent *Az Alföld csendjében* című kötete első versében, *A harmadik faluban* így emlékezik:

Hová lettél Tiszadob,
apám bölcsője, hová lett
a Tisza csendes vize,
tiszaparti csendes nyárest?
Hová lettél, nagyapám,
szépapám s ti többi holtak?
— Elment mind a víz után,
a Tiszába lehajoltak.

Hol vagy már, Sárospatak,
anyám bölcsője, s te Bodrog
girbe-görbe lágy vize,
az élet most merre sodrott?
Hová lettél nagyapám,
szépapám s ti többi jó árny?
Elment mind a hang után,
Rákóczi tárogoatóján.

S most itt élek egymagam
Debrecen árkába vetve,
egy harmadik faluban
kerget engemet az este.
Két faluról álmodom,
két elhagyott holt tanyáról,
s csak a bánatot fonom
a levegő guzsajáról.

(1942)

Gulyás Pál apai ágon tiszadobi, anyai ágon sárospataki paraszti eredetű családból származott. A család történetére hajdan Móricz Zsigmond is felfigyelt. — A Kelet Népeben közölt részleteket Gulyás Pál édesapjának, Gulyás Istvánnak emlékirataiból, aki saját erejéből küzdötte fel magát, szegényparaszti sorból. 16 éves, amikor magánúton leteszi vizsgáját a gimnázium első osztályából, s 26 éves korában költözik Debrecenbe, mint a Kollégium tanára. Kilenc testvére között időrendben a költő a negyedik. A ház, amelyben született, nemcsak neki és testvéreinek, hanem még nekünk, harmadik generációnak is születési helyünk: a Hajó utca 8., amelyet a század elején nagyapám, Gulyás István alakítottatott egyszerű parasztházból az egész növekvő családot befogadó szép kertes lakóházzá. A családnak a század elejétől volt egy másik otthona is: a Debrecentől 15 kilo-

méterre fekvő Bocskai-kert egyik dűlőjén. Kisgyermek korától itt töltötte a nyarakat Gulyás Pál is, — ennek a két helynek: a Kollégium közelségében fekvő tanári háznak s a fák, lombok, madarak, lepkék, bogarak: egyszóval a természet közelségét, az élet boldog idilljét, költészetét jelentő Bocskai-kerti otthonnak életreszóló emléke maradt Gulyás Pál lírájában.

És hogy pontosan lássuk a kort, amelybe Gulyás Pál született, idézzük fel a hetven év előtti Magyarország és Debrecen eseményeit, — lapozzunk bele a korabeli sajtóba, — mi történt a költő születése idején. Ezeknek az adatoknak az ismeretében Gulyás Pál írói pályáját is világosabban értjük majd.

1899 októberében, Gulyás Pál születése hónapjában országos gyász volt: a nemzet október 6 félévszázados évfordulójára emlékezett. Az ünnepségekkel kapcsolatban súlyos viharok támadtak, — a kormány, az arisztokrácia és a nemzet számottevő része élesen szembekerült egymással.

A korabeli debreceni sajtó pontosan tájékoztat róla, mit érzett a függetlenségi szellemű magyarság és Debrecen, amely ebben az időben sem szűnt meg rebellis város lenni.

1899 október 6-át képviselőházi vita előzi meg. A döntés szerint a törvényhozás rész vehet az ünnepen, a kormány és a végrehajtó hatalom nem.

A „Debreczeni Újság” rendkívül éles hangú, Bécs- és kormányellenes cikksorozatban kommentálja az eseményeket.

„Félnek Bécestől” — ez a címe az október 5-i vezércikknek. „Íme, nemzeti hőseinknek, szabadságunk vértanúinak emlékét hivatalos és kormánykörök nem merik megünnepelni úgy, amint a halhatatlanok megérdemelnék a nemzettől és annak kormányától. . . Mert mit szól majd Bécs, amely bennünket gyaláz, a külföld előtt rágalmaz, hitelünket rontja, értékeinket csökkenti. . . Meg fogjuk talán érni, hogy illetlenségnek fogják deklarálni a „Himnusz” vagy „Szózat” éneklését, — illetlenségnek azt, hogy a táncstermekben csárdást fognak táncolni. Mert hogy a jó és „kedves” bécsiek még azt is illetlenségnek tartják, hogy Magyarországon magyarul beszélnek, az több, mint valószínű.” (Debr. Újs., 1899. okt. 5. 1.l.)

Október 7-én hosszú tudósítást közöl a „Debreczeni Újság” az aradi, budapesti és debreceni ünnepségekről.

„Hol maradnak a főrendek? — kérdezi az október 8-i lap cikkírója. — Az aradi gyász-ünnepen az ottani vagongyár munkásai testületileg vonultak fel és koszorút tettek a vértanúk szobrára. — Ti meghaltatok a hazáért, mi dolgozunk érte.

Úgy ám! A munkások dolgoznak a hazáért, de nehéz munkájuk közepette sem felejtik el, mivel tartoznak a múlt emlékeinek.

Hát a magyar főrendek mit csinálnak a hazáért? Hogy van bátorságuk elmaradni a nemzet legnagyobb ünnepéről? Avagy a nagy latifundiumok urainak nincs annyi pénzük, mint a vagongyári munkásoknak?”

„Csak tessék a néppel ellenkezni és minduntalan tüntetni a születés előjogaival — legalább hamarabb tér észhez a nép — írja a lap október 10-én.

„Magyar szóért sötét börtön” — tudósít 1899. október 14-én a Debreczeni Újság. — Arról van szó, hogy a közös hadsereg hadügyminiszterének rendeletére még a tartalé-

kosoknak is csak német nyelven lehetett jelentkezni, (ellentétben pl. a csehekkel, akik anyanyelvükön jelentkezhetek parancsnokaik előtt).

Debrecenben „hier” helyett „jelen” csúszott ki egy tartalékos katona száján, s ezért két napi sötétzárkát kapott. Az ügynök később tragikus vége lett.

„Magyarország nem osztrák tartomány, hanem független ország, amelynek nyelve magyar” — kommentálja a történeteket a vezércikk.

További cikkek foglalkoznak a debreceni eset kapcsán a közös hadsereg nyelvének, a német nyelv kényszerének ügyével.

Október 28-án „Halál a magyar szóért” címen jelenik meg a Debreczeni Újság vezércikke, amely beszámol róla, hogy a „jelen” szó miatt börtönre ítélt Molnár János elkeseredésében felakasztotta magát.

Október 29-én „A magyar szó diadala” cím alatt megtudhatjuk, hogy a „jelen” ügyében a miniszterelnök interveniált, s hogy többet nem fogják büntetni a tartalékosokat, akik magyarul jelentkeznek.

Ilyen volt a hangulat Gulyás Pál születése idején az országban és Debrecenben, a monarchiának ebben a városában, amely a kiegyezés után sem szűnt meg a detronizáció szellemében érezni.

Valószínűleg a Gulyás-házban is csak a közeli és bekövetkezett családi események tereltek el néha a figyelmet az országos hangulatról. De maga Gulyás Pál mintha egész életre szóló indítást kapott volna ennek az októbernek a hangulatától. Mert bizonyára pusztán véletlen, hogy valaki az ő születése idején Debrecenben meghalt a magyar szóért, — az viszont tény, hogy fiatal élete annak az ígéretnek a jegyében indult, hogy a magyar szó diadalát sikerül kivívni.

Debrecenben egyébként ebben az esztendőben adta ki Ady Endre „Versek” című kötetét.

„Röpke paránya vagyok a végtelen emberiségnek,
tengermélységből felmerülő buborék,
félhőként lebegett az anyám halk teste fölöttem,
nappalom árnyaborult szüntelen éjszaka volt.

Régi tudósok könyveiben sok furcsa jelet látsz,
melyből az alchimiák ferde sugára fakadt:
ily különös képlet voltam, burkolt ige, melyet
Pythiaként rebegett titkon a hű szerel. . .”

(Máguszi éj)

E „különös képlet”, e „burkolt ige” külső jegyei csak lassan bontakoztak elő. Sokáig maguk a szülők sem tudták, hogy a gyermek bal szemének pupilláján egy hegedés van s azzal a szemével nem lát. (Az anya egyszer állítólag elesett, megütötte magát, s ennek lett következménye a költő szemhibája.) Amikor észreveszik a bajt, azonnal orvoshoz viszik, — az akkori legnevesebb szemész azonban reménytelennek ítélt minden műtéti beavatkozást.

Ez a tragédia önmagában is elég lenne, hogy a növekvő gyermek túlérzékeny idegrendszerét, lelki egyensúlyát megzavarja. Egy súlyos vörheny még jobban kiélezi a gyermekkor válságait, s az apa szerint hosszú idő kellett hozzá, míg nagyon is érezhető elkeseredése valamennyire enyhült.

1904 tájáról való a legkorábbi fénykép, amely Gulyás Pálról birtokunkban van: Margit és Piroska húga mellett áll a magasba tekintő öt éves kisfiú. Arca komoly, szinte elrévedt, szája kicsit nyitva. Világos inge és tágranyitott szemei közül a bajt jelző fehér folt elővillan a kép homályos tónusából. Igen hasonlít a mellette álló, száját mosolyra húzó kócos kis tündérre: Margit húgára.

Gyermekkori fénykép-arcát bal szemének homályos foltja teszi elrévedővé. Később, iskolás korától kezdve szemüveget visel, s bár felesége szerint anélkül is jól látott, társágban soha nem jelent meg szemüveg nélkül, amely biztonságot, védelmet jelentett számára. Felnőttkori képein nyoma sincs tekintete eredendő tétovásának.

Külsejében egyébként anyjára hasonlított: nyúlánk, vékony csontú, gótikus alkat, rendkívül mozgékony, felnőtt korában inkább 45—48, mint 50 kilós test. Emiatt támadt később felőle az állandó betegeskedések legendája. Ez a legenda merőben téves. Azonkívül, hogy fiatal korában voltak olyan periódusai, amikor nagy fáradságról panaszkodott, a gyermekkor s az utolsó másfél esztendő betegségeit leszámítva nem volt semmi baja. Aki ismeri életét és műveit, tudja, milyen lázas tempóban, milyen intenzíven élt és alkotott, — ha sokszor éppen a nagy precizitás miatt lassabban is dolgozott. Az állandóság és az övénel sokkal erősebb szervezetet is megviselt volna.

Az arca egyébként karakteres, inkább szép, mint nem szép; görögös metszésű orr, széles ajkak, barna szem, erősen hullámos gesztenyebarna haj; arcszínének rá s még több testvéreire jellemző halványsága szinte anyagtalanságként hatott az ihlet perceiben.

Testvérei emlékezete szerint kezdettől magába húzódo, különc, de nagyon jószívű gyermek volt, aki éppen úgy részt vett a közös foglalkozásokban, mint a többiek. A nagy családban korán feltűnt vitatkozó hajlamával. Legszívesebben könyveivel foglalkozott vagy a természetet figyelte: rendkívül szerette a bogarakat, a keresztes pókokat, a Bocskai-kerti vizeshordókból mindent kihalászott, amit csak tudott: marokszámra a csiborokat, testvérei óriási rémületére. Szerette a hűvös pince táján ugráló békákat, a szép pillangókat, — mindazt, ami körülötte lélegzett, mozgott.

Egyszer egy furcsa játékára figyeltek fel: spárgával beszötte magát, mint egy selyemhernyó.

Diákéveiről testvérei közül Anyám tud legtöbbet, aki ugyanabban a gimnáziumban, később vele együtt egyetemre járt. Egyetemi éveik alatt mindketten elkerültek otthonról, leveleztek is egymással. — Középiskolás kora óta jól ismeri Gulyás Pált és élete hiteles tanúja, később tanártársa, sógora, egyik legkedvesebb barátja: Szabó István.⁸ — Egyetemi éve alatt ismeri meg Margit húga későbbi férjét, Juhász Gézát is.

„Egy gimnáziumba jártunk Pali és Pista bátyámmal — írja Anyám a diákévekre emlékezve. — Pali bátyámmal egy szobában készültünk esténként a másnapi iskolai leckére,

⁸ A felszabadulás után az Egyetemi Könyvtár munkatársa.

ha kisebb testvéreink nyugovóra tértek. Írtuk a magyar dolgozatokat késő éjszakáig, s olvastunk. Ő volt a példaképem, őt igyekeztem utánozni, követni még az írásom szebbé tételében is. Gyönyörű, metszett betűkkel írt. A kollégiumi hagyomány révén Csokonai, Petőfi, Arany, Vörösmarty kezeírását eredetiben, de főképpen írói albumokban láthatuk nap mint nap. A szobánk falán Arany János kezeírása állandóan előttünk állt, s a műveltség első fokának a szép írást tekintettük. — Könyvek közé születünk, művészi képek vettek körül bennünket. Apám, a debreceni református gimnázium tanára szenvedélyes buzgalommal gyűjtötte s alakította ki értékes könyvtárát, elsősorban magyar és latin klasszikaiból, de ott voltak a világirodalom legnagyobb alkotásai is. — A fiúk szobájában állt egy hatalmas könyvespolc, rajta betűrendbe állított művek, egy csomó szótár, antológia, — nagyon kevés modern irodalom. Ez volt a tanuló-könyvespolc. Külön ötszögű, sarokba helyezett üveges könyvszekrénye volt Pálnak, az ablaka gondosan beragasztva színes márványpapír-borítással. Ebben a szekrényben rendezte be magánkönyvtárát s magánraktárát ceruzákból, tollakból s olyan tárgyaiból, amelyeket féltve őrzött a gyermekhadtól. Korán megtanultuk Apánktól, hogy saját megtakarított fillércinken vásároljunk könyveket, — korán megízleltük a saját könyv birtoklásának örömét. . .”

Egykori osztálytársa, Szabó István úgy emlékszik vissza Gulyás Pálra, hogy sok szempontból egészen más volt, mint diáktársai. Mintha külön világban élt volna. Érdeklődése szinte kizárólag irodalmi volt. Tankönyvet ritkán vitt magával, amikor csak tehetett, órák alatt is irodalmat olvasott és szótározott. Diáktársaival jó barátságban élt; — bár tanárgyerek volt — saját apja is éveken át tanította — mindig az osztályával érzett együtt, — gimnáziumi évei alatt azonban Szabó Istvánon kívül senkivel nem kötött mélyebb barátságot. Éveken át ültek egymás mellett az iskolapadban, — később egy életen át beszélgettek, vitatkoztak valóság és irodalom dolgairól. Szabó István egyike azoknak, akiknek legtöbb hiteles emlékü van Gulyás Pálról, s aki barátként is igen mély hatással volt Gulyás Pálra.

Az idő megállít az emlékezésben. Itt ma elsősorban a gyermek- és diákéveket idéztük, amelyből oly sokat merített költészete számára is. Gulyás Pál emberi-költői pályáján indulásától ott az elhivatottság jele. Reá emlékezve elmondhatjuk: 70 évvel ezelőtt egy kivételes tehetségű költő született itt, Debrecenben, olyan adottságokkal, amelyek kezdettől arra predesztinálták, hogy élete értelmét többbe, maradandóbbba helyezze a múlt percnél. Ez a világ a költészet, az irodalom világa volt.

Engedjék meg, hogy Gulyás Pálra emlékezve magát a költészetet hadd ünnepelem egy pillanatig, — a költészetet, amely az élet kivételes adománya, mindnyájunk számára sokat jelentő valóság, — amely nélkül százszor szegényebbek volnánk, s amelynek még a foszlányai is megszépítik az ember útját, küzdelmeit.

Ünnepi órája az életnek, mikor egy olyan sors indul el pályáján, amelynek hivatása az lesz, hogy új, eddig ismeretlen összefüggésekről adjon hírt a költészet nyelvén.

Az alkalom sugallja, hogy szóljak arról a hatalmas kisugárzó erőről, amely egy olyan sors nyomában támad, mint a Gulyás Pálé is volt. Örök lobogására emlékszem leginkább, szelleme állandó vibrálására, váratlan meglepetéseire, amelyeknek csúcsa a megfogalmazott mű — nemegyszer remekmű volt, a kész vagy készülő alkotás, amely gyakran nagy

megbeszélések, viták eredményeként bukkant elő a hétköznapiakból. Állandó igénye volt, hogy írásait közvetlen baráti köre lássa, hallja, — egyidőben ennek a szűk baráti, pontosabban családi körnek tagjai — hiszen elsősorban a Gulyás Pál — Juhász Géza — Szabó István hármasról lehet és kell itt beszélni — a kör tagjai nemcsak írásban bírálták egymást, hanem osztályozták is egymás írásait, aminek egy-egy kötet összeállításánál, sőt a folyóiratpublikációknál is nagy hasznát látta maga Gulyás Pál is. — Nemcsak Gulyás Pálra, — a családi légkörre általában jellemző volt a vidámság és az ironia szelleme. Hogy Gulyás Pál közvetlen családján belül akadémiai nivójú szellemi légkörben élt, az mindenkire ösztönzően hatott, aki ezzel a világgal találkozott.

Gulyás Pál költészete — akár sorsa is — a nagy végletek és nagy lehetőségek tárháza. Egyidőben erénye az egyszerűség és a széles távlatok felvillantása. Éppen ezeknek az adottságoknak a révén jut egyre közelebb a jelenhez, amely sorsként és feladatként e szédítő távlatok átélését és összekapcsolását kapta.

Gulyás Pál lírája a látszólag egyszerű adottságok, élethelyzetek végtelen gazdaságára, bonyolultságára figyelmeztet, s felejthetetlen interpretációt ad a létről azok számára, akik a mélység hangjai iránt fogékonyak.

III. CSOKONAI ÉS GULYÁS PÁL

(Elhangzott 1969. május 3-án a Református Gimnázium ünnepélyén)

Kedves Hallgatóm, kedves Ifjúság!

Debrecen Csokonai óta lett a szép és nemegyszer reménytelen költői sorsok városa. S vele kezdődött a magyar lírának az az egyetemesséрге törekvő, Adyt is lenyűgöző példája, amely azóta valamiképpen minden költőnkben nyomot hagyott.

„Ő volt honjában legbujdosóbb magyar.
De fényküllőzött fél magyar eget...”

Ezt a Csokonait Ady fedezte fel a század elején, debreceni éve alatt, amikor közelebről megismerte az akkori cívisvárost: a zsíros várost, ahogy ő nevezte, — amellyel polemizált is, amelyről azonban azt is meglátta, hogy szinte predesztinálva van a szabad szellemre és haladásra, s a „tüzes, erős, hódító magyar hatásra.”⁹

Hogy a Csokonai-örökség folytatásának nosztalgiaja, amely költészetet és tudományt, természetközelséget és filozófiát, felvilágosodott szellemet, egyetemességet egyformán jelentett, — ott élt a 20. század eleji Kollégium poeta-diákjai között, arra *Juhász Géza* „Csokonai utódai” című verse éppúgy példa, mint *Fehér Gábor* novellái, s később Gulyás költészete. A Csokonai-örökség természetesen sokkal nagyobb és gazdagabb, semmint azt

⁹ (a-c): Magyar városok. — A zsíros város. NN. 1902. aug. 1. = Ady Endre Összes prózai művei. 3. köt. Bp. 1964. Akad. K. 120–121. l.

egyetlen költő vagy város számára egészen lefoglalhatnánk. De hogy Csokonai debreceni poéta-utódai közül a Csokonaiéhoz hasonló gyors-oxidációjú sorsot Gulyás Pál örökölte leginkább, az is bizonyos.

Az élet nem tűri a sémákat, talán azért is tette ezt a századokon át csak lugubris-voltán, nehézkességén, ortodoxiáján, földéhségén keresztül ismert cívisvárost a meg-megjelenő Múzsák földjévé. Nem egyszer a szép és reménytelen álmok földjévé is, tehetjük hozzá azonnal, végiggondolva az itt bolygó érzékeny lelkek sorsát, — egészen Gulyás Pálig és rajta is túl.

Gulyás versben és prózában többször is írt Csokonairól és szólt Csokonaihoz. „Költők sorsa Debrecenben”¹⁰ című 1939-es, versekkel átszőtt tanulmányában megrajzolta a debreceni líra Csokonaitól tulajdon koráig ívelő vonalát, s beszélt magáról Debrecenről, a Csokonaiék előtti, Méliuszék szellemi forradalmától áthatott, földközeli, archaikus Debrecenről is.

Gulyás Pál, aki lírikusként és tanulmányíróként egyformán a nagy összefüggések felvillantója, megfogalmazója volt, szülővárosa történetében szintén az ősi geológiai rétegeket kereste, s versben és prózában arról a vertikális Debrecenről vallott, amelyet irodalomtörténeti és egyháztörténeti kutatások szinte egyidőben tártak fel.

„Debreceninek lenni Csokonaiék után végtelenül terhes — írja Gulyás Pál. — „Debrecen” — mit jelent ez a fogalom? S mit jelent az, hogy „költő”? Van-e a két fogalomnak köze egymáshoz?”¹¹

„A városok a halál ellenében emelkednek a magasba” — írja ugyanitt. „A földre épülnek és mégis menekülnek a földtől. A föld tartja markában a felhőkarcolók ércsúcsait, mint ahogy a gyermekek keze visszarántja a kifeszített spárga túlsó végén ég felé menekülő sárkányokat. Debrecen sorsát erősen meghatározta a föld. A csillagok közt is földközeli maradt. Az Evangélium sem tudta csillapítani földéhségét, sőt éppen legvallásosabb korszakában szerezte meg óriási határait.¹² — A debreceni látomásokban két ellentétesnek látszó elem ütközik: a kiterjedés ereje és a félszeg magány”¹³ — idézi 1935-ös, Debrecen rétegei című tanulmánya egyik tételét, amellyel az „archaikus” Debrecen lényegét definiálja.

„Mi lett volna a költők feladata Debrecenben?” — teszi fel a kérdést Gulyás Pál. — „Az, hogy Debrecennek ez a bennrejlő archaikus, mondjuk «egyiptomi» «földközelségét» érvényre juttassák s Debrecen egy ilyen «földközeli» kultúrára serkentsék, kiemelve a halálos föld közönyéből, a földhöztapadtságból. Debrecen valóban Csokonai idejében készen állott arra, hogy földkultúráját az egész országra kiterjessze. De közbevágott a sors, a költők sorsa Debrecenben. Debrecen mythosát Csokonai V. Mihály felhozta a föld alól, Földi—Diószegi—Fazekas füvészete, mögöttük Hatvaniék profesz-

¹⁰ Költők sorsa Debrecenben. Debrecen—Kassa, 1940. Ady Társaság. (Sajóvidéki ny. Rozsnyó.) 48 l. — 22 cm (Magyar éjszakák 3.)

¹¹ Uo. 16. l.

¹² Uo. 12. l.

¹³ Debrecen rétegei. = Magyar Út, 1935. jún. 15. 5—6. l.

szor-lombikja «organizálta . . .» Azonban a mythos — túl Jókaiék anekdota-anyagán — végül mégiscsak: *magány maradt.*”¹⁴

(Mi a mythos? — teszi fel a kérdést Debrecen-tanulmányával kapcsolatban egyik barátjának.¹⁵ — A *ménység* üzenete — Az én «mythosom» nem afféle «ginnunga gap» [tátongó mélység. L. *Völuspá*], amelyből az őskor borzalmi üvöltének fel a modern technika ravasz álcájában. . . Én egyik lábamat Hadház homokján pihentetem, a másikat Aristoteles syllogismusán. Ezt *tanultam* Csokonaitól s ott akarom folytatni, — ha el nem kopik a tüdőm.”)

De hallgassuk tovább „Költők sorsa Debrecenben” című tanulmányát: „Pedig milyen nagy volt Csokonai cselekedete! A Hortobágy felől a nyugati szél bedobta a kis alacsony deákházakba, a «kollégiumi» kultúrkunyhókba — Athén és Róma és Wittenberg és Genf és Párizs és London spóráit. . . Mégsem támadt ún. sznob nyugatosság, mert Debrecen *földközelsége* — Csokonain át — egyensúlyban tartotta, magához húzta, beolvasztotta az idegen elemeket.

Csokonai, Fazekas művei szinte nyüzsögnek az idegen szavaktól s ezeknek mégis olyan magyaros az ízük. Mert rajtuk fénylik Debrecen «archaikus» mosolya: a zord századok és a halálos föld ölelkezése a szabad Nappal.

Igy látom Csokonait most is magam előtt, nézéztek — ott áll poros csizmában a terem küszöbén: háta mögött a keserves török-kuruc-labanc jobbágy-saeculumok, előtte a francia világpolgár-szabadság légiói, feje fölött a Nagyerdő tölgyeinek lombosátora, lelkében a rokokó kedves dallama és Lilla halálos szépsége, a közelgő vég hívó jele, kezében Nyugat és Napkelet könyvmágusai, alatta a nehéz föld.

Százharmincégy éve immár a föld csöndes lakója. Szelleme azonban állóandóan kísért, mintha a sírban sem lehetne nyugta. De látó szemmel, *amerre lábnyomait vezet* a *jövendő* — talán még nem látta senki. Sűrű, ölmos köd fala taszítja vissza, aki a Csokonai-fantom közelébe akar férkőzni: a mythos magánya.”¹⁶

Életműve tanúsítja, hogy a Csokonai-örökség Gulyás Pálban jelentős mértékben teljesedett tovább. Bár sok szempontból egészen eltérő adottságúak, — olyan közös pontjaik is vannak, amelyekre lehetetlen fel nem figyelniük.

Eredetüket tekintve mindketten szinte csak *ide* születtek. Csokonainak — anyja révén — még több köze van a hús-vér debreceniséghez, mint Gulyás Pálnak, aki tiszamenti parasztok és sárospataki ősök utódja. Mindketten ifjúságuktól nyitva vannak a távoli tájak és kultúrák felé: egyikükre sem jellemző a lokálpatriotizmus szűk értelmezése. Ők úgy védik debreceniségüket és nemzeti kultúrájukat, hogy befogadják az egyetemes kultúra nagy eredményeit s kitérítik Debrecen kapuját a környező s távoli kultúrák előtt. Ez a gesztus egyébként magára Debrecenre is jellemző volt történelme döntő óráiban.

S ha — Adyval szólva — itt Debrecenben ismerték, s hajdan itt ismerték félre legjobban Csokonait, annyi bizonyos, hogy egészen Gulyás Pál koráig, generációjáig élő valóság maradt Csokonai, különösen azok számára, akik — mint ő is — a Kollégium neveltjei

¹⁴ Költők sorsa Debrecenben. 13. l.

¹⁵ Levél Keresztúry Dezsőhöz 1941 januárjában.

¹⁶ Költők sorsa Debrecenben. 13. l.

voltak. Anekdotákon, legendákon, költői alkalmakon, s az akkor még le nem zárt Hatvan utcai temető légkörén át Csokonai emlékké is változott, de benn a Kollégiumban, a diákok szemében több volt irodalomtörténeti alaknál. Gulyásék számára — akik szintén benn tanultak a Kollégiumban, — Csokonai — talán utoljára — mint diák-társ volt jelen. Gulyás Pálra egyébként igen mélyen hatott a Kollégium atmoszférája. Még látta ünnepi szertartásait: a széniorok és diákesküdték pipái körül a fidibuszos kisdíákokat, — hallotta az elekciónkra vonatkozó versezeteket, amelyeket hosszú, összeragasztott kutya-nyelvekről olvastak fel a diákok, — hallotta a felcsendülő Csokonai-dalokat. S ebből az atmoszférából — ahol tulajdon apja a Kollégium kiváló tanára volt — vitte magával azt a félig vidéki, félig klasszikus beágyazottságot, amely magára Debrecenre is jellemző volt, s amelyhez még hozzáötvöződött a diákélet burleszk humora. S ebben a talajban gyökerezett Gulyás — Csokonai szellemével rokon — nyers, tréfálkozó-ironizáló kedve is, amelynek egyik dokumentuma *Rontó Pál* — ciklusa. Szabó Lőrinc, aki Gulyás Pál osztálytársa volt, szintén ismerte ezt a debreceni világot, — helyet is kapott lírájában. De hogy Csokonai sorsa, mint Debrecenhez való elkötelezettség, sokkal inkább Gulyásban, és az ő halála után másokban folytatódott, az is kétségtelen.

Hogy Adyék lírai forradalma után merész vállalkozás volt kritikus elmével a költészet útjára lépni, azt maga Németh László is megállapítja, a Gulyás-nemzedék lehetőségeit mérlegelve.¹⁷ Az új, amit Adyék után hozni lehetett, elsősorban a népdal tiszta hangja volt, a lírai pentaton, amelynek tudatosítása az Erdélyi Jánostól a 20. századig terjedő szakaszon évtizedekkel megelőzte a zenei pentaton felfedezését.

Gulyás Pál, aki poétává és kritikussá érve igen éles színeképelemzést végzett a magyar és világirodalom nagy alkotásain, sokat analizálta a debreceniséget, amelynek első költői kiteljesedése Csokonai. Egyformán érdekelte mint sors és mint poézis. Magában el is beszélgetett vele nem egyszer, ahogy ezt jegyzetei közt írva találtam.¹⁸ Magányos sétáin, a debreceni Nagyerdőben, kinn a Hatvan-utcai temetőben, — Vitéz Mihály sírja és szobra előtt, s a felcsendülő melódiákat hallgatva, amelyek Tihany zengő bércseit idézték. S mert nagyon is tudta, hogy az emberi élet mulandó, kívánta ő is azt a halhatatlanságot, amely Csokonai síremlékére van vésve:

„A Múzsáknak szózatja
a sírt is megrázkódatja
s életet fuvall belé.”

S minthogy kisdíák korától maga is úgy vonzódott a szellem nagy villanásai felé, mint Csokonai: nyelveken, remekműveken át ő is annak az egyetemességnek lett a tolmácsa, mint költő-előde. Ő is népköltő volt, abban az értelemben, ahogyan nagy példaképe, Schiller, s a tudatában Schillerrel egyenrangú Csokonai. „... a népköltő szerepe, feltételezett tehetségét és hatáskörét mérlegelve igen magas rangú” — idézi Schillert. „Csak a nagy tehetségnek adatott meg, hogy a mély értelem eredményeivel

¹⁷ Németh László: Erdélyi József. = Készülődés 1. köt. Bp. 1941. Magyar Élet. 207. l.

¹⁸ Beszélgetés az Alvilágban. Kézirat.

játsszék...”¹⁹ „A művészetben sok ún. komplikált Én van, akik a „magasabbra” határozva megvetik a „népszerűséget” Csokonaistul. Ezek valójában nem önnön lelkük gazdagságát, hanem lényüknek meddő voltát leplezik” — írja kora néptől idegen íróiról. — „Édesanyánkon túl emelkedhetünk *agyban* — ez a dolgok rendje —, de szívben soha. Itt van elrejtve a népiség schilleri és Csokonai- és Petőfi-titka, amely testvére az egyetemességnek. *Egyetem*es az, ami tiszta szívből eszmei. *Népi*: a nép tiszta álmához lehajló egyetemesség.”²⁰

Úgy hiszem, Gulyás Pál kapcsolta össze először Csokonai és Mozart nevét, a magyar szavak Mozartjának nevezve őt²¹, — s másfél század múlva benne érlelődött a legnagyobb távlatokat átfogó költészetté az a debreceniség, amely egyformán otthonos a szellem és a kifejező nyelv magas és földközeli, természetközeli, rousseau-i és schilleri szférájában. Két forradalom fénye világít mögöttük, — mindketten fölneszeltek a változó világ hangjaira, s a lángbaborult világ siettette tulajdon ellángolásukat is.

Gulyás Pál sokat ábrándozott róla, mint lehetne Debrecen lényegét távolabbi időkre átmenteni. Legjobb kortársaihoz hasonlóan ő is tele volt felfedezésekkel. Egyik ilyen — a valódi összefüggéseket kutató felfedezés volt az archaikus Debrecené, — a Csokonaiék kora előtti, Méliusz által teremtett *respublica* felfedezése. S a — részben éppen az ő életműve által beteljesülő 20. századi debreceni szellemi-költői reneszánsz nem hozott kevesebbet a magyar kultúra számára, mint egykor Csokonaiék Debreceni Köre.²²

Csokonai érzékenysége és természetközelsége benne a 20. század hádeszibb korszakában a természettel együttlélegző intellektuális-spirituális érzékenységgé vált. Aki magát az inasok professzorának nevezte, a város peremén egy rideg, Debrecen legrégebbi temetőjére tekintő bérházban talált vissza Csokonai lantjához. S amikor meghalt, kortársai szemében ő volt az Alföld poétája, aki valami egészen kivételesen valósított meg költészetében: a lírai pentatonnak és a legmagasabb kultúrának a szintézisét. Igényében, törekvéseiben tudatosan is hasonló „programot”, „növéstervet” valósított meg, amit a zene területén legnagyobb kortársai: Bartók és Kodály hoztak. Így vált a „lírai pentaton” egyik teoretikusává. Az Ady utáni költészetbe ő is dallal érkezett, s ez a — kezdetben klasszikus és német példákön érlelt líra lassan megtelt annak a földnek az ízeivel, történelmi összefüggéseivel, problémáival, amelynek fáit, lombjait annyira szeretete. Egy 1943-as, Népszavában megjelent kritika „Két népi költő” címen egyenesen Sinka mellé teszi Gulyást.²³ Gulyás fogalmazta a jelszót: „a néppel és a nép fölött”,²⁴ — olyan értelemben, ahogy előbb idéztem őt: ész dolgában felülemelkedhetünk édesanyánkon, — szív dolgában sohasem. S ha e Csokonai—Gulyás-féle népiség tanulságait nézzük, elmondhatjuk: a debreceni iskola megőrizte a nagy összefüggések, a széles távlatok

¹⁹ „Professzor Csokonai.” = *Protestáns Szemle*, 1941. 307. l.

²⁰ Uo. 308. l.

²¹ A magyar szavak Mozartja. (Néhány kép Csokonai Vitéz Mihályról.) (Kézirat.)

²² A máig csak töredékeiben ismert kiemelkedő életművek mellett utalok itt a 20. századi Debrecen művelődéstörténeti szerepére és rangjára, Debrecen alkotó szellemeinek *kollektív* munkájára, egyebek között az Ady Társaságra. Az eredmények *énküik szerint* való megbecsülése mindmáig csak részben történt meg, s így egyike a jövőendő feladatainak.

²³ Két népi költő. = *Népszava*, 1943. okt. 10. 16. l.

²⁴ A néppel és a nép fölött. = *Tiszántúl* 1941. dec. 25. 9–10. l.

igényét és tiszteletét, amely Debrecen legjobbjában nagy poézissé, mély tudássá, s a beszűkült tudat kitágításává is vált. Mindez tiszta, nem egyszer szándékosan puritán, dísztelen, — de ha a téma úgy diktálja, a legbravúrosabb formákban is otthonos, a nép nyelvében gyökerező, gazdag zenéjű nyelven vált magyar költészetté. A reformáció századától Csokonaiig, Tóth Árpádig, Oláh Gáborig, Gulyás Pálig és a jelenig sokféle húron, árnyalatban és zengéssel zendült és zendül fel a debreceni költészet. S ez a példa ma, amikor a szabályokat nem tisztelő vagy sokszor nem is ismerő formátlanság, s nem egyszer a szóözönével lázadó, de a közösségi igényre, befogadóképességre és logikai megértésre szinte már mitsem adó költészet korát is éljük, Csokonai és Gulyás életműve, — amely éppen nem szűkölködik látomásokban — arra figyelmeztet, hogy a nemzeti költészet, megvalósulása útján, — a legmerészebb kísérletezések után is arányt tud teremteni nyelv és vízió között, — s tud úgy nép és természet maradni, hogy közben egyetemessé nő, — és tud úgy egyetemes lenni, hogy közben nép és természet is marad.

Olyan klasszikusaink vannak, akiknek élete és látomásai nem voltak híjával a sors eldübörgő hangjainak. A nagy egyéniségek nagy kollektívumok is, — tanítja Gulyás,²⁵ — aki számára Ady óriási lírája volt az egyik legerősebb, legegységesebb erejű élmény, s aki ifjúságától a világirodalom legnagyobbjaihoz mérte igényét, — azokhoz, akikben egyszerre ölt testet szabadság és szabály, sorsban és művészetben. A nagy dübörgések korában jól esik a szavak Mozartjait hallgatni, akiknek fuvolahangja néha nagyobb döbbenetet támaszt, mint a legerősebb robbanás.

★

Gulyás Pál négy nagy verset írt Csokonairól: 1929-ben az *Őszi séta Debrecenben* szelíd, merengő sorait, — az 1936-os tragikus pátoszú *Csokonai gúlája előtt* címűt, amelyet ünnepi beszéd helyett olvasott fel, tele a kor közönyét, szellemtelenségét vádoló sorokkal:

„Koponyák állnak agyvelőnek
sötétségével töltve itt, —
itt minden agyvelő imádja
a maga holt isteneit.

Hagyjátok ott a sírt, ahol van,
ővele már végeztetek:
miattatok mállt szét koponyája,
miattatok lett nagybeteg,
miattatok süppedt be melle,
miattatok lett fekete
a nyelve, miattatok vált üszökké,
önmaga rút kísértete!
Ha most felkelne, árva lantján
nézhetné ismét a Napot,
várhatna tengert és vidéket...
Százharminc év nem változott.

²⁵ „Professzor Csokonai” = Protestáns Szemle, 1941. 307. 1.

Itt van a gúlája! Minek?
 Vessétek olvasztó kohóba!
 Ő nem volt öldöklő tirán,
 nem volt népének fáraója!
 Ő nem ércgúlákért dübörgött,
 egy-két fának kereste lombját,
 egy elhagyott zugot könyörgött,
 Nagy Debrecennek egy atomját.
 Még most is hallom, hogy hörög...
 Rajtatok csillogó talár,
 órajta csillognak a csontok.
 Nyomjátok jobban föld alá!"

Ahogy telnek az évek, egyre mélyebben megéri Csokonai sorsát, s egyre inkább azonosul is vele. 1937-es tanulmányában ő fedezi fel az 1817-ben Domby Márton által írott Csokonai-életrajzt. A Domby-tanulmányhoz írt glosszáiban olvashatjuk: „Csokonaiiban kezdődött (természetesen lényeges egyéni különbségek fenntartásával) egy Goethehez méltó világtávtól, olyan kozmopolitizmus, mely ugyanakkor csupa botanikus hajladozás, csupa mély vidék, csupa intim otthon volt.”²⁶ És sokáig elidőzik Dombyval az *érzékenység* Talentománál, amely Gulyás szerint is a költő „legfűszerszámosabb”, mégis legkevésbé bizonyítható, legmegfoghatatlanabb tulajdona.” E nélkül a Poëta pusztá *»machina és pengő érc«*, — idézi.²⁷ S a rá is pontosan illő Domby-leírást közli: „Csokonai »sovány, gyenge, delicat, fain szálátskájú s csak nem csupa érzékenységből álló testét az Aesthesis határozta meg, — ez tette őt legjobb száj ízadó Poëtává.« Ezért tudott ő olyan »messze haladni a Magyar Századoktól«, — ezért volt ő olyan különös tünemény, amilyent »a Magyar lapájjon csak keveseknek van organumuk látni.«”²⁸ — S azt idézi, ami önmagának is sorsa, végzete lett: „Az érzékeny lelkek nem tartósak.”²⁹

1941-ben, *Csokonai fuvolója* című versében így látja költőelődjét, s a költészet sorsát tulajdon korában:

„A forma bálványa vakít
 meg titeket, az ércek ormán
 trónoltok, mint az istenek,
 csüngtök a forma ércbitóján,
 felakasztva, kéken, vakon,
 hullátokat a szél himbálja...

S ő áll márványtalapzatán
 és zeng fölötte fuvolója.”

Ez a fuvolahang a magyar költészet egyik legszebb, legtisztább hangja. Ezt a fuvolát költők és századok adják tovább egymásnak. Amikor a nagy dübörgések elnémulnak, a fuvola még mindig tisztán cseng. Egyszerű hang. Vox humana.

²⁶ A legelső Csokonai-életrajz. Bp. – Debrecen – Kassa – Pécs, 1940. Ady Társ. (Városi ny. Debrecen.) 28. l.

²⁷ Uo. 29. l.

²⁸ Uo.

²⁹ Uo. 7. l.

1942 januárjában Csokonai halálának évfordulójára írta *Százharminchét esztendeje* című költeményét, amely Csokonai két arcát, lényének kettősségét villantja fel. A három tételes vers első szakasza tréfás-ironikus hangon a Garaboncás-Csokonairól szóló legendákat szövi tovább:

„Az volt ám vidám temetés!
Most is hallik a nevetés:
jött a zordon prédikátor,
jött a gyászpalástos tábor,
keresték a Garaboncást, —
hát egy könyvvé változott át.
A havon egy Könyv hortyogott,
keblén öt kulats kótozott —
úgy gurult le a Kaján,
Bakhusz boros hordaján!”

A vers második részében a nagy rekviemek lírája és fájdalma zendül: az 1941-ben írt *Mozart idézése* testvérgondolata és tónusa. A halál vízvázalóztójánál porba hull és megsemmisül a Garaboncás-maszk és legenda, s felvillan egy másik Csokonai-portré: a szellemi rang szerint valóé, amely Mozart mellé magasodik. Szenvedélyesen csendül fel Gulyás hangja, hogy költő-társát és elődjét igazi mivoltában, nagyságában mutassa meg:

II.

„Nem igaz! Ez mind kitalálás!
Nem volt sohasem részeges!
Gyászolta a füvek halálát
és gyászolta a kék eget.
A Visszhangot is megidézte,
midőn, mint egy bukott Király
belekiáltott a Sététbe
Tihany kongó partjainál.
A koronáját kérte vissza,
az elveszett szent koronát,
a Szerelmet idézte vissza
a halhatatlan poron át.
Sok trónus dőlt a föld porába
ős Babilon óta, ezer
és ezer büszke trón sugára.
Így még kevesen buktak el.

III.

Százharminchét esztendeje
szállt el százados ereje,
élén vágtat új, szent seregek;
kergeti új napok iránt
táltos paripáját, Turánt,
s a könnyei most is peregnek.”

Az „új, szent sereg” Adyra utal, aki Csokonaiban saját, — mindenkinél igazabb őst ismerte fel, s akinek zászlaja alatt indult, menetelt Gulyás Pál is, hogy azután autonom művészként maga is fölmutassa tulajdon „felségjelvényét”, a Génusz lobogóját, ezt a lombokból alkotott különös és csodálatos zászlót, az élő Természet szimbólumát. Akár Csokonainak, neki is halálig való ihletője, vigasztalója volt az ezerarcú, mérhetetlen gazdagságú természet, az Első édesanya, amelynek oly sok titkáról, eddig ki nem mondott összefüggéséről vallott költészetében. Egyéni alkata és sorsa, szellemi érzékenysége és ihletettsége révén kezdettől a limeszen élő alkotók vizionárius élességével analizálta ember és természet, anyag és szellem, egyén és társadalom, magyarság és emberiség problémáit. Hátrahagyott írásaiban egy kivételes mélységű és tisztaságú szellemi világ és művészet maradt ránk, amely legmélyebb gyökerével a Csokonai-örökséget vallotta: a dal és látomások, az egyszerűség és egyetemesség szintézisét, vállalva a halálig való hűséget a néphez és a szellemhez: élete forrásához és értelméhez.

Zoltán Kádár

„DIE GEWINNUNG DER MANDRAGORAWURZEL“

Beiträge zu einem Bilderzyklus der mittelalterlichen Handschriften

„... dedi venenum, sed somniferum
mandragorae illud...“

Apuleius : *Metamorphoses*

„Give me to drink mandragora...“

„That I might sleep out this great gap of time
My Antony is away!“

Shakespeare : *Antony and Cleopatra*

Die reiche Literatur der Naturwissenschaften der griechischen Klassik ist uns leider nur in relativ späten handschriftlichen Überlieferungen erhalten. Für die erste davon gilt bekanntlich der sogenannte *Dioscurides Constantinopolitanus* in der Österreichischen Nationalbibliothek, Wien (Cod. med. Gr. 1.).

Das reichlich illuminierte Werk auf 485 Großfolioseiten von zirka 31 × 38 cm wurde um das Jahr 512 für die Kaiserin Anikia Iuliana in Byzanz geschaffen. Nach Wien wurde es erst im XVI. Jahrhundert gebracht. Die erste — einfarbige — Faksimileausgabe mit den Aufsätzen von Premerstein, Wessely und Mantuani erschien in 1906¹, eine vollständige farbige Faksimileausgabe mit dem Kommentarband des Professors Gerstinger, hervorragenden Kenners der byzantinischen Kodizes, in diesem Jahr (1970)².

Die frühere Forschung würdigte bereits von den ganzseitigen Bildern am Anfang des Kodex besonderer Beachtung die Komposition auf Folio 4^v. Nach den Überschriften stellt sie die Szene dar, als eine die Heuresis personifizierende Frauengestalt die gefahr-, jedoch sogar heilbringende, wunderbare, menschenförmige Mandragorawurzel,³ die mit Hilfe eines Hundes zutage gebracht, wurde, dem berühmten Pharmakologen und Artzte, Dioskorides überreicht. Unter Berücksichtigung der neueren Forschungen — besonders des Aufsatzes von Capparoni über Miniaturen desgleichen Gegenstands in einem spätbyzantinischen Kodex der Universitätsbibliothek, Bologna — deutete Gerstinger darauf hin, ob diese Komposition welchem Bilderzyklus gehören dürfte. Er legte sogar zusätzlich aus einem spätmittelalterlichen lateinischen Kodex der Österreichischen Nationalbibliothek, Wien eine Miniatur vor, die ebenfalls in den Themenbereich „die Gewinnung der Mandragorawurzel“ einschlägt.⁴

¹ A. v. Premerstein—J. K. Wessely — I. Mantuani, *Dioskurides, Codex Aniciae Julianae... picturis illustratus*, Leyden 1906.

² Dioscurides, H. Gerstinger, *Kommentarband zu der Faksimileausgabe*, Graz 1970.

³ Zusammenfassend über die Mandragora: Steier, *PWRE*, s. v. „Mandragoras“, XIV. col. 1028—1037.

⁴ H. Gerstinger, *op. cit.* 30—31. cf. 22—23. Abbildungen.

Auf Grund der Erörterungen von Gerstinger erhebt sich die Frage, ob es nicht möglich sei, die seltsame Geschichte mit Einbeziehung noch breiteren kunsthistorischen Quellenmaterials zu untersuchen und die Aufeinanderfolge der einzelnen Momente mit Hilfe der Bilder aus byzantinischen und lateinischen illuminierten Handschriften der antiken Werke, stellenweise sogar sonstigen westlichen Kodizes, in der Gesamtheit zu rekonstruieren.

Die Wege der Gewinnung der Mandragorawurzel werden zwar in den illuminierten pharmakologischen Werken, bei Dioskorides und dem Pseudo-Apuleius (sog. „Apuleius Platonicus“) nicht erwähnt, doch wies schon Steier darauf hin,⁵ daß es darüber in der griechischen Literatur der Römerzeit sogar bei zwei Verfassern — in *Bell. Jud.* VII. 6. 3. von Flavius Iosephus und in *De Nat. Anim.* XIV. 27. von Aelianus — gelesen werden mag. Die beiden Texte sind nach Steier für „ganz übereinstimmend“ anzunehmen,⁶ — selbst wenn der erste nach dem Fundort, der Stadt Baaras am Toten Meer⁷ von irgendeiner Baaras-Wurzel spricht, der letztere dagegen andere Namen und zwar kynopastos (d.h.: vom Hunde herausgezogen) bzw. aglaophotis (d.h.: hellglänzend) für geeignet und richtig zu halten scheint —, denn beide Verfasser sind allerdings miteinander einig, daß es um eine Pflanze handelt, die abends vor Licht strahlt, deren Berührung lebensgefährlich sei und die deshalb nur mit Hilfe eines Hundes unschwer gewonnen werden mag. Darin aber, wie und unter welchen Umständen sie an einem Hunde gebunden aus der Erde herausgezogen werden soll, unterscheiden sich die beiden Beschreibungen voneinander.

Flavius Iosephus, *Bell. Jud.* VII, 6,3:

Cl. Aelianus, *De Nat. Anim.* XIV, 27:

κύκλω πᾶσαν αὐτὴν περιορύσσουσιν, ὥς εἶναι τὸ κρυπτόμενον τῆς ἄλζης βραχύτατον. εἶτ' ἐξ αὐτῆς ἀποδοῦσι κύνια, κάκεινου τῷ δῆσαντι συνακολουθεῖν ὁρμήσαντος, ἢ μὲν ἀνασπῆαι ῥαδιος, θνήσκει δ, ἐνθὺς ὁ κύνων ὡσπερ ἀντιδοθεὶς του μέλλοντος τὴν βοτάνην ἀναυγήσεται.

Ἄγοουσιν οὖν κύνια νεανίαν ἡμερῶν ἀπορφήσαντα καὶ λιμώτοτα ἰσχυρῶς, καὶ τοῦτον ὁπάστον ἐξάψαντες εὐ μάλᾳ στερεόν, καὶ τῆς ἀγλαοφώτιδος τῷ κάτω στελέχει βρόχον τινὰ δύσλυτον προσσπότησαντες ὡς οἰοὶ τέ εἰσι μακροῦθεν, εἶτα τῷ κύνι προστιθέασι κρέα πάμπολλα ὀπτά, κνίσσης ποσοβύλλοντα. ὁ δὲ ὑπο τοῦ λιμοῦ γλεῦόμενος καὶ στρεβλούμενος ὑπὸ τῆς κνίσσης ἐπὶ τὰ προσκείμενα ἴεται κρέα, καὶ ὑπο ὀνύμης αὐτοῦ ῥῥίζιον ἀνασπᾷ τὸ φυτόν. ἔπειτα δὲ ὁ ἥλιος ἴδῃ τὰς ῥιζὰς, ὁ κύνων ἀποθνήσκει παραχρῆμα.

Es fällt auf den ersten Blick in die Augen, daß der Text des Aelianus eingehender dargelegt ist, als der des Iosephus. Die Unterschiede sind auch klar zu erkennen, die sich in der Anschauungsweise und der Einstellung zum Thema aus der grundverschiedenen religiösen Gesinnung der beiden Verfasser ergaben. Nach Steier sind die beiden

⁵ Steier, op. cit. col. 1036—1037., H. Gerstinger, loc. cit.

⁶ Steier, op. cit. col. 1036.

⁷ Benzinger, PWRE, II. s. v. „Baaras“.

Texte „offenbar aus der gleichen Quelle stammend, die vermutlich eine orientalische ist“⁸. Die orientalische Herkunft mag für gewiß gelten, es besteht aber auch darüber kein Zweifel, daß Aelianus das Wesentliche der Geschichte und die Weltanschauung, wovon es herrührt, empfindlicher gefühlt zu haben scheint. Seine Bemerkung, daß der durch die Mandragorawurzel umgekommene Hund — vom Dank für das gebrachte Opfer — nach bestimmten geheimen Ritualien („*tinas aporrhétas hierurgias*“) an derselben Stelle, wo er die vor feuerroten Licht strahlende Pflanze aufgefunden und aus der Erde herausgezogen hatte, begraben werden soll, dürfte sogar deutlich als Hinweis auf den iranischen Feuer- und Hundekult gelten.⁹

Es fragt sich also, ob und wie die mittelalterlichen Handschriften, die uns die klassischen Texte und mehr oder minder auch ihre Illustrationen überlieferten, die einzelnen Szenen des vorliegenden Themas darstellen. Im vorhinein ist es zu bemerken, daß solche Abbildungen unseres Wissens in keiner der mittelalterlichen Handschriften des Textes von Iosephus bzw. Aelianus, sondern, wie gesagt, in denen des Werkes von Dioskorides sowie dessen von „Apuleius Platonicus“ vorkommen.

Demnach wollen wir zuerst die bezüglichen Illustrationen dieser letzteren Werke untersuchen und zwar die Geschichte in ihrer Vollständigkeit und das gesamte Bildmaterial der Texte aus verschiedenen Zeitaltern und in verschiedenen Sprachen gleichzeitig betrachtend. Erst dann soll die Rede auf die spezifischen typologischen und chronologischen Probleme der byzantinischen und westlichen Abbildungen kommen.

Als Einleitung zum Zyklus — etwa in Ergänzung der Texte — mag die Darstellung einer didaktischen Szene gelten, die allein aus dem erwähnten Bologneser spätbyzantinischen Kodex (Cod. Bon. Gr. 3632.) und zwar hier in zwei Varianten (farbige Miniatur auf Folio 378^r (377^r der früheren Paginierung) — siehe *Abbildung I.* sowie auf Folio 427^r (426^r der früheren Paginierung) bekannt ist.¹⁰ Auf der Komposition ist der Kenner von Heilpflanzen, nach der klassischen Bezeichnung der „*rhizotomos*“, zu sehen, als er Anweisungen für die gefahrlose Gewinnung der sonderbaren Pflanze gibt. Ein bräunlich schwarzer Jagdhund — vermutlich ein Windhund — „bekommt die Aufgabe“, die Mandragorawurzel aus der Erde zu verschaffen. (Die schwarze Farbe sollte auf das magisch-abergläubische Wesen des Themas hindeuten.)¹¹

In den wesentlichen Handschriften werden die Vorbereitungen zur „Mandragora-Jagd“ ohne die Weisungen erteilende Person dargestellt. Z.B. im Cod. Lat. 93. der Österreichischen Nationalbibliothek, Wien,

a) auf Folio 118^r, rechts: ein Jüngling führt den Hund an der Leine vor (*Abbildung II*);

b) auf Folio 117^v, unten: derselbe Junge mit einem anderen zusammen, jetzt schon etwa „bewaffnet“, — „Vor einer schematischen Architektur steht links ein junger

⁸ Steier, op. cit. col. 1036.

⁹ Cf. Orth, PWRE, s. v. „Hund“, VIII., col. 2573–2574.

¹⁰ P. Capparoni, *Intorno ad una copia delle scene raffiguranti l'estrazione della mandragora, che ornavano il Codice così detto „Dioscoride di Juliana Anicia“ da lungo tempo scomparso*, Atti del V. Congr. Int. di Stud. Biz. Roma 1940, 67–68. XX. t. 2., H. Gerstinger, loc. cit.

¹¹ Cf. Steier, op. cit. col. 1035.

Mann in kurzem Gewand mit einer hellebardenförmigen Harke in der Linken einen Hund an der Kette führend¹² — bricht mit den Geräten, die vermutlich aus dem Gebäute herausgeholt wurden, auf, um die gefährliche Pflanze aufzusuchen (*Abbildung II*).

Das nächste Moment der Geschichte erscheint un demselben Wiener Kodex wieder *c*) auf Folio 118^r, jetzt in der Mitte: die vorigen Figuren fangen mit den Geräten die Heraushebung der Mandragorawurzel an (*Abbildung II*).

Diese Szene wird auch im Bologneser Kodex durch die Komposition, die unter der erwähnten Miniatur zu sehen ist, dargestellt (*Abbildung I*) doch in einer anderen Auffassung. Die Mandragorawurzel zeigt hier nämlich eine Doppelgestalt — nach Dioskorides — von Mann und Weib, die sich in Synusia befinden. Die links stehende Figur scheint gerade im begriffe zu sein, sie entzweizutrennen. Die auf der rechten Seite wühlt die Erde, hinter ihr liegt eine Schaufel.

Die Geschichte kommt beim Hauptmoment an. Die Darstellung darüber erscheint im Wiener Cod. Lat. 93. nun wieder

d) auf Folio 117^v, oben: der Hund zieht die Mandragora mit Hilfe einer Kette, die bei den Enden an seinem Halsband befestigt bzw. am „Hals“ der seltsamen Wurzel gebunden ist, hinaus (*Abbildung II*).

Dieselbe Szene kommt noch im Bildmateriel vieler anderer latinischer¹³ und sonstiger westlicher^{13a} Kodizes vor. Als aufschlußreichste davon mag die Abbildung im Codex Hertensis aus dem IX. Jahrhundert gelten: der Strick des Hundes teilt sich nämlich in zwei Stränge, einer davon ist am „Hals“ der männlichen, der andere an dem der weiblichen Mandragora gebunden¹⁴. Diese Darstellung hat den Anschein, als wenn sie für die Fortsetzung der vorerwähnten Szene aus dem Bologneser Kodex angenommen werden sollte: die doppelförmige Mandragora ist schon entzweigeteilt, so werden die beiden Gestalten gesondert herausgezogen. Weder eine solche, noch irgendeine andere Kompositon über dieses Moment der Geschichte ist im Bologneser Kodex vorhanden, wie es überhaupt etwa für charakteristisch scheint, daß diese Szene nur in den westlichen Handschriften bildlich dargestellt wird.

Auf die Frage jedoch, wodurch der Hund gezwungen wird, die Mandragorawurzel herauszuziehen, geben diese Abbildungen der frühmittelalterlichen Kodizes keine Antwort. Allein die von Gerstinger vorgeführte Miniatur aus einem Wiener spätmittelalterlichen Kodex in lateinischer Sprache stellt uns darüber eine Verbildlichung dar: der Hund rennt zu einem Gefäß, um seine Durst zu stillen, und wird die Pflanze dadurch heraus ziehen. Das scheint eine interessante Variante des Aelianischen Textes zu sein, nach welchem die Pflanze durch ein für Braten rennendes Tier herausgezogen wird.

Die Geschichte über die Gewinnung der Mandragorawurzel findet im Wiener frühmittelalterlichen Cod. Lat. 93. einen Abschluß in der Szene

¹² H. Gerstinger—P. Buberl, Beschreibende Verzeichnis der illuminierten Handschriften der Nationalbibliothek, Wien: Die Handschriften des 10—18. Jahrhunderts, Wien 1938, 33—34. cf. 26—27. Abbildungen.

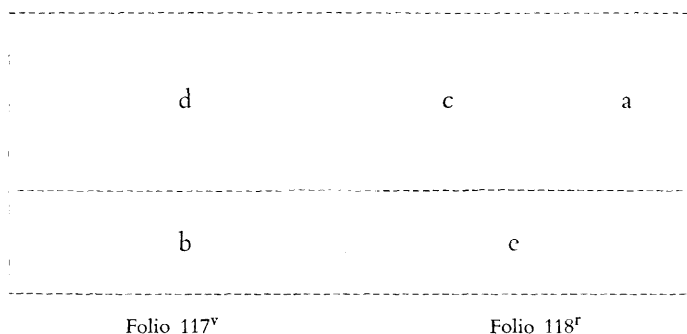
¹³ Cf. R. T. Gunther, The Herbal of Apuleius Barbarus, Oxford 1925, XXV—XXIX. t. 2.

^{13a} Z. B.: D. Guthrie, A History of Medicine, London—Edinburgh—Paris—Melbourne—Toronto—New York 1945, XXI. t. r. Abbildung.

¹⁴ Ch. Singer, The Herbal in Antiquity, JHS, XLVII (1927), 38. Abbildung.

e) auf Folio 118^r, unten: die Pflanzen und daneben auch das verendete Tier liegen schon der Erde (*Abbildung II*).

Diese Bilderserie a)—e) auf Folios 117^v und 118^r der Wiener Cod. Lat. 93. ist in ihrer Gesamtheit beachtenswert: die Anordnung der Kompositionen des Zyklus, von rechts beginnend, in der Reihe der einzelnen Momente der Geschichte, scheint etwa gewindeartig zu sein.

Diese künstlerische Lösung ähnelt der nach Wickhoff für die römischen Triumphsäulen charakteristischen Anordnung von Bilderzyklen.¹⁵ Sie kommt sogar in der Miniaturmalerei nicht nur bei den Bildern der „Wiener Genesis“ vor, sondern z.B. auch bei den Miniaturen der byzantinischen Handschriften der „Kynégétika“ des Ps. Oppianos, der für einen Fortsetzer der antiken Traditionen anzusehen ist.¹⁶

Kommen wir nun zum Ausgangspunkt unserer Erörterungen, dem Kodex Dioscorides Constantinopolitanus zurück, so wird uns hier ein Abschluß anderer Art, ein etwa besonderes Endmoment der Geschichte über die Gewinnung der Mandragorawurzel gezeigt. Auf dem erwähnten, beachtenswerten Bild auf Folio 4^v reicht nämlich eine Frauengestalt, die Heuresis, als Symbol der Aifindung, der wissenschaftlichen Entdeckung, die Mandragorawurzel auf den vor ihr sitzenden Arzt zu — er ist natürlich kein anderer als Dioskorides — und „mit der linken Hand hält die Frau an einem Strick einen zu Füßen des Mannes sich im Sterben aufbäumenden Hund“ (*Abbildung III*). Dieselbe Szene wird auch auf einer Miniatur des Vatikaner Cod. Chis. F. VII. 159. aus dem XV. Jahrhundert, auf Folio 5^r, sowie im erwähnten Bologneser Kodex auf Folio 379^r (vorher: 378^r) dargestellt, doch mit dem Unterschied, daß — etwa gleich der Miniatur in der erwähnten Wiener Handschrift des Pseudo-Apuleius — der Hund schon verendet auf der Erde liegt.¹⁷

Die byzantinischen Kodizes zeigen noch eine allerletzte, abschließende Szene des Endmomentes der Geschichte über die Gewinnung der Mandragorawurzel vor: die

¹⁵ Fr. Wickhoff, Römische Kunst (Die Wiener Genesis), hrsg. v. M. Dvora., Berlin 1912, 12. ff.

¹⁶ Cf. Z. Kádár, Die kontinuierliche Erzählungsweise in den Tierszenen der illustrierten Handschriften von Oppian's Kynégétika in Venedig, Festschrift für Franz Altheim, Berlin 1970, 22–232., (mit einem Verzeichnis über die frühere Literatur der kritischen Bearbeitung des Problems), besonders Abbildung auf S. 470.

¹⁷ P. Capparoni, op. cit. XXI. t. 1.

Epinoia — Symbol der Erkenntnis¹⁸ — hält die Pflanze in der Hand, damit diese von Dioskorides beschrieben, bzw, von seinem Maler abgezeichnet werden soll (Wien, Cod.med.Gr.1., fol.5^v; Vat.Cod.Chis.F.VIII.159., fol.5^v; Cod.Bon.Gr.3632., fol.426^v (vorher: 425^v). An solchen Darstellungen fehlt es gänzlich in den westlichen Handschriften.

Unsere an charakteristischen Beispielen durchgeführte Überschau ermöglicht uns die Feststellung, das bezügliche Bildmaterial der byzantinischen bzw. das der westlichen Kodizes aus der Geschichte über die Gewinnung der Mandragorawurzel — abgesehen von der Ausgrabungsszene — verschiedene Momente zwar herauszuheben, für die Rekonstruktion der Gesamtheit der Geschichte sich jedoch glücklich ergänzen. Es gilt auch für bemerkenswert, das in den meisten lateinischen Handschriften allein die Szene des Herausziehens der Mandragorawurzel dargestellt wird, in den griechischen dagegen das Prinzipielle im Anfang und im Ergebnis zu bildlicher Veranschaulichung kommt. Das deutet darauf hin, was sonst auch in bezug auf die relative Zeitfolge offensichtlich ist, daß die früheren Traditionen der Antike vor allem durch die byzantinischen Kodizes in griechischer Sprache erhalten wurden.

¹⁸ Über den Begriff „Epinoia“: cf. *Platon*, *Resp.* 336 c., *Crat.* 436 a.

Ojtozi Eszter

GONDOLATOK EGY ÚJ EURÓPAI RÉGÉSZETI LEXIKONRÓL

(Enzyklopädisches Handbuch zur Ur-und Frühgeschichte Europas. Jan Filip unter Mitwirkung zahlreicher Fachgelehrter und wissenschaftlicher Institutionen. Bände I—II. 1966—1969. Prag-Academia Verlag und Stuttgart-Berlin-Köln-Mainz W. Kohlhammer. 1756 lap, 92 tábla, számos szövegekőzi rajz.)

Piis manibus Alexii Smidt, Michaelis Talickij et Valerii Csernyecov sacrum

A Max Ebert által szerkesztett „Reallexikon der Vorgeschichte” megjelenése óta több, mint három évtized telt el, érthető az az érdeklődés, mellyel a szakemberek és a határterületi tudományok művelői várták a Jan Filip és számos szaktudós nevével jegyzett új régészeti lexikont.

Az elő- és utószót olvasva megismerkedhetünk a szerkesztő célkitűzésével, szerkesztési alapelveivel, azoknak a kutatóknak és tudományos intézeteknek a jegyzékével, akik, illetve amelyek a munka oroszánrészt vállalták. A második kötet tartalmazza az „Addenda et corrigendát”, valamint a munkatársak teljes névsorát, a lexikoncikkek szignálására alkalmazott iniciálékát és feloldásukat.

Külön ábécé szerinti mutató van azokról a szerzőkről, akik egy hasábnál hosszabb cikket írtak, a szerző neve után következik a címszó, s az hogy melyik lapon található mag-a cikk pl. Filip J.: Alamannen 15—16. l., Anthropologie 35—36. l. etc. A két kötet lap-számozása folyamatos, így ez a mutató hasznos, könnyen kezelhető.

Az utószóban jelzi a szerkesztő, hogy a szövegben maradhattak hibák, kéri az olvasókat, hogy ezirányú észrevételeiket közöljék a Csehszlovák Tudományos Akadémia Régészeti Intézetével, ahol a lexikon címszavairól kartotékokat vezetnek esetleges, későbbi felhasználás céljából.

A szerkesztő ezen utószóbeli kérésének teszek eleget, észrevételeim két témakört érintenek- s azokat is csak igen hézagosan, nevezetesen a magyar régészetet, valamint a Szovjetunió régészetének egy kis szegmentumát: Cisz és Transzurália archeológiáját.¹ (Ez utóbbi témakörrel kapcsolatban talákoztam az orosz anyagban több olyan súlyos hibával, melyek szintén korrekcióra szorulnak, néhányat ezekből is bemutatok.) A magyar vonatkozású cikkekkel kapcsolatban elsősorban a ténybeli bibliográfiai pontosságra figyeltem, hiszen a „Handbuch” feltehetően olyan kézikönyv lesz, melyből hosszú időn át merítenek elsődleges információt a hazánk régészeti mozgalma iránt érdeklődő kutatók.

¹ Az orosz «Приуралье-Зауралье» értendő Cisz és Transzurálián. Szándékosan nem használom az „uráli régészet— finnugor régészet” terminus technicusokat, mert szűkebb a témakör, melynek bemutatását a lexikonban figyelemmel kísérem.

A lexikon magyar vonatkozású cikkei szakmai szempontból kiválóak, kevés kivétellel magas színvonalat képviselnek. Külön szeretném kiemelni Banner János cikkeit a magyar vidéki városokról, valamint szaktudományunk első hazai művelőiről, ezek a nem könnyű lexikonműfaj valóságos kis remekei, a magyar régészet tudománytörténetének vázlata kiemelhető belőlük. Kár, hogy a felületes szerkesztés és a hanyag korrektúra miatt a magyar anyag mégsem használható teljes biztonsággal külföldiek számára. Ezt az állítást néhány példával szeretném alátámasztani.

A „Lengyel Imre” címszavú cikk valamennyi adata Lengyel Irinára a Magyarországon működő szovjet régészre vonatkozik. Lengyel Imre² a filológus és kultúrtörténész régészettel nem foglalkozik. A lexikon szerkesztősége feltehetően elfogadta az első kínálkozó keresztnévkiegészítést, amelyet a Magyar Nemzeti Bibliográfiában talált, az adat ellenőrzése nélkül, pedig Lengyel Irina neve és munkássága a magyar régészeti bibliográfiában megtalálható.³

Elgondolni sem tudom, milyen metamorfózis eredményeképpen lett Torma Károlyból, a kiváló ókori régészből, Mommsen munkatársából a lexikon hasábjain Tompa Károly?

A bibliográfiai szempontból fontos kettős nevekre, névvariánsokra, magyarosított nevekre vonatkozó utalások hiányoznak. Zalotay Elemér előző vezetéknév Schupiter volt, korai munkáit ezzel a névvel jegyezte,⁴ Paulovics István is jóval publikációs tevékenységének megkezdése után vette fel a Járdányi előnevet. Felvinczi Takács seu Takáts Zoltán egyszerűen „Takác”-ként szerepel, pedig névhasználata igen ingadozó volt, munkáinak többségénél a „Takáts” formát használta, ezt rögzítette a leghitelesebb tanú, barátja és munkatársa — Horváth Tibor, utódja a Hopp Ferenc Keletázsiai Művészeti Múzeum igazgatói székében.⁵ Kuzsinszky Bálint, „Kuzsinszky”, Herman Ottó, „Hermann” hibás alakban szerepel.

A Dunapenteléről szóló cikkben az áll, hogy a város neve 1961-ben Dunavárosra változott, a helyes adat a közismert Dunaújváros, ugyanez a helyesbítés szükséges az „Inter-cisa” és a „Sztálinváros” címszavú cikkekben.

A magyar anyag korrigálásánál figyelmen kívül hagyták az ékezeteket, a régészeti szakirodalmunkban elfogadott rövidítések felsorolása hibás és hiányos.

Jó példa erre az „EME” rövidítés, melyet a lexikon tévesen „Az Erdélyi Múzeum Egyesület Évkönyvének” old fel. Az Erdélyi Múzeum Egyesületnek két olyan testületi kiadványa volt, melyeknek a magyar régészeti szakirodalomban elfogadott rövidítéseit csupán egy ékezet különbözteti meg egymástól:

EME = Az Erdélyi Múzeum Egyesület Emlékkönyve

EMÉ = Az Erdélyi Múzeum Egyesület Évkönyve⁶

² Lengyel Imre fontosabb adatait lásd: Magyar Irodalmi Lexikon Budapest, 1965. II. 33. l.

³ Banner J. – Jakabffy I.: A Közép-Dunamedence régészeti bibliográfiája 1954–1959. Budapest, 1961. 126. l., 130–132. l.

⁴ Banner J.: Bibliographia Archaeologica Hungarica 1793–1943. Szeged, 1944. 73. l., 176. l., 450. l., etc.

⁵ Horváth Tibor: Felvinczi Takáts Zoltán Ázsia művészetének első magyar szakértője és tudosa. Művészettörténeti Értesítő 1969 (XVIII) 3. sz. 225–232. l.

⁶ Banner J. – Jakabffy I.: A Közép-Dunamedence régészeti bibliográfiája a legrégebb időktől a XI. századig. Budapest, 1954. 76. l.

A magyar „cs” kettős mássalhangzót következetesen „cz”-re változtatták, így Takács helyett „Takác”, Szabolcs (megye) helyett „Szabolcz”, császárkori helyett „czászárkori” áll a szövegben. Helyes adatból értelmetlen címszó szerkesztése is előfordul, így a „Szegedi Kiadó” címszó ebben a lexikonban csupán a zűrzavart fokozza, a megfelelő címszó a folytatólagosan, dőlt betűkkel szedett „A Szegedi Városi Múzeum Kiadványai” lett volna.

A szovjet régészetre vonatkozó cikkanyagról összességében elmondható, hogy a lexikon leggyengébben gyűjtött, szerkesztett, korrigált része, ahol is lépten-nyomon hemzsegnék a vaskos hibák, nyelvi és szakbibliográfiai tévedések, hiányok.

Mindenek előtt a szovjet régészeti intézmények és kiadványok neveinek, illetve címeinek rövidítéseiről szeretnék megemlékezni. Ezek a rövidítések az orosz beszédben és írott tudományos szövegekben egyaránt gyakran használatosak, tulajdonképpen a teljes elnevezést helyettesítő új szavak. Képzésük módja szerint több csoportba oszthatók, a két leggyakrabban előforduló az iniciálás-típus (az intézmény vagy kiadvány nevének kezdőbetűiből áll, GIM=Goszudarsztvennij Isztoricseszkiy Muzej) és a mozaik típus. Gyorsan keletkeznek és elavulnak, s a rövidítések feloldása azért is problematikus, mert gyakoriak a homonímák. Ezekre a nehézségekre nyomatékosan felhívja figyelmünket az orosz nyelv akadémiai nyelvtana, és leszögezi, hogy a feloldás biztos ismerete nélkül ezeknek a rövidítésszavaknak használatától tartózkodni kell.⁷ Ez olyan terület, ahol találgatásnak és pongyolaságnak nincsen helye, minden ezzel kapcsolatos munka — így a lexikoncikkírás is — alapos nyelvi ismereteket és szakbibliográfiai tájékozottságot igényel. Tudni kell a megoldást, kitalálni nem lehet, s helyesebb hallgatni egy adatról, mint a nyomtatott betű tekintélyével helytelen információkat terjeszteni. Sajnálatos tény, hogy a Filip-féle lexikon szerkesztősege, ennél a címszócsoporthoz a könnyebb ellenállás irányába haladt, és a téves adatok tömegét publikálja.

Néhány példával illusztrálom a fentebbieket.

A lexikon szerint GMII=Gosudarstvennyj muzej istoriceskich isskustv(sic!) A feloldás hibás volta első olvasásra nyilvánvaló a szövegösszefüggésből. Helyesen: GMII=Goszudarsztvennij Muzej Izobrazitel'nyih Iszszkusztv imeni A. Sz. Puskina, vagyis a moszkvai Állami Szépművészeti Múzeum.⁸

Teljes a zűrzavar az „OIPK” iniciálétípusú szó körül is. A lexikonban: OIPK=Ottet istorii pervobytnoj kul'tury Gosudarstvennogo Ermitaza, ez a feloldás teljesen értelmetlen. Leningrad címszó alatt, az Ermitázs kiadványainak ismertetésénél előbukkan a helyes megfejtés: Trudy Otdela Istorii Pervobytnoj kul'tury — vonjuk össze az utolsó négy szó kezdőbetűit =OIPK, vagyis ez az iniciálé az Ermitázs régészeti osztályának névrövidítése.⁹

Meglepő az a következetesség, mellyel több cikkben a tárgyi tévedések valóságos gyűjteményét közli a „Handbuch” a Szovjetunió egyik legrégebb és leghíresebb múzeumáról.

⁷ Виноградов В. В.: Грамматика русского языка. Москва, 1960. Том I. 276—278. 1.

⁸ Советская археологическая литература. Библиография 1918—1940. Москва—Ленинград, 1965. 370. 1.

⁹ Az „OIPK” pontos feloldása megtalálható:

Советская археологическая литература. Библиография 1941—1957. Москва—Ленинград, 1959. 75. 1.

Az első hiba a névrövidítés feloldásánál van, a MAE iniciálét *Muzej Archeologii Etnografii* intézménynévre kerekítették, nyilvánvalóan a fentebbiekben elmarasztalt kitalálósdi segítségével, hiszen még általános lexikonban is megtalálható a helyes megoldás: *Muzej Antropologii i Etnografii* imeni Petra Velikogo Akademii Nauk SzSzSzR.¹⁰

Ezt a múzeumot, a Nagy Péter által 1714-ben alapított Kunsztkamera utódját, — melynek régészeti gyűjteményét az alapítás évében kezdték kialakítani¹¹ — „Leningrad” címszónál, a város régészeti intézményeinek felsorolásában meg sem említik, ha azonban fellapozzuk a MAE-ben őrzött paleolit leletekről szóló cikkeket (Borsevo, Gagarino, Kostenki) — kiderül, hogy a 256 éve a Néva partján álló múzeum a cikkíró [jf] szerint — Moszkvában van! Mindhárom cikkben ott áll a megjegyzés: „Funde MAE Moskau”.

Nem csupán hibás feloldásokat közöl a lexikon, de kreál újakat is, melyek orosz eredetiben nem léteznek. Ilyen a SbGE: *Sbornik Gosudarstvennogo Ermitazha*, itt a rövidítés és a feloldás egyaránt a szerkesztőség alkotása, orosz eredetiben ilyen nincsen, és nem is volt. Létezik ezzel szemben a CFE=SzGE iniciálészó=Szoobscsenija Goszudarsztvennogo Ermitazsa.¹²

Következőkben a szovjet (orosz) régészekre vonatkozó személyes cikkekről szeretnék megemlékezni.

A lexikon előszava tudósít arról, hogy a szerkesztőség hatezer kérdőívet küldött szét az aktív régészeknek, hogy személyi adataikat összegyűjtse, valamint felhasználták Filip összegyűjtött adatait. Mivel a lexikont hosszú ideig használható munkának szánták, úgy határoztak, hogy nemcsak az ismert kutatók, ha nem az ifjú generáció adatait is közlik, azokét a régészekét, kikről csupán nevüket, diplomázásuk évét és első munkahelyüket lehet megemlíteni.

Vitatni akarom ennek a szerkesztési módszernek a helyességét, de előzőleg hadd idézzem az előszónak azt a passzusát, mellyel teljesen egyetértek: „Ein enzyklopädisches Werk ist niemals abgeschlossen, niemals beendet, es wächst und verändert sich mit jedem Tage.”

Ez evidencia, valamint az is, hogy minden új lexikon szerkesztőjének válogatnia kell a régebbi adatokat, hogy az újabbaknak helyet adhasson. Ez fontos, alapos mérlegelést kívánó munka, helyes végrehajtásától függ az új lexikon használhatósága. Véleményem szerint a „Handbuch” szerkesztősége nem állt feladata magaslatán, a személyes cikkek összeállításánál, szem elől tévesztette a helyes arányokat.

Ebből a könyvből megfelelő információt nyerhet az olvasó Csehszlovákia, Lengyelország, az NDK, az NSZK, hajdanvolt és ma működő régészeiről, még a gyakornokokról is, arról, hogy ezeknek a kutatóknak milyen munkái jelentek meg, illetve az ifjú generáció sajtó alatt levő cikkeiről (itt a lexikon már futurológiai tendenciákat mutat),

¹⁰ Большая Советская Энциклопедия Том 28. 500—501. l.

¹¹ A Kunsztkamera és az MAE történetéről, a régészeti gyűjtemény kialakulásáról lásd:

250 лет Музея Антропологии и Этнографии имени Петра Великого (Сборник МАЭ XXII.) Москва—Ленинград, 1964. 5—168. l.

¹² Советская археологическая литература. Библиография 1958—1962. Москва—Ленинград, 1969. 404. l.

a régészeti lelőhelyekről azokról a városokról ahol régésszel foglalkozó intézmény működik.

Mennyiségileg és minőségileg egyaránt hasonlíthatatlanul gyengébb az az információ, melyet Oroszország és a Szovjetunió régészeti mozgalmáról kapunk.

Azért is feltűnő a lexikonnak ez a hibája, mert a magyar őstörténetkutatás haladó hagyonyaiából tudjuk, hogy a mi legjobbaink, — Reguly, Munkácsi, Jankó, Pósta — számára már a múlt században világos volt, hogy tudományáguk oroszországi eredményeinek ismerete nélkül dolgozni nem lehet, eredetiben kell olvasni az orosznyelvű szakirodalmat, és leküzdvé a nyelvi nehézségeket figyelemmel kell kísérni mindazt, ami megjelenik ezen a területen.¹³

Rátérve a konkrét példákra: a lexikon első kötetében nincsen cikk N. P. Kondakovról, a második kötetben azonban megemlítik a róla elnevezett folyóiratot, a „Seminarium Kondakovianumot”, s mire megszületett az „Addenda et corrigenda”, mégis úgy döntöttek, hogy közlik Kondakov perszonáliáit, aki — horribile dictu — élete utolsó éveiben Prágában élt, tanított, s ilyenén tevékenysége egy csehszlovák lexikonszerkesztő előtt éppen nem maradhatott észrevétlen.

Kondakov nagy művének, az „Orosz régiségeknek” („Русские древности“) társszerzője Tolsztoj Ivan Ivanovics, az Orosz Régészeti Társulat egykori főtitkára, a rendszeres orosz numizmatika egyik alapítója és monográfusa még mostohább elbánásban részesült, — róla még a pótlásban sincs cikk, csak megemlítik nevét Kondakové mellett — hibásan.

A lexikonban megtaláljuk az „Ananino” címszót, a cikkben van egy bibliográfiai adat A. V. Zbrueva monográfiájáról, de erről a tudósról, az uráli bronzkor egyik legkiválóbb szakértőjéről, tucatnyi jelentős tanulmány és a fent említett monográfia szerzőjéről, az akadémiai doktori fokozat birtokosáról nincsen perszonális cikk, a „Materialy i issledovaniya po archeologii SSSR” sorozat részletes ismertetésében könyvét anonim műként tüntetik fel.

A „Gljadenovo” cikkben felbukkan a századfordulón működő, érdemes permi régésznek, az első rendszeres Urál-vidéki ásatások szervezőjének, Novokrescennij N. N.-nek a neve. Ezt az adatot is az autopszia mellőzésével gyűjtötték, bizonyosság erre az, hogy ezt a ritka vezetéknevet téves analogizálás alapján Novokrescennij formára torzítva közlik. Nevezett Szpicin munkatársa volt, feltárt és megővött fontos leleteket, a kor szokásától eltérően közölte is megfigyeléseit, így az Urál-vidék régészeti kutatásának szpicini korszakában lényeges feladatot teljesített, illő, hogy legalább nevét megőrizze az utókor.

Szpicini korszakot említettünk, a múlt század kilencvenes éveitől egészen a korai szov-

¹³ Nagyon tanulságos erre nézve Pósta 1903-ban írt elmefuttatásának egy mondata: „Azon a hármás területen, mely bennünket ösmúltunk szempontjából legközelebből érint, ti. a régészet, a néprajz és a nyelvészet terén az utóbbi időben olyan hatalmas irodalom fejtett ki orosz nyelven, amely szinte megdöbbeníti az embert és élenken éreztetni azon mulasztás nagyságát, melyet azzal követtünk el, hogy beértük a német és francia irodalom erre vonatkozó szűkös kivonataival, s nem igyekeztünk ebből a hatalmas forrásból közvetlenül meríteni.” Banner J.: Pósta Béla születésének százados ünnepe 1862–1962. Budapest, 1962. 12–13. l. (Múzeumtörténet Sorozat 1. sz.)

jet korszakig ez a kivételes tudós az uráli régészeti kutatások szervezője, az eredmények összefoglalója, a lexikon ezeket a műveit kihagyta¹⁴ bibliográfiájából.

A szovjet korszak Urál-vidék kutatásának első nagy alakja az 1920-as évek elején kezdi meg munkáját ezen a vidéken, s tevékenységével új, determinatív fejezetet nyit meg, valósággal újrarajzolja a terület régészeti térképét.

Ez a régész Alekszej Viktorovics Smidt volt, kinek neve a „Handbuch” „Zuevo” cikkében bukkan fel (hibásan!), s akinek hatalmas életművét egyetlen szóval sem méltatják más helyen. A szpicini mű méltó folytatója volt, feltárt és tanulmányozott olyan kulcslelőhelyeket, mint Turbino, Levsino, Kara-Abüz, Kacska, Nyevolino, Bahmutino, kidolgozta az uráli régészet kronológiájának új, finomított változatát, foglalkozott a finnugor népek etnogenezisének kérdéseivel, az Urál-vidék és az ókori Kelet kapcsolataival.¹⁵ Egyike volt azon keveseknek, akiknek a szovjet hatalom korai éveiben sikerült áttörni a hazáját körülvevő szellemi blokádot, és munkáit nyugati szakfolyóiratokban közzölték. Munkásságának első méltatója Tallgren volt.¹⁶

Bár Smidt hagyatéka még részben közöletlen, pályaképe nagy vonásokban világosan rajzolódik ki előttünk, s nyugodtan állíthatjuk, hogy korai halálával a szovjet régészek első nemzedékének egyik nagy alakját veszítette el a tudomány,¹⁷ sajátos, hogy egy rövid perszonális cikket sem szentelt neki lexikonunk.

Összeférhetetlen a tudományos etikával, hogy I. A. Talickaja mellett megemlítetlen maradt férje, Mihail Talickij. Utóbbi volt az ugyanis, aki hosszú évek áldozatos terepbejáró és adatgyűjtő munkájával összegyűjtötte a Káma-vidék régészeti leletkataszterének anyagát, mivel azonban a Honvédő Háború kezdetén hősi halált halt, özvegye rendezte sajtó alá és adta ki a könyvet. Tanúskodik erről a könyv alcíme és előszava, ahol a mű keletkezésével kapcsolatos összes körülményeket részletesen ismertetik.¹⁸

A szovjet régészet elhunyt nagyjai közül Valerij Csernyecovot érte legméltánytalanabban a mellőzés, hogy munkásságáról hallgat a „Handbuch”. Smidt és Talickij esetében még lehet arra gondolni, hogy műveik nagy része ma már ritkaságnak számító orgánumok lapjain jelent meg — bár ez a körülmény sem menti fel a lexikon szerkesztőt a körültekintő adatgyűjtés és értékelés feladata alól. Mire gondolhatunk Csernyecov esetében, aki negyven esztendei munkásságával megvalósította a szóban és írásban sokat emlegetett ideál: a komplex őstörténetkutatást.

¹⁴ Спицын А. А.: Древности камской Чуды по коллекции Теплоуховых. Санкт-Петербург, 1902. és Древности бассейнов рек Оки и Камы. МАР 25. Санкт—Петербург, 1901.

¹⁵ Smidt műveinek bibliográfiáját, az 1964-ig feltárható adatokkal lásd: Erdélyi I.—Ojtozi E.—Gening W. F.: Das Gräberfeld von Newolino. Ausgrabungen von A. V. Schmidt und der archäologischen Kama-Expedition. Budapest, 1969. 13—15. l.

¹⁶ Tallgren A. M.: Archaeological Studies in Soviet Russia. Eurasia Septentrionalis Antiqua X. (1936) 144. l. és 164. l.

¹⁷ Smidt munkásságának jelentőségéről a szovjet szakirodalomban legújabban megjelent tanulmány:

Богословский Е. С.: Материалы к изучению научной деятельности А. В. Шмидта в Пермском университете. Ученые Записки Пермского университета Но 191. Пермь, 1968. 147—156.

¹⁸ A leletkataszternek egy előzetes és egy teljes kiadása van, mindkét változat alcíme kiemeli Talickij szerepét:

Талицкая И. А.: Справочник по археологическим памятникам бассейна р. Камы. По материалам, собранным М. В. Талицким Молотов, 1948. és Талицкая И. А.: Материалы к археологической карте бассейна р. Камы. По данным, собранным М. В. Талицким. Москва, 1952. МИА 27.

Először fogadott népe, a vogulok számára ír és fordít tan- és mesekönyveket,¹⁹ majd az obi-ugor élő néprajzot gyűjti, szinte az utolsó pillanatban megragadva egy eltűnő életformát, s érett tudósként szentel több, mint negyedszázadot az Urál-vidék régészeti kutatásának — mindezekben a témakörökben, marandandót, forrásértékűt alkot.

A moszkvai Akadémiai Régészeti Intézetnek évtizedeken át volt főmunkatársa, a „MIA” sorozat több kötetének szerzője és szerkesztője, a finnugor népek etnogenezisének új módszerekkel dolgozó kutatója,²⁰ ő gyűjtötte össze és adta ki az uráli sziklarajzok korpuszát.²¹ Milyen tartalmi vagy formai követelménynek nem tesz eleget ez az életmű, hogy alkotója nem nyert említést a lexikonban, neve a moszkvai Régészeti Intézet munkatársainak névsorában sem szerepel, könyveit anonim műként ismertetik a „MIA” sorozatról szóló cikkben?!

A múzeumokra és a régész (történész) képzést folytató egyetemekre vonatkozó adatanyag a lexikonban két helyen található: az egyes városokra vonatkozó cikkeken, és a második kötetben az „UdSSR” cikk végén. Mindkét helyen említetlenül maradtak a következő városok múzeumai: Cserdin, Izsevszk, Joskar-Ola, Kudimkár, Kirov, Szaranszk, Sziktivkár, pedig ezekben az intézményekben jelentős régészeti anyagot őriznek.

Az Orosz Föderáció európai részének régészeti mozgalmában fontos szerepet játszik a permi Makszim Gorkij Állami Egyetem (alapítási éve: 1916), melyről nincsen adat a lexikonban. Ennek az egyetemnek saját régészeti múzeuma van, régészeti tanszéke 1946-ban alakult, közel negyedszázada képez szakembereket. 1947-ben ezen az egyetemen kezdeményezték a Kámai Régészeti Expedíció (КАЭ) megalakítását,²² melynek szerepe döntő fontosságú volt, és maradt az Urál-vidék régészeti kutatásában. Az egyetem adta ki az expedíció közleményeit,²³ a szverdlovszki Uráli Állami Egyetemen pedig az „Urali régészet kérdései” című sorozatot.²⁴ Minden képpen szükséges lett volna erről az egyetemről megemlékezni.

Ami Ciszurália régészetére vonatkozólag a lexikonból megtudható, az a XIX. század utolsó negyedének eredményeit tükrözi, az azóta meghatározott kultúrákról, lokális csoportokról nem vettek tudomást. Különösen az uráli vaskorról rajzolt kép hiányos, és éppen ezért téves, félrevezető. Csupán az anajinói-pjanobori-gljadenovói kultúrákról van cikk, ezt a klasszikus hármast pedig még a XIX. században meghatározták. A finnugor népek etnogenezisének szempontjából oly fontos közép- és kőrő vaskori kultúrákról ezeknek névadó lelőhelyeiről per tangentem megjegyzés formájában sincs említés. Nincs hely arra, és nem is céлом, hogy az uráli régészet kutatástörténetét vázoljam, csupán a

¹⁹ Zsirai M.: Finnugor rokonságunk. Budapest, 1937. 177–178. l.

²⁰ Az életföldrajzi módszer elemző bírálatát és új munkahipotézisét kongresszusi előadásában hallottuk először, Budapestten 1960-ban. Közölve:

Чернецов В. Н.: К вопросу о месте и времени формирования уральской (финно-угро-самодейской) общности. *Congressus Internationalis Fenno-Ugristarum Budapestini habitus*. Budapest, 1963. 405–411. l.

²¹ Чернецов В. Н.: Наскальные изображения Урала. *Археология СССР Свод археологических источников выпуск В4–12*. Москва, 1964.

²² Балер О. Н.: Основные итоги Камской археологической экспедиции в 1947–1960, гг. *Ученые записки Пермского государственного университета им. А. М. Горького* 191. Пермь, 1968. 3–6. l.

²³ Труды Камской археологической экспедиции I–IV. címmel, sorozat a sorozatban megoldással, az egyetem közleményeinek egy-egy kötetében.

²⁴ Eredeti, orosz címe: *Вопросы археологии Урала (ВАУ)* eddig nyolc kötet jelent meg, a kiadás helye változó.

legfontosabb eredményekről emlékezem meg kronologikus sorrendben, így is világos lesz, hogy ezt a kérdést a lexikon szerkesztősége nemlétezőnek tekintette, pedig több-százezer négyzetkilométernyi terület régészeti emlékeiről van szó.

A fent említett ananjinói—pjanobori—gljadenovói kultúrákhoz Szpicin csatlakoztatta negyediknek a *lomovatovói* műveltséget, meghatározta, nevet adott neki, és megállapította abszolút kronológiáját, eredményeit 1902-ben közölte.²⁵

A gljadenovói és a lomovatovói kultúra közötti hiátust Smidt tüntette el 1927-ben, mikor is a kacsikai temetőről szóló tanulmányában meghatározta Ciszurália koranép-vándorláskori régészeti hagyatékának egyik legfontosabb csoportját, és egyik temető-lelőhelyről *harinai* kultúrának nevezte el.²⁶

A lomovatovói kultúrát a Káma vidéken autochton fejlődés eredményeképpen a *rodanovói* kultúra követi, utóbbit elsőnek Talickij írta le,²⁷ majd V. A. Oborin írt róla diszsertációt,²⁸ és bebizonyította, hogy ez műveltség a zürjénekhez kapcsolható.

Ez a három kultúra évtizedek óta ismert, nevük az Urál-vidék régészeti szakirodalmában közhely, s a lexikon tudomást sem vesz róluk. Ugyanez a helyzet az utolsó tizenöt év alatt meghatározott kultúrákkal és névadó lelőhelyeikkel.²⁹

Megjegyzéseinkkel azt a nyilvánvaló igazságot szerettük volna nyomatékosítani, hogy az egész Európára vonatkozó szaklexikonok szerkesztésénél a kelet-európai adatanyagot fokozott gonddal kell gyűjteni, szerkeszteni és lektorálni, ellenkező esetben a mű használhatósága, értéke problematikus lesz, hiába szignálja azt tekintélyes testület és jó hírű kiadó.

²⁵ Спицын А. А.: Древности камской Чуды по коллекции Теплоуховых. Санкт-Петербург, 1902. 23. l.

²⁶ Schmidt A. V.: Kačka. Beiträge zur Erforschung der Kulturen Ostruslands in der Zeit der Völkerwanderung (III–V Jh.) Eurasia Septentrionalis Antiqua I. (1927) 18–50. l.

²⁷ Талицкий М. В.: Верхнее Прикамье в X—XIV вв. Москва, 1951. МИА 22. 75. l.

²⁸ Оборин В. А.: Коми-пермяки в IX—XV. вв. (Роланоская культура) Автореферат диссертации. Москва, 1957.

²⁹ Rövid listájuk: azelinói, bahmutinói, csepcai, mazuninói, nevolinói, polomi, imenkovói kultúrák, illetve csoportok.

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

<i>B. Angyal Katalin</i> : Epigraphica: Sacerdos Iovis Dolicheni ad legionem XIII geminam (Mit einem Auszug in deutscher Sprache)	5
<i>Csüry István</i> : Egyetemi modell — könyvtári modell (Das neue Modell der Universität und die Organisation der UB. Auszug in deutscher Sprache)	27
<i>Lengyel Imre</i> — <i>Tóth Béla</i> Maróthi György nevelési törekvéseinek külföldi gyökerei (Zu den ausländischen Beziehungen der Erziehungsbestrebungen György Maróthis. Auszug in deutscher Sprache)	53
<i>Némédi Lajosné</i> : Augustinus-fordítás a debreceni Gros-kódexben. (Eine Augustinus-Übersetzung von Erhard Gros. Auszug in deutscher Sprache).	103
<i>Varga Zoltánné</i> : Egyetemi könyvtárunk feladatai és lehetőségei a helyi egyetemtörténeti kutatások segítése terén (Aufgaben und Möglichkeiten unserer Universitätsbibliothek auf dem Gebiete der lokalen Universitätsgeschichtlichen Forschung. Auszug in deutscher Sprache)	115

KÖZLEMÉNYEK

<i>Juhász Izabella</i> : Megemlékezések Gulyás Pálról	131
<i>Kádár Zoltán</i> : „Die Gewinnung der Mandragorawurzel.”	151
<i>Ojtozi Eszter</i> : Gondolatok egy új európai régészeti lexikonról	157

КНИГА И БИБЛИОТЕКА

Составили: Иштван Чюри и Матильда Варга

СОДЕРЖАНИЕ

Статьи

<i>Андял К.:</i> Эпиграфика. С немецким резюме	5
<i>Чюри И.:</i> Новая модель университета и организации университетской библиотеки. С немецким резюме	27
<i>Лендел И.:</i> — <i>Тот Бела</i> Иностраннные корни воспитательских стремлений Д. Мароти. С немецким резюме	53
<i>Немеди Е.:</i> Перевод Аврелия Августина в дебrecенской колексе Зрхарда Гроса	103
<i>Вагра М.:</i> Задачи и возможности нашей библиотеки в области исследовани история уни- верситета	115

Сообщения

<i>Юхас И.:</i> Воспоминания о П. Гуяше	131
<i>Кадар З.:</i> Как вытянут мандрагору из земли?	151
<i>Ойтози Э.:</i> Размышления о новой энциклопедии археологии Европы	157

BOOK AND LIBRARY

8 : 2

Editors : István Csűry and Matilda Varga

CONTENTS

STUDIES

<i>Katalin B. Angyal</i> : Epigraphica: Sacerdos Iovis Dolicheni ad legionem XIII geminam (Summary in German)	5
<i>István Csűry</i> : University model — Library model (The new model of the university and organization of the university library. Summary in German)	27
<i>Imre Lengyel—Béla Tóth</i> : The foreign roots of George Maróthi's educational endeavours (Summary in German)	53
<i>Mrs. Eve Némédi</i> : Augustinus-translation of Erhard Gros (Summary in German)	103
<i>Mrs. Matilda Varga</i> : Tasks and possibilities of our University Library in relation to the research of the history of our University (Summary in German)	115

COMMUNICATIONS

<i>Izabella Juhász</i> : In memory of Pál Gulyás	131
<i>Zoltán Kádár</i> : "How to get Mandrake Roots." Contributions to the picture cycle in Middle Age manuscripts	151
<i>Eszter Ojtozi</i> : Reflections on a new European archeological encyclopaedia	157

Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtára
Felelős kiadó: Csűry István
Készült monószedéssel, íves magasnyomással az MSZ 5601-59 és MSZ 5602-55 szabvány szerint
71.7520.66-19-2 Alföldi Nyomda, Debrecen